FEGYELMI NEVELÉS ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLET AZ ALEGYSÉGEK-BEN

ZRÍNYI

FEGYELMI NEVELÉS ÉS A KÖZÖSSÉGI ÉLET AZ ALEGYSÉGBEN

FEGYELMI NEVELÉS ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLET AZ ALEGYSÉGBEN

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
BUDAPEST, 1982

Szerzők:

ALMÁSINÉ DR. TÖRŐCSIK ANNA
alezredes

BÁRDOS FERENC
alezredes

FÖLDESI SÁNDOR
őrnagy

DR. HERCZEG OTTÓ
ezredes

KECSE LAJOS
őrnagy

KOÓSNÉ DR. VAJNA ILDIKÓ

MOLNÁR KÁROLY
ezredes

DR. SÁNDOR GYÖRGY
ezredes

Szaklektor:

DR. HERCZEG OTTÓ
ezredes

DR. SÁNDOR GYÖRGY
ezredes

Szerkesztő:

MOLNÁR KÁROLY
ezredes

BEVEZETŐ

A kötet nyolc tanulmánya, miként címe is jelzi, az alegységekben, elsősorban a századokban, ütegekben és szakaszokban végzendő erkölcsi-fegyelmi nevelő munka és a kis közösségek kialakításának, szervezésének elvi és módszertani kérdéseit tárgyalja. A szerkesztés bevallott célja, hogy a kötet gyakorlati segítséget nyújtson az alegységekben szolgálatot teljesítő tiszthelyettesek, zászlósok és tisztek, valamint a mozgalmi szervek aktíváinak munkájához. De a nem katona, ám a katonai nevelés és életforma iránt érdeklődő olvasóknak is szeretne eligazodást nyújtani.

Az alegységekben dolgozó parancsnokok és politikai munkások a sorkatonák nevelésének, közérzetük és szolgálathoz való viszonyuk formálásának kulcsfigurái. A magasabb elöljárók kapcsolatai a sorkatonákkal jórészt személytelenek. Rájuk hárul a szolgálati érdekek és a katonák egyéni érdekei, törekvései és elvárásai egyeztetésének és egyáltalán a beosztottak érdekvédelmének nem könnyű és nem egyszerű feladata. Miközben nap mint nap megküzdenek a katonák bizalmának megnyeréséért, lojalitásukért, az alegység „mi" és „miénk" tudatának kialakításáért, az elöljárók által meghatározott, a kiképzés, a harckészültség fenntartására és végrehajtására vonatkozó normatívák, előírások teljesítését is biztosítaniuk kell. A humanizmus, a teljesítmény- és a tekintélyelv, a „felülről" és „alulról" érkező nyomás kiegyensúlyozása

nagyon gyakran teremt bonyolult és nehezen megoldható helyzeteket számukra.

Az élet- és szolgálati körülmények, a nevelési feltételek és módszerek, egyáltalán az eszközrendszer elemző és rendszerező áttekintése és bemutatása a sorkatonákra és a velük kapcsolatos tennivalókra irányul. A tanulmányok csak néhol, ott és annyiban lépik túl ezeket a határokat, ahol és amennyiben a logika, a teljesebb és jobb megértés szélesebb – hadsereg és társadalom méretű – kitekintést tesz szükségessé.

A párt, a kormány, a társadalom, mindenekelőtt a sorkatonák közvetlen hozzátartozói magas követelményeket támasztanak a hadsereggel szemben a bevonuló fiatalok szocialista szellemű nevelésére, a velük való bánásmód, a róluk történő mindenoldalú gondoskodás terén. Ahhoz, hogy a hadsereg eleget tudjon tenni ezeknek az elvárásoknak s biztosítani tudja a bevonuló fiatalok sikeres, zavar- és konfliktusmentes beilleszkedését, időről időre tudományos igénnyel vizsgálja a változó feltételeket és körülményeket, így azokat a különféle tényezőket, amelyek a katonák, ezen belül az elöljárók és alárendeltek egymáshoz való viszonyát és magatartását kondicionálják. Ezek nagyobb hányada a hadsereg, az egységek és alegységek tevékenysége, belső feltételeinek változásaival, a másik része viszont a bevonuló szociális, pszichés, kulturális, fizikai és egészségügyi sajátosságaival, érettségével, s nem utolsó sorban a katonai szolgálatra való felkészítést végző különböző társadalmi intézmények munkásságával függ össze.

Elöljáróban csupán néhány változásra utalnánk. Sok szempontból, így a beilleszkedés és a közösségi élet alakítása szempontjából is új megoldásokat tételez fel a sorkatonai szolgálati idő 18 hónapra történő leszállítása. Csakúgy, mint a hosszabb hétvégek, a több szabad idő hasznos, kulturált és szervezett eltöltése lehetőségének biztosítása a laktanyákban és laktanyákon kívül. A sorkatonák differenciált szociális, kul-

turális és egészségügyi körülményeinek felismerése, a nősök magas aránya, a különböző okok miatt nehezen alkalmazkodók: a büntetettek, a veszélyeztetettek, az idegileg és pszichikailag sérültek behívása, egyebek mellett napirendre tűzte a hadseregben folytatandó szociálpolitikai szemlélet és eszközrendszer kialakítását és kimunkálását.

A párt vezető szervei folyamatosan figyelemmel kísérik a sorkatonák körében végzett munkát. Az MSZMP Politikai Bizottsága legutóbb 1981. október 13-i ülésén a személyi állomány politikai, erkölcsi, fegyelmi helyzetéről szóló jelentés megvitatása és elfogadása során a sorkatonák magatartásával és a velük kapcsolatos problémákkal és tennivalókkal az alábbi fontosabb megállapításokat tette: a néphadsereg politikai-erkölcsi állapota folyamatosan fejlődött, jó alapot biztosít rendeltetésének magas színvonalú teljesítéséhez. A személyi állomány megérti, elfogadja pártunk politikai irányvonalát. Tartalmas és szervezett munka folyik a párt ifjúságpolitikájának megvalósításáért. A kommunisták, a hivatásos állomány értik, hogy a katonai szolgálat idején sokat kell tenniük az ifjúság szocialista szellemű neveléséért. A parancsnokok, a pártpolitikai szervek, a KISZ-szervezetek átfogó programok alapján, összehangoltan végzik ifjúságpolitikai feladataikat. A közművelődés terén a növekvő igények és lehetőségek figyelembevételével valósul meg a szocialista kultúra értékeinek terjesztése, a közösségi művelődési formák és az önművelődés eszközeinek bővítése. Szervezetté vált az általános iskolai oktatás és a szakmunkásképzés. Az igényes törekvések mellett fellelhető a maradi nézetekhez kapcsolódó kulturális érdektelenség és a különböző felfogásokat tükröző ízlés.

A néphadsereg személyi állományának legnagyobb részét a társadalom minden rétegét képviselő sorállomány képezi. A bevonulók 56 százaléka közép- és felsőfokú, 43 százaléka nyolc általános iskolai végzettséggel, bizonyos élet- és munka-

tapasztalattal rendelkezik. Túlnyomó többségük a katonai szolgálat szükségességét megérti és elfogadja, a követelményeknek megfelelően sajátítja el a katonai és politikai ismereteket, becsületesen helytáll a szolgálatban. Jelentős részük politikailag aktív. A katonai szolgálat alatt 50 százalékuk lesz tagja a KISZ-nek és évente mintegy 1200-at vesznek fel a pártba. Az 1975-ben kiadott új Szolgálati Szabályzat tovább szélesítette a hadseregben azokat a szervezeti kereteket, amelyek jogot és lehetőséget adnak a katonák számára, hogy a katonai közösséget érintő kérdésekben kezdeményezéseket tegyenek, esetleges sérelmeik megoldásra, orvoslásra találjanak. A katonák túlnyomó többségének mind egymáshoz, mind elöljáróihoz fűződő kapcsolata jó, arra az elvtársi, bajtársi viszony jellemző. Jelentős változás következett be az emberek közötti konfliktusok megelőzése, az elöljárói hatalommal való visszaélés, a sorállomány önérzetét sértő durvaságok megelőzése, megszüntetése terén. Ennek ellenére elvétve, de még mindig előfordulnak ilyen jelenségek, elsősorban a sortisztesek, öregkatonák részéről, különösen a kiképzési időn túl, amikor viszonylag kevés hivatásos tartózkodik a laktanyában. Számottevő probléma forrása, hogy a sorkatonák többsége 22–24 éves. Közülük átlagban 30 százalék nős és több mint 50 százalékának gyermeke is van. Ezeknek a katonai szolgálat teljesítése sok nehézséget okoz. Gondot jelent az is, hogy a bevonulás előtt nem lehet megbízhatóan kiszűrni az idegbeteg, pszichésen sérült fiatalokat, ami számos baj forrásává válik. A katonai szolgálatba nem tudnak beilleszkedni, nemegyszer súlyos fegyelemsértéseket, sőt bűncselekményeket követnek el.

A bevonuló fiatalok jelentős hányada nehezen illeszkedik katonai rendbe és fegyelembe. A fegyelemsértések zöme a szolgálat első időszakára esik. Tartós gond, hogy a katonák egy része a laktanyán kívül – különösen a vasúti utazások alatt – fegyelmezetlen, kulturálatlan, rendezetlen, a lakosság

körében is visszatetsző magatartást tanúsít. Nem sikerült érdemben előrelépni az alkoholfogyasztás visszaszorításában. A korábbiakhoz képest lényegesen emelkedett a bevonulók között az alkoholizáló fiatalok száma. Növekedett a büntetettek aránya is. (1970-ben 2,1%, 1980-ban 4%.) Közülük kerül ki a hadseregben előforduló bűncselekmények elkövetőinek több mint 40 százaléka (1981-ben már 48%-a).

Elismeréssel állapította meg, hogy a néphadsereg politikai, erkölcsi állapota, fegyelmi helyzete, a párt politikai célkitűzéseinek megfelelően alakult. Szükségesnek tartja, hogy a parancsnokok és a pártpolitikai szervek fordítsanak fokozott gondot a párt politikájának érvényesítésére, az állomány hazafias és internacionalista nevelésére, a fegyelmi helyzet javítására, a magasfokú harckészültség biztosítására, az állományról való gondoskodásra. Helyesli, hogy az alegységekben folyó politikai munka színvonalának emelése érdekében századpolitikai megbízottakat állítsanak be. A század erkölcsi, politikai állapotáért, a fegyelmi helyzetért, a politikai nevelőmunkáért változatlanul a századparancsnok legyen a felelős; a századpolitikai megbízott a sorállomány szolgálati elöljárója; feladata, hogy a politikai nevelőmunkában segítse a századparancsnokot. A századpolitikai megbízottak a bevonulásuk előtt végzett KISZ-munkában kitűnt sorkötelesek közül kerüljenek ki; ezek kiválasztásában és felkészítésében a KISZ Központi Bizottsága nyújtson segítséget.*

A KIADÓ

* Néhány elsősorban önálló századnál ez ideig is funkcionáltak politikai helyettesek, de ezek hivatásos, esetleg továbbszolgáló állományúak. A sorállomány politikai megbízottak az I. időszakban 5 hónapos tartalékos tiszti képzésben vesznek részt – ahol megkapják a munkájukhoz szükséges elvi és módszertani kiképzést, majd mint tiszthelyettesek szolgálnak beosztásukban 13 hónapot. Eredményes munkájuk, magatartásuk és sikeres tartalékos tiszti vizsgát követően 18 hónap múltán tartalékos tisztként (alhadnagyi rendfokozattal) szerelnek le.

A PARANCSNOK SZEREPE A KATONAI KISKÖZÖSSÉGEK ÉLETÉBEN

A század és a szakasz közösségi életének kulcskérdése a parancsnok közösségszervező és irányító munkája. Vezetői, nevelői tevékenységének, kiképző és oktatómunkájának sikere vagy kudarca elsősorban azon múlik, hogy képes-e beosztottait szocialista szellemű közösséggé formálni, velük megfelelő szocialista tartalmú szolgálati és emberi kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani, kiegyensúlyozott légkört kialakítani. A századparancsnok munkájának és magatartásának jelentőségét az teszi hangsúlyossá, hogy ő az a legmagasabb beosztású tiszt, aki valamennyi neki alárendelt sorkatonát köteles személyesen ismerni és vele kapcsolatot tartani. A szakaszparancsnok munkájának és magatartásának jelentősége pedig attól válik hangsúlyossá, hogy ő a legalacsonyabb beosztású hivatásos katona, aki beosztottaival nap mint nap érintkezik, mint a párt- és államhatalom képviselője, és aki a neki alárendelt sorkatonák valamennyi személyes és szociális jellemzőjét köteles ismerni, szolgálati és személyes problémáikat közvetlenül képviselni és intézni. A nála magasabb beosztású parancsnokok kapcsolata a sorkatonákkal és közösségeikkel többnyire közvetett és kevésbé személyes jellegű. Úgy is lehetne mondani, hogy a szakaszparancsnok a hivatásos katonai hierarchia utolsó láncszeme, összekötő eleme a hivatásos és sorkatonák közösségeinek.

Annak, hogy a parancsnok közösségszervező feladatait

eredményesen megoldja, mindenekelőtt az ehhez szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket kell elsajátítania. A vele született adottságok – bár fontosak –, de mégiscsak esetlegesek, viszont a hozzáértés, a tudás megszerzése mindenki számára egyaránt elérhető. Jórészt csak elhatározás és szorgalom dolga, hogy valaki az emberekkel bánni tudó, ennélfogva sikeres vezetővé, jó parancsnokká képezze magát. Az ehhez szükséges általános és speciális katonaszociológiai és pszichológiai irodalmi források ma már szinte mindenkinek és mindenütt rendelkezésre állnak.[1]

Az általános elméleti tájékozódás azonban bármilyen nagy fontosságú, önmagában nem elegendő. Az alegységparancsnokoknak konkrét helyzetben, „itt és most" kell tudniuk megoldani feladataikat, ami viszont feltételezi, hogy megfelelően tájékozottak legyenek a Magyar Néphadsereg konkrét helyzetéről, ismerjék a végzett munka tapasztalatait és a megoldásra váró feladatokat. Elmondhatjuk, hogy ebben a vonatkozásban kedvező a helyzet. A hetvenes években a néphadsereg felső vezetése többször tette átfogó értékelés és megítélés tárgyává a közösségi élet fejlődését, az azt befolyásoló körülményeket, a katonák egymás közötti, illetve az elöljárók és az alárendeltek közötti kapcsolatok és viszonyok szocialista jellegének és fejlődésének kérdéseit. Az értékelő dokumentumok, és az ezzel kapcsolatban kiadott parancsok, szabályzatok és határozatok mintegy szintetizálják a felmérések és vizsgálatok tanulságait, és biztonságos támpontokat, „Fogódzókat" nyújtanak a szakasz- és századparancsnokoknak.[2]

A honvédelmi miniszter 1973/2. számú parancsa és az új Szolgálati Szabályzat rendelkezései kapcsán a hetvenes években honosodtak meg az állománygyűlések, mint a sorkatonák közösségi életének legfontosabb és legátfogóbb fórumai. Egyik, bár nem egyetlen mutatója a szemlélet és a feladatok változásának, hogy az új Szolgálati Szabályzat – szemben

a korábbival – részletesen meghatározza a különböző fokozatú parancsnokok kötelességeit a közösségi élet irányításában. A parancsnok – azaz minden parancsnok – kötelességévé teszi (75. pont), hogy „...nevelje beosztottait... közösségi szellemre... teremtsen olyan egészséges közösségi szellemet, amely nem tűri el a fegyelem és a rend megsértését, bátorítsa kezdeményezéseiket, hallgassa meg és használja fel ésszerű javaslataikat; támaszkodjék a katonai közösségek, a fegyveres erőknél működő párt- és társadalmi szervezetek munkájára."

A századparancsnokoknál (159. pont) a szabályzat a fentiekhez még hozzáteszi: „...következetes nevelő munkával alakítsa ki a szocialista közösségi szellemet, a szoros bajtársiasságot... tartson kapcsolatot a század minden katonájával..." A szakaszparancsnoknak pedig azt teszi kötelességévé, hogy (167. pont) „...személyes ráhatás és példamutatás útján tartson a szakasznál állandó jellegű szilárd fegyelmet, szocialista közösségi szellemet, szoros bajtársiasságot." Általános követelményként pedig hangsúlyozza, hogy „A katona legyen bajtársias... a bajtársiasság az állomány összetartozásának eredményes, együttes cselekvésének nélkülözhetetlen feltétele." (4. pont) Az előzőekkel összhangban mint új normatívát rögzíti, hogy „a fegyelem... a szocialista szellemű közösségek összeforrottságán és magas fokú szervezettségén alapszik." (17. pont)

A feladat tehát adva van, megvalósításának útjai és módszerei azonban korántsem kézenfekvőek. Az a körülmény, hogy az alegységekben, a kisközösségekben időről időre felszínre kerülnek súlyos morális és fegyelmi problémák, de még inkább az, hogy ezek a problémák gyakran csak hosszabb idő múltán, kiélezett konfliktusok formájában jutnak a vezetés tudomására, arról tanúskodnak, hogy a parancsnokok és az alárendeltek között az információk áramlásában rendszeresek a hosszú ideig tartó zárlatok. Továbbá, hogy az

elöljárók jelentékeny hányada még nem ismeri kellőképpen a közösségi élet törvényszerűségeit, vagy nem mindig ismeri fel a közösségek életének „öntörvényeiből" származó irányítási feladatokat. Esetleg egyesek híján vannak az irányításhoz és a befolyásoláshoz szükséges tapasztalatoknak és ismereteknek. Amire ez a tanulmány vállalkozhat, az – a téma sokrétűsége miatt – nem lehet sokkal több, mint a leglényegesebbnek ítélt aktuális katonai tapasztalatok, gyakorlati feladatok rendszerezése egyfelől, másfelől viszont arra törekszik, hogy az önművelésre gondot fordító tiszteknek és tiszthelyetteseknek segítsen meghatározni a tájékozódási irányait.

Nagyszámú vizsgálat és felmérés bizonyítja, hogy a parancsnoki tevékenységnek változatlanul leggyengébb oldala a közösségi élet irányítása és szervezése, az elvszerű és tartalmas emberi, szolgálati kapcsolatok tudatos kiépítése és fenntartása az alárendeltekkel. Köztudomású, hogy nem örököltünk számottevő pszichológiai és szociológiai kultúrát, és ez olyan körülmény, amely rányomja bélyegét gondolkozásunkra, szemléletünkre és magatartásunkra, egyszersmind olyan hiány, amely komolyan hátráltatja előrehaladásunkat. Pótlása ezért mind sürgetőbb feladattá válik.

A kisközösségek szerepének és a parancsnokok irányító tevékenységének megnövekedett jelentősége és okai

A kisközösségek és irányításuk feladatainak előtérbe kerülését több körülmény magyarázza. Számos oka van annak, hogy nálunk a hadseregben, de a társadalomban is csak az utóbbi egy, másfél évtizedben kerültek a kisközösségek az érdeklődés homlokterébe. Hiszen tudjuk, hogy a problémakörnek már a századfordulón jelentős irodalma volt a szociológiában. Azóta pedig se szeri, se száma a témát érintő

kutatásoknak és publikációknak. Nyilvánvalóvá vált, hogy az iparosodás, az urbanizáció – nagy és tartós társadalmi mozgást előidézve – felbomlasztja a hagyományos falusi közösséget (a szomszédság, rokonság stb.), amelyeket a nagyvárosban lakók hosszú ideig semmivel sem tudnak pótolni. Az előzőekkel együtt és egy időben a kapitalista erkölcs alapelve, az individualizmus, és az annak megfelelő magatartás is a közösségi élet és magatartás ellen ható tényezőnek bizonyult és bizonyul ma is. Ma már kétségtelen, hogy az elszigetelt, a közösségi élet keretein kívül rekedt ember személyisége kevésbé kiegyensúlyozott, az ún. civilizációs ártalmak (bűnözés, alkoholizmus, neurózisok stb.) ellen kevésbé védett.

A felszabadulást követő évtized nagy társadalmi, politikai harcaiban az osztályok és rétegek álltak a gyakorlati, politikai élet és a tudományos érdeklődés előterében. Azt is mondhatjuk, hogy a kiélezett társadalmi, politikai küzdelmek és állandó veszélyhelyzetek a kisközösségekre is összetartó hatást gyakoroltak.

Ebből következik az a körülmény, hogy abban az időben – amellett, hogy a közösségi élet gondjai is kisebbek voltak – időnk és erőnk, de felkészültségünk sem volt elegendő a témakör vizsgálatára és a jelentkező problémák észlelésére. A marxista szociológia és a szociálpszichológia, amelyek a problémakör vizsgálatához, kifejezéséhez és észleléséhez szükséges fogalmakkal és módszerekkel rendelkeznek, csak az 1960-as évektől kaptak teret a kibontakozáshoz. Az iparosodás és az urbanizáció – a kapitalizmushoz hasonlóan, de jellegében és súlyában attól mégis különbözően – nálunk is felszínre hozott egy sor problémát. Felismerésük ugyancsak a legutóbbi évtizedre tehető. Mostanában ismerkedtünk meg olyan kifejezésekkel, mint pl. az „atomizáltság", a „privatizálódás", az „elmagányosodás" stb. Egyes szociológiai elemzésekben találkozhatunk – talán túlzásnak tűnő – olyan meg-

állapítással is, hogy az elmúlt három évtizedben krónikus hiánycikké vált nálunk Magyarországon a közösség.[3]

Bár ezek a – gyakran homályos, érzelmileg erősen színezett – fogalmak inkább csak tüneteket jeleznek, mégis a felszíni tapasztalat síkján a mi közösségi életünk fogyatékosságaira is utalnak.

A szocialista társadalom objektív anyagi alapjai és erkölcsi alapelvei a közösségi élet táptalaját képezik. Számolnunk kell azonban azzal, hogy az átmeneti társadalomban hatásaik nem érvényesülnek közvetlenül és automatikusan. Az életmódban, az életformában végbemenő változások (tévé, gépkocsi, telek stb.) és szemléleti hatások – a már említett nagyarányú társadalmi mobilitás mellett – legalábbis átmenetileg nem kedvezőek a közösségi élet fejlődésére. Az új, a megváltozott feltételek közötti hatékony formák – a kötődést, a közösségi életet a jelenleginél inkább szolgáló tartalmak – kimunkálásában elmaradás mutatkozik. Másrészt a kollektivizmus, s egyáltalán a szocialista ideológia térhódítása sem mechanikus folyamat. Az individualizmus, a kispolgáriság részint a fellazítás hatásaként, részint az említett másodlagos változások kísérőjelenségeként – időről időre felbukkan és felerősödik az emberek szemléletében és viselkedésében.

A közösségi élettel való foglalkozásnak tehát mind lehetősége, mind szükségessége megérett. A nagy társadalmi átalakulások után a politikai és katonai vezetés a részek, a közvetítők szerepének áttekintésére, növelésére és rendezésére nagyobb energiákat képes fordítani. Fontos annak a belátása és felismerése is, hogy az ember a „nagy egészhez" szorosan csak közvetítésekkel csatlakozhat és tartozhat. A közügyekkel és közérdekkel, a nagy társadalmi és nemzeti célokkal persze úgy általában is lehet törődni, de a cselekvő részvételt a közügyek intézésében nap mint nap csak a szűkebb környezet teszi mindenki számára hozzáférhetővé. Az új tartalmú, az egyén képességeit is kibontakoztató, a szocialista kö-

zösségeket csak önkéntesen – és nem önkényesen – lehet megszervezni. A közösségek számos formáját alakította és alakítja ki az élet, de azt már tudjuk, hogy a munkahely, a katonai szervezet kínálja az elsődleges lehetőségeket. Egybefonódásunk a közösséggel, a többi emberrel mindenekelőtt a munkában, a katonai szolgálatban valósul meg, mégpedig nemcsak és nem is mindig helyileg, hanem belsőleg és tartalmilag. A katonák számára leginkább itt vannak jelen a valódi közösséggé avató célok és problémák, a megoldásra váró közös feladatok.

Az előzőeknél nem kevésbé lényegesek a hadsereg életében, felszerelésében és tevékenységében végbement változások. A korszerű hadseregben – a tudományos-technikai forradalom következtében, amely tulajdonképpen a haditechnika és a fegyverzet minőségi változásaival vette kezdetét – és a hadügyben történt forradalmi változások eredményeként a katonák az alegységekben a haditechnikai eszközök, a fegyverrendszerek körül rendeződnek csoportokba. A korszerű és bonyolult eszközök kezelése, alkalmazása rendkívül megnövelte az alegységekben a katonák, az elöljárók közötti együttműködés szerepét és kölcsönös egymásrautaltságukat. A hatékonyságot csak az egyes kezelők, valamint a különféle csoportok közötti szoros, jól szervezett funkcionális kapcsolatok és együttműködés útján lehet elérni. A megváltozott körülmények közepette mind a kis alegységek, mind az egyes katonák tevékenysége nehezen ellenőrizhető. Ami viszont részint az önállóság és az öntevékenység, a magasfokú felelősség- és kötelességtudat szerepét hangsúlyozza, részint pedig módosítja, másként veti fel elöljárók és az alárendeltek közötti kapcsolatok és viszonyok kérdéseit.

A korszerű hadsereg is tömeghadsereg, azonban korántsem a régi értelemben. A harc előkészítése és sikeres kimenetele korábban – a tömeghadseregek létrejöttekor, bizonyos megszorításokkal még a második világháború idején is – a

hadsereg két pólusától, döntő mértékben a katonatömegek tömeges tevékenységétől és a kiváló képességű vezetők, a felső vezetők, a hadvezérek kvalitásától függött. A kisebb szervezeteknek sem a csapatoknál, sem a vezető törzsekben nem volt – a maihoz hasonló – befolyása a harccselekmények menetére. Néhány vezető kivételével – valamennyi szinten – mindenki másnak csupán a kivitelező, a végrehajtó szerep jutott. A kisebb csoportok vagy egyes emberek, az egyszerűbb beosztottak által elkövetett hibák, mulasztások a harc, vagy a hadművelet sikerét – kevés esettől eltekintve – lényegesen nem tudták befolyásolni. Ilyen körülmények között érthető módon, mind az egyes ember, mind a kisebb közösségek kívül rekedtek a vezetés és a tudományos kutatás érdeklődési körén.

Alapvetően más a helyzet napjainkban, amikor a korszerű tömeghadsereg – mintegy az előző tevékenység formáinak ellentéteként, mondhatnók tagadásaként – zömmel kisebb alegységekben oldja meg feladatát, amikor semmilyen vezetői kvalitás nem pótolhatja, nem helyettesítheti, sőt maga a vezetés sem nélkülözheti a szűkebb kollektívák, s bennük az egyes emberek, a beosztottak kezdeményezőképességét, aktivitását, koordinált tevékenységét, magas fokú erkölcsiségét, felelősségérzetét. Másfelől – úgy véljük, ez sem kevésbé fontos körülmény – hazánk szocialista társadalmi rendjének fejlődése, s ezzel szoros összefüggésben a katonai szolgálati viszonyok erőteljesebb humanizálódásával szembeni növekvő elvárások is fokozottan az emberre, a kisebb emberi csoportokra irányítják a figyelmet. Mindehhez a hadseregben az átlagosnál jobb feltételek vannak. A társadalom részéről ezért az elvárások mind határozottabban merülnek fel. Ez a felismerés és elvárás tükröződik az MSZMP KB közművelődési határozatában is, mely feladatul szabja, hogy „A katonai szolgálatukat töltő fiatalok életét, munkáját úgy kell alakítani, hogy indítást kapjanak a további tudatos, rend-

szeres művelődéshez, a szocialista közösségi élet mással nem helyettesíthető, emberformáló szerepének felismeréséhez."[4]

Egyén-közösség, vagy közösség-egyén? Ezzel kapcsolatban merül fel a nevelési folyamat legfontosabb kérdése, az a kérdés, amely a nevelési folyamat irányára és sorrendjére vonatkozik: egyéntől a közösség felé, vagy a közösségtől az egyén felé kell-e haladnia a folyamatnak. Ha kiindulópontnak az egyes egyént ismerjük el, akkor a nevelőtevékenység fő iránya ráterelődik. Ő kerül a középpontba. A társadalmilag értékes tulajdonságok kialakítását elsősorban az egyénnel akarjuk megvalósítani, azzal, hogy később bekapcsoljuk a közösségbe. Ebben az értelemben magát a közösséget, a csoportot már előre a kollektivizmus szellemében nevelt egyének egyesítésének kell tekinteni. Ez pedig nyilvánvalóan képtelenség.

A nevelés ilyen logikája – miként arra már Makarenko is rámutatott – látszólag természetesnek tűnik, lényegét tekintve azonban téves. Ahogyan úszni nem lehet megtanulni, ha nem merülünk bele a vízbe, úgy nem válhatunk közösségi emberré, ha nem élünk kollektívában, ha nem érezzük annak hatását és nem szerezzük meg a közösségi élet tapasztalatait. A másik út: kollektíva-egyén, az egyedüli biztos és gyümölcsöző, ez képezi az egész nevelési folyamat fő irányát. Tudományos igazolása abban rejlik, hogy e módszer esetén a nevelési feladatok a való élettel, az egyén tevékenységének feltételeivel – amelyek között a közösségre hárul a legfontosabb szerep – szoros kapcsolatban kerülnek megoldásra.

Ez magától értetődően semmiképpen sem jelenti az egyes egyénekkel folytatott munka tagadását és lebecsülését. Először is a közösséggel való munkának megvan a maga sajátossága, ami azonban nem áll szemben az egyes katonák nevelésével, hanem annak legfontosabb módszere és eszköze. Másodszor az egyéni nevelés csak akkor éri el a célját, ha nem mond ellent a közös ügynek, a közösség, a csoport elemi

érdekeinek, érték- és normarendszerének, hanem azokra mint bázisra támaszkodik. Teljesen világos, hogy nem lehet pl. az egyes katonákban a fegyelmet kialakítani, ha a közösség egészében fegyelmezetlen.

A nevelésben a közösségre való támaszkodás követelménye vagy a közösség útján történő nevelés elve természetesen nem jelenti azt, hogy a parancsnoknak mint szervezőnek és a nevelési folyamat irányítójának, csökken a szerepe. Ellenkezőleg, szóbanforgó elv éppen a parancsnok magas felelősségéről tanúskodik a neki alárendelt egységnél vagy alegységnél a nevelőmunka helyes megszervezéséért és irányításáért. A parancsnoknak nemcsak saját tevékenységét kell megszerveznie, hanem a katonaközösség tevékenységét is. Mint nevelőnek a feladata, s ugyanakkor az e területen előtte álló feladatok bonyolultsága abban áll, hogy állandóan szem előtt kell tartania azokat a különböző tényezőket és erőket, amelyek hatást gyakorolnak az egyén fejlődésének folyamatára, mélyrehatóan és helyesen értékelni ezek természetét és lehetőségeit. Eligazodni és megtalálni a maga helyét és szerepét a különféle tényezők rendszerében, megtalálni felhasználásuk módjait a szükséges erkölcsi-harci tulajdonságok kialakítása céljából.

A nevelésben, amely szervezett, tervszerű, tudatosan irányított folyamat, a vezető szerep mindig a nevelőre, a szervezőre, a folyamat irányítójára hárul: az iskolában a pedagógusra, a katonai alegységnél a parancsnokra, a politikai munkásra, az egész tiszti, tiszthelyettesi, tisztesi alparancsnoki állományra. Emellett a hadseregben – szervezési sajátosságai, rendeltetése és funkciója folytán – a parancsnok szerepe a kiképző-nevelő munka irányításában rendkívül nagy, mivel rá, mint egyszemélyi vezetőre teljes felelősség hárul a rábízott alegység életéért és tevékenységéért. Azonban bármilyen jelentős legyen is a parancsnok nevelő szerepe, bármilyen különleges jogokkal is rendelkezzék, ebből egyáltalán

nem következik az, hogy a katonákat egyedül csak ő neveli. Ebben a sokrétű folyamatban részt vesznek a párt- és KISZ-szervezetek, a politikai szervek, amelyek az emberekre való ideológiai és lélektani ráhatás különböző eszközeivel rendelkeznek, és végeredményben a társadalmi-politikai, a gazdasági, kulturális, a szolgálati viszonyok összessége, amelyben az egyének és a közösségek fejlődése végbemegy. Emellett a katonák alakítására nagy hatást gyakorol közvetlen környezetük, kapcsolataik által meghatározott különféle csoportok, közösségek, amelyek szervezeti felépítésüket, szerkezetüket és alkotóelemeiket tekintve rendkívül bonyolultak és sokrétűek.

A katonai kisközösségek és csoportok szerepét vizsgálva mindenekelőtt arra keresünk választ, milyen szerepet töltenek be tagjaik a katonák magatartásának, érzelem- és gondolatvilágának formálásában, meghatározásában: hogyan közvetítik tagjaikhoz a hadsereg egésze, vagy a nagyobb katonai egység, illetve az össztársadalom hatásait. A társadalmi-gazdasági, valamint a politikai és kulturális tényezők hatása az egyén pszichéjére régóta ismeretes volt, a kialakulás és hatásmechanizmus értelmezése azonban csak vázlatosan sikerülhetett a kiscsoport és a kisközösség fogalma nélkül. A társadalom, s ezen belül a megfelelő réteg vagy szubkultúra, intézmény (pl. a hadsereg) sajátos normái, értékei és ideáljai jelentős mértékben a csoport, a közösség[4] normáin, értékein és ideáljain keresztül érik el az egyént. Az egyéni élet végig csoportokon, a csoportok sorozatán folyik, amelyek még az egyedüllét pillanataiban sem hatástalanok. De ahogy a társadalom, úgy a hadsereg sem egyszerűen kiscsoportok összessége, amelyek az egyént a társadalomhoz kapcsolják és megszűrve juttatják el hozzá az össztársadalom vagy az intézmény minden jelenségét, normáját és értékét.[5]

A polgári szociológiában gyakran találkozhatunk túlzásokkal. Sok – a szociálpszichológiára orientálódó – polgári

csoportszociológiai koncepció lényeges vonása az, hogy a csoport létének, kapcsolatainak és hatásainak közvetlenségét abszolutizálja, s ezáltal a társadalmat, mint a termelési és társadalmi viszonyok összességét, közvetlen megjelenési formáinak hatására redukálja. Pl. az egyes csoportok társadalmi környezetét és a társadalomnak erre gyakorolt hatását ténylegesen más csoportok hatására korlátozza. A társadalmi érzések, értékek és normák keletkezését lényegében a csoport belső mechanizmusából magyarázza.[6]

A mai burzsoá empirikus szociológia, társadalom-lélektan és a pedagógia igen nagy figyelmet fordít a társadalom szociális szerkezetében a kiscsoportok tanulmányozására.

Nagyon érdekesek és módszertanilag tanulságosak a fentiekkel kapcsolatos vizsgálatok az amerikai hadseregben, ahol az osztályantagonizmusok, a katonai szolgálattal, a hadseregre hárított feladatokkal szemben megnyilvánuló ellenszenv és az ebből származó konfliktusok folytán különösen nagy figyelmet fordítanak a kiscsoportok életének, légkörének tanulmányozására. A tények összegyűjtését természetes körülmények között vagy speciálisan kidolgozott kísérletek segítségével végzik. A megkérdezendők között rendszerint kérdőíveket osztanak ki, s ezek egy sor olyan kérdést tartalmaznak, amelyeket oly módon választottak ki, hogy formájukat tekintve távolinak tűnjenek a vizsgálat céljából. Valójában pedig a válaszokban el van rejtve a tanulmányozandó jelenség lényege. Így a kis alegységen belüli együttműködés struktúrájának meghatározása során ilyen kérdéseket tettek fel:

1. Kikkel kosárlabdáznál?

1. választás: .....
2. választás: .....
3. választás: .....
4. választás: .....
stb.

2. Kikkel szeretnél vadászatra menni?

1. választás: .....
2. választás: .....
3. választás: .....
4. választás: .....

A válaszok elemzésére szociometrikus mátrixot vagy szociogramot alkalmaztak. A megszerzett pontszámok (az első választásért 4 pont, a másodikért 3, a harmadikért 2, a negyedikért pedig 1 pont jár) alapján a mátrix megmutatja azt, hogy kit helyeznek előtérbe a többiek, ki iránt tapasztalható a legnagyobb szimpátia a csoport tagjai között. A mi alábbi példánk esetében például a csoport rokonszenve Able oldalán állt. Őt ismerik el a csoport vezetőjének.

SZOCIOMETRIKUS MÁTRIX

Ssz.	A megkérdezettek vezetékneve	1. kérdés				2. kérdés			
		A választás sorrendje				A választás sorrendje			
		1	2	3	4	1	2	3	4
1.	Able	B	Ch	D	E	Ch	B	E	D
2.	Baker	A	Ch	D	E	A	Ch	D	E
3.	Charley	A	B	D	E	A	B	D	E
4.	Dun	A	Ch	B	E	A	Ch	B	E
5.	Eazy	Ch	A	B	D	Ch	A	B	D

Ssz.		A választások összesen, sorrendben				A megszerzett pontok összesen
		1	2	3	4	
1.	Able	6	2	–	–	30
2.	Baker	1	3	4	–	21
3.	Charley	3	5	–	–	27
4.	Dun	–	–	4	4	12
5.	Eazy	–	–	2	6	10

A fenti eredmények alapján – grafikus ábrázolással, szociogram segítségével – elemzik a csoportban a személyek közötti viszonyokat. A szociometrikusok úgy vélik, hogy az Amerikai Egyesült Államok hadseregében a kiscsoportok tagjai között a legelterjedtebb kapcsolatformációk a következők: „kör", „ipszilon", „lánc", „csillag" (lásd ábra). Az adott esetben „csillag" formációkról beszélhetünk, mivel Able befolyásos elemnek (vezetőnek) tekinthető a csoportban. A többi katona viselkedése, következésképpen tehát a csoportnak a parancsnokkal szemben tanúsított magatartása (azaz alárendelik-e magukat a parancsnoknak) sok tekintetben Able-től függ. Ezért az ilyen kapcsolatformációjú csoport hatékony irányítása érdekében a szociológusok azt tanácsolják, hogy a csoport vezetőjét az államhatalom oldalára kell állítani. Ha ez lehetetlennek bizonyul, úgy az illetőt egy másik alegységbe kell áthelyezni.

Más jellegű kölcsönös kapcsolatok esetén a csoportban a parancsnok tevékenysége, munkája is más lesz. A „kör" kapcsolatformáció esetén például általánosan elismert vezetőről nem beszélhetünk. Az ilyen csoportban klikkszellem uralkodik. Ezért a parancsnoknak ajánlatos a figyelmét a csoport „kasztérdekeinek" ápolására, azaz arra fordítania, hogy elszigetelje azt (a csoportot) az alegység más csoportjától.

A szociológusok véleménye szerint az ilyen kapcsolatok (viszonyok) mindennél jobban biztosítják, hogy a csoportot eszközként lehessen felhasználni a „rendcsinálásban".

A „lánc" és „ipszilon" kapcsolatvariációkban, ahol szintén nem található nyíltan kifejezett vezető, és klikkszellem sem uralkodik, ajánlatos minden egyes katonára külön-külön is hatást gyakorolni. Hasonló esetekben a legnagyobb sikerrel az egyéni megdolgozás módszere jár.

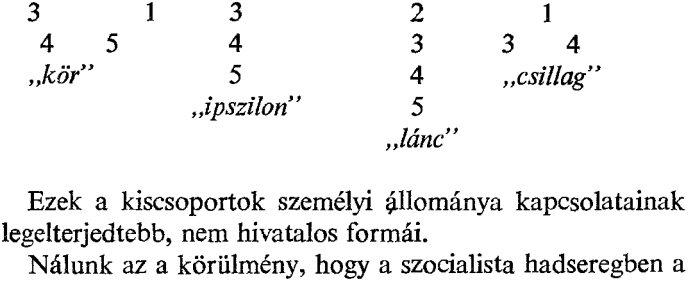

Ezek a kiscsoportok személyi állománya kapcsolatainak legelterjedtebb, nem hivatalos formái.

Nálunk az a körülmény, hogy a szocialista hadseregben a hivatásos és sorállomány alapvető társadalmi és politikai érdekei egybeesnek és nem alakulhatnak ki közöttük súlyosabb konfliktusok, egyeseket hajlamossá tesz arra, hogy lebecsüljék a pszichikai befolyásolás jelentőségét. Nem értik, hogy a nagy társadalmi céljainkkal való egyetértés önmagában nem jelenti a jó közérzetet és légkört. Ennek megteremtésén fáradozni kell, nap mint nap meg kell nyerni a katonákat céljainknak, mozgósítani a feladatokra. A hivatásos állomány egy része lemond a katonák bizalmának megszerzéséről, nem igényli az alárendeltek cselekvő támogatását, nem tud érzelmileg feloldódni közöttük. Előfordul, hogy egyesek, tekintélyüket féltve, kerülik beosztottaikat, úgy vélik, hogy a távolság megóvja őket a kritikától, elfedi gyenge pontjaikat.

Az ilyen emberek abban a tévhitben élnek, hogy a vezetőnek minden tekintetben tökéletesebbnek, műveltebbnek kell

lennie beosztottainál. Vannak, akik a nagyobb közvetlenséget kifejező politikai és személyi közeledésben a függelmi viszonyok lazulását látják. Az egyes helyeken tapasztalható rideg légkör, bizalmatlanság ilyen okokra is visszavezethető. A veszélyhelyzetek, a fegyveres konfrontáció valószínűségének csökkenésével egyeseknél vele jár az alárendeltek lebecsülése. A szocialista hadseregben azonban nem tekinthető törvényszerűnek, hogy a békekörülmények az emberi kapcsolatokban antidemokratikus, bürokratikus jelenségek újrakeletkezését és felerősödését váltsák ki. A megközelíthetetlenség, az úrhatnámság, a gőg mindenkor a bizalmatlanság forrását képezi, ami ronthatja a közösség teljesítményét, gyengíti morális erejét.

Az egyén és a társadalom kapcsolatának a kiscsoportok nem az egyetlen eszközei, különösen ma nem, amikor jól fejlett tömegkommunikációs rendszer; tévé, rádió, sajtó és más információs eszközök működnek, amikor az egyén sok más – nem a kiscsoportok által közvetített, gyakran általuk nem is ellenőrzött – módon kötődik a társadalomhoz. A csoport léte és hatása, belső élete és működése az össztársadalmi viszonyok figyelembevétele nélkül nem érthető meg. Ugyanakkor figyelembe kell venni – a közvetítettséget nem abszolutizálva –, hogy bizonyos kisebb csoportok viszonylag önálló funkcióval rendelkeznek. Ügyelnünk kell arra, nehogy a csoport hatását és jelentőségét az őt meghatározó tényezők hatására és jelentőségére redukáljuk le. A csoportnak (másodlagos csoportnak is), mint közvetítő láncszemnek potenciája de korlátja is éppen az általános, tipikus, uralkodó viszonyok átalakításában rejlik. Másfelől a csoport, illetve a különböző csoportok együttes hatása, amelyekbe – lazán vagy szorosabban – minden egyén beletartozik, nyújtja a kulcsot az egyén, az esemény (pl. a különféle társadalomellenes, dezorganizációs jelenségek) bizonyos sajátosságainak megértéséhez. Pszichológiai kifejezéssel élve a csoport „megtöri",

egyben „kiveti" a lényeges társadalmi kapcsolatok hatását. A társadalmi élet, a katonai élet és szolgálati viszonyok, a hadsereg belső társadalmi viszonyai a kisebb közösségekben válnak szemléletessé. A csoportnak ezt a specifikus funkcióját, az egyén társadalmi determinációjában, a marxista társadalomtudomány hosszú ideig nem vette kellőképpen figyelembe és nem is vizsgálta. Ez a helyzet és szemlélet azonban már jórészt a múlté. A marxista szociológia úgy tekinti a csoportot, mint az egyén fontos és közvetlen meghatározó tényezőjét, élményeinek, ismereteinek, meggyőződéseinek fontos és közvetlen forrását.

A katonai kiscsoportok és kisközösségek fogalma és kialakulásuk sajátosságai

A csoport- és közösségkategória felhasználása a hadseregben is tökéletesebbé teheti az egyéni szociális viselkedés, az emberek közötti társadalmi kölcsönhatás, az interakció értelmezését. Segítheti a kis katonai egységekben a szociális (szociometrikus) struktúra és dinamika részletesebb és adekvátabb leírását, megértését. „A szociológiai kutatások széles skáláját képezi a katonai kollektívák problémájának tanulmányozása, amelyek szerepét az egységek és alegységek életében nehéz lenne túlbecsülni... A katonai kollektíva bonyolult organizmus. Különböző képzettségű, nemzetiségű, jellemű, temperamentumú, családi helyzetű, hajlamú, szokású, korú stb. emberekből áll. Minden kollektívában megtalálhatók az egymáshoz való viszony meghatározott típusai a kollektíva tagjai között, a tisztek között, a tisztek és katonák között, a tiszthelyettesek és katonák között, az öreg- és fiatal katonák között stb. Az egymáshoz való viszony hordhatja a kölcsönös tisztelet, a megértés és bizalom, az elvtársi

segíteni akarás, a gondoskodás, a támogatás és segítés jellegét. Néha azonban negatív jellegű viszonyok is előfordulnak – bizalmatlanság, önteltség, talpnyalás stb."[7]

Annak megválaszolása érdekében, hogy milyen problémák ragadhatók meg a csoport, a közösség kategóriájának segítségével, elsősorban azt kell tisztáznunk, miként értelmezendő és milyen értelemben használható a csoport, a közösség fogalom általában, de főképpen speciális katonai vonatkozásban.

A marxista szociológia másodlagos (formális) csoportokat és elsődletes (nem formális) csoportokat, közösségeket, azaz kiscsoportokat, kisközösségeket különböztet meg. Másodlagos csoportnak nevezzük azokat a nagyobb, többé-kevésbé stabil társadalmi egységeket, amelyekben a nagy létszám miatt már nem ismer mindenki mindenkit (a személyi kapcsolatok közvetettek), de amelyhez minden egyes tagot közös érdek fűz, s ezért a közös cél és érdek talaján, azok mértékének a keretein belül egy önmaguk és a társadalmi egység (szervezet, intézmény) számára fontos tevékenységet végeznek. A tagok tudatos viszonya ehhez az egységhez (pl. az ezredhez) csak egy – noha nagyon jelentős – mozzanat azoknak a különböző fajta viszonyoknak a sokaságából, amelyek őket totalitásukban az össztársadalomhoz kapcsolják.

A sorkatonai kisközösségek elsősorban a szervezeti keretekben, a rajokban, egy-egy harceszköz kezelőszemélyzetében, szakaszokban és századokban jönnek létre. A század keretein kívül a sorkatonák tartós kötődései és társulásai esetlegesek, kivételnek tekinthetők. A katonai alegységek létrehozásakor azonban még nem közösség, nem kollektíva, sőt szociológiai értelemben csoportnak sem nevezhető, hanem csupán a katonák laza halmaza, amelyben a szolgálati érdek és a kényszer egymáshoz rendelte őket, mint egyes elemeket. A csoport és a közösség, mint alacsonyabb és magasabb szerveződési folyamat és együttes minőségi megkülönböztetése a kötődések és a kohéziós erők tartalmának és

céljainak, tevékenységük eredményeinek jellege és mértéke alapján lehetséges.

Formálisan – tehát a konkrét tartalomnál némileg elvonatkoztatva – a kiscsoportot és közösséget egyaránt jellemzi, hogy:

1. Tagjai személyes érintkezésben állnak egymással.

2. Közös céljaik és normáik vannak, amelyek bizonyos mértékig kijelölik tagjaik cselekvési irányát és határait.

3. Kifejlődik bennük a szerepek rendszere és a személyek közötti – egyoldalú és kölcsönös-– vonzalmak (a rokon- és ellenszenv-viszonyok) hálózata.

Azaz az elsődleges vagy kiscsoport (közösség), a katonák néhány vagy mintegy tíz-egynéhány tagból álló olyan együttese, akiknek viszonylag állandó kapcsolatuk van egymással; ahol mindenki ismeri egymást; melyben a személyek közötti kapcsolatok közvetlenek (ahogy a szociológiában ezt a viszonyt nevezik: „face to face") azaz, szemtől szembe lehetségesek; közös érdekek (közös kiképzés, harci, szolgálati és munkafeladatok, barátságok, egymás segítése stb.) alapján, többé vagy kevésbé közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz, általában személyesen befolyásolják egymást és akiknek a külvilággal szemben valamiféle „mi" tudatuk, egymás között pedig szolidaritás alakul ki.

A közösség életének elemzése azt mutatja, hogy tagjai minden pillanatban meghatározott szerepet töltenek be. A közösségekben a következő szociális szerepet szokás megkülönböztetni: a tekintély, a közvetítő láncszem, a végrehajtó, a rejtett és a nyílt ellenálló.[8]

A csoporttá szerveződésnek több feltétele is van: ilyenek mindenekelőtt a huzamosan együtt töltött idő, az együttesen végzett tevékenység a kiképzésben és a szolgálatban; a közös szórakozási és művelődési szokások és nem utolsósorban a közös elhelyezés és a tagok létszáma. A hazai katona- és üzemszociológiai vizsgálatokban a tagok száma szerint a

szervezeti egységek négy típusát különböztetik meg, ahol az integrálódásnak eltérő feltételei vannak:

a) diád és triád (2, illetve 3 fő)

b) kis létszámú csoport (4–8)

c) közepes nagyságú csoport (9–14)

d) nagy létszámú csoport (15–)

Eszerint az elsődleges csoportok, illetve közösségek a rajok a kezelőszemélyzetek és a szakaszok kereteiben jöhetnek létre. A század ily módon a kisközösségek összessége, de nem egészen abban az értelemben, ahogy a rajoké és szakaszoké. Ugyanis a különböző rajokban és szakaszokban levő katonák között rendszerint kialakulnak spontán csoportosulások is. Ezek egyike a baráti csoport, amelynek határai nagyon elmosódottak, s amely majdnem kizárólag rokonszenv-kapcsolatokra épül, általában mentes anyagi természetű érdektől, vagy ha ilyen van is, az a csoportkohézió alakításában alárendelt szerepet játszik. A katonai szolgálat ideje alatt – a sorsközösség, az intenzív közös élmények hatására – egész életre szóló barátságok születnek.

A hadseregben – a baráti csoportokat kivéve – gyakorlatilag korlátozott a spontán szerveződés lehetősége. Az egyik legfontosabb ilyen lehetőség, hogy a sorkatonák érdeklődési körük alapján részt vesznek a szakkörök és az öntevékeny kulturális csoportok munkájában. Ezeknek a társulási formáknak nagy szerepe van a közösségi életmódra való nevelésben és a személyiség önérvényesítési törekvéseinek megvalósításában, önmagukban azonban ritkán képeznek az említett kritériumokat kielégítő csoportot vagy közösséget.

A sorkatonák társas igényeinek kielégítése tehát elsősorban az intézményes katonai szervezeti keretekben kialakuló kiscsoportokban történik, bármely más csoportban való részvételük az előzőkhöz képest csupán kiegészítő és pótlólagos jelentőségű. A katonai szervezetben, bár ritkán, de klikknek nevezett önkéntes választásra épülő társulások is kialakulnak,

amelyeknek tagjai és határai csakúgy, mint a baráti csoportosulásoké, nem feltétlen egyeznek a rajok, a szakaszok szervezetével, de esetleg a századon kívülre is átterjednek. A klikkek e tekintetben speciális helyet foglalnak el. Ezek kohéziójában a mások rovására érvényesített, a magasabb rendű érdekekkel, a raj, a szakasz és a század katonáinak szolgálati és személyes érdekeivel, igazságérzetével szemben álló különérdekek legtöbbször nagyobb szerepet játszanak, mint a rokonszenv. Tipikus esete ennek, amikor az újoncbevonulást követően az „öregkatonák" – a korábban szemben álló I. és II. időszakosok – összefognak, hogy az újoncokkal szemben a maguknak törvénytelenül vindikált előjogokat, kiváltságokat (körlettakarításból és más feladatoktól való távolmaradás stb.) érvényesíteni tudják. Az is előfordul, hogy egy vidékről származók, pl. a fővárosiak fognak össze ilyen okok miatt a vidékiek ellen, vagy fordítva. A klikk, ha a parancsnok nem elég éber, és a KISZ-szervezet is gyengén funkcionál, az alegység életének fontos kérdéseit vonhatja ellenőrzése alá, pl. a szolgálatvezénylést, az őrhelyek elosztását, a kimenő, a kimaradás, az eltávozás adományozását stb. Különösen akkor van így, ha a klikknek a rajparancsnokok és az írnokok is tagjai. Az ilyen körülmények súlyosan rombolják az alegység légkörét és a klikken kívüli katonák közérzetét. Az ilyen alegységben a katonák mindennapi élete nem a szabályzatok, hanem a „dzsungel törvényei" alapján zajlik.

Minden tartósan együtt élő és tevékenykedő emberi együttes előbb-utóbb csoporttá szerveződik, és rendelkezik egyfajta belső kohézióval, normarendszerrel. Ezek a normák azonban nagyon különféle értékrendet takarhatnak; irányulhatnak a teljesítmények visszatartására, sőt a törvények és szabályzatok kijátszására is. A társadalomellenes beállítottságú galerik és a bűnözők együttese is csoportnak tekinthető.

A csoport akkor válik közösséggé, ha tagjait a szocialista

értékrend, eszmei, erkölcsi és ideológiai kötelékek is összekapcsolják; ha a csoport integrációja egyaránt megvalósul:

a) a parancsnok tekintélye,

b) a helyes emberi kapcsolatok, egymás kölcsönös segítése, támogatása,

c) a magas színvonalú kiképzés és szolgálatellátás,

d) az ideológiai és politikai kötelékek terén, akkor ez nagyon tartós lesz, és feltétlenül biztosítja a csoport ellenálló képességét és összekovácsoltságát megerőltető feladatok és harci cselekmények során is.[9]

Láthatjuk tehát, ha a kapcsolatok a katonák között jók, ha ezek a bajtársiasságon, a rokonszenven, a bizalmon és a jóakaraton alapulnak, a csoport tagjai közel kerülnek egymáshoz, amely megkönnyíti közös cselekvésüket és alapja lesz a katonai közösség kialakulásának. Ezek azonban csak elemi jelenségek, és a csoportból önmagukban még nem teremtenek közösséget. Ehhez már arra van szükség, hogy a katonák között mélyebb társadalomlélektani kapcsolatok alakuljanak ki, és ezeket a kapcsolatokat kiforrott meggyőződés, a katonai szolgálattal szemben kialakult helyes beállítottság, valamint megfelelően fejlett ideológiai-politikai tudat erősítse.

Nem minősül a csoport pusztán azon az alapon közösségnek, hogy jók benne az emberi kapcsolatok és a légkör. Meghatározó minősítő kritériuma e jelenségnek a kapcsolatok és a légkör tartalma és irányultsága.

A szocialista közösség egyik további kritériuma, hogy biztosítja a személyiség sokoldalú fejlődését, kibontakozását és önmegvalósítását, nem nivellálja s nem személyteleníti el tagjait. Benne ismeretlen a csoportot gyakran jellemző elvtelen rivalizálás és versengés, a „bűnbak"-teremtés, a gyengék gúnyolása és kizárásának jelenségei. Nem utolsósorban lehetővé teszi a nyílt, őszinte kitárulkozást, megértő és segítőkész a személyes gondok és problémák megoldásában, a

gyengéket nem tapossa el, hanem felemeli magához. Soha nem a hibákat, fegyelemsértést elkövetők s a lemaradók személye ellen harcol, hanem negatív tulajdonságaik elítélésére korlátozódik beavatkozása. Ahogy Marx és Engels A német ideológiában írja: „Csak a többiekkel való közösségben kapja meg az egyén az eszközöket ahhoz, hogy képességeit minden irányban kifejlessze, tehát csak a közösségben válhat lehetővé a személyes szabadság."[10]

A kiscsoport és a kisközösség között azonban nincsenek feltétlen éles határvonalak. A két fogalmat a szakirodalom gyakran szinonimaként is használja. A csoport kialakulása a szervezet létrehozását, feltöltését követően, pl. az újoncbehívás után azonnal, minden külső beavatkozás nélkül is – pusztán a katonák kapcsolatteremtési szükségleteiből indíttatva – megkezdődik. Ez a folyamat rendszerint az erők felmérésével és a szerepek elosztásával, a rokon- és ellenszenv-viszonyok kialakulásával veszi kezdetét, amikor is a könnyen beilleszkedő, a jó kapcsolatteremtési képességekkel rendelkező, a jó gyakorlati érzékű, nyitott (extrovertált) lelki alkatú és határozott, esetleg agresszív beállítottságú katonák lesznek a hangadók. A tartózkodó, zárt (introvertált) és a kevésbé gyakorlatias, nehezen alkalmazkodó fiatalok kezdetben könnyen a csoport perifériájára szorulnak. A feladatok változásának függvényében, de mindenekelőtt a parancsnok értékelései következtében a későbbiek során a csoportviszonyok átrendeződnek.[11]

Minden csoportnak és minden közösségnek van egy vagy több olyan „vezéregyénisége", véleményvezetője, akik valamilyen – szellemi vagy fizikai – tulajdonságaiknál fogva tekintélyre tesznek szert, és akiknek nézetei és magatartása – mert tisztelik őket, vagy félnek tőlük – mértékadó a többiek számára. A hivatalosan, a parancsnok vagy a KISZ-szervezet által elismert és a közösség által méltányolt tekintélyek nem feltétlen azonosak. A negatív beállítottságú hangadók – akik

egyben rendszerint a klikk vezérei is – néha különös hatalomra tesznek szert és főként a délutáni és esti szabad időben, valamint a kiképzési szünnapokon, a tisztek és tiszthelyettesek távollétében önkényes, durva és agresszív viselkedésükkel képesek megkeseríteni az újoncok életét. A megfélemlített újoncok – akik még nem ismerik jogaikat és tájékozatlanok az effajta problémák orvoslásának lehetőségeiben, de egyébként is bátortalanok, hiszen ez a számukra merőben új környezet erősen csökkenti többségük önbizalmát – nem mernek panaszkodni, és nagyon gyakran hetekig, hónapokig tűrik a törvénytelen, a jog- és erkölcsellenes visszaéléseket. A helyzetet súlyosbíthatja, ha az önkényeskedők között tisztesek (rajparancsnokok, szobaparancsnokok stb.) is vannak, vagy ha a negatív vezéralak, a klikk hatalma és befolyása ez utóbbiakra is kiterjed. Előfordul, hogy az effajta jelenségekre, a rossz légkörre csak súlyos cselekmények derítenek fényt, amikor a rossz közérzetű, elkeseredett katona bűncselekményt (önkényes eltávozást, szökést, függelemsértést) vagy öngyilkossági cselekményt követ el.

A csoporttal ellentétben a szocialista szellemű közösség nem alakul ki spontán, önszerveződési folyamat eredményeként. Ehhez a parancsnok és a KISZ-szervezet hozzáértő és tudatos beavatkozására van szükség. Miként az 1974. május 31-i Vezetői Értekezlet miniszteri referátuma, felmérések tényeinek tömegére alapozva megállapította: „Alapvetőnek kell tekinteni, hogy a közösség vezetője, a közösségi élet szervezésének kezdeményezője mindig és mindenütt a parancsnok. Az alárendeltekkel való kapcsolatok kiépítése, az érintkezés rendszeressége, tartalmassága, jellege elsősorban az elöljárók magatartásának függvénye. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az alegységek és egységek, valamint a törzsek vezetettsége erősítésének feltételei ma elsősorban az emberi kapcsolatok, a közösségi élet fejlesztésében rejlenek."[12]

A katonai közösségek főbb funkciói, a parancsnok és a közösség elvárásai, összehangolásának lehetőségei

A közösség első és legfontosabb funkciója: a vélemények, a normák és a magatartás formálása, ellenőrzése. Az egyén magatartásának szabályozása a hadseregben is alapvetően kétirányú. A társadalmi ellenőrzés hivatalos (formális) és nem hivatalos rendszerében valósul meg. A kettő összekapcsolásában kiemelkedő szerepe és lehetőségei vannak a párt- és KISZ-szervezeteknek, amellett, hogy önálló, saját politikai, erkölcsi és világnézeti követelményeket is támasztanak tagjaik, a párt- és KISZ-tagokkal szemben. A hivatalos ellenőrzés a szabályzatok követelményeiben, parancsok, utasítások, jogszabályok előírásaiban, normáiban jut kifejezésre, amelyeket közvetlenül az elöljáró képvisel és érvényesít. Nem hivatalos ellenőrzésről pedig akkor beszélünk, ha a közösség az együttélés bizonyos normáinak tiszteletben tartását a közvélemény, az erkölcsi elítélés pressziójával kényszeríti ki. Ez a nem jogi szankció a maga nemében szigorúbb a jognál, hiszen az nem tökéletlensége, hanem egyszerűen saját természete – jog mivolta – következtében nem tudja előírásainak megtartását oly módon biztosítani, mint egy demokratikus és mindig jelen levő közvélemény. A katonai kollektívák az emberi magatartás olyan mozzanatait, az ember olyan tetteit is ellenőrzés alá vonhatják és vonják is, amelyek a jog és az elöljáró számára szükségképpen hozzáférhetetlenek.

A kétféle ellenőrzés együttes hatása egyik legfontosabb tényezője a hadsereg társadalmi viszonyainak, s amellett, hogy kölcsönösen befolyásolják az egyén magatartását, hatásuk nem mindig azonos irányú. Elméletileg a közöttük levő viszony három típusát lehet megkülönböztetni:

a) Azt az állapotot, amikor az ellenőrzés mindkét formájának a hatása azonos irányú, a különbség kizárólag az

alkalmazott eszközökben van. (Ilyen helyzet akkor állhatna elő, ha a kisközösségeknek, baráti csoportoknak nem lennének más céljai, törekvései, mint amelyeket a hadsereg hivatalos követelményei, normái számukra előírnak.)

b) A teljes ellentét állapotát, amikor a csoport tagjaitól a katonai élet normáival szemben merőben ellentétes magatartást követel.

c) A kölcsönös semlegesség állapotát, amikor a hivatalos ellenőrzés bizonyos fajta kérdéseket érint, a nem hivatalos ellenőrzés pedig másokat.

Természetesen a valóság ennél lényegesen bonyolultabb, és a három – elméletileg lehetséges – állapot mindegyikének egyes elemeit magában foglalja.

A hivatalos elöljárói követelmények és ellenőrzés, valamint a katonai közösségekben ható elvárások és normák egybeesésének hiányát a helytelen parancsnoki módszer, az önkényeskedő, fegyelmező gyakorlat, a durva bánásmód is okozhatja. Akadályozhatja ezzel a párt- és KISZ-szervezetek befolyását, csökkentheti a politikai nevelőmunka hatékonyságát, a parancsnokok és a mozgalmi szervek munkájának összhangját.

Egyfelől azt tapasztalhatjuk, hogy a katonai nevelésben, a bánásmódban túlteng a fenyegetés, másfelől viszont azt, hogy helyenként a bipoláris pedagógiai folyamat kölcsönhatásainak (alárendelt–elöljáró és az alárendelt–elöljáró közösség) egyensúlya a beosztottakhoz való alkalmazkodás felé tolódik el. Ez kedvezőtlenül érinti a szolgálati és személyi kapcsolatok normáinak – pl. a tisztelet, a függés, az együttélési szabályok, a rend stb. – elsajátítását, azoknak a katonák személyiségébe történő beépülését.

Ha nagyfokú eltérés tapasztalható a hadsereg által támasztott normáktól, és hiányzik vagy kisfokú a lojalitás a katonai szolgálat és követelményei iránt, alacsony morális integrá-

cióról beszélhetünk. Ilyenkor a hivatalos és a közösségi elvárásstruktúra rosszul integrált: az első olyan viselkedést és magatartást kíván, amelyet a második részben vagy teljes egészében kizár, s ez a normák betartatlanságára vezet. Ahol és amikor a katonai fegyelem jelentősen fellazul vagy elszaporodnak az erkölcsi lazaságok, ez a konfliktus általában könnyen kitapintható.

A Vezetői Értekezleten elhangzott miniszteri referátum – egyebek mellett – megállapította: „Az emberek közötti viszonyokban jelentkező hibák, fogyatékosságok azok, amelyek leginkább fékezőleg hatnak a katonai fegyelem szilárdítására, és gyakori éles bírálatot váltanak ki a katonákból és a polgári lakosságból egyaránt."[13]

A következő funkció: a közös érdek és cél megteremtése. Ezúton érhető el, hogy az egyéni érdekek és törekvések a hadseregben, az egység, alegység érdekével, harckészültségi feladataival összhangban, azokon keresztül érvényesülve, a közösséget összefogó erőként hassanak. A közös, tartós érdekek és célok létrejöttének lehetősége objektívan a katonai tevékenység jellegében gyökerezik, abban, hogy a modern katonai szervezetben, a korszerű haditechnika kezelése során az eredményes működést, a vele járó sikert és elismerést csak szoros, céltudatos együttműködéssel lehet elérni. Ez elől pedig a politikailag és erkölcsileg kevésbé fejlett katonák is nehezen térhetnek ki, éppen jól felfogott egyéni érdekük miatt, amely viszont általában csak a közösségi érdeken keresztül érvényesülhet.

Más kérdés az, hogy az objektív alap megléte nem teszi feleslegessé a felvilágosítást, a közös érdek és cél kialakítását szolgáló tudatos vezetői beavatkozásokat, az egyéni érdekek, törekvések, valamint a közös érdek céltudatos összehangolását, s az ezt szolgáló differenciált ösztönzési rendszer meglétét és alkalmazását. A hadsereg különleges normái és követelményei csak a katonai közösségekben lehetnek ural-

kodók és elfogadottak, míg más közösség számára nemcsak ismeretlenek, hanem gyakran idegenek, esetleg ellenszenvesnek is bizonyulnak. S itt nem kell feltétlenül politikailag, ideológiailag is közömbös vagy ellenséges érzelmű közösségekre gondolnunk.

Az ember az őt körülvevő közösségek egyikéhez (ritkább esetekben többhöz is) különös érzelmi intenzitással viszonyul, ebben a közösségben a tagokkal való kapcsolat fontos számára, normáihoz különösen ragaszkodik, értékeit és ideáljait magáénak vallja. Az ilyen közösségek normái és értékei épülnek be a legnagyobb valószínűséggel személyiségébe. A szociológiában ezeket viszonyítási csoportoknak (reference group) nevezik, mivel a személyiség saját „én"-érzéseit főként ezekhez vizonyítja, és a „külvilág" megítélésében ezek úgynevezett viszonyítási rendszerét követi. A különféle vonatkoztatási csoportokról és szerepükről a katonák magatartásában „Az amerikai katona" c. – a II. világháborúban végzett szociológiai vizsgálatokat összegező – négykötetes munka elemzése alapján kimerítő részletességű elméleti és módszertani értékelést találhatunk Mertonnál.[14] Megállapításai, elemzései a hadsereg csoport viszonyainak megértéséhez nélkülözhetetlenek. A viszonyítási csoport funkcióját betölteni nem tudó katonai kiscsoportok tagjai könnyen kerülnek más mértékadó csoportosulásokba, esetleg a társadalom és a hadsereg szempontjából idegen, káros normák és értékek hatása alá. Izolálódhatnak is, de a teljes elszigetelődésnek nagyon kicsi a valószínűsége, amellett, hogy már önmagában is konfliktusforrás. Például az öngyilkosság, az idegbetegség és az alkoholizmus stb. közvetlen indítéka lehet, tehát társadalmilag mindenképpen káros.

A nem közösségként együtt élő katonák felelőtlen viselkedése leginkább a tömegre emlékeztet. A tömegek pedig – ahogy Gramsci írja – olyan emberekből állnak, „akiket nem köt a felelősség más ember vagy embercsoportok, vagy egy

konkrét gazdasági valóság iránt...", akik ezért az individualizmust nemhogy leküzdötték volna, hanem a „büntetlenség és a felelőtlenség bizonyossága folytán – egyenesen a végletekig fokozzák".[15] Ennek a büntetlenségnek és a felelőtlenségnek a megszüntetésére csak kollektívák képesek.

A katonai gyakorlat mindenesetre cáfolja azt a szociológiai irodalomban elterjedt felfogást, miszerint az atomizált, közösségekbe nem szerveződött – ennélfogva saját értékrenddel nem rendelkező – tömegek jobban vezethetők, mert könnyebben manipulálhatók. A hadseregben, legalábbis a szocialista típusú hadseregben a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a katonai közösségek önszabályozó mechanizmusait semminemű külső erők – sem a kényszerítő, fenyegető eszközök, sem a finomabb manipulációk – tartósan nem helyettesíthetik.

Végül, de nem utolsósorban, a hadseregben – sajátosan zárt jellege miatt – jelentős mértékben a kisközösségekben történik a katonák társas igényeinek kielégítése. Természetesen a hadsereg zártságát csak viszonylagosnak tekintjük és a titoktartás, valamint az éberség által támasztott határokon túl a zártság feloldására, csökkentésére kell törekedni.

A sorkatona számára – az első időszakban különösen – a parancsnok és a katonai közösség pótolja ilyen vagy olyan módon és mértékben a családot, a baráti kört, a munkahelyi vagy iskolai közösséget, tehát összes előző közösségét. Ez időben majdnem kizárólag a kisközösségen keresztül kötődik a hadsereghez, sőt a társadalomhoz is. Ezen keresztül ítéli meg azokat. A kisközösségben ütközteti, veti egybe a hadseregről előzőleg kialakult, a legkülönfélébb forrásokból származó nézeteit a hadsereg valóságos viszonyaival. A katonai szolgálat legfogékonyabb időszaka az újonc időszak, nemritkán a szolgálati idő egészére kiható élmények, viselkedések és magatartásminták forrása. Olyan időszak, amikor az egyénnek már vannak többé-kevésbé kiforrott normái és

értékei, amelyeket az előző közösségekből hozott magával a hadseregbe, s amelyek egyénenként nagyon eltérőek lehetnek. A katonai életviszonyokba történő beilleszkedés a bevonuló fiataloknak változatlanul nagy, sőt bizonyos jelek szerint növekvő nehézséget jelent. Fokozottan vonatkozik ez a nagyvárosokból bevonuló és az átlagosnál műveltebb fiatalokra. Azokra, akik már fiatalkorban viszonylag nagy önállóságra tettek szert, és akiknek nem lebecsülhető hányada hajlamos a személyes választási szabadság jelentőségének túlbecsülésére. Ettől eltérő jellegű, külön gond és probléma azoknak a fiataloknak a helyzete és alkalmazkodásának elősegítése, akik már behívásuk előtt – antiszociális magatartásuk miatt – összeütközésbe kerültek a közösséggel, esetleg a törvényekkel is. Újszerű gondok forrása az is, hogy a kedvezőtlen demográfiai helyzet miatt – különböző okok folytán – a hátrányos helyzetű sorköteleseket, a nősöket, a szomatikusan és mentálisan nem teljesen egészségeseket is be kell hívni katonai szolgálatra. Figyelmet érdemel az idegileg és pszichikusan kiegyensúlyozatlan, valamint a cigány fiatalok beilleszkedésének segítése is.[16]

A parancsnok feladatai és módszerei a közösségi élet irányításában

A század- és a szakaszparancsnok közösségszervező irányító munkájának fő sajátossága, hogy az alárendeltségébe tartozó katonákat és alegységeket egyenként, személyenként, és úgy is, mint raj-, kezelőszemélyzet- és szakaszközösségeket jól ismeri és közvetlenül vezeti. Velük nap mint nap rendszeresen érintkezik. A századparancsnok azonban az elsődleges közösségeket jórészt a raj- és szakaszparancsnokokon keresztül irányítja. A század személyi állományával, mint közösséggel, állománygyűléseken, KISZ-taggyűléseken és politikai

tájékoztatókon, politikai foglalkozásokon vagy más, általa vezetett foglalkozásokon találkozik rendszeresen, ahol közvetlenül érzékelheti a közösségnek mint egésznek a megnyilvánulásait. A közösség irányítása része a parancsnok cselekvésének, amelynek alapelve az egyszemélyi vezetés, és amely legérzékletesebben a vezetés alacsonyabb szintjein nyilvánul meg. Itt kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesül a testületi tényező, (Törzs-, helyettesi értekezlet stb.). A parancsnoki akarat érvényesítéséhez szükséges hatás- és jogkört, valamint az ehhez szükséges eszközöket a törvények és szabályzatok biztosítják. Az a katonai vezető azonban, aki egyedül és kizárólag formális jogaira támaszkodik, nem biztosítja sem a beosztottak támogatását, sem a hatékony vezetéshez szükséges aktivitást és engedelmességet. A továbbiakban ezért mindenekelőtt azokat a nem jogi, hatalmi feladatokat és módszereket tekintjük át – legalább vázlatosan –, amelyek a parancsnok akaratának, szándékainak érvényesítéséhez, az alegység, mint közösség irányításához a mindennapi életben gyakorlatilag hozzájárulnak.

a) A parancsnok első és legfontosabb feladata a közösség, mint egész, valamint egyes tagjainak tanulmányozása megismerése.[17] E feladat ismétlődik, mert a katonai kisközösségek tagjai gyakran, a behívások és leszerelések függvényében (3–6 hónaponként), de egyéb okok (indokolt és indokolatlan átszervezések, vezénylések stb.) miatt is rövid időközönként kicserélődnek. A csoporttá és közösséggé szerveződés és szervezés tehát voltaképpen állandó folyamat és feladat. Attól függően, hogy kialakulóban levő vagy már többé-kevésbé kialakult csoporttal vagy közösséggel van dolga a parancsnoknak, a megismerést az egyes katonák, illetve a közösség mint egész tanulmányozásával kell kezdenie. Az első esetben az egyes katonák szociális tényezői és pszichikai tulajdonságai, adottságai, politikai és ideológiai ismeretszintje és beállítottsága, a második esetben az értékrend, a rokon- és ellen-

szenvviszonyok hálózata, a szerepek megoszlása, a tekintélyek, a hangadók beállítottságának tanulmányozása kerül előtérbe. Mindkét esetben az aktíva, a progresszív mag felderítése, illetve kijelölése, az egyes katonák közérzetének, a csoport légkörének a tisztázása az elsődleges feladat. A megismerést a katonák nevének megtanulásával kell kezdeni. A pszichológusok véleménye szerint a parancsnoknak mindenekelőtt személyesen és név szerint kell ismernie alárendeltjeit. Számvetések alapján egy alegységparancsnok (tiszt, tiszthelyettes) 7–10 nap alatt meg tudja jegyezni 50 katona nevét. A mindennapi érintkezés esetén pedig egy hónap alatt külsőre és név szerint meg lehet ismerni 125 embert. Helyes, ha a tanulmányozó munkát többfajta módszerrel végzi a parancsnok. Fontosabb módszereknek tekinthetők: a személyi és kiképzési okmányok tanulmányozása, az egyéni és csoportos beszélgetések, a megfigyelés és a kísérlet, valamint az újoncok számára szervezendő bemutatkozó foglalkozások. Amennyiben nem újólag alakuló csoportról van szó, fontos forrás a KISZ-vezetőségtől szerzett tájékoztatás és az alparancsnokok beszámoltatása, valamint az elöljáró parancsnok, politikai helyettes és pártvezetőség véleményének kikérése és meghallgatása. Megfelelő elméleti és módszertani felkészültség esetén kérdőíves felmérés – majd annak szociometrikus mátrix vagy grafikus ábrázolása, szociogram segítségével történő elemzése – is segíti az eligazodást. Számolni kell azonban azzal is, hogy beosztottait egyenként, és úgy is, mint csoportot, közösséget, reálisan, csak az együtt végzett munka és szolgálatellátás során ismerheti meg.

A fiatalok csoporttá szerveződési hajlandósága manapság erősebb, mint korábban volt. Ez abból adódik, hogy a hosszabb ideig tartó tanulás miatt később kapcsolódnak be a termelőmunkába, s így tartósan élnek a felnőttektől elkülönült ifjúsági csoportokban, közösségekben. Ez több szocio-

lógiai és pszichológiai következményt és nevelési feladatot von maga után.

– A serdülő- és ifjúkorban kialakulnak egyfajta, az ifjúságra jellemző viselkedési, magatartási minták és normák (szubkulturális jelenségek), amelyek különféle formákban: a sajátos zenei ízlésben, az öltözködési szokásokban, a hajviseletben stb. jutnak legnyilvánvalóbban kifejezésre.

– A felnőttektől és a szülőktől való nagyobb távolság folytán az intim közelség és az önfeltárás iránti erős igényeiket fokozottan egymás között igyekeznek kielégíteni.

– Általában magasabb a műveltségük, de szociális érésük életkori határa kitolódott. A „felnőttek világától" többékevésbé tudatosan elhatárolt és megkülönböztetett ifjúsági viselkedésformák – mintegy a megszokás erejénél fogva – a sorkatonák körében is rendszeresen felbukkannak. Mindenesetre gyakori jelenség, hogy életkorukhoz, sőt műveltségükhöz mérten kiforratlan az értékrendjük és ízlésük; felelősségtudatuk és kötelességérzetük, ezért az alkalmi hatásoknak, divatos áramlatoknak kevésbé tudnak ellenállni.

Az említett jelenségek – pszichikai hatásaikat tekintve – jórészt hasznosnak mondhatók. Az viszont már gyakran a véletlenen – a csoport összetételén és az elöljáró parancsnokon – múlik, hogy ezek a pszichikus erők milyen erkölcsi tartalmakkal ötvöződnek. A fegyelmi, főként a csoportosan előidézett fegyelmi problémák rendszerint akkor és ott jelennek meg, amikor és ahol a sorkatonáknál nem tudatosodik, hogy a középiskolai, ipari iskolai, kollégiumi csínyek, tanárbosszantások a hadseregben más értékelést, megítélést vonnak maguk után, illetve, ha némelyeknek az erős szolidaritást sikerül személyes, immorális céljaik szolgálatába állítani. A parancsnok jó informáltságán, problémaérzékenységén és hozzáértésén múlik, hogy hol húzza meg a határait a csoportélet belső szuverenitásának, „önszabályozó" tevékenységének.

b) Következő feladat a parancsnok célkitűző és értékelő

munkája. A célok kitűzésénél az alegységek, a csoportok és az egyes katonák reális lehetőségeiből kell kiindulnia, különben a beosztottak mind önmagukban, mint az elöljáróban csalódnak. Szem előtt kell tartani, hogy a katonák csak értelmes és elérhető célokért képesek lelkesedni és erőfeszítéseket tenni. Az elérhetetlen cél ugyanis nem cél, ahogy a sorkatonák sem tudnak a számukra érdektelen, haszontalan feladatokra ráhangolódni. Amíg a cél csak a parancsnok célja, addig az a közösségnek csak külső követelmény, s mint ilyen, nem belső ügye. A céltalanság – pontosabban a helyes közösségi célok hiánya – a közömbösség és az unalom forrása, de utat nyit a különféle egészségtelen, egoista törekvéseknek is. A távolabbi célok nem terjedhetnek hosszabb időre, mint egy kiképzési időszakra, esetleg egy évre. (A parancsnoknak persze lehetnek ennél hosszabb időszakra szóló elképzelései, azaz egyik időszakban dolgozhat a következő időszak megalapozásáért.) Távolabbi cél lehet az élenjáró eredmények elérése, az elhelyezési körlet berendezése, az ifjúsági klub életének színvonalas megszervezése stb. Közelebbi (napi, heti, havi) cél lehet valamely kiképzési, szolgálati feladat sikeres teljesítése, társadalmimunka-akcióban való sikeres részvétel, karbantartási feladat, sportversenyen való részvétel stb. Ahhoz, hogy a parancsnok által kitűzött célok a közösség ügyévé váljanak, elengedhetetlen, hogy elképzeléseit, szándékait a KISZ-szervezettel, a KISZ akcióprogramjával egyeztesse.

A cél kitűzésén túlmenően a parancsnok kötelessége, hogy megszervezze a célok eléréséhez szükséges részfeladatok végrehajtásának ütemét, s biztosítsa a tőle függő feltételeket, és meghatározza – a közösség javaslatait is figyelembe véve – a célokhoz vezető utakat és módokat. Eközben ügyelnie kell arra, hogy úgy szervezze meg a feladatokat, hogy minden rajnak, szakasznak és katonának reális és teljesíthető követelmények jussanak. Tartsa szem előtt, hogy minden embernek

vannak hasznosítható képességei, másrészt hogy minden ember szeretne környezetében – tulajdonságai és képességei alapján – elismerésre szert tenni. Másként szólva: mindenkinek szüksége van sikerélményre, és akinek ezt a kiképzés és szolgálat során nincs módja megszerezni, az előbb-utóbb „pótcselekvésre" kényszerül, ami viszont már könnyen fegyelmezetlenségben nyilvánulhat meg. Mindez – értelemszerűen – maga után vonja az egyes katonák és csoportok versengését (látni kell persze, hogy versengés, virtuskodás a parancsnok közbeavatkozása nélkül is kialakul). A parancsnok dolga és gondja tehát nem annyira a versenyszellem, a virtuskodás felkeltése, hanem sokkal inkább az, hogy a versengés a kiképzés és a szolgálat érdekeit, a személyiség fejlődését egyaránt jól szolgáló célokért és eszközökkel folyjék. Másrészt, hogy együtt járjon egymás segítésével és támogatásával. Már csak azért is, mert a katonák, rajok és szakaszok funkcionálisan szorosan össze vannak kapcsolva, és a verseny diszfunkcionális, ha a katonákat és az alegységeket egymással szembeállítja.

A célok, követelmények kitűzésénél és a katonák értékelésénél, elismerésénél adottságaikból, képességeikből, s nem utolsósorban szociális helyzetükből kell kiindulni. Tekintve, hogy nagymértékben ezektől a feltételektől függ, hogy melyik katona, mekkora szubjektív erőfeszítéssel, mennyire képes. Az értékelés során az elsimerést ezért nem csupán az elért teljesítmény színvonalának, hanem az erőfeszítés nagyságának figyelembevételével lehet reálisan meghatározni. Nem kis számban vannak katonák, akik szociális és szolgálati körülményeik (nősök, családfenntartók, helyőrségtől távol lakók stb.) folytán a teljesítménytől függetlenül is jogosultak kedvezményekre. Láthatjuk tehát, hogy a javak elosztásának nem egyetlen feltétele a teljesítmény. A katonák viszonyát feladataikhoz és egymáshoz jelentősen befolyásolja a terhek, a javak és elismerések elosztásának módja, azaz igazságos-

sága. Az a tapasztalat, hogy a legnehezebb terheket is zokszó nélkül elviselik, ha azokat képességeik és lehetőségeik arányában hárítja rájuk a parancsnok. Ellenkező esetben, ha a javak és elismerések csak a konkrét teljesítményhez kapcsolódnak, feszültségek keletkezhetnek az egyes katonák és alegységek között, éspedig annak következtében, hogy egyeseknél az előnyök, másoknál pedig a hátrányok halmozódnak fel. Ilyenkor a katonaszociológiában jól ismert problémával a relatív depriváció (viszonylagos megfosztottság vagy elégedetlenség) jelenségével találjuk magunkat szembe.[18]

c) Az eddigiekből következik, hogy a csoportokban különböző súrlódások, konfliktusok fordulhatnak elő.[19] A konfliktusok megoldásában a legfontosabb szerepet a parancsnok játssza, döntőbíróként tehát neki kell fellépnie. A konfliktusok problémája nem abban áll, hogy egyáltalán léteznek. A közösségi életből ugyanis sohasem irtható ki teljesen ez a jelenség. Az emberi kapcsolatokban és a közösségi életben soha nincs teljes egyetértés és harmónia. Ez abból a tényből következik, hogy a csoportok és közösségek élete dinamikus, állandóan változik, fejlődik, és hogy a fejlődés nemcsak együttműködéssel valósul meg, hanem az ellentétek harcával is.

A közösségi együttélés síkján, a közös feladatok teljesítése során, az egyéni érintkezések szférájában stb. az érdek-, a nézet- és véleménykülönbségek, egyirányú vagy kölcsönös ellenszenvek szükségképpen előfordulnak. A harckészültség szempontjából legveszélyesebbek, a fontos feladatokat közösen megvalósító katonák (egyenrangúak), valamint az elöljárók és alárendeltjeik közötti konfliktusok. De nem illeti kevesebb figyelem azt sem, ha a katona önmagával kerül konfliktusba, ami akkor jön létre, ha az ember tudatának síkján két ellentétes törekvés, vagy motívum ütközik össze. Ez az utóbbi – a határozatlan, döntésképtelen emberre jellemző probléma – a legnehezebben felderíthető, mert rendszerint

a magánélettel kapcsolatos. Megoldásának segítése pedig – ugyanilyen okok miatt – különleges tapintatot, figyelmességet érdemel. A konfliktusok nagyrészt a társadalmi és családi nevelés hibáiból, az együttélés kulturálatlanságából s a katonák hiányos önuralmából, lelki sajátosságaiból adódnak. Vannak – és még sokáig lesznek is – agresszív, összeférhetetlen alkatú és egoista beállítottságú emberek. De származhatnak az elöljárók vezetési hibáiból is; az önkényeskedő, az igazságtalan parancsnokkal vagy az általa kivételezett katonával a többiek előbb-utóbb szembekerülnek. Ezért a parancsnoki munka egyik legelemibb követelménye, hogy a parancsnok sohasem mutathat szimpátiát vagy antipátiát beosztottaival szemben, ha az elfogultság vádját el akarja kerülni. Ellenkező esetben maga válik a közösséget, a csoportot, a katonákat megosztó és szembeállító erővé. A parancsnok törekvése természetesen a konfliktusok megelőzésére irányul. De a feltétlen megelőzés szándékából fakadó szigorú intézkedések, a különböző tilalmak és szankciók (pl. a viták tilalma, a véleménynyilvánítás elfojtása stb.) a közösség tagjainál belső „elzárkózásra", visszahúzódásra vezetnek, s azzal a következménnyel járnak, hogy a katonák passzivitásba süllyednek, nem merik nyilvánosan kimondani véleményüket, megszűnik felelősségérzetük.

A legcélravezetőbb megoldás az említett vezetési hibák megszüntetése, és az, hogy megtanítjuk a katonákat a kulturált együttélésre, a közösségben végzett munka szabályaira; arra, hogyan kell vitatkozni, hogyan kell bírálni stb. A megelőzéshez fel kell tárni, és semlegesíteni kell az ellenszenv és az elégedetlenség tüneteit, mielőtt azok elmérgesednének, és a harag, a gyűlölet forrásaivá válnának.

A súlyos konfliktusok elkerülésének, a közösség jó légkörének elsőrendű feltétele a rend, a törvények, a szabályzatok és a szocialista erkölcs elemi együttélési szabályainak érvényesítése. Persze, nem akármilyen rendről van szó. A formá-

lis rend – a fegyelem tárgyiasult, külsőleges megjelenési formája, amelynek túlértékelése a hadseregben gyakori – ideigóráig csupán külső kényszerrel, sőt önkényes eszközökkel is fenntartható. Számunkra is tanulságos, de feladatainkra is figyelmeztet Illyés Gyula szép mondata: „Az élet teremti a rendet, de a puszta rend nem teremt életet, mindennek legfőbb forrása tehát az ember..."

A konfliktusok jelzik, egyszersmind komolyan veszélyeztetik a közösség lelki egészségét (mentálhigiéniáját), amelynek hiánya sok és súlyos negatív jelenség, így a neurózisok, a menekülési reakciók forrása lehet.[20] A konfliktusok megoldásához a parancsnoknak sokfajta eszköz áll rendelkezésére, anélkül, hogy valamennyi esetre egységes receptet lehetne alkalmazni. A tisztázás – az ügy jellegétől függően – történhet nyilvános fórumon: állomány- vagy KISZ-gyűlésen, vagy a nyilvánosság kizárásával, négy- vagy többszemközti beszélgetésen. Ha a békés út nem járható, végső soron megoldható a konfliktus figyelmeztetéssel, büntetéssel, és a konfliktusban részt vevő felek elkülönítésével (áthelyezésével) is.

A katonák, de különösen az elöljárók és alárendeltek közötti súrlódási felületek, konfliktusok gyökereinek, okainak lokalizálására a hadseregben mindig és mindenütt nagy gondot fordítottak, illetve fordítanak. Alapvetően két okból teszik ezt: egyrészt, mert a hadsereg funkcionálását a katonák közötti konfliktusok fokozottabban veszélyeztetik, mint a dolgozók ellentétei más szervezetekben. Másrészt pedig, mert a hadseregben a katonaélet zártsága, a vezetés centralizáltsága miatt a súrlódássok és konfliktusok előfordulásának valószínűsége nagyobb, mint a társadalom egyéb szektoraiban. A fentiekben említett konfliktusmegelőző és feloldó eszközökön túlmenően, az alábbi módozatok a legelterjedtebbek:

– A büntetőjogi normatívák. A Btk. csak a katonák vonatkozásában pönalizálja és rendeli büntetni a vezetői (elöljárói)

és az alárendelti (függelemsértéses) bűncselekményeket, amelyeket a különböző státust betöltő katonák csak egymás rovására követhetnek el. (Pl. azonos rendfokozatú, beosztású, szolgálati helyzetű katonák egymás közötti konfliktusát, ha az egyébként bűncselekmény, akkor sem lehet az említett bűncselekmények egyikének sem minősíteni.) A polgári szervezetekben, de általában a polgári életben nincsenek csak vezetők (főnökök), illetve csak beosztottak által elkövethető bűncselekmények.

– A világ hadseregeinek többségében – mint lehetséges súrlódási és konfliktusforrást – szigorúan tiltják, hogy az elöljárók és alárendeltek között bárminemű gazdasági kapcsolat (adásvételi ügyek stb.) létrejöjjön, és azt is, hogy az elöljáró az alárendelt nőrokonával vagy baráti társaságába tartozó nővel közelebbi kapcsolatba kerüljön. Ezekkel a rendelkezésekkel egyszersmind a korrupciónak, a hatalmi helyzettel történő visszaélésnek igyekeznek elejét venni.

– Az anyagi, társadalmi egyenlőtlenséget – amely az irigységnek és a rivalizálásnak szolgálhat alapul – szintén igyekeznek korlátozni. Tiltják, hogy a sorkatonáknak bárki, bármilyen jogcímen pénzt küldjön; a sorkatonák a részükre érkező postai pénzküldeményeket nem vehetik át, azokat vagy visszaküldik, vagy a leszerelésig letétbe helyezik; nem engedik meg, hogy a sorkatonák szolgálati helyükön tárolják járműveiket. (Nálunk sem, csak a balesetek megelőzését szolgálja ez az intézkedés).

d) A század és szakasz közösségi életének fórumát, az állománygyűlést a parancsnok tervezi, szervezi és vezeti. Az állománygyűlés funkciója a Szolgálati Szabályzat (621. p.) szerint:

– A személyi állomány tájékoztatása, fontos rendelkezések ismertetése és értelmezése.

– A fegyelmi helyzet, a kiképzés, a harckészültség értékelése, az egyes katonák fegyelmi ügyeinek megtárgyalása.

– A közösséget érintő további különféle kérdések (szocialista verseny, munkaakciók, együttélési problémák stb.) megvitatása.

Szorosabb értelemben azonban csak akkor beszélünk fórumszerű állománygyűlésről, ha vezetésének stílusa és a témakör módot nyújt, igényli és lehetővé teszi a katonák véleményének és javaslatainak kifejtését. Ezzel korántsem a tájékoztatás szerepét akarjuk lebecsülni. Amennyiben a parancsnok előrelátása lehetővé teszi, a titoktartás követelménye pedig megengedi, a sorkatonákat „be kell avatni" az alegység életébe, gondjaiba és problémáiba.[21] Az egyszerű katonának is szüksége van perspektívára. A „beavatottság", a részvétel tudata, és az a körülmény, hogy számítanak rá – mármint véleményére és kezdeményezésére – növeli aktivitását és felelősségérzetét. Az új Szolgálati Szabályzat alkalmazásának kétéves tapasztalatait elemző 1977. június 21-i ülésén az MSZMP MN PB a fentiekkel kapcsolatban állapította és határozta meg, hogy „A közösségi élet fejlesztéséhez biztosított kereteket a parancsnokok, a politikai helyettesek mind hozzáértőbben és céltudatosabban töltik ki konkrét tartalommal. Egyre bátrabban igénylik a katonák széles tömegeinek kezdeményezését. Az állománygyűlések az alegységekben meghonosodtak, alapvetően betöltik funkcióikat. A közösségek élete és légköre kiegyensúlyozottabb. A parancsnokok fokozottabban törekedjenek arra, hogy a katonaközösségek fórumai elé a sorkatonákat valóságosan érintő kérdések kerüljenek. A közvéleményt is tanulmányozva válasszák ki és tervezzék a fórumok napirendjének témaköreit. A formák és módszerek gazdagítása és kibővítése terén tanúsítsanak nagyobb öntevékenységet. Az elöljáró parancsnokok és politikai helyettesek nyújtsanak hatékonyabb segítséget az alárendelt parancsnokok ez irányú szervező-irányító munkájához.[22]

A fórumok vezetési stílusa feltételezi, hogy az előterjesztés – legalábbis minden részletében – ne legyen kategorikus,

vitathatatlan és megfellebbezhetetlen. Azaz ne legyen olyan, amihez nincs mit hozzátenni, amit nem lehet kiegészíteni, amiről nem szabad véleményt nyilvántani. Az előterjesztés mindig tartalmazzon alternatív elképzeléseket; érzékeltesse, hogy a végleges döntéshez a közösség is hozzájárulhat javaslataival. A gyűlésen – amit a parancsnok rendel el kötelezően – a résztvevők körét (teljes állomány, különböző időszakosok stb.) ugyancsak ő határozza meg. Amellett, hogy a fórumot a parancsnok vezeti, az előadó – a témakörtől függően – más is lehet, pl. a szolgálatvezető, a KISZ-titkár stb. A kérdésekre, a javaslatokra mindig választ kell adni, illetve intézkedni megoldásuk érdekében, vagy továbbítani azokat a megoldás eszközével rendelkező elöljáróhoz, párt- és KISZ-vezetőséghez. Elvileg a fórumok három típusát különböztethetjük meg.

– Az „érett", aktív gyűlést, ahol a közösség többsége őszinte és konstruktív véleményt nyilvánít.

– A „kiforratlan", passzív gyűlést, ahol csak az aktívák szólalnak meg, a közösség zöme azonban nem nyilvánít véleményt.

– A „zavaros", visszahúzó gyűlést, amely gyengén irányított, ahol a vélemények szélsőségesen szemben állnak egymással, esetleg a parancsnokéval, és a negatív hangadók a gyűlést olyan irányba terelik, amikor is nincsenek konstruktív javaslatok, a hibák mentegetése, az ellenzékiség, a cinikus hangnem az uralkodó.[23]

A parancsnoknak egyfelől számolnia kell azzal, hogy a bevonuló fiatalok jó része már „kijárta" a szocialista demokrácia elemi iskoláját, tehát igényei vannak a beleszólásra, másfelől pedig azzal, hogy a katonák egy részét tanítani kell a demokratikus fórumokon való viselkedés elemi szabályaira. Az állománygyűlés napirendjeinek tervezésénél és kiválasztásánál, csakúgy, mint a gyűlések előkészítésénél, a parancsnoknak egyfajta munkamegosztást kell kialakítani a KISZ-

szervezettel, biztosítva ezzel, hogy minden fontos kérdés az arra legilletékesebb fórumon kerüljön megvitatásra, s azt is, hogy az átfedéseket és ismétléseket elkerüljék.

Az állománygyűlések sajátossága, hogy a hadsereg szigorú centralizmusa következtében a parancsnok nem számol be alárendeltjeinek; jogi felelősséggel és beszámolási kötelezettséggel csak „felfelé", elöljáróinak tartozik. Szolgálatilag, jogilag nem függ alárendeltjeitől, munkájának eredményessége azonban nagymértékben függ azok támogatásától, politigai és erkölcsi felelősséggel is ugyanúgy tertozik beosztottainak, mint azok neki.

A közösségre gyakorolt parancsnoki befolyás fontosabb feltételei

A csoportra, a közösségre gyakorolt parancsnoki befolyás feltételeit vizsgálva nem a szó legszorosabb értelmében vett szolgálati, hatalmi befolyásolás direkt eszközeire gondolunk, hanem azokra, amelyek közvetetten és folyamatosan – néha az elöljáró tudta és szándéka nélkül, vagy éppen azok ellenére – fejtik ki hatásaikat. E feltételek közül négyet emelünk ki, éspedig: a vezetési stílust; az alárendeltek elvárásaihoz való helyes viszonyt; a parancsnok tekintélyét és az alárendeltekhez fűződő emberi kapcsolatok milyenségét.

a) A csoportvezetés módjának, stílusának a szakirodalom legtöbbször három formáját említi: az autokratikus (tekintélyelvi), a demokratikus és a laissez fair (engedékeny), másként szólva az ellentmondást nem tűrő, véleményt, javaslatot, beleszólást nem igénylő; a vezetettek kezdeményezéseire, együttműködésére építő, és a határozott irányításról lényegében lemondó stílust.[24]

Némelyek a hadseregben csak az első típust ismerik el, mondván, hogy a fegyveres erőknél (hadsereg, rendőrség

stb.) csak autokratikus vezetési mód lehetséges.[25] Az utóbbi, az engedékeny stílus katonai körülmények között valóban megengedhetetlen. Az előző kettő azonban – a feladatok, a helyzet, valamint a csoport és a közösség fejlettségének függvényében – egyaránt használható. Hozzátéve, azon túlmenően, hogy „tiszta formában" csak nagyon ritkán fordulnak elő, az egyes stílusok alkalmazásának módját, arányait a vezető személyisége (szemlélete, felkészültsége, adottságai stb.) is árnyalják és differenciálják.

Nyilvánvaló, hogy harchelyzetben – és általában kritikus helyzetekben – az ellentmondást nem tűrő stílus kerül előtérbe. De ez biztosít nagyobb hatékonyságot és magasabb teljesítményt akkor is, ha kialakulatlan vagy rossz szellemű csoporttal van a parancsnoknak dolga. Más ok miatt persze, ha újoncokból és megint más, ha „öregkatonákból" szerveződő csoport kerül alárendeltségébe. Az újoncoktól már csak tapasztalatlanságuknál fogva sem igen várható el, hogy véleményt nyilvánítsanak, hogy észrevételeikkel és javaslataikkal támogassák az elöljáró elgondolásait. A tapasztalt „öregkatonákból" verbuvált csoport viszont – különösen, ha ideiglenes és kikülönített feladatra (mezőgazdasági munka, csapatépítkezés stb.) hozzák létre – szükségképpen „dörzsölt", rafinált, netán antiszociális, fegyelmezetlen katonákat is magában foglal, amely rendszerint csak „erős kézzel" tartható össze és vezethető. A határozott, a különvéleményt nem tűrő parancsnoklás azonban ez esetben sem téveszthető össze az önkényeskedéssel, és arról sem mondhat le soha – ezúttal sem – a parancsnok, hogy a „pozitív magot" megkeresve, a KISZ-szervezettel együttműködve kísérletet tegyen a demokratikus formák alkalmazására. Ennek mértékét az dönti el, hogy a csoport javaslatai, nézetei, magatartása és munkája mennyire szolgálják a feladat megoldását. Az autokratikus vezetési stílus, amely a csoport belső autonómiáját minimálisra korlátozza, hátrányokkal is jár: egyfelől

több időt és energiát igényel a parancsnoktól, másfelől azt is előidézheti, hogy a csoport „bezárkózik", és az információs csatornákban zárlatok keletkeznek. Mindenesetre az ilyen kivételes körülmények között hamar megjelenik a passzív ellenállás, ami nagyon ritkán aktív formába (parancsmegtagadás, zendülés stb.) is átcsaphat, amit csak a rajparancsnok megnyerésével, aktív, határozott közreműködésével és a KISZ-vezetőség segítségével képes a parancsnok leküzdeni, megelőzni.

Értelemszerűen másként, más stílusban kell vezetni a parancsnoknak az állománygyűlést, ha elnöknek választják; a párt- és KISZ-taggyűlést, az érett, szocialista szellemű közösséget, és megint másként az alaki és harcászati foglalkozásokat és az éretlen, esetleg rossz szellemű csoportot. Nagyfokú érettségre és érzékelőképességre, jó felkészültségre és tapasztalatokra van szükség ahhoz, hogy – az egyébként tág választású körön belül – a parancsnok helyesen döntsön és rugalmasan válassza meg a körülményekkel adekvát, befolyását leginkább érvényesítő vezetési stílust.

A századparancsnok minden esetben támaszkodjék a szakasz- és rajparancsnokra. Mindig gondosan mérlegelje, mely nevelési, fegyelmi feladat és probléma vagy konfliktus megoldását tartja fenn magának, illetve engedi át számukra. Számoljon azzal, hogy a soralparancsnok, a sorkatonák – különösen a velük azonos időszakosok részéről – gyakran nagy nyomásnak vannak kitéve, hogy toleráns, elnézők legyenek beosztottjaikkal. Bizonyított tény, hogy ennek a nyomásnak a rajparancsnokok jelentékeny hányada, sőt a sorállományú szolgálatvezetők és szakaszparancsnokok egy része sem képes mindig, minden helyzetben és kérdésben határozottan ellenállni, és – esetleg jobb meggyőződése ellenére is – elnézi, takargatja beosztottjai fegyelmezetlenségeit. Az is előfordul azonban, hogy cinkosként együttműködik velük. Pl. az ille-

gális és mértéktelen alkoholfogyasztásban, a „dobbantások", késések leplezésében stb.

Még nem ment át eléggé a tisztek köztudatába az az új keletű felismerés, hogy a sorkatonák – és általában a fiatalok – körében az informális kapcsolat- és értékrend sokkal nagyobb szerepet tölt be, mint a tiszteknél és általában az idősebbeknél. Ebből adódik, hogy a honvédek és a soralparancsnokok – különösen az azonos időszakosok – közötti érintkezésben nagyobb a valószínűsége annak, hogy a formális (szolgálati) kapcsolatok és normák mellőzésében, azaz a tőlük való eltérésben egyetértenek. Az is ide vezethető vissza, hogy a soralparancsnokok, mint magasabb rendfokozatúak, mint elöljárók és feljebbvalók tekintélyének elismerése és elfogadása korántsem olyan egyértelmű, mint a tisztek közötti viszonylatokban.

A sorkatonák sorsközösségi tudata és az ezen az alapon közöttük kialakult rendkívüli erős szolidaritás, mint pszichikai jelenség a soralparancsnokok magatartását nagymértékben befolyásolja. Annak érdekében, hogy ettől a nagy nyomástól és kötődéstől függetlenedni tudjanak, a tisztek támogatására van szükség, aminek megbecsülésükben, a feléjük megnyilvánuló elöljárói tiszteletben, tekintélyük biztosításában is kifejezésre kell jutnia. Jogot kell biztosítani számukra alárendeltjeik kérelmeinek elbírálásánál, be kell őket vonni a raj, szakasz és század jellegű feladatok kialakításába, a végzett munka és különösen a nekik alárendelt raj- és szakaszközösség értékelésébe. Mindezek, mondhatók elemi feltételei az alárendelteknek az elöljáróktól való szolgálati függősége – mint a szilárd katonai fegyelem fenntartásának nélkülözhetetlen követelménye – töretlen érvényesülésének. Módszeresen, konkrét esetek elemzésének segítségével fel kell készíteni őket a különféle krízis- és konfliktus-szituációkra. Egyebek mellett ily módon enyhíthető a századparancsnokok túlterhelése, de ezúton lehet hozzájárulni hatékonyan

a soralparancsnokok által elkövetett durvaságok, túlkapások megelőzéséhez is. A módszeres felkészítésnek azt a célt kell szolgálni, hogy a soralparancsnokok a különböző konfliktushelyzetek megoldására nézve többfajta eszközt ismerjenek, hogy legyenek alternatíváik, választási lehetőségeik a legcélszerűbb parancsnoki magatartáshoz. El kell érni, hogy tisztán lássák: minden szituációnak több helyes megoldása lehetséges.

b) A beosztottak elvárásai – különféle anyagi, erkölcsi és pszichikai – szükségleteikből származnak. A polgári élettel ellentétben, ahol elvárásaik – a velük szemben követelményeket támasztó tényezők: a szülők és a munkahelyi vezetők között megoszlanak, a hadseregben szinte kizárólag a parancsnok felé irányulnak. Elvárásaik különösen magasak a parancsnok igazságosságával szemben, ami azzal van összefüggésben, hogy ő dönt legfontosabb szükségleteik; a szabadság, az eltávozás, az anyagi és erkölcsi elismerés kérdéseiben. Továbbá azzal is, hogy ezek a javak mindig szűkösen, korlátozottan állnak rendelkezésre. Elemi igény, hogy a parancsnok legyen objektív és reális e fontos javak elosztása, valamint a közösség és az egyes katonák értékeinek, érdemeinek mérlegelése és elismerése során, mert gyakran tapasztalható, hogy a parancsnokok elsősorban azt tekintik „jó beosztottnak", aki leginkább alkalmazkodik a parancsnok személyiségéhez és munkastílusához. Az ilyen alkalmazkodás természetesen önmagában véve még nem negatív jelenség, feltéve, hogy a parancsnok személyisége és munkastílusa pozitív sajátosságokat tartalmaz, illetve ha abban a pozitív mozzanatok dominálnak. A parancsnoknak azonban óvakodnia kell attól, hogy pusztán az alkalmazkodás tényét tegye meg a katonák megítélésének kritériumává.

Háborús időszakban elsősorban a hozzáértés, a szakmai tudás és tapasztalat a döntő tényező, mert nagyrészt ezektől függ a katonák életének és egészségének – mint a legfonto-

sabb értékeknek - a megóvása. Minden időszakban elvárják viszont, hogy a parancsnok legyen határozott és feddhetetlen, hogy amit követel, annak maga is tegyen eleget. Az emberek becsülik azt, akinek határozott és világos céljai vannak, akkor is, ha nem mindenben értenek is egyet azokkal. A katonák, különösen az újoncok, a parancsnoktól azt is elvárják, hogy gondoskodjon védelmükről, biztonságukról, tartsa tiszteletben emberi méltóságukat és jogaikat, tanúsítson megértést, érdeklődést személyes gondjaik és törekvéseik iránt. Ne tűrje, hogy bárki zaklassa őket, vagy önkényeskedjen velük.

A parancsnok nem lehet hangulatember. Fontos, hogy alárendeltjei tudják: mikor fordulhatnak vezetőjükhöz személyes ügyeikkel. Nem helyes az a rendszer, hogy az alárendelt igyekszik „kilesni" a parancsnoknak egy „jó félóráját" abban a reményben, hogy akkor hajlandó őt meghallgatni, vagy segítségére lenni.

Természetesen pozitív hatás csak akkor bontakozhat ki, ha a parancsnok nemcsak meghallgatja, esetleg tanácsaival támogatja a katonákat, hanem szükség esetén aktív segítséget is nyújt a probléma megoldásához. Itt azonban ismét alapos mérlegelésre van szükség: gyakran igen nehéz eldönteni, hogy az aktív segítségnyújtás milyen következményekkel járhat, s azt később maga a segítségkérő alárendelt nem fogja-e magánéletébe történő beavatkozásnak tekinteni? Elsősorban azt kell mérlegelnie, hogy a szervezet életén és tevékenységén belül – a rendelkezésre álló eszközökkel – képes-e a katona problémáját megoldani – pl. eltávozás, szabadság engedélyezésével, a katona feladatainak, esetleg beosztásának megváltoztatásával. A katona szorosan vett magánéletébe történő beavatkozást még akkor is nagyon alaposan meg kell fontolni, ha erre a beosztott kifejezetten kéri őt. Sokszor még az sem helyes, ha a közvetlen rákérdezés módszerével él; célravezetőbb, ha közvetett úton, kötetlen beszélgetés ke-

retében próbálja meg feltárni az alárendelt személyi problémáját. Ilyen esetekben gyakran előfordul, hogy már annak a puszta ténye is, hogy felfigyel az alárendelt gondjára-bajára, s megértő segíteni akarással közeledik hozzá, pozitív irányban befolyásolja az alárendelt magatartásának alakulását, s olyan „belső támaszt" nyújt számára, amelynek birtokában eredményesebben küzdhet meg a problémával.

Az alegységparancsnoknak látszólag kevés lehetősége van az anyagi ellátás színvonalának alakítására. Ez azonban csak látszat. Igaz, ezeket a szolgáltatásokat – élelmezést, ruházatot stb. – „felülről" egységszinten biztosítják. A század- és szakaszparancsnoknak azonban módja van arra, hogy a katonák idevonatkozó elvárásai teljesítésének színvonalát is ellenőrizze. Ehhez rendszeresen meg kell jelennie, pl. a katonák étkeztetéseinél, a fürdőben, a gyengélkedőn stb. Észrevételeit, kifogásait pedig határozottan az arra illetékes elöljáró tudomására kell hoznia.

Az is többször előfordul, hogy a csoportnak vagy egy részének elvárásai negatív előjelűek: engedmények, lazítások kicsikarására, a követelmények és a teljesítményszint csökkentésére, a fegyelmezetlenségek eltussolására irányulnak, illetve túlzott, irreális igényeket, jogtalan követelőzéseket juttatnak kifejezésre. A parancsnoknak, ha ilyet tapasztalt, a népszerűtlen feladatot is vállalnia kell, tudnia kell ellenállni az effajta nyomásnak, határozottan és egyértelműen visszautasítva és leleplezve az egészségtelen, bomlasztó törekvéseket.

c) A közösségekre, az alárendeltekre gyakorolt parancsnoki befolyás döntő feltétele a tekintély, ami az elöljáróval szemben megnyilvánuló tiszteletben, elismerésben és bizalomban jut közvetlenül kifejezésre.[26] Közvetetten pedig abban, hogy az alárendeltek szinte feltétel és mérlegelés nélkül – mintegy szuggesztív hatás alatt – elfogadják és teljesítik, követik megnyilvánulásait, parancsait, gyakran utánozzák vi-

selkedését és tevékenységét. A tekintély támaszt és biztonságérzetet kölcsönöz a beosztottaknak, ezért főként veszélyhelyzetekben rendkívül nagyra becsülik. Közismert a tekintéllyel rendelkező parancsnok szerepe a pánik megelőzésében és leküzdésében. Kiemelkedő szerepe van a beilleszkedésben, a katonai szolgálat normáinak elfogadásában, a velük való azonosulásban. Különösen erős hatást gyakorol – mondhatni pszichikai szükségletet elégít ki – a tapasztalatlan újoncoknál, és azoknak a katonáknak és csoportoknak körében, akik bizonytalanok és járatlanok a katonaéletben, ezért intenzív függési, támaszkodási igényeik vannak az elöljárók iránt. A tekintély tehát szélesebb és átfogóbb viszony és fogalom, mint a példakép, amelyet az emberek tudatosan választanak és követnek. Példa- és eszményképet viszonylag kevés ember választ, valamilyen tekintélyhez azonban, mint érték- és mértékadó támponthoz – a legtöbb ember – gyakran nem tudatosan, noha a kelleténél is jobban – hozzáköti gondolkodását és viselkedését.

A tekintélynek két típusát: úgy mint szolgálati és személyi tekintélyt szokás megkülönböztetni. Az előző, a beosztásból és a rendfokozatból, a hadsereg, a hivatásos állomány, mint társadalmi csoport, társadalmi helyzetéből, megbecsüléséből és elismeréséből származik. Mint ilyen, bizonyos fokig külsődleges és személytelen, és az adott beosztást betöltő, rendfokozatot viselő katona számára kölcsönként és előlegként is felfogható. Olyasvalami, ami a funkcióval, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hellyel jár együtt; ugyanis az emberek többsége tiszteli a vezető funkciót, mindig többre értékeli a tőle kibocsátott megnyilatkozásokat, mintha ugyanazok nem vezetőtől erednek.[27] Alapvetően azonban a személyi tekintély a fontosabb, aminek úgyszintén különböző fajtái (erkölcsi, szakmai stb.) és különböző forrásai ismeretesek. A legfontosabb forrás a példamutatás, a szakmai hozzáértés

és mindazoknak a feltételeknek a teljesítése, melyeket az előzőkben, mint az alárendeltek reális elvárásait jellemeztünk.

Nagyon lényeges, hogy minden fokozatú parancsnok rendelkezzen megfelelő szolgálati és személyi tekintéllyel. Az ezredparancsnok tekintélye ugyanis – bármilyen nagy legyen – nem helyettesítheti a raj- és szakaszparancsnokét, miként ez utóbbiaké sem az övét. A tekintélyt – mint nagyon fontos, a vezetéshez nélkülözhetetlen értéket – védeni és óvni kell. Hordozóival szemben ugyanúgy, mint irigyei és az intrikusok ellenében. A katonai vezető szolgálati tekintélyének védelméről a büntetőjog és a szabályzatok egyedülálló – a polgári életben ismeretlen – módon gondoskodnak. Hangsúlyozni kell persze, hogy ezek a jogi garanciák, bármennyire alaposak is, nem helyettesíthetik az elöljáró parancsnokok és politikai munkások, a párt- és KISZ-szervezetek, a közösség által nyújtott védelmet, de nem pótolják a tekintély viselőjének személyes értékeit és felelősségét. Személyi tekintélyét kinek-kinek elsősorban magának kell védelmeznie és óvnia, mégpedig annak tudatában is, hogy nélküle szolgálati tekintélye jórészt csak fikció, amit csak kényszerrel és fenyegetéssel, külső segítséggel lehet ideig-óráig fenntartani. Személyi és vele szolgálati tekintélyét lejáratő katonai vezetőt beosztásából előbb-utóbb el kell mozdítani. A szolgálati tekintélyt – amely személytelenségénél fogva mindenütt érvényesül, a személyi tekintély pedig csak szűkebb körben, ott, ahol valakit ismernek – persze önmagában is le lehet járatni. Ezért pedig a hivatásos katona erkölcsi és fegyelmi felelősséggel tartozik.

Találkozhatunk hamis vagy áltekintéllyel is, amelyről akkor beszélünk, ha valaki fenyegetéssel, kicsinyes pedantériával, három lépés megtartásával és okoskodással, a bírálat elfojtásával, a hibák takargatásával, vagy éppen az olcsó népszerűséget hajhászva, elvtelen engedményekkel, liberalizmussal igyekszik tekintélyét megszerezni és fenntartani.

A tekintéllyel vissza is lehet élni: a hiú, kicsinyes és becsvágyó emberek hajlamosak arra, hogy szolgálati tekintélyüket személyes előnyökre, a bírálat, a kezdeményezés elfojtására használják fel, de az sem ritka jelenség, hogy az alárendelt parancsnokok tekintélyének lejáratásával akarják a sajátjukat növelni, a tekintély forrásai megszerzésének és megőrzésének feltételei változnak. Mennél fejlettebb erkölcsileg, politikailag valamely közösség, annál kritikusabb, és csak a valóban példamutató parancsnokot tiszteli és ismeri el úgy is mint embert és vezetőt is. Hasonló következményei vannak a műveltség és a racionális gondolkodás térhódításának, amely mind fokozottabban jellemzi a bevonuló fiatalokat. A műveltséggel, a racionális gondolkodással azonban nem feltétlen párosul az erkölcsi érettség és felelősség, néha inkább a cinizmussal, az örökös kétkedéssel, a pozitív emberi értékeket elutasító magatartással társul.

Végül ebben az összefüggésben merül fel a vezetők reális önértékelésének fontossága, mert a túlságosan pozitív vagy negatív énkép egyaránt tévútra tereli a tekintély hordozóját.[28]

d) Az elöljárók és az alárendeltek közötti szocialista tartalmú kapcsolatok, a parancsnoki befolyás fontos erkölcsi és politikai eszközei, egyszersmind a hadsereg és a közösség erkölcsi erejének legfontosabb belső forrásai.

Ahhoz, hogy a hadseregben az emberi kapcsolatokat helyesen tudjuk értelmezni, társadalmi modelljében – hasonlóan az államigazgatási, a gazdasági és más szervezetekhez – legalább három, funkcióban és megjelenési formáiban egymástól bizonyos fokig eltérő, de egymástól nem független szervezeti típust célszerű megkülönböztetni.

– A hivatalos (formális) katonai szervezetet, amely magában foglalja a funkciók és feladatok elsődleges elosztását. Tartalmazza és szabályozza az alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyokat, a katonai szervezeti egységeket, a vezetési és

tájékoztatási rendszer eszközeit és csatornáit, szuverén döntési joggal végső fokon nem rendelkező, de a társadalmi önigazgatás néhány jegyével felruházott szervezeteket, pl. a becsületbíróságokat, állománygyűléseket. Továbbá azokat a törvények, szabályzatok, parancsnok és más normatív előírások által kialakított, velük lényegileg megyező valóságos szolgálati és funkcionális viszonyokat, kapcsolatokat, amelyek a szervek tevékenységét, a személyi állomány viselkedését, érintkezését közvetlenül és első fokon szabályozzák, magatartását pedig főbb vonatkozásaiban és jelentős mértékben meghatározzák.[29]

– A párt- és KISZ-szervezetek és más társadalmi szervezetek rendszerét, az általuk kialakított információs eszközöket és csatornákat. Ebben a szervezeti típusban a pártszervezetek szerepe emelkedik ki. Minden szinten – a parancsnokkal és a politikai szervekkel együtt – megvalósítják a pártellenőrzést, biztosítják a párt politikájának következetes érvényesítését, befolyást gyakorolnak a katonai vezetésre és közvetlen politikai kapcsolatokat tartanak fenn a személyi állomány minden rétegével. A párt- és KISZ-szervezetek mozgósítják a személyi állományt, politikai kapcsolatot teremtenek az elöljárók és alárendeltek között. Megmagyarázzák a katonai szolgálat és tevékenység célját és értelmét. Demokratikus működésük és légkörük biztosítja és kibontakoztatja a széleskörű társadalmi kezdeményezést és aktivitást. Ha közvetetten is, de jelenlétük és működésük lehetővé teszi a beosztottak részvételét, „beleszólását" a katonai-szakmai feladatok kialakításába.

– A szervezeti formák tekintetében legtöbbször kialakulatlan, spontán elemekkel telített, nem hivatalos (informális) szervezet, amely magában foglalja a rokon- és ellenszenvkapcsolatokat, az „ismerősi" viszonyok szerteágazó hálózatát, az információs rendszer nem hivatalos csatornáit, a baráti köröket, klikkeket stb. A személyi kapcsolatok nem korláto-

zódnak, nem maradnak az elsődleges közösségek keretein belül – bár ott a legintenzívebbek –, hanem messze túllépik azok határait. Ez a szervezet ugyanolyan valóságosan létezik, mint az emberek kapcsolatainak más – fentebb említett – típusait kifejező formák. Sajátos normarendszerével nagy befolyást gyakorol a magatartásra, a különféle döntések, értékelések meghozatalára. A mindennapi életben, általában információs csatornáinak aktív, gyors működésével veteti magát észre. A titoktartás akaratlan megsértése, a fecsegés, a „jó szándékú" tájékoztatás elsősorban ezeken a csatornákon keresztül történik. Persze hiba volna csak ennyit – hibáit, hátrányait – észrevenni.

A három szervezeti rendszer közül ez utóbbi a kevésbé ismert. Egy időben sokan úgy vélték, hogy ezt a funkciót átvették és betöltik a párt- és KISZ-szervezetek. Ténylegesen az a helyzet, hogy a hadseregben lezajló társadalmi történésekben, jelenségekben, az emberek egymással szembeni viselkedésében, interakcióiban helyet kap mindhárom szervezeti rendszer, és hatásuk külön-külön úgyszólván mérhetetlen. Hatásaik egységes rendszert alkotva összekapcsolódnak a hadsereg, mint társadalmi szervezet működésében. Mégis, ha a hadseregnek, mint társadalmi szervezetnek a modelljét helyesen akarjuk értelmezni, különbséget kell tenni közöttük. Nyilvánvaló, hogy a személyi kapcsolatok rendszere, szerepét és befolyását tekintve nem tekinthető azonos értékűnek a hivatalos katonai szervezetével, vagy a párt- és KISZ-szervezetekével. A hadseregre végül is a katonai szervezet szolgálati előírásai, követelményei a meghatározók, és ebből adódóan a szolgálati érintkezés, a formális függés és kapcsolatok túlsúlya jellemző. Ez kihat a párt- és KISZ-szervezetek feladataira, valamint a párt- és KISZ-tagok közötti érintkezés formáját és tartalmát is befolyásolja. És fordítva, ez utóbbi, a párt- és KISZ-szervezetek, de elsősorban a pártszervezetek belső légköre is visszahat és jelentős befo-

lyást gyakorol a katonai és személyi érintkezés tartalmára és formáira.

A személyi kapcsolatok rendszere a fentiekhez képest csupán másodlagos és származékos. Sohasem független a hivatalos szervezettől, úgyszintén a párt- és KISZ-szervezetek befolyásától sem.

Az eddigieket mintegy összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az emberi kapcsolatok több szempont szerint osztályozhatók.[30]

– Megkülönböztetjük a formális, szolgálati, és az informális, a személyes kapcsolatokat. Az előbbiek az elöljárók és az alárendeltek, az utóbbiak az azonos helyzetű, rendfokozatú és beosztású katonák kapcsolatait jellemzik elsősorban. A kapcsolatok eszerint lehetnek vertikálisak és horizontálisak, azaz a hierarchia magasabb és alacsonyabb fokozataiban és az azonos szinteken elhelyezkedők kapcsolatai.

– A kapcsolatokat jellemezheti oldottság és közvetlenség, vagy ezek ellentéte, a merevség és a távolságtartás. A kapcsolatok lehetnek rendszeresek és rendszertelenek, felszínesek és mélyek, ha a parancsnok rendelkezik azzal a képességgel, hogy beleélje magát az alárendeltek helyzetébe; ha képes gondolataikat, problémáikat megérteni, és azokkal – normális határok között – azonosulni.

– Az emberi kapcsolatokhoz mindig társul valamiféle kommunikáció (közlés), amely legtöbbször szóbeli formát ölt. A parancsnoknak azonban tudatában kell lennie, hogy egész megjelenése, tevékenysége és magatartása, arckifejezése mondandójának hangsúlyozása és a mondatok szórendje is fontos jelentéseket közvetít az alárendeltek számára. Ez (az ún. metakommunikáció) néha fontosabb, sőt ellenkező tartalmat is kifejezhet, mint a szóbeli közlések.

– Az emberi kapcsolatok, az elöljárók és alárendeltek közötti társadalmi és szolgálati távolságot is jelzik, annak mérésére is alkalmasak.

– A kapcsolatteremtés kezdeményezője, a szolgálati érintkezésben, de különösen szolgálaton kívül (társaságban, kiképzési szünetekben, az elhelyezési körletben, klubban, sportrendezvényeken, az utcán stb.) rendszerint a parancsnok.

– A parancsnok és az alárendeltek közösségének kapcsolatai természetesen több vonatkozásban aszimmetrikusak.

– Miközben az elöljáró olyan légkört és közvetlenséget, oldottságot igyekszik kialakítani az alárendeltekkel fenntartott kapcsolataiban, hogy azok fenntartás nélkül, bizalommal forduljanak hozzá, s merjék beavatni személyes gondjaikba is, maga sohasem tárja fel sem szolgálati, sem személyes problémáit alárendeltjei előtt. Nem feledheti, hogy a panaszkodó, „siránkozó" parancsnok lehet rokonszenves, lehet vele együttérezni, de a beosztottak ugyanakkor gyengének tekintik, akire nem szívesen bízzák sorsukat.

– A parancsnok sem anyagilag, sem erkölcsileg, sem érzelmileg nem kerülhet függő helyzetbe alárendeltjeitől. Ezért ügyelnie kell arra, hogy semmilyen módon ne kötelezze el magát velük kapcsolatban, soha ne legyen „adósuk". A korrumpálódás minden formája aláássa tekintélyét, s ami ennél is súlyosabb, lazítja a függelmi viszonyokat, a katonai szervezet eredményes működésének alapjait.

Befejezésül és összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a katonai kiscsoportok és -közösségek több fontos sajátossággal rendelkeznek (zártság, egyneműség, szoros és kényszerű együttélés, erős belső szolidaritás, néha nagyon különböző műveltség stb.). Ennek megfelelően szerveződésük, életük törvényszerűségei is sokban különböznek az iskolai és munkahelyi közösségektől. A szakasz- és a századparancsnok közösségszervező és irányító munkája ennélfogva – a katonai környezet, az élet- és szolgálati viszonyok és a katonai életmód által meghatározott keretekben – bonyolultabb és sokrétűbb, mint a társadalmi élet más területein tevékenykedő vezetőké. Az alegységparancsnokok, a sorkatonák közösségi

élete és légköre alakulásának központi alakjai, hozzáértésük, helyes szemléletük semmi mással nem helyettesíthető. Másrészt azt is hangsúlyozni kell, hogy nehéz és felelősségteljes munkájukban nincsenek egyedül, nincsenek magukra hagyva. A szolgálati szabályzat és az MSZMP MN VB 1975. évi állásfoglalása részletesen meghatározza azokat a feladatokat és munkamódszereket, amelyek az elöljáró parancsnokokra, politikai helyettesekre, párt- és KISZ-szervezetekre hárulnak az elsődleges közösségek, a szocialista emberi kapcsolatok alakítása, fejlesztése terén. Azt, hogy egy tiszt és tiszthelyettes alkalmas-e vezetői, parancsnoki funkció betöltésére, végül is az dönti el, milyen kapcsolatokat és milyen mérvű politikai, erkölcsi és pszichikai befolyást tud kialakítani, elérni beosztottjai körében. Ehhez a hatalmi, jogi eszközök nem elegendőek, miként a beosztottakkal való érintkezés sem korlátozható a szorosabban vett kiképzési és szolgálati tevékenység időszakára. Vezetőnek, parancsnoknak lenni annyi, mint sajátos életformát és életstílust megvalósítani a mindennapi életben.

1. A kiscsoportok és kisközösségek kiterjedt irodalmából csak néhány általunk fontosnak ítélt forrásmunkára utalnánk. *Kulcsár Kálmán:* A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966. 276–308. és 422–430. oldalak. – *Pataki Ferenc:* Csoportlélektan. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 7–43. oldal. – *Miksik:* Katonapszichológia. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1968. 446–472. oldal. – *J. Szczepanski:* A szociológia alapjai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 129–219. oldal. – *Szovjet szerzői közösség:* A katonai kisközösségek pszichológiai kérdései. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1976.

2. A vezetés értékelései és intézkedései közül elsősorban a következőket illeti figyelem: az MN 1974. március 31-i Vezetői Értekezletének anyaga. Honvédelem, 1974. 4. számú különkiadás. – Az MSZMP MN VB 1975. május 26-i ülésén elfogadott „A katonai közösségek, az elöljárók és alárendeltek közötti viszonyok helyzetének és fejlődésének időszerű kérdései, tanulságai" című állásfoglalás. Honvédelem, 1975. 11. szám. – Az MNK honvédelmi miniszterének 1972/2. számú parancsa, és az MNK Fegyveres Erőinek 1975. március 1-én hatályba lépett új Szolgálati Szabályzata.

3. *Hankiss Elemér:* Közösségek: Válság és hiány. Valóság, 1980. 9. szám.

4. A közművelődés helyzete és feladatai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1974. 62. oldal.

5. Vö.: *J. J. Wiatr:* Katonaszociológia II. fejezet, 1. pont. Varsó, 1964. – J. J. Wiatr meghatározásában a „Hadsereg ugyan többségében olyan csoportok mozaikköveiből áll, mint a raj, szakasz vagy szá-

zad, de elsősorban mégis összetett, bonyolult formális alakzatot képez... Az emberek közötti viszonyok vizsgálatának tehát a hadsereg intézményes szerkezetének vizsgálatából kell kiindulnia. Az intézményes függés olyan fogalmat takar, amely érthetővé teszi az egyén nem formális cselekvési folyamatát az elsődleges csoporton belül, de nem vica versa."

6. A polgári, különösen az amerikai szociológiai irányzatok többségére elég általánosan jellemző pszichologizmus, amely a történelmi-társadalmi folyamatokat és aktusokat kizárólag pszichológiai tényezőkre vezeti vissza. Nyilvánvalóan ideológiai félrevezetési szándékkal figyelmen kívül hagyja az anyagi-objektív, társadalmi-gazdasági viszonyok elsődleges, meghatározó szerepét. Nem veszi figyelembe, hogy a lehetséges és indokolt pszichológiai megközelítés az elemzésnek egyik, de korántsem végső, csupán közelítő szintje. – Pataki Ferenc: A marxista szociálpszichológia tájékozódási irányai. Társadalmi Szemle, 1967. 3. szám.

7. *E. Szaharov* ezredes: Konkrét szociológiai kutatások a fegyveres erőkben. Kommunyiszt Vooruzsennij Szil, 1965. 16. szám, 20–21. oldal.

8. A szerep fogalma a közösségi viszonyok és az egyén viselkedés elemzésének nélkülözhetetlen eszköze. – Lásd ezzel kapcsolatban *I. Sz. Kon:* Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1969. 12–35. és 85–88. oldal, illetve Szociálpszichológia. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1972. 387–426. oldal.

9. Vö.: *J. Cendrowski–S. Swebocki:* Pszichológia a harcban és a katonai vezetésben. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1976. 249–263. oldal.

10. Marx–Engels Művei 3. kötet. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1960. 63. oldal.

11. A katonai szolgálathoz való alkalmazkodás témakörében alaposan eligazodni kívánó parancsnoknak ma már bőséges irodalom áll rendelkezésére. Pl. *Miksik:* Katonai pszichológia. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1969. 290–317. oldal (Az újonc alkalmazkodása a katonai környezethez és a katonai tevékenységhez). – *J. Cendrowski–S. Swebocki:* Uo. 231–241. oldal (Az alkalmazkodás és az aktív cselekvés). – *Bézi:* A katonai környezethez való alkalmazkodás néhány aktuális problémája. Az egyén és a hadsereg. Zrínyi Katonai Kiadó.

Budapest, 1975. – *Malomsoki:* A beilleszkedés és a bánásmód néhány aktuális kérdése. Honvédségi Szemle, 1977. 6. szám.

12. A katonai fegyelem és a hadsereg belső életének összefüggéseiről. Az MN vezetői értekezlet anyaga. Honvédelem, 1974. 4. számú különkiadás, 22. oldal.

13. Uo.: 19. oldal.

14. *Robert K. Merton:* Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, 1980. 472–762. oldal.

15. *Gramsci:* Filozófiai írások. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 341–342. oldal.

16. A témakör megismerésére számottevő és aktuális vizsgálati anyagok állnak rendelkezésre. Pl. *Malomsoki–Szücs:* A sorkatonák néhány demográfiai jellemzője és azok hatása a katonai nevelésre. Az egyén és a hadsereg. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1975. – *Molnár:* A büntetett vagy veszélyeztetett környezetből bevonult sorkatonák beilleszkedése segítésének feladatai és módszerei. Honvédelem, 1976. 11. szám. – *Molnár–Malomsoki:* A nehezen alkalmazkodó sorkatonák beilleszkedésének segítése. Honvédségi Szemle, 1976. 8. szám és Alkalmazkodás, fegyelem és szociálpolitikai feladatok, Honvédségi Szemle, 1977. 7. szám.

17. Vö.: A katonai közösség pszichológiájának tanulmányozása. A katonai kisközösségek pszichológiai kérdései. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1976. 177–208. oldal.

18. Lásd részletesebben *Robert K. Merton* uo. 475–479. oldal.

19. Vö.: Negatív jelenségek leküzdése a katonai közösség pszichés megnyilvánulásaiban. A katonai közösségek pszichológiai kérdései. Uo. 209–239. oldal.

20. Vö.: *Dr. Osváth Károly:* A mentálhigiénia kérdései a hadseregben. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1973. – Érzelmi feszültségek a katonai szolgálatban. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1977.

21. *Haász György:* A beosztottak rendszeres tájékoztatásának jelentősége. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 1. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1966.

22. Az MSZMP MN PB 1977. június 27-i ülésén elfogadott értékelés és feladatok: A szolgálati szabályzat néhány fontos követelménye érvényesülésének főbb tapasztalatai. 71/MNPB-1977.

23. *A. M. Sztoljaronko:* Katonai közösség és a személyiség. Vojennaja Miszl, 1977. 4. szám.

24. A vezetési stílusok részletes értékelését lásd: *Haász György:* A katonai vezetők tulajdonságainak néhány kérdése. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1973. – *Dr. Nagy Emil:* A katonai vezetés néhány szociológiai kérdése. Tanulmányok a katonai nevelés köréből 3. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1970. – *Dr. Csépe József:* A katonai vezetés pszichológiája. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1977. 82–91. oldal. – *H. Hiebsch–M. Vorwerg:* Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. *J. Cendrowski–S. Swebocki:* Uo. 280–295. oldal.

25. *Bihari Ferenc:* Gazdasági vezetés a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1964. 15. oldal.

26. A tekintély a katonai szabályzatokban, vezetési okmányokban, és a mindennapos szóhasználatokban egyik leggyakrabban előforduló fogalom. A katonai publicisztikában is többször találkozhatunk vele. Pl. *Mészáros Tibor–Rónai András:* A parancsnok és a beosztottak közötti kölcsönös bizalom kialakulása. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 2. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1968. – A katonai kisközösségek pszichológiai kérdései. Uo. 143–164. oldal. – *Dr. Csépe József:* Uo. 91–99. oldal. – *Molnár Károly:* Tekintély – tisztelet – fegyelem. Tanulmányok a katonai nevelés köréből 4. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó 1973. – A szocialista katonai vezető tekintélyének lényege, forrása és funkciói, Honvédelem, 1978. 7–8. szám.

27. Vö.: *Engels:* A tekintélyről. Marx–Engels Válogatott Művei. I. Szikra. Budapest, 1949.

28. A korszerű hadsereg formális struktúrájában szolgálati és funkcionális kapcsolatokat lehet megkülönböztetni. (A funkcionális kapcsolatok ugyan régebben a hagyományos viszonyok között sem voltak ismeretlenek, de befolyásuk a hadsereg életére elhanyagolható volt.) A szolgálati függés egyértelműen szabályozott alá- és fölérendeltségi viszonyokat jelez (egyirányú függés). A funkcionális függés kevésbé szabályozható egyértelműen. Kifejezheti a szolgálati hierarchia azonos fokain álló emberek kapcsolatait. Pl. a technikai helyettes és a hadtáphelyettes, vagy az alegységekben az egyes kezelők, a beosztottak kapcsolatait – kölcsönös egymásrautaltságát. A funkcionális kapcsolatok kötelékei fedhetik, de nem feltétlenül fedik a szolgálati kap-

csolatok kötelékeit. Az elöljáró és alárendelt viszonyában megteremtik a feltételeit annak, hogy az elöljáró függő viszonyba kerüljön speciális szakképzettségű beosztottjától (pl. helyettesétől), akinek tanácsait a döntéseinél nem nélkülözheti, szakmai tevékenységét pedig érdemileg nem képes áttekinteni, ellenőrizni. Vö.: *Dr. Nagy Emil:* uo.

29. Az emberi kapcsolatok részletes leírását és elemzését lásd: Foktői János: A katonák és emberi kapcsolatok. Néphadsereg, 1974. 12. szám. – *Bézi–Malomsoki–Molnár:* A szocialista emberi kapcsolatok fejlesztéséért. Honvédségi Szemle, 1975. 10. és 11. szám.

30. A katonai közösségek, az elöljárók és az alárendeltek közötti viszonyok helyzetének és fejlődésének időszerű kérdései, tanulságai. Honvédelem, 1975. 11. szám.

A SORKATONÁK BEILLESZKEDÉSE IRÁNYÍTÁSÁNAK ELVEI ÉS MÓDSZEREI

Az utóbbi években, évtizedben mind társadalmi szinten, mind pedig a hadseregben egyre többet hallani az alkalmazkodásról, beilleszkedésről. Illeszkedik a kisóvodás a gyermekkörnyezethez, az általános iskolás a társaihoz, a szakmunkástanuló az intézet közösségéhez, alkalmazkodik a középiskolás, az egyetemista és illeszkedik a munkába álló fiatal, a munkahelyét változtató dolgozó és alkalmazkodnia kell új környezetéhez a bevonuló és leszerelő fiatalnak is.

A kérdés tehát össztársadalmi probléma, így vizsgálata is össztársadalmi szinten[1] és szakterületenként is (pl. katonai szolgálathoz való alkalmazkodás) folyik.

Természetesen alkalmazkodni az előző korokban is kellett az embereknek és egy-egy ember több alkalommal is átélte, átéli a beilleszkedés folyamatát. Azt, hogy most mind a tudományos életben, mind a közgondolkodásban gyakrabban esik szó a beilleszkedésről, alkalmazkodásról, több tényező eredményezte. Különösen vonatkozik ez a hadseregre, illetve a katonai szolgálatra. A szaktudományok, a beilleszkedés előtérbe kerülésének fontosságát több tényezővel magyarázzák.

1. A katonai életformába, a katonai környezetbe való beilleszkedés fontosságát elsősorban a polgári és katonai életforma növekvő különbségei indokolják. A hadsereg változatlanul szigorúan centralizált, zárt és szervezett közösség, ahol az egyének mozgási, cselekvési szabadsága, a szükségletek

(munka, öltözködés, étkezés, pihenés, művelődés, szórakozás, társas kapcsolatok, szexualitás stb.) kielégítésének módja és szintje többé-kevésbé szabályozott vagy ha úgy tetszik, korlátozott. A két társadalmi közegben folytatható életmód különbsége egyre inkább szükségessé teszi, hogy az egyikből a másikba való átlépéskor (bevonuláskor, leszereléskor) a társadalom fokozott segítséget nyújtson.

2. Lényeges a különbség a katonai szolgálat, illetve a bevonulás előtti időszak alatt a fiatal környezete tekintetében is. A fiatalok egyre nagyobb tömege hosszú ideig tanul s egyre több azoknak a száma, akik szinte az iskolapadból vonulnak be. Mindez azt is jelenti, hogy az előző iskolai környezetből egy más, egy kimondottan férfi környezetbe kerül a fiatal, amely férfias életmóddal, stílussal és hangnemmel is jár.

3. A bevonulással módosul a tevékenység is. Ez részben azzal függ össze, hogy a katonai szolgálat jellegéből következően olyan tevékenységet kell rendszeresen végezni a fiatalnak, amelyet korábban egyáltalán nem, vagy alig művelt (reggeli torna, alaki foglalkozás, harcászati foglalkozás, fegyveres szolgálat, takarítás stb.). De a fő tevékenység is gyakran eltér a polgári élettől. Bár a hadsereg tudatosan törekszik a fiatalokat a katonai szolgálatuk ideje alatt szakmájuk, bevonulás előtti munkakörük szerint foglalkoztatni, azonban – hibáktól eltekintve is – előfordul a képzettségtől eltérő, vagy képesség alatti foglalkoztatás. Mindez – vagy legalábbis ennek az érzése – az egyénre pszichés terheléssel jár.

4. Elsősorban a kvalifikált sorkatonáknál ideiglenesen vagy tartósan változás következik be a foglalkoztatási hierarchiában elfoglalt helyük vonatkozásában, azaz volt vezetők (művezetők, brigádvezetők stb.) a bevonulással a katonai hierarchia alsó szintjére kerülnek.

A beilleszkedés megkönnyítése érdekében a hadsereg vezetése az elmúlt időszakban számos intézkedést tett, így: korszerűsítették, a ma követelményeihez igazították az alapsza-

bályzatokat, területi behívási rendszert alakítottak ki, sorozóközpontokat állítottak fel[2] intézkedés született a nehezen alkalmazkodó fiatalok bizonyos rétegeinek kiszűrésére. Jelentős erőfeszítések történtek a sorkatonák szolgálati és életkörülményei javítására, az emberekről való gondoskodás fejlesztésére. A nős sorkatonák otthon maradt családtagjainak intézményes segítséget nyújt a társadalom.

A beilleszkedés, az alkalmazkodás lényege és követelményei

Tartalmát tekintve a beilleszkedés, az alkalmazkodás lényegét a szociológia úgy fogalmazta meg, hogy az az emberek – társadalmi, világnézeti, etikai, jogi normáinak és szokásainak megfelelő – tudatos állásfoglalása, beállítódottsága és ennek alapján kifejtett tudatos cselekvés és viselkedés.[3]

Pszichológiai értelemben az alkalmazkodás az embernek a környezetével létrejövő, a környezetének hatásaival való pszichés – intellektuális, érzelmi, akarati – kiegyenlítődése, amely megfelelő szabályozottsággal biztosítja a viselkedés és magatartás különböző formáit.[4] A beilleszkedés eredménye, hogy az ember számára a korábban idegen környezet, az elviselhetetlen feltételek nem okoznak különösebb nehézséget vagy pszichés károsodást, és ezáltal biztosított az új helyzetnek megfelelő viselkedés, a lelki egyensúly.

A beilleszkedés az ember és környezete kapcsolatának nem egyszeri aktusa, hanem egy dinamikus folyamat, amely feltételezi és szükségessé teszi mind az egyén, mind a környezet rugalmas változását. A folyamat tehát kétoldalú, de ebből elsősorban az egyén változása az elengedhetetlen, azaz az egyénnek kell alkalmazkodnia egy már kialakult, meglevő csoport szokásaihoz, hagyományaihoz, értékeihez, rendjéhez.

Az alkalmazkodás tehát elsődlegesen önszabályozás, még-

pedig egy nagyon összetett – fizikai, szellemi, biológiai, társadalmi mozgásformákat magába foglaló; intellektuális, érzelmi, akarati megterhelést igénylő; az új környezet körülményeinek mindenkor megfelelő – cselekvéssorozatban megnyilvánuló önreguláció.

Az adaptációs folyamat során három egymással párhuzamos irány különböztethető meg: 1. az új helyzetnek megfelelő ismeretek elsajátítása; 2. a közösség társadalmi életébe való bekapcsolódás; 3. a személyek közötti kapcsolatok kialakulása. Sikere egyrészt a környezettől, annak rugalmasságától, az ott uralkodó viszonyoktól, a közösség alkalmazkodó képességétől és hajlandóságától, a vezetők emberi tulajdonságaitól, vezetői magatartásától, stílusától, az aktuális körülményektől függ (tehát amihez az egyénnek alkalmazkodnia kell): Másrészt az alkalmazkodó személytől, annak fizikai, pszichikai, biológiai teherbírásától, egészségi állapotától, személyiségének fejlettségétől. Sikertelensége az adott személy és környezete közötti különböző mélységű és tartósságú konfliktusokban fejeződik ki, amelynek hatása rendszerint mind az egyénre, mind a környezetre hátrányos.

A hadseregben az alkalmazkodás egy-egy katona életében többször is megismétlődhet, hisz beosztásba helyezésekor, vezényléskor, áthelyezéskor mindig új helyzetbe, esetleg új körznyezetbe kerül. Amikor azonban mi (általában a hadseregben és e tanulmányban is) beilleszkedésről beszélünk, a polgári élet körülményeiről a katonai életformára való átállásra, azaz az újoncok alkalmazkodására gondolunk és arról beszélünk elsősorban.

A beilleszkedési folyamat bár egységes, mégis jól elkülöníthető időszakokra osztható.

– Az első szakasz a bevonulástól az alapkiképzés végéig (4–6 hét) tart. Ebben az időszakban a fiatal katona megszerzi a legszükségesebb katonai ismereteket: megismeri az alegység szervezetét, az alapvető katonai szabályzatokat,

begyakorolja a fontosabb katonai formaságokat, megismeri az elöljáróit és katonatársait. Ez a szakasz az első benyomások és tapasztalatok miatt döntő.

A második szakasz a katonai eskütől, az első kiképzési időszak végéig tart. Ekkor a katona már eligazodik új környezetében, de ismeretei még nem teljesek. Ez idő alatt kap olyan képzettséget, amely alkalmassá teszi őt speciális, azaz a katonai beosztásának megfelelő feladat végrehajtására. A közösségen belül ekkor már az elsődleges ismeretségen túl, kialakulnak a baráti kapcsolatok. Az együtt bevonultak még valamennyien honvédek és beosztottak, de a közösségen belül elfoglalt helyük, szerepük alapján már differenciálódnak. A sorkatonák közösségében ők a legfiatalabbak. Ebben az időszakban azért is szükséges az eddigieknél nagyobb figyelmet fordítani a fiatal katonákra, mert az újonc időszak (az alapkiképzés külön, csak újoncokból szervezett alegységekben történik) „elszeparált" környezetéből rendszerint az idősebb katonákkal egy alegységbe, elhelyezési körletbe kerülnek, s a különböző atrocitások, bánásmódbeli problémák ezekből adódnak. Az idősebb katonák egy része az őket ért sérelmeket fiatal társaikon próbálja törleszteni. Emiatt ez a szakasz a beilleszkedés szempontjából igen fontos, s az egész folyamatban tulajdonképpen e szakasz eleje, azaz a végleges beosztásba helyezés utáni időszak a legkritikusabb. Az alkalmazkodási nehézségek – és annak olyan jelei, mint a késés, önkényes eltávozás vagy távolmaradás, szökés, öngyilkossági cselekmények, gyengélkedőre járás – főleg erre a szakaszra jellemzőek.

Az első kiképzési időszak végére a sorkatonák döntő többsége beilleszkedik új környezetébe, még ha egy kisebbik részüknél később is jelentkeznek beilleszkedési zavarok.

A fentiek után kíséreljük meg megfogalmazni, mihez is kell alkalmazkodnia a hadseregbe bevonuló fiatalnak, mi tehát a katonai beilleszkedés specialitása:

a) A fiatal a bevonulással egy számára teljesen új társadalmi közegbe kerül, melyben az egyén közérzetét is döntően meghatározó többséget a hozzá hasonló helyzetben levő (már mint abban hasonló, hogy ők is akkor kezdik a katonai pályát, ők is a beilleszkedés előtt állnak) újoncok jelentik. Ez a csoport rendszerint tükrözi a társadalom szociális struktúráját. Tagjainak műveltsége, családi, szociális helyzete, előző foglalkozása, előélete, érdeklődési köre és még számos fontos jellemzője lényegesen eltérő, vagy eltérhet egymástól. A kialakuló szűkebb közösséget (amely az egyén számára a raj, a szakasz, a szoba lakói) ezek az erősen differenciált tulajdonságú katonák alkotják. Saját korosztályukon túl az idősebb katonákhoz, a hivatásos állományhoz is alkalmazkodniuk kell.

b) A személyi környezet mellett újat jelent a fiatal katona számára a tárgyi környezet is. A katonai elhelyezési körlet, a csoportos tisztálkodási lehetőség, a ruházat és felszerelés, a szórakozási és sportolási eszközök a többség számára lényeges változást jelentenek. Az utóbbi években ezen a téren lényeges változások következtek be, így: a laktanyák rekonstrukciói során kisebb körleteket alakítottak ki, az alegységkörletek felében már melegvíz-szolgáltatás van, korszerűsödött és bővült a sorállomány ruházata (így melegítőt, pizsamát, sporttáskát kap minden katona). Az éttermek, konyhák zöme korszerűsített, általános a több menüs étkezés. A laktanyákban hagyományos szalmazsákot a laticel matrac váltotta fel, de ezzel együtt a laktanyai környezet – újdonsága mellett – sokak számára kényelmetlen és több szempontból is kedvezőtlenebb körülményeket jelent, mint amikor családjával élt.

A legnehezebb azonban a fegyver, a fegyverzeti technika, a harceszközök kezelésének megszokása, és nem is elsősorban szakmai, hanem pszichikai szempontból. Az eszközök

közelsége nyomasztja a katonát, félelmet kelt benne. Ennek leküzdése, feloldása csak bizonyos idő elteltével lehetséges.

c) Nehézséget jelentő tényező a katonai tevékenység is, amelyből három jelentős feladatcsoportot emelnénk ki, mégpedig a kiképzést, a harcgyakorlatokat és a 24 órás szolgálatot. Ezek egy fiatal ember számára külön-külön is komoly erőpróbát jelentenek fizikai és szellemi értelemben egyaránt. A katonai kiképzés – amely magába foglal olyan részfeladatokat, mint az alaki harcászati, testnevelési, vegyivédelmi kiképzés, a lövészet – részben nagy állóképességet, részben figyelemkoncentrációt, részben komoly akarati tulajdonságokat követel. A 24 órás szolgálat, – mindenekelőtt a fegyveres szolgálat – annak jelentősége, felelőssége, a szigorú kötöttségek, az erős szabályozottság, a pihenés korlátozott lehetősége miatt sehol másutt át nem élhető pszichikai és fizikai megterhelést jelent. Megszokása, elfogadása, példás végrehajtása minden fiatal számára komoly feladat. Új helyzetet teremt az is a bevonulók számára, hogy a hadseregben szinte kötelező, de legalábbis elkerülhetetlen lesz a közéletiség. Részben azért, mert élete szinte minden mozzanata összekapcsolódik a közösséggel, részben pedig azért, mert a közösség és az elöljárók elvárják, hogy a közösségi fórumokon: állománygyűlésen, szakaszgyűlésen, KISZ-taggyűlésen, politikai foglalkozáson, politikai tájékoztatón stb. véleményt nyilvánítson. Ezek alól presztízsvesztés nélkül, egy zárt közösségben senki nem vonhatja ki magát. Meg kell tehát tanulni a közösségben való közéleti szereplést.

d) A fenti nehézségeken túlmenően a mai fiataloknak a legnagyobb gondot a hadseregben előírt normák, a napirend elfogadása, elviselése jelenti. A fiatalok életkori sajátossága, hogy többségük gondolatvilágában mérhetetlen szabadság és függetlenségi vágy él: sokuk újra meg újra visszatérő vágyálma, hogy kibújjon környezete (család, iskola, munkahely, stb.) autoritatív kényszereiből.[6] Nos a polgári életben ezt

– ha nem is minden következmény nélkül – inkább meg lehet tenni. Ki lehet szakadni a családból vagy legalábbis meg lehet keresni a saját utat. Félbe lehet hagyni az iskolát, munkahelyet lehet változtatni, vagy „nagy szabadságot" biztosító munkakört lehet találni.

A katonai szolgálatot minden egészséges magyar fiatalnak le kell töltenie – kötelező jelleggel. Éspedig olyan szervezetben, környezetben, közösségben kell 18 hónapot eltölteni, ahol egyértelmű az alá-fölérendeltség. A demokratikus elemek növekedése ellenére a hadseregben továbbra is a centralizmus a meghatározó. A hadseregben a vezetés, az irányítás ellentmondást nem tűrő parancsokkal, utasításokkal történik. A szigorú szabályozottság a jellemző, ahol a katona számára előírják az elöljáróval szembeni kötelező udvariasságot, a tiszteletadást, meghatározzák, hogyan öltözködjön, milyen hajat viseljen, beosztják idejét, megszabják, hogy mit csináljon, mikor keljen és feküdjön, mikor egyen, tisztálkodjon, szórakozzon stb. Mindig számon tartják (az elöljáró, a szolgálat, a közösség), mikor mit csinál, hogyan végzi a dolgát, hogyan él, hogyan viselkedik, azaz állandóan értékelik őt. S ha a normák ellen vét, felelősségrevonásra számíthat.

A szükségszerű kötöttségeket, terheket néhol tovább növelik és megszokásukat nehezítik a vissza-visszatérő rossz szokások, „hagyományok", a jogtalan zaklatások, az öreg katonák és tisztesek hatalmi visszaélése. A bevonuló fiatalok számára a szabályozottság megszokása, elfogadása jár a legtöbb konfliktussal. A katonákkal szembeni növekvő követelmények a mai kor szükségleteiből adódnak. A korszerű háborúra való felkészülés, a váratlanság, a meglepetés elkerülése, a feszes készenlét szoros harckészültségi normákat, ezek pedig nagy összeszokottságot, a kitűzött célokkal azonosuló harcosokat követelnek. Mindennek pedig a katonai rend, a fegyelem, az engedelmesség, azaz a katonai életforma

az alapja. A beilleszkedés nagy gondja jelenleg: hogyan lehet a fokozódó követelmények mellett elfogadható körülményeket teremteni a katonák számára éspedig egy olyan objektív helyzetben, amikor „a mai életmód jórészt, főleg a városiasodás fiataljainak egy részét puhává, elkényeztetetté formálta."[7]

A polgári életben a munkatevékenység intellektualizálódásával a fizikai tevékenység egyre csökken. Ezzel szemben a hadseregben, miközben – háborúban és békében egyaránt – növekszik a szellemi tevékenység, ugyanakkor a fizikai igénybevétel is fokozódik. Mint a szovjet katonaszociológus Konopoljov is megállapította: „A korszerű haditechnika és a fegyverzet kezelésében, irányításában jelentősen megnőtt a matematikai, fizikai törvényszerűségek és más természettudományi, műszaki tárgyak magas fokú ismeretén alapuló számítások szerepe.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a katonai feladatokban a szellemi és fizikai munka elemei közt lévő viszony problémájának tárgyalásakor nem lehet olyan analógiát vonni, mint például az iparban vagy a mezőgazdaságban. A hadseregben speciális szolgálatról van szó, amely eltér a polgári viszonyok közötti munkától. A dolog úgy áll, hogy a tudományos-technikai forradalom viszonyai között sok esetben megnő a katonai szolgálatot teljesítők fizikai terhelése is."[8] A hadsereg tehát továbbra is megmaradt kemény, férfias, komoly fizikai erőnlétet kívánó intézménynek. A fizikai megterhelés mellett a kötöttségek, korlátozások, az ezekre való átállás nagy pszichés tűrőképességet is feltételez. Le kell azonban már itt szögezni, hogy ezek a megterhelések olyanok, amelynek elviselésére, megoldására minden ép idegrendszerrel rendelkező személyt fel lehet készíteni.

Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a bevonuló fiatal akarjon is beilleszkedni. Miként az MSZMP Politikai Bizottságának szóló 1981. októberi miniszteri jelentés is megfogalmazta: „A bevonuló fiatalok jelentős hányada

nehezen illeszkedik a katonai rendbe és fegyelembe." Ennek egyik oka, hogy a fiatalok egy része nem érzi feltétlenül szükségesnek, hogy alkalmazkodjon, beilleszkedjen. Ennek a mélyebb gyökere az, hogy – bár különböző okokból, de – nem értik, nem fogadják el önmaguk számára a katonai szolgálat szükségességét s a figyelmük nem a körülményekhez, a katonai közösséghez való alkalmazkodásra irányul, hanem az állampolgári kötelezettség alóli kibúvásra, vagy a szolgálati feladatok alóli kivonásra törekszik. Ennek érdekében egyesek nem riadnak vissza az önkényes eltávozástól, szökéstől, öngyilkossági kísérlet színlelésétől sem. S bár ezek száma összességében nem nagy, a fegyelemre, a nevelőmunkára való hatásuk mégsem hanyagolható el. Másrészt igaz az is, hogy a hadsereg, a fiatalokkal foglalkozó nevelők sem veszik mindig kellően figyelembe az objektív helyzetet. Már mint azt, hogy olyan emberekkel kell dolgozni, olyan fiatal emberekből kell katonát nevelni, amilyen a hadseregbe bevonuló mai magyar fiatalság.

A hadseregben előírt rendnek, normáknak, az erkölcsi és jogi elvárásoknak az elfogadása az alkalmazkodásnak csak az egyik oldalát jelenti, nevezetesen, az egyén adaptálódását az új környezethez. Ezek a körülmények viszonylag állandóak, de semmiképpen nem tekinthetők változatlannak, vagy változtathatatlannak. A beilleszkedést segítő munka lényege éppen abban áll, hogy a bevonuló fiatalok alapos ismeretét feltételezve olyan körülményeket teremtsünk, amelyek lehetővé teszik a mind gyorsabb alkalmazkodást. A beilleszkedés egyik követelménye, hogy az egyén legyen képes azonosulni a haza védelme megkövetelte magas fokú erkölcsi értékkel. Ahhoz, hogy súrlódásmentesen be tudjon illeszkedni a katonai életbe, mindenekelőtt el kell fogadnia a katonai szolgálat szükségességét, ami politikai tisztánlátás kérdése is. A beilleszkedés másik követelménye a hadseregben előírt rendnek az elfogadása. Ez persze nem

azt jelenti, hogy mindennel, ami a hadseregben van, egyetértsen. Nem kell, sőt nem szabad elfogani a szabályzattól eltérő, az alegységek mindennapi életében fellelhető elvtelen vagy szocialista viszonyainkkal ellentétes szokásokat, „hagyományokat" (pl. mint az egyes helyeken elő-előforduló újoncavatás, „kanalazás" stb.). Sőt a pozitív alkalmazkodást az jellemzi, hogy a fiatal katona észreveszi új környezetében a hiányosságokat, s azokra bátran reagál. Szóvá teszi az olyan jelenségeket, mint a társadalmi javak rongálása, a kiképzés hatékonyságát csökkentő lazaságok, fegyelemsértések, a szocialista együttélés normáinak megsértése stb. Tehát a beilleszkedés nemcsak a meglévő normák passzív elfogadása, hanem a helytelen, a rossz elutasítása, aktív magatartás is.

A sorkatonákról szóló információ lényege, tartalma, beszerzésének formái és felhasználása

A beilleszkedés egyik legfontosabb feltétele, hogy a sorkatonák nevelésével foglalkozó parancsnokok, politikai szervek megbízható, időbeni és mélyreható információkat kapjanak a bevonulók politikai, erkölcsi, pszichikai tulajdonságairól, általános és speciális képességeiről, fegyelmi magatartásáról, családi és szociális körülményeiről, fizikai, egészségi állapotáról.

Az információk lényegesen befolyásolják a katona sorsát, alapot adnak a megfelelő bánásmódra, hatással vannak a sorkatonák helyzetére, hangulatára, közérzetére, a feladatokhoz való hozzáállásra. Hisz azt nem kell bizonyítani, hogy az az ember, aki érzi, hogy vele törődnek, egyéniségét respektálják, helyesen értékelik – munkáját is jobban végzi.

A katonákról szóló információk természetesen nemcsak a beilleszkedés érdekében szükségesek, hisz a beosztásba

helyezéshez, a politikai-mozgalmi munkába való bevonáshoz stb. is elengedhetetlen a megfelelő tájékozódás. Az eredményes beilleszkedés érdekében az alábbi információkat célszerű beszerezni minden egyes katonáról:

a) Milyen a politikai meggyőződöttsége, emberi magatartása, erkölcsi tulajdonságai? Ezen belül ismerni kell, hogy tagja-e (és mióta) a pártnak, illetve a KISZ-nek, volt-e valamilyen funkciója, vagy milyen területen dolgozott aktivistaként. Milyen a politikai végzettsége, politikai érettsége? Végzett-e valamilyen közéleti tevékenységet (állami vagy társadalmi szervben), részt vett-e a szocialista brigádmozgalomban. Milyen a munkához való viszonya, dolgozott-e folyamatosan, mennyire kötődött munkahelyéhez (gyakran cserélt-e munkahelyet).

b) Milyen képzettsége van, milyenek a képességei? Ismerni kell az iskolai végzettségét, fel kell figyelni azokra, akik nem végezték el a 8 általánost; jó tudni azt is, hogy az adott iskolát milyen eredménnyel fejezte be. Fontos a szakképzettség és a gépjárművezetői tudás ismerete. Tájékozódni kell az esetleges katonai előképzettségéről (MHSZ-ben, Ifjú Gárdában végzett tevékenységéről) is. Meg kell ismerni az egyéni érdeklődését és a különleges képességeket. Mint például: foglalkozott-e ejtőernyőzéssel, vitorlázórepüléssel, sportolt-e aktívan stb.

c) Ismerni kell a katona fizikai állóképességét és egészségi állapotát, amely nagy mértékben befolyásolja terhelhetőségét. Nem elég csak azt tudni, hogy „A", „B", „C" vagy „D" kategóriájú az egészségi minősítése, hanem célszerű azt is megismerni, hogy a „B", „C", „D" kategóriájúaknál miért korlátozott az alkalmasság, de még az „A" kategóriásoknál is érdemes a panaszokra felfigyelni. Ezt azért is alá kell húzni, mivel közismert, hogy az öngyilkosságok, illetve bűncselekmények kapcsán felülvizsgált és egészségügyileg alkalmatlannak vagy ideiglenesen alkalmatlannak minősítettek több-

sége bevonuláskor még „A" (azaz „Korlátozás nélkül alkalmas") minősítéssel rendelkezett. Különösen fel kell figyelni az idegi és pszichés panaszokra, beleértve azokat is, akiket a polgári életben emiatt kezeltek és azokat is, akik bevonulás után jártak kezelésre.

d) A bánásmód szempontjából szükséges, hogy megismerjük a katona pszichikai adottságait, értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságait, így kapcsolatteremtő készségét, vérmérsékletét, érzelmi stabilitását, akarati szilárdságát stb. Nem kerülhetik el a figyelmünket olyan tulajdonságok, mint a meggondolatlanság, agresszivitás, a gátlásosság, a félelem, az esetenkénti depressziós állapot.

e) A beilleszkedés segítésében gyakran kulcsszerepet játszik a családi és szociális háttér ismerete. Tudnunk kell, hogy a katona honnan vonult be: nagyvárosból, városból, faluból, vagy tanyáról, az adott vidéken milyen szokások, hagyományok vannak (pl. milyen a közösségi élet, milyenek az italozási szokások stb.). Milyen a katona családi állapota (nős, nőtlen), milyen a családjához való viszonya, jó-e a kapcsolata szüleivel, testvéreivel, illetve feleségével, rendezett-e a családi élete. (Fel kell figyelni az elvált, illetve az élettárssal élő fiatalokra.) Milyen az otthon maradottak egészségi állapota, anyagi helyzete s mindez hogyan tükröződik a katona gondolkodásában. Milyen az érzelmi kötődése az otthonhoz, a családhoz, a szülőkhöz, a feleséghez, a gyerekekhez. Fontos információ az is, milyen neveltetés után került a fiatal a hadseregbe. Hisz a viselkedés, a beilleszkedés szempontjából lényeges, hogy kiegyensúlyozott, vagy hányatott gyermek- és serdülőkora volt-e. Ebben segít, ha tudjuk, hogy szülők, elvált szülő vagy nagyszülők nevelték-e, esetleg állami gondozásban nevelkedett. Lakott-e kollégiumban, élt-e tartósan távol a szüleitől.

f) Végül – épp az előzőekkel összefüggésben – fontos tudnunk és meghatározó a beilleszkedés szempontjából, hogy

milyen volt a katona életmódja, életvitele a bevonulás előtt. Kik voltak (voltak-e) a barátai, milyen a kapcsolata a másik nemmel (van-e tartós kapcsolata, élt-e rendszeres nemi életet). Milyenek a szórakozási szokásai, ennek volt-e már következménye egészségkárosodás, elvonókúra, törvénysértés stb.). Nem gyakori, de előfordul és terjed a fiatalok között a narkománia, a kábítószer hatású anyagok (pl. Technokolrapid) élvezete (az ún. „szipózás"), a toxikománia (főként nyugtató szerek és ital együttes fogyasztása). Az ilyen egyéneket feltétlenül ki kell szűrnünk. Tudnunk kell, hogy a katona bevonulás előtt került-e már összeütközésbe a törvénnyel, a hatósággal. Ez azért is fontos, mert több év statisztikai adatai és az utóbbi évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a büntetettek beilleszkedése nagyobb gondot jelent az átlagnál. Ezt támasztja alá, hogy bár a sorállományon belüli arányuk csak 3–4%, a jogerősen elítélt sorkatonáknak ők teszik ki a 40–50%-át. Fenyíttetésük is eléri a sorállományú átlag 2,5–3-szorosát.

Az információ gyűjtésének, beszerzésének formái és módszerei

Természetesen a felsorolt információk igen sokrétűek, minthogy az ember teljes személyisége is igen bonyolult. Ezt a nagy mennyiségű ismeretet nem lehet egy aktusra és egy forrásból beszerezni. Az információkat a jelenlegi rendszer alapján a következő forrásokból ismerhetjük meg:

a) A csapatok számára az ismeretek kiinduló alapjait az egyes egyénekről a kiegészítő parancsnokságok biztosítják, amelyek a hadkötelesek összeírásától a bevonultatásig folyamatosan, személyre szólóan gyűjtik és „személyi adatlapon" rögzítik a különböző információkat. Ezeket a kartonokat bevonuláskor megküldik a fogadó alakulatnak. Így

a csapatok jelenleg, az egyes katonákat a bevonulás napjától ismerhetik meg. A személyi kartonon rögzített adatok tájékoztatást adnak a bevonulók legfontosabb jellemzőiről. (Így személyi és családi adatok, pártállás, szakképzettség, iskolai végzettség, munkahely, jövedelem, egészségi állapot, esetleges büntetettség stb.) Nagy jelentősége van az előéletre vonatkozó adatok tekintetében is a kiegészítő parancsnokságok által beszerzett és a csapatok részére biztosított információk mélységének, pontosságának és gyorsaságának is. A kiegészítő parancsnokságoknak, a hadköteles mélyreható megismerése érdekében – a hadkötelesek behívhatóságát és beoszthatóságát szabályozó HM–BM utasítás végrehajtási intézkedése alapján – joga van „akár jogszabályba, akár abba nem ütköző, de erkölcsi, politikai vagy környezeti okok miatt ... az iskola igazgatójától, valamint a KISZ-szervezettől, illetve a munkáltatótól véleményt... kérni."

b) Fontos információt jelentenek a sorozáskor vagy a bevonulást követően az újonc időszakban adott egészségügyi minősítések, illetve az orvosi vizsgálatok tapasztalatai. Ez utóbbiak már árnyaltan is jelzik a jelentkező problémákat, és adatokat szolgáltatnak a fizikai erőnlétre vonatkozóan is. A bevonulásnál végzett orvosi vizsgálatok nem lehetnek egyszerű rutinvizsgálatok, hanem az újonc katonák egészségi állapotának tényleges megállapítását kell hogy szolgálják. Szükség esetén élni kell a rendelőintézetben végzendő szakvizsgálatra küldés lehetőségével is. Az orvosok és parancsnokok, a politikai helyettesek együttműködésével a bevonulástól kezdve kísérjék figyelemmel az ideggyenge, az idegileg sérült vagy pszichésen kiegyensúlyozatlan fiatalokat.

c) Az információk beszerzésének egyik jelentős forrása az újoncokkal folytatott személyes beszélgetés. Ezt egyrészt a bevonuláskor a fogadó bizottság vezetője (vagy az egységparancsnok) végzi. Másrészt az alapkiképzés alatt a különböző szintű elöljárók, a politikai és mozgalmi szervek vezetői

is végeznek egyéni és kollektív beszélgetéseket. Helyes és hasznos, ha a csoportos beszélgetés mellett a századparancsnok egyéni beszélgetést is folytat minden egyes beosztottjával. Ez amellett, hogy közvetlen ismeretet, benyomást is nyújt a parancsnoknak, kedvezően hat az újoncra is.

d) Az egyéni beszélgetéseket kiegészítheti (de nem helyettesítheti!) a csapatok egy részénél alkalmazott kérdőívek kitöltése útján szerzett információ. Ezek részben a már ismert (személyi kartonról ismert) adatok pontosítását, részben új ismeretek szerzését szolgálják. A kérdőíveknél követelmény, hogy az szakszerűen összeállított, kellően átgondolt, az írásos közlés követelményeinek megfelelő kérdéseket tartalmazzon.

Hasznos lehet az az ún. „Adaptációs teszt" is, amelyet az MNKK Pszichofiziológiai Laboratórium dolgozott ki, s amely az eddigi csapatpróba tapasztalatai alapján jó hatásfokkal képes kiszűrni a pszichés rendellenességeket, az adaptációs nehézséggel küszködőket.

e) A megismerés fontos forrása a bemutatkozó foglalkozás. Ez a kötelezően előírt forma jó előkészítéssel, komoly hozzáállással a közösséggé formálás eszköze is lehet. Gyakorlott alegységparancsnokok tudják, hogy ezek a foglalkozások az állományváltásokat követően, állománygyűlés keretében történnek. A foglalkozáson bemutatkoznak a parancsnokok és az újonnan érkező fiatal katonák. Helyes, ha a bemutatkozás kisebb létszámú alegységben (raj-, szakasz-, századgyűlésen) történik. Célszerű úgy megválasztani a formát, hogy 20–25 főnél többen ne mutatkozzanak be egy helyen. A bemutatkozás során a katonák tájékoztatják a katonatársaikat életútjukról, családi helyzetükről, esetleges gondjaikról, problémáikról. A foglalkozáson biztosítani kell a kölcsönös bizalom és együttérzés légkörét, az intimitást. Mindenképpen el kell kerülni a személyes ügyekbe való beavatkozást, a ké-

nyes témák feszegetését. Mindenkire rá kell bízni, mit mond el, még ha kérdéseket is lehet feltenni.

A bemutatkozást az alapkiképzés alatt egy-két hét eltelte után célszerű megtartani, de ha a végleges beosztásba helyezéssel olyan helyzet alakul ki, hogy különböző időszakosok lesznek egy alegységben – újra meg kell tartani már az új, végleges közösségben. Meg kell találni annak a módját is, hogy a szakasz-, századparancsnokok mellett a zászlóalj és ezred vezetői is bemutatkozzanak a fiatal katonáknak.

f) Információs forrást jelenthetnek a szülőktől, feleségtől szerzett értesülések. Erre jól fel lehet használni az első látogatásokat, ahol a megfelelő szintű (lehetőleg század-) parancsnok, vagy egy, az adott alegység katonáit jól ismerő politikai munkás személyes beszélgetést folytat – elsősorban a nehezen alkalmazkodó katonák hozzátartozóival. Szükség esetén, egyedi esetekben – mindenekelőtt a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok esetén – alkalmazható a „családlátogatás" is.

g) Végül, de nem utolsósorban az adott személy megismerésében fontos az együtt töltött munka, a kiképzés, a politikai foglalkozások, a szabad idős rendezvények, a közösségen belüli magatartás, viselkedés megfigyelése. Ebben a parancsnokoknak támaszkodnia kell a soralparancsnokok és KISZ-szervezetek véleményére. Jól bevált több egységnél az a módszer, hogy az alapkiképzés alatt a századparancsnok hetenkénti jelentést kér a rajparancsnoktól beosztottjaik beilleszkedéséről, a kiképzés során mutatott magatartásáról, közösséghez való alkalmazkodásáról, esetleges családi, egyéni problémáikról. Természetesen a megismerési folyamat a beosztásba helyezés után is folytatódik, sőt az is előfordulhat, hogy a kiképzés, a munka során egy idő elteltével – elsősorban erkölcsi, emberi magatartás terén – az alapkiképzésen tapasztaltaktól, illetve az előzetes információktól eltérő tulajdonságok észlelhetők a katonánál (pozitív és negatív értelemben egyaránt).

A mindennapi életben gyakran gondot jelent, hogy vezénylés, áthelyezés után az új szolgálati helyen az elöljárók a korábban megszerzett információkat hogyan kapják meg. Ennek elvileg intézményesített formája van a Magyar Néphadseregben, ugyanis erre szolgál a „szolgálati könyv"[9]. Ebbe az elöljárók az alapkiképzés után és azt követően is rendszeresen be kell hogy írják a katonára vonatkozó fontosabb észrevételeket, különös tekintettel a nevelés szempontjából olyan tulajdonságokra, amelyek a katona egyéb okmányaiból nem ismerhetők meg. Hasznos lehet és bizonyos esetekben (elsősorban az ún. „problémás emberek" mozgatásánál) alkalmazni kell a személyes tájékoztatást. Ennek az egységen, de még a helyőrségen belüli áthelyezések, vezénylések esetén is reális lehetősége van és el is várható az érdekelt parancsnokoktól.

Az előzőekben felsorolt információk a beilleszkedést és nevelést kell hogy szolgálják. Ezeket az információkat a csapatoknál különböző személyek kapják, illetve tudják meg. Erre azonban annak van szüksége, az tudja felhasználni, aki a katonák nevelését közvetlenül irányítja vagy végzi. Másrészt ilyen információkat annak kell biztosítani, aki felkészültsége alapján fel is tudja ezeket használni. Ez a személy az alegységnél elsősorban a századparancsnok és a politikai megbízott. A katonákról szóló információkat tehát a század- (vagy annak megfelelő) parancsnok számára kell biztosítani. A már korábban is idézett intézkedés előírja, hogy a kiegészítő parancsnokság által megküldött információk tekintetében „a katonai szervezet parancsnoka (törzsfőnöke) gondoskodjék arról, hogy a parancsnok politikai helyettese, az egységszintű katonai szervezet pártvezetőségének és KISZ-bizottságának titkára, továbbá alegység (szakasz) szintig a parancsnoki állomány a szükséges mértékben tudomást szerezzen"... azokról.

A századparancsnoknak és a politikai helyettesnek (meg-

bízottnak) olyan munkamódszert kell kialakítani, hogy az alparancsnokoktól, illetve a KISZ-szervezettől is időben és kellő mélységű tájékoztatást kapjon beosztottjaitól. Egyszersmind közölje velük, ami munkájukhoz szükséges. Az információk ismerete azonban nem a századparancsnok kizárólagos joga és kötelessége, hanem biztosítani kell, hogy minden alparancsnok, a rá vonatkozó mértékben megfelelő ismeretekkel rendelkezzen beosztottjairól. Természetesen ezeknek az információknak a mélysége vezetési szintenként különbözik. Hisz a rajparancsnoknak a honvédek emberi, erkölcsi értékeit, viselkedését jobban kell ismernie, mint a szakaszvagy századparancsnoknak. A lényeg az, hogy mindenki (mármint az elöljárók között) azt ismerje a katonáról, ami reá tartozik, amivel helyesen tud élni; s ami döntéseihez elengedhetetlenül szükséges. Ezt azért is kell hangsúlyozni, mivel egy katona előéletét, esetleg komprimittáló múltját – különösen, ha annak a katonai szolgálat során nincs érezhető hatása – nem feltétlenül kell ismerni mindenkinek. Az ilyen információk helytelen felhasználása ugyanis több kárt okoz, mint hasznot. De azt is látni kell, hogy az információk nem öncélúak, azokat fel kell használni és komolyan is kell venni. Még ha az első hetek benyomása ellentétes is a korábbi jelzésekkel, nem lehet figyelmen kívül hagyni olyan tényeket, mint a büntetettség, a csövezés, a csavargás, a galeri múlt, a külföldre távozás szabályainak kijátszása, az idegbetegség, öngyilkossági kísérlet, italozó életmód, toxikománia stb. Számolni kell azzal – és ez nem bizalmatlanság –, hogy a bevonult fiatal új környezetbe, szoros ellenőrzés, felügyelet alá kerülve egy ideig meghúzza magát, később azonban, amikor a helyzetet jobban kiismeri, a hadseregben is fegyelem- és más normasértést követ el.

A beilleszkedést segítő nevelőmunka néhány kérdése

A hadseregbe bevonuló fiatal katonává válása, teljes értékű katonává formálódása hosszú, bonyolult és ellentmondásos folyamat. A szocialista társadalom és a hadsereg segítséget nyújt a katonai szolgálatra való felkészüléshez. Ezt a célt szolgálja a honvédelmi előképzés, amely hazánkban intézményesen már az általános iskola utolsó éveiben osztályfőnöki órák keretében megkezdődik. A középiskolákban pedig már megfelelő tematika van a honvédelmi oktatásra. Az Ifjú Gárdában és az MHSZ-ben folyó képzés, nevelés is része a felkészítésnek, még ha az viszonylag szűk sorköteles réteget is fog át. A 17. életévtől pedig a fiatalokat megjelenési kötelezettség is terheli; a 18 éves korban végrehajtott összeírás, majd a sorozás a felkészítés elemeit képezik.[10] Figyelembe véve a jelenlegi bevonulási kort, a katonai szolgálatra való előzetes felkészítés 8–10 évig tart, s ezt a nem intézményes formák is kísérik (a család katonaviselt férfi tagjainak, barátok, ismerősök „felkészítő" tevékenysége). Bár a fiatalok jó előre készülnek a katonai szolgálatra, az előzetes elképzelések, ismeretek azonban nagyon eltérőek és gyakran torzak.

A katonai életbe való bevezetést, de egyáltalán a katonai szolgálatot, különös tekintettel az alapkiképzést, úgy kell megszervezni, hogy az egymásra épülő folyamatot képezzen; számításba véve azokat a változásokat, amelyek a fiatalok szokásaiban, életviszonyaiban végbemennek. Éppen ezért arra kell törekedni, hogy a fiatalt fokozatos – fizikai, idegi, pszichikai – terhelésnek vessük alá. Ne akarjunk egy hét vagy még egy hónap alatt se minden követelménynek egyaránt megfelelő katonát nevelni. Az, hogy a fiatal katonák a szolgálatot kényszerként vagy kötelességként fogják-e fel, hogy annak szívesen vagy kényszeredetten tesznek eleget, nagy mértékben az elöljárók személyiségétől, magatartásától,

viselkedésétől, emberségességétől, meggyőző erejétől függ. A meggyőzést megfelelő ösztönzőrendszer egészíti ki: dicséret, jutalom, különböző kedvezmények, de különböző elmarasztalások, korlátozások is.

A beilleszkedést nagymértékben segíti, ha a katonát képességének megfelelő beosztásba helyezik. A fiatalember könnyebben tud azonosulni új helyzetével, ha olyan feladattal foglalkozik, amihez ért, amit szeret is csinálni, amit ő egyébként hosszabb távon is kamatoztathat. A beosztásba helyezésnél éppen ezért tudatosan törekedni kell, hogy lehetőleg minden katona hasznosítsa szakképzettségét, s a szakképzettség mellett a lehetőségektől függően figyelembe kell venni a katona érdeklődését, kívánságait, kéréseit (pl. bár bevonulás előtt építőmunkás volt, de hobbyja és jó szinten művelte a rádiózást – beosztható híradósnak; vagy bár a szakmája gépszerelő, de családja anyagi helyzete miatt építő alakulathoz szeretne menni, meg kell nézni annak is a lehetőségét stb.).

A hadsereg nagy gondot fordít arra, „hogy a sorkötelesek a polgári szakképzettség figyelembevételével olyan sorkatonai beosztást kapjanak, ahol megfelelően tudják hasznosítani a hadsereg érdekében szakképzettségüket, ami egyben személyes érdekük is. Gátat szab ennek az is, hogy a csapatok elhelyezkedése az ország különböző helyőrségeiben és szükségletük egyes polgári szakképzettségekből lényegesen eltér attól, ami azon a területen van, ahonnan a sorkötelesekkel a csapatokat ki kell egészíteni. A családi és szociális körülményeket is esetenként előtérbe kell helyezni a polgári szakképzettség szerinti beosztásba helyezéssel szemben."[11] Külön nehézséget jelent az egyetemet, főiskolát végzettek beosztásba helyezése, hisz felsőfokú képesítést igénylő sorkatonai beosztás nincs. Viszont kellő körültekintéssel, jórészük számára lehet olyan beosztást találni, amely képzettségéhez közel áll.

Ahhoz, hogy a katona elfogadja új helyzetét, feltétlenül

szükséges, hogy emberségesen fogadják, emberséges bánásmódban részesítsék. Mindenekelőtt a bevonulóknak érezniük kell, hogy teljes értékű embernek, felnőtt embernek tartják őket.

A beilleszkedés szempontjából döntő, hogyan történik a bevonultatás. Az ebben résztvevőknek tudatában kell lenniük, hogy minden tevékenységük, magatartásuk, megnyilvánulásuk mély, az egész katonai szolgálatra meghatározó élményeket és benyomásokat kelt az újonc állományban. Éppen ezért a bevonultatást úgy kell megszervezni, hogy az újoncokban kedvező élményeket ébresszen, s végrehajtásában tükröződjék a hadsereg szervezettsége.

Ezért a bevonulás előkészítésére, irányítására, koordinálására, az újoncok fogadására egységparancsban kinevezett fogadóbizottságot kell kijelölni, amelynek vezetője a parancsnok helyettese vagy a törzsfőnök. Tagjai között pedig a politikai helyettes vagy más politikai munkás, „M" kieg. részlegvezető, KISZ-bizottság titkár legyen. Valamint létre kell hozni az előírt (orvosi, elosztást végző és hadtáp) albizottságokat. A bevonultatás végrehajtásába pedig e fontos feladat jelentőségét értő, megfelelően felkészített tiszteket, tiszthelyetteseket, sorkatonákat kell bevonni. Mindenkinek, aki az újoncokkal foglalkozik, tisztában kell lennie azzal, hogy a laktanyában töltött első napokban alakul ki az a légkör, amely hosszú időre meghatározza a hadsereg és a bevonult katona, az elöljárók és a fiatal katonák, valamint az újoncok egymás közötti kapcsolatát. Az első benyomásnak nagy jelentősége van, hosszú időre eldöntheti a fiatalember katonai szolgálattal szembeni beállítottságát.

Helyes, ha az újoncok laktanyába való érkezése után az egységparancsnok, a politikai helyettes vagy a fogadóbizottság vezetője köszönti a bevonulókat és rövid tájékoztatást ad a katonai szolgálatról, a várható feladatokról, arról az egységről, ahova bevonultak, valamint részletesebben az alap-

kiképzés megkezdéséig végrehajtandó feladatokról. Kedvező a hatás, ha a fogadásnál, illetve előzetes beosztásba helyezésnél a fogadóbizottság vezetője (vagy más felelős vezető) az előzetes ismeretek birtokában szót vált minden egyes katonával. Ezt a beszélgetést – és a bevonulásnál minden beszélgetést, az orvosi vizsgát kivéve – úgy kell végrehajtani, hogy az újoncok felöltözve, vagy még polgári ruhában, vagy már egyenruhában (de semmiképpen ne félmeztelen, egy alsónadrágban, vagy atlétatrikóban) legyenek!

A beilleszkedés megkönnyítése érdekében már az első napokban, hetekben ismertetni kell (és fokozatosan el kell fogadtatni) a hadsereg követelményrendszerét, be kell mutatni az egység történetét, ismertetni kell a szocialista versenymozgalom lényegét és hagyományait, alegységük és a várható egyéni feladataikat, kötelességeiket, jogaikat, járandóságaikat. Be kell mutatni az egység objektumait és harci technikáját. Meg kell ismerniük a katonai élet legfontosabb szabályait, be kell gyakoroltatni a nélkülözhetetlen katonai formaságokat.

A kiképző állománnyal, illetve a II–III. időszakos sorkatonákkal a bevonulás előtt beszélgetést kell folytatni annak érdekében, hogy az újonc állománnyal való bánásmód, a hozzájuk való viszony a szocialista hadsereg normáinak megfelelően alakuljon. El kell érni, meg kell követelni, hogy az újoncokkal való kapcsolatunkban ne forduljanak elő megengedhetetlen ugratások, durvaságok, kitolások, hanem az elvtársi, bajtársi segítségnyújtás legyen a jellemző. Biztosítani kell, hogy az újoncok már a laktanyába lépéstől érezzék a róluk való gondoskodást. Ezért fokozott gonddal kell megszervezni beöltöztetésüket, elhelyezésüket, étkezésüket, ruházati és egyéb anyagi ellátásukat. A bevonulásnál, de az alapkiképzés és az egész katonai szolgálat időtartama alatt lehetőség szerint érdemi segítséget kell adni a katonáknak, a feltétlen indokolt és megoldható családi problémáik ren-

dezésében. A családi és szociális problémákat ott is méltányolni kell, ahol azt megoldani nem lehet, de itt megértést kell tanúsítani és törekedni kell a helyzet megkönnyítésére.[12]

A csapatoknál sok helyen találkozni lehet olyan helytelen gyakorlattal, hogy az első időszakosokat csak hosszabb idő után engedik haza. Holott éppen ebben az időszakban lenne a legnagyobb szükség, hogy a fiatal – otthonától elszakadt – katona családját meglátogassa.

A fiatal katona közérzetét nagymértékben befolyásolja, hogy látja-e értelmét annak, amit csinál, fontosnak érzi-e önmagát az adott közösségben. Arra kell törekedni, hogy a fiatal katonák már bevonulástól kezdve véleményt nyilvánítsanak a különböző közösségi fórumokon. Így ösztönözni kell őket, hogy az állománygyűléseken az új, kívülről jött, de már a belső viszonyokban is tájékozott ember szemével mondják el észrevételeiket, bátran mutassanak rá a hibákra, visszásságokra, tegyenek javaslatot a jobb megoldásokra. Meg kell teremteni a lehetőséget arra is, hogy az újoncok gyorsan bekapcsolódjanak a művelődés és sport aktív formáiba (szakkörök, öntevékeny művészeti csoportok, ifjúsági klubok, sportversenyek stb.).

Már az alapkiképzés idején meg kell szervezni a mozgalmi munkát, létre kell hozni a KISZ-szervezeteket. Attól függően, hogy az alegység alapkiképzés után különválik vagy együtt marad, ideiglenes vagy végleges alapszervezetet lehet szervezni. Ha ideiglenes alapszervezet létesül, helyes, ha a KISZ-bizottság által megbízott KISZ-aktivista vezetésével vagy irányításával – az előzetes információk alapján – az újoncokból kijelölt vezetőség már az első héten megalakul. Ha végleges vezetőséget lehet létrehozni, akkor ez az idő kitolódhat az alapkiképzés második felére, de addig is célszerű a KISZ-tagokat összefogni. A KISZ-szervezetek munkáját úgy kell orientálni, hogy programjai a KISZ-en kívüliek számára is vonzó legyen.

A nehezen alkalmazkodó sorkatonák beilleszkedése segítésének sajátos feladatai

A katonai szolgálatra bevonuló fiatalok többsége rendelkezik a katonai szolgálat eredményes és sikeres teljesítéséhez szükséges szociális érettséggel, erkölcsi-politikai felelősségérzettel. A sorállomány kisebb, de nem elhanyagolható része rendezetlen családi és életkörülményei, hiányos neveltetése hatására kialakult kedvezőtlen jellemvonásai, életszemlélete, előző életvezetése miatt az átlagosnál nehezebben tud alkalmazkodni a katonai élet rendjéhez. Ők az ún. „problémás" emberek, akik az egységes jelző ellenére sem képviselnek homogén réteget.

A nehezen alkalmazkodás okai alapján a következők szerint csoportosíthatók:

a) Büntetettek, akik a polgári életben összeütközésbe kerültek a törvénnyel és közösségellenes magatartásuk miatt bírói úton büntetésben részesültek. Egy részük büntetett előéletű, nagyobb hányaduk viszont fiatal kora, vagy egyéb ok miatt (pl. gondatlanságból követte el a cselekményt) mentesült a büntetett előélet joghátránya alól. Különös figyelmet érdemelnek a többszörösen büntetett vagy agresszív, erőszakos cselekmény miatt elítélt fiatalok, mivel jórészük a hadseregben is csak nehezen vagy hosszabb idő után (vagy egyáltalán nem) képes szakítani előző életvitelükkel, szokásaikkal és normáikkal.

b) Hátrányos helyzetűek: ezt a marxista szociológia úgy fogalmazza meg, hogy „hátrányos társadalmi helyzetben azok a személyek vannak, akiknek szükségletkielégítési lehetőségei, életkörülményei s lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb.

A hátrányok több dimenzióban nyilvánulhatnak meg: az alacsonyabb jövedelem és fogyasztási szint, a rossz lakáskörülmények és lakókörnyezet, az alacsony iskolai végzettség

és műveltségi színvonal, a nagyon nehéz és az egészségre ártalmas munkakörülmények, a gyermeki felnevelkedés veszélyeztettsége, a betegség, testi vagy szellemi fogyatékosság, rokkantság, az időskor különleges nehézségei, a deviáns viselkedésű családtagok – mind-mind a hátrányok megnyilvánulásai és egyben okai."[13]

„A hátrányos helyzet különlegesen súlyossá válik, ha a különféle hátrányok halmozódnak, például az alacsony jövedelem, a rossz lakásviszony, az alacsony iskolai végzettség és a deviáns viselkedés egyszerre fordulnak elő egyetlen családnál. Vagyis ha többszörösen hátrányos helyzet alakul ki."[14] Ezek esetenként már nemcsak hárányos helyzetet, hanem veszélyeztetett környezetet jelentenek.

c) Veszélyeztetett környezetből jönnek, akik bevonulásuk előtt igen rendezetlen élet- és szociális körülmények között éltek. Alkoholista vagy bűnöző szülők gyermekei, esetleg szülők nélkül nőttek fel, egy részük állami gondozott volt. Ők maguk munkakerülők, galeritagok voltak vagy italozó életmódot folytattak. Felelősségérzetük alacsony, erkölcsi normáik deformáltak. Magatartásukat felelőtlenség, életfelfogásukat könnyelműség, közömbösség jellemzi. Érzelmi-akarati életük kiegyensúlyozatlan. A társadalom feléjük támasztott követelményeivel szemben ellenállást tanúsítanak, cinikusok, tiszteletlenek. Tetteikért nem vállalnak felelősséget. Saját érdekeik önző előtérbe állítása miatt hamar szembekerülnek a közösséggel. Nagy részük családi élete is rendezetlen. Házastársi-élettársi kapcsolataik érzelmileg megalapozatlanok.

d) Külön csoportba sorolhatók a pszichésen sérült vagy neurotikus fiatalok, akik ugyan katonai szolgálatra alkalmasak, de korábban vagy a bevonuláskor is fennálló idegbetegségük volt vagy van, függetlenül attól, hogy az adott időben kezelés alatt állt-e az illető vagy sem. Az ő kiszűrésük elsősorban az egészségügyi szolgálat feladata. Nevelésükben a

parancsnokok, a politikai munkások és orvosok szoros együttműködése szükséges.

Külön figyelmet kell fordítani azokra, akiknek az idegi panaszaik épp a katonai szolgálat idején vagy annak hatására keletkeztek. Ilyen esetben érdemes mélyebben feltárni a probléma okát (a normális katonai tevékenység vagy indokolatlan dresszúra, feszítettség miatt alakult ki a panasz).

Mint az előzőekből is kiderült, az ún. „problémás emberek" a sok hasonlóság és átfedés mellett lényegesen különböznek is egymástól, éspedig nemcsak az egyes csoportokhoz soroltak között, hanem az azokon belüliek is igen széles skálájú tulajdonságokkal és sajátosságokkal rendelkeznek. Közös azonban bennük, hogy általában nehezen alkalmazkodnak. És különbözőségük miatt differenciált bánásmódot kell velük szemben alkalmazni. A hadseregen belül is – főleg a hivatásos állomány körében – felmerül helyenként az a kérdés, hogy egyáltalán miért hoznak be ilyen embereket sorkatonának, hisz bár viszonylag kis arányt képeznek, mégis több gond és munka van velük, mint a többiekkel. Esetenként olyan gyakorlattal is találkozni, hogy a parancsnokok – különböző áthelyezések és vezénylések alkalmával – megpróbálnak tőlük „megszabadulni". Elismerve a többletmunka szükségességét, ezzel az állásponttal nem lehet azonosulni, mégpedig azért, mert a haza védelme minden állampolgár kötelessége. Éppen ezért minden egészséges fiatalembernek katonai szolgálatot kell teljesítenie.

Törekedni kell arra, hogy ezeket a nehezen alkalmazkodó fiatalokat minél hamarabb kiszűrjük, azaz a parancsnok, a politikai helyettes, a nevelő tudja, hogy kik azok, akikkel gond lehet a beilleszkedés során. E fiatalok esetén törekedni kell gyors megismerésükre. „A problémás emberek körülményeinek és személyiség összetevőinek lehetőleg pontos ismerete az az alap, amelyre az egyéni bánásmód különböző változatait megteremthetjük és eredményesen végezhetjük."[15]

A beosztásba helyezésnél, illetve a sorkatonák elosztásánál úgy kell eljárni, hogy biztosítva legyen, hogy egy-egy alegységhez túl nagy arányban ne jussanak büntetett vagy antiszociális személyiségű fiatalok, így megakadályozva csoportosulásukat, csoporttá képződésüket. Külön figyelmet kell fordítani arra, hogy akik bevonulás előtt együtt töltötték börtönbüntetésüket vagy együtt „csöveztek", ne kerüljenek egy alegységbe, sőt lehetőleg azonos helyőrségbe se. Áthelyezésükre, vezénylésükre csak nagyon indokolt esetben és külön megítélés alapján kerüljön sor. Helyes, ha a sorkatonák áthelyezésekor, vezénylésekor az állomány mozgatást végrehajtó parancsnok tájékozódik arról, hogy e kategóriába tartozik-e az adott katona, s ha igen, indokolt-e mozgatása.

A büntetett és antiszociális hátterű katonák esetén is biztosítani kell, hogy a katonai szolgálatot „tiszta lappal" kezdjék. Lehetőséget kell nekik nyújtani, hogy a katonai életviszonyok között, a korábbi életkörülményekhez képest teljesen új környezetbe kerülve, a pozitív nevelő hatások közepette bizonyítsanak. A bánásmódban velük szemben – csak azért, mert előéletüket különböző problémák terhelik – semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem alkalmazható. Rájuk is azok az elvek és követelmények vonatkoznak, amelyet minden bevonuló sorkötelesre nézve a törvények, a szabályzatok és utasítások előírnak. Emellett beosztásba helyezésük szubjektív feltételeit is figyelembe véve feladataikat úgy kell meghatározni, hogy a velük szembeni elvárások arányosak legyenek képességeikkel, ne haladják meg erkölcsi, fizikai, értelmi, pszichikai képességeik határát. A beosztásba helyezésüknél törekedni kell arra, hogy olyan alegységhez kerüljenek, ahol a megfelelő tekintélyű, képességű, tapasztalt parancsnok és a jó szellemű, magas erkölcsi értékekkel rendelkező közösség pozitív irányba befolyásolja magatartásukat. Helyes módszer, ha a parancsnok egyénileg is foglalkozik ezekkel a katonákkal. Ez a foglalkozás azonban nem lehet a

múltjukra, körülményeikre, előéletükre való ráutalással való fenyegetés, ijesztgetés, de könnyelmű ígérgetés se. Az egyéni foglalkozásnak a fokozott törődést és segíteni akarást kell tükröznie.[16] Ismételten fegyelmezetlen katona esetén – nevelése hatékonyabbá tétele érdekében – meg lehet bízni az alegység állományából „pártfogót", aki folyamatosan figyelemmel kíséri magatartását, segíti, támogatja a beilleszkedésben, feladatai megoldásában. Ez a pártfogó lehet hivatásos állományú, de még jobb, ha tekintélyes, jó nevelési érzékkel rendelkező, helyes erkölcsi beállítottságú II–III. időszakos sorkatona.[17]

A nehezen alkalmazkodó sorkatonák beilleszkedését nagyban segíti, ha közérdekű feladatokkal bízzák meg őket. Ez nagymértékben hozzájárulhat a közösséghez való tartozás érzésének felébresztéséhez. Arra azonban vigyázni kell, hogy alapos ismeret nélkül túl nagy hatalmat ne adjunk részükre, mivel az azzal való visszaélés lehetősége is nagyobb. A fokozatosság elvét követve azonban nem zárható ki akár alparancsnoki funkcióba állításuk sem. Külön mérlegelést igényel annak eldöntése is, hogy kikülönített vagy nagy önállóságot követelő feladatokra kit jelöljünk ki. Számolni kell azzal, hogy az elöljárói és közösségi felügyelet, fegyelmező kontroll alól kikerülve individuális késztetéseik felerősödhetnek. A közösséghez való tartozás érzésének felkeltésére hasznos módszer az alegység kulturális és sportmunkájába, a szocialista versenymozgalomba és más közösségi megmozdulásokba való bevonásuk.

Munkájuk, magatartásuk rendszeres és folyamatos figyelemmel kísérésén kívül az átlagosnál gyakrabban kell értékelni őket. Bár a végzett munka megítélésénél velük szemben is a minden katonára érvényes mércét kell alkalmazni, azonban tevékenységük, teljesítményük mérlegelésekor figyelembe kell venni, hogy milyen személyi és környezeti hátrányok ellenére érték el eredményeiket. A szubjektív erőfeszítések

nagyságát értékelve még a kis eredmények is jelentősek lehetnek fejlődésükben. Ezt elismerve kell számukra biztosítani a sikerélmény lehetőségét és örömét, hasznosságuk tudatát.[18]

A sorkatonák – és nemcsak az ún. „problémás" emberek – alkalmazkodása – mint az eddigiekből is látható – igen sok és bonyolult kérdést vet fel. Sok tényező befolyásolja, hogy ez a folyamat gyorsabban vagy lassabban, eredményesen vagy kevésbé eredményesen, esetleg súlyos konfliktusokkal megy-e végbe. Meg kell érteni és számolni kell azzal, hogy a „bevonulás a fiatalok nagy részét a pályán való elhelyezkedés, az egzisztencia megteremtése, a családalapítás legérzékenyebb éveiben érinti. A szolgálat teljesítése nagy részüktől fokozott áldozatvállalást igényel és jelentősen kihat a bevonulók további életére."[19] Az előzőektől lényegesen eltérő körülmények között és a törvény erejétől kötelezve valójában akkor számíthatunk munkájukra, ha ehhez a kellő segítséget is megadjuk. A parancsnokok és a politikai helyettesek mellett fontos szerepet játszanak – kell, hogy játsszanak – a mozgalmi szervek, a katonaközösségek, az idősebb katonák, akik átérezve a fiatal katonák helyzetét, lényegesen megkönnyíthetik az újoncok adaptálását.

A Honvédelmi Törvény módosítása nyomán bevezetett 18 hónapos szolgálati idővel még nagyobb jelentőségű lett a munka. A rövidebb szolgálati idő még inkább aláhúzza azt, hogy „fontos feladatunk a bevonulók gyorsabb beilleszkedésének elősegítése, a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásuk meggyorsítása." A szolgálat eredményes ellátása szükségessé teszi, hogy a fiatalok minél rövidebb idő alatt alkalmazkodjanak új helyzetükhöz, s váljanak teljes értékű katonákká és katonai közösségekké. Mind a parancsnokok, politikai helyettesek, mind a nevelésben érintett közösségeknek fokozott figyelmet kell szentelni a 3–6 hónapra, az ún. kritikus időszakra, amelyben a beilleszkedési zavarok leggyakrabban fordulnak elő. Ők azok, akikre az – otthontól

elszakadt – fiatal katona támaszkodhat, s bennük látja (vagy nem látja) azt az erőt, amely képes neki új helyzetében segítséget nyújtani.

E segítségtől pedig nem kevesebb függ, mint hogy hogyan alakul a katona viszonya új környezetéhez, a szolgálathoz, milyen lesz a magatartása, aktivitása, tevékenysége menynyire kerül összhangba a haza védelmében támasztott növekvő követelményekkel és elvárásokkal.

1. A Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság irányításával 1981–85. években „A társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése" tárcaközi kutatási főirányt képez, amely magába foglalja az alkoholizmus, a bűnözés, a nem organikus eredetű pszichés zavarok, az öngyilkosságok, valamint a korai (gyerekkori) szocializáció zavarainak témaköreit.

2. A közelmúltban felállított sorozóközpontok a hagyományos sorozást követően különböző kiemelt vagy különleges képességeket követelő ún. fontosabb beosztásokra válogatnak a sorkötelesekből. E rendszer egyelőre nem az ún. „problémás" embereket szűri ki, hanem az egyébként is alkalmasakból a legjobbakat. Kívánatos lenne, ha a későbbiekben a központok munkáját a kritikus réteg vizsgálatára is kiterjesztenék. Lásd részletesebben a témakörben tartott tudományos konferencia anyagát „T" Honvédelem. Külön kiadás, 1981. évi 4. szám.

3. *Bézi Richárd alezredes:* A katonai környezethez való alkalmazkodás néhány aktuális problémája. Az egyén és a hadsereg. ZKK. Budapest, 1975. 47–66. old.

4. *O. Miksik:* Katonai pszichológia ZKK. Budapest, 1968. 300–450. oldal.

5. Lásd: A soralparancsnokok erkölcsi fegyelmi nevelőmunkájáról. Honvédelem, 1979. 6. szám. Külön kiadás, 6–30. oldal.

6. Ifjúmunkások. Ifjúságszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1969. 198–216. oldal.

7. *Tarpai Zoltán:* A sorkatonai szolgálatról. Népszabadság, 1981. június 17.

8. *V. K. Konopoljov:* A társadalom szociális fejlődésének kihatása a fegyveres erőkre. Katonaszociológia. ZKK. Budapest, 1980. 28. oldal.

9. A „Szolgálati Könyv" a sorkatona fontosabb személyi adatait, kiképzésben elért eredményét, magatartását, jellemzését, dicséreteit, fenyítéseit, szabadságolását, továbbá a vele kapcsolatos észrevételek rögzítésére szolgáló hivatalos okirat, amelyet a bevonulástól a leszerelésig folyamatosan kell vezetni. A Szolgálati könyvbe a különleges feljegyzéseknél be kell jegyezni a kitüntetéseket, az elismerő jelvények elnyerését, az okozott rendkívüli eseményt, a polgári vagy a katonai bíróság ítéletét (mikor, miért, mennyi büntetést kapott) és a feltételes szabadságra bocsátás időpontját, a büntető intézetben eltöltött idő beszámítását, a különböző hatóságoktól származó, – a katonára vonatkozó – információkat. Az okmány vezetése és tárolása az alegység-(század-) parancsnok kötelessége. Áthelyezés, vezénylés alkalmával a szolgálati könyvet a kísérő parancsnokkal, ha pedig a katona kísérő nélkül megy, zárt borítékban, postán kell megküldeni. Vö. Ált/42. sz. utasítás. A sor- és tartalékos zászlós, tiszthelyettes, tisztes, honvéd (határőr) katonai szolgálatának szabályai...

10. Vö. *Dr. Juhász Attila alezredes:* A sorkötelesek demográfiája, a katonai szolgálat követelményei és a katonai szolgálatra való felkészítés. A társadalom és a hadsereg. ZKK. Budapest, 1978. 246–285. oldal.

11. Ami a rádióadásból kimaradt: Bevonulás, leszerelés, Magyar Hírlap, 1981. október 17.

12. Vö. *Kovaljov:* A szocialista katonai közösség. ZKK. Budapest, 1981. 250–300. oldal.

13. *Huszár István:* A hátrányos helyzetűek Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1981. 6. szám 89. oldal.

14. Uo. 89. oldal.

15. *Molnár Károly ezredes:* A büntetett vagy veszélyeztetett környezetből bevonult sorkatonák beilleszkedése segítésének feladatai és módszerei. A közösségi, az erkölcsi és a fegyelmi nevelés aktuális feladatai és módszerei az alegységben. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ Bp. 1980. 93–120. oldal.

16. *Molnár Károly ezredes–Malomsoki József őrnagy:* Alkalmaz-

kodás, fegyelem és szociálpolitikai feladatok. Honvédségi Szemle, 1977. 7. szám.

17. *Dr. Ozsváth Károly:* Érzelmi feszültségek a katonai szolgálatban ZKK Bp. 1977. 20–35. oldal.

18. *Földesi Sándor–Kecse Lajos:* Alparancsnokok, ZKK Budapest, 1981. 74–110. oldal.

19. A Magyar Szocialista Munkáspárt Néphadseregi Pártértekezlete. 1980. március 1–2. Rövidített jegyzőkönyv 45. oldal.

A KATONÁK MEGISMERÉSÉNEK, ÉRTÉKELÉSÉNEK PSZICHOLÓGIAI KÉRDÉSEI

Amikor a sorköteles fiatalok bevonulnak katonai szolgálatra, életük nagyjelentőségű periódusában az ifjúkor, illetve a felnőtté válás stádiumában vannak. Világszerte ismert jelenség, korunk sajátossága az, hogy a mai ifjúság testi-szellemi fejlődése gyorsabb. Bár biológiailag érettek, sok ismerettel rendelkeznek, de a felnőtt ember objektív társadalmi felelősségét nem mindig érzik át. Esetleg személyiségük érzelmi-akarati tulajdonságai mutatnak éretlen vonásokat. A különböző divatáramlatok magatartásukra gyakorolt eszmei hatása, vitatható életcélok követése, öncélú időtöltés hajhászása közben gyakran produkálnak cinikus, enervált, feminin (női-es) viselkedést, elutasítva az irányukban támasztott társadalmi követelményeket, miközben maximális igényt formálnak a szocialista társadalom által garantált állampolgári jogaikra. Az alegységek parancsnokai időszakról időszakra ismétlődően szembetalálják magukat az olyan újoncokkal, akik személyiségükben hordozzák, képviselik, kifejezik mindazt ami korunk sajátosságaként az ifjúság jellemzője, ugyanakkor szubjektív személyiségével minden katona egyedileg különbözik egymástól a megtett életút, egyéni neveltetési körülmények által behatárolt adottságaik és képességeik szerint.

A katonák nevelésével-képzésével közvetlenül foglalkozó alegységparancsnoknak mindenekelőtt ismernie kell az alá-

rendeltjeit. Csak a rábízott emberanyag közösségi és emberi minőségének ismeretére alapozhat reális nevelési célkitűzéseket. A katonák megismeréséhez, egyéniségük és képességeik helyes felméréséhez, tetteik-magatartásuk értékeléséhez ad segítséget a parancsnoknak a pszichológia tudománya. A személyiség- és fejlődéslélektani ismeretek a személyiség szubjektív világának törvényszerűségeire tanítanak. A szociálpszichológia és a katonai lélektan segítségével pedig a személyiség és a katonai szolgálat (illetve katonai tevékenység) kölcsönösségében jelentkező problémákra kaphatunk választ. A katonai szolgálat időtartamára az ifjú állampolgár mégis sok tekintetben zártabb, szabályozottabb körülmények közé kerül, mint amilyenben bevonulása előtt élt. Ennek ellenére a rá váró élmények újszerűsége, a katonai-fegyelmi és közösségi viszonyok hatása, képességeinek sokoldalú igénybevétele a fizikai erőnlét és a lelki tűrőképesség olyan próbái elé állítják, hogy mindezek következményeként érettebb, értékesebb emberré válik a maga, a család, az élethivatás és a társadalom javára is.

A sorköteles fiatalok személyiségének pszichológiai sajátosságai és azok megismerhetősége

A sorkatonák még abban az életszakaszban vannak, amikor személyiségük jól alakítható. Az ifjúkor és a felnőtté válás határterületein a jellemző életkori sajátosságok igen kedvezőek a nevelési hatások befogadására. Az ifjúkor a fizikai és lelki egyensúly kialakulásának kora. Ehhez képest tehát a fiatal érteni akar mindent, ami a világban történik és ami ezen belül ővele mint egyénnel történni fog. Jó tehát, ha tisztában van a katonai szolgálat szükségességével, felkészül rá, mint életének elkerülhetetlen olyan időszakára, melyet tisztességgel

teljesíteni önértékelése és önnevelése szempontjából is célszerű, személyes érdeke. Tudjuk, hogy a bevonulók között nagyok az egyéni különbségek a katonai szolgálati kötelezettség teljesítéséhez való személyes hozzáállás, beállítottságuk érzelmi színezete tekintetében.

A sorkatonák megismeréséhez, viselkedésük megértéséhez, megnyilvánulásaik helyes értékeléséhez,személyiségük tanulmányozásához a marxista pszichológia ad segítséget. Az ember idegrendszeri típusát, temperamentumát vele született adottságok határozzák meg. Az egyén viselkedéséből következtetni lehet arra, hogy különböző feltételek esetén milyen magatartás várható tőle. Ez pedig – megfelelő irányítása szempontjából – esetenként igen fontos lehet a parancsnok számára.

Az ember vérmérséklete tevékenységének, érzelmeinek dinamizmusát befolyásolja elsődlegesen, azt a módot, ahogyan az őt ért hatásokra megnyilvánulásai gyorsaságával, erőteljességével, tartósságával válaszol.

– A kolerikusnak nevezett temperamentumú ember gyors, erős érzelmekkel reagáló típushoz tartozik. Szenvedélyes és teljes erőbevetéssel adja át magát az ügynek, melynek érdekében bármilyen akadály leküzdésére vállalkozik a cél felé vezető úton. Az ilyen emberek cselekvésükben határozottak, módszereikben célratörőek, saját erőiket nem kímélők, a végsőkig küzdőek. De ha a várt eredmény elmarad, vagy türelmet igénylő módon elhúzódik, a csalódás könnyen összetöri őket, önbizalmukat vesztve gyorsan feladják a reményt.

– Szangvinikus temperamentummal rendelkeznek azok, akik izzó érzelmekre és produktív tevékenységre képesek, ha a feladat és a cél lelkesíti őket. Gyors gondolkodású, minden új iránt fogékony, könnyen alkalmazkodó, érzékeny, mozgékony emberek. Gyorsan kapcsolatot tudnak teremteni másokkal, nagyon közlékenyek, rugalmasak. A közösségben könnyen feltalálják magukat, kezdeményezőek, vidám alap-

természetük van. Hátrányos tulajdonságuk azonban, hogy amilyen gyorsan lelkesednek, éppolyan hirtelen letörnek a sikertelenségtől, vagy ha az eredményhez hosszadalmas egyhangú, vagy kevéssé látványos tevékenységsorozattal juthatnak el. Ilyenkor optimizmusuk elhagyja őket, kedvüket, türelmüket veszítik, igyekeznek kötelességüktől megszabadulni. Figyelmük, érdeklődésük gyorsan terelhető, döntéseikben elhamarkodottak, cselekvéseik végrehajtásában ingadozók, következetlenek, megbízhatatlanok is lehetnek. Érzelmeikben, elhatározásaikban könnyen befolyásolhatók.

– A flegmatikus vérmérsékletű emberekre a nyugodt, mindig kiegyensúlyozott, állhatatos magatartás jellemző. Önuralmukat nehéz helyzetekben is megőrzik, érzelmi kitöréseiket visszafogják. Egyenletes, tartós és módszeres erőkifejtésre képesek. A feladatok végrehajtásában megbízhatóak, szigorúan tartják magukat az előírásokhoz és önfegyelmük is nagy. Tudnak az erejükkel gazdálkodni, tűrőképesek. Ezzel a sok előnyös tulajdonsággal szemben vérmérsékleti adottságuknál fogva a gondolkodásuk lassú, figyelmük nehezen terelhető és nem eléggé rugalmasak az új és váratlan helyzetekben. Ilyenkor reagálásuk késik, esetleg hibás lesz. Lassan kiváltható érzelmeik miatt személyiségük is nehezebben formálható.

– Melankólikusnak nevezik azoknak a vérmérsékletét, akiket zárkózott, szorongó embereknek ismerünk, akik erősen gátoltak érzelmeik kinyilvánításában és cselekvésük aktivitásában. Az új körülmények és feladatok megijesztik őket, hatásukra gondolkodásra képtelenné, zavarodottá válnak. Lassú reagálásuk miatt nehéz őket irányítani, hamar pánikba esnek. A közösségben magányosak, tetteikben határozatlanok. Mégis, ha teljesítőképességükkel arányos munkában nyugodt, megszokott körülmények között dolgozhatnak, akkor egyenletes jó teljesítményekre képes szerény, megbízható

emberek, akik még ki is tűnhetnek környezetükből alkalmazkodó, készséges, udvarias és tisztelettudó viselkedésükkel.

Amint az idegrendszeri típusok leírásából kitűnik, a temperamentum az ember magatartását érzelmi tónusa, reagálásának dinamikája, illetve kiegyensúlyozottsága szempontjából jellemzi. Hatással van cselekvése aktivitására, emberi kapcsolataira és az alkalmazkodási képességére. De bármely típushoz tartozó emberek alapvető tulajdonságaiban jelen vannak a katonai szolgálat teljesítését előnyösen segítő, s ugyanakkor hátrányosan akadályozó vonások. Csupán a körülmények és a feladatok jellegétől függően alakul majd értékelhetőségük minősége. A katonák várható magatartásának bonyolult és változékony rendszerében való biztonságosabb eligazodáshoz hozzátartozik annak ismerete is, hogy nem annyira a természeti adottságoknak van meghatározó szerepe, mint azoknak a konkrét hatásoknak, melyek a mindenkori feladatban és környezetben érik az embert. Az idegrendszer funkciói ugyanis ezektől függően módosulhatnak. Hosszantartó erős ráhatásokra új minőségi sajátosságok alakulhatnak és rögzülhetnek még a vérmérsékleti tulajdonságokban is. Tehát a fejlődés lehetőségét a természeti adottságok sem zárják ki. Egyébként a személyiség magasabb fejlettségi fokán már nehéz körülhatárolni a temperamentumot, mert annak sajátosságai szervesen összefonódnak a személyiség egyéb pszichikai tulajdonságaival. Fejlődését nem lehet leszakítani jelleme magvának és egyénisége sajátszerűségét meghatározó irányultságától.

A temperamentum talaján kialakult akarati aktivitás feltétlenül visszatükrözi a katonák vérmérsékleti sajátosságait. A kolerikus heves, érzelmileg telített, szenvedélyes akaratú; a flegmatikusnál az akarat módszeres, intellektussal irányított, ellenőrzött. A szangvinikust részben mindkét előzőhöz hasonlítható akarati tulajdonság, míg a melankólikust akaratgyengeség, bizonytalan enerváltság jellemzi.

A képességek a katonai alkalmasság problémakörén belül az egyik legaktuálisabb lélektani probléma. Az egyén képességei szubjektumának megkülönböztető jegyei közé tartoznak. Amikor róluk beszélünk, azt vesszük figyelembe, hogy egyesek milyen nívón állnak a másoktól elvárt és általuk teljesített eredményekhez viszonyítva. Az ember képességei hajlamaiban, tevékenysége előrehaladásának tempójában, mennyiségi és minőségi teljesítményében nyilvánul meg.

A cselekvési hajlam a személyiség aktivitásában domináns szerepet tölt be. A hajlam azt jelzi, hogy a képességek kialakításának megvannak a feltételei, vagyis azt, hogy a tanulásban való előrehaladása gyorsabb lesz azokénál, akik az adott tevékenységhez ilyen természetadta vonzódással nem rendelkeznek. Viszont hajlam hiányában is minden katona képes közepes eredmények elérésére megfelelő akarati hozzáállással. A képességek megszerzésére irányuló pozitív érzelmi-akarati viszonyulás képes legyőzni a hiányzó adottságok hátrányait. Tehát a képességek sem izolált sajátosságai a személyiségnek, hanem szerves kapcsolatban vannak a pszichikum más jellegzetességével. Ezek ugyanis kölcsönhatásban működő funkciók, felelősek azért, hogy potenciális képességei teljes mértékben kifejlődnek-e vagy sem.

A képességek kialakítása, optimális fejlesztése a katonai tevékenységben néhány általános feltételtől függ. Az első szinten a katona megismerése, adottságai, hajlamai lehetőségeinek figyelembevétele. Ezután a lehetséges képességei, fejlődési kapacitásának megállapítása (az eddigi képzettsége) és további taníthatósága reális felmérése.

A jellem, az ember állandósult erkölcsi tulajdonságainak összessége, mindenekelőtt a társadalmi elkötelezettségekhez, emberi környezetéhez és önmagához való viszonyulásának jellemzőit tartalmazza. Minden ember jelleme szükségleteinek, érdekeinek, törekvéseinek, céljainak, eszmei, morális beállítottságának, érzelmi-akarati tulajdonságainak és maga-

tartásának differenciált egységében fejeződik ki. Az egymással szorosan összefüggő pszichikai struktúrák rendszerében az erkölcsi meggyőződés, a beállítódás és a szokások foglalják el a központi helyet. A jellemben mindenekelőtt a személyiség erkölcsi arculata nyilvánul meg. Az ember erkölcsi alapállásához szorosan kapcsolódnak jellemének akarati tulajdonságai, ami a jellem gerincét adja. Ezért minősítik a gyenge akaratú embert jellemtelennek. Mivel a jellem az egyéniség lelki tulajdonságainak egységes rendszere, mindenkor tartalmazza a megtett életút során szerzett intellektuális képességeket, tapasztalati tudást, és a kialakult érzelmi tulajdonságokat.

A jellem összetettségéből gondos elemzéssel kiemelhetjük azokat a komponenseket, melyek mint fő láncszemek, a külső hatásokra elsődlegesen meghatározzák az emberi magatartást, azt a reagálási módot, amely a legjobban megfelel életfelfogásának, érdekeinek és társadalmi beállítottságának. A megszilárdult jellem struktúrájában a személyiség erkölcsi meggyőződése a legfőbb komponens.

Az intellektus az értelem és a tudatosság kifejezője. Az életút során szerzett tapasztalatok egész rendszerén alapuló alkalmazkodási képesség, mind a tárgyi valósághoz, mint az egyén társadalmi környezetéhez. Az a tény, hogy az ember aktív megfigyelőkészséggel, szellemi hajlékonysággal tájékozódik a változó körülmények között és meg tudja választani a mindenkor célszerű magatartást.

Az érzelmek helye a jellem struktúrájában kiemelkedő jelentőséggel bír. Az ember mint szubjektum érzelmi viszonyulásaiban nyilvánul meg a legegyénibb módon a különféle élethelyzetekben. Az egyéniséget a leghívebben jellemzi mindaz, amit szeret, amit gyűlöl, vagy az, ami iránt közömbös. Az indulatok, szenvedélyek, vonzalmak erőssége, tartóssága, árnyalatainak sokfélesége individuálisan színezi az ember jellemét. Az érzelmek szorosan kapcsolódnak az ember szük-

ségleteinek, érdekeinek, reményeinek, vágyainak rendszerére, hatnak az ízlésére, jellemzik életmódját, szokásait. Az érzelmek megnyilvánulásai az ember vérmérsékletétől meghatározott emocionális igénybevehetőségétől, és az akarati szabályozottságától függően alakulnak. Az ingerlékeny, de fegyelmezett ember képes indulatainak visszafogására. Ellenkező esetben lobbanékony, durva, felindult kitöréseivel kiforratlanságát, intellektuális érzelmeinek fejletlenségét tanúsítja. A katonák magatartásának sokszor megfigyelhető ellentmondásossága vagy következetlensége – különösen váratlan szituációban, illetve kiélezett döntési helyzetekben – azzal magyarázhatók, hogy személyiségük és jellembeli tulajdonságaik még nem alakultak ki teljesen, tehát kiforratlanok, illetve személyiségük szerkezete diszharmonikusan fejlődött. A katonai szolgálat különösen alkalmas arra, hogy az emberrel szemben támasztott egységesen fegyelmező követelmények hatására az egyén fejlődését meggyorsítsa. Az embert fokozott alkalmazkodásra és egyéni képességeinek, energiáinak, teljesítőképessége határainak felismerésére, a mások teljesítményeinek összehasonlításával, tudatosított önnevelő és kritikusan önértékelő megfigyelésre készteti.

Az alegységparancsnokok szerepe a katonák személyiségének fejlesztésében

A sorkatonai szolgálatra bevonuló fiatalok nemcsak merőben új, sajátosan szabályozottabb életfeltételek közé kerülnek, hanem olyan zárt emberi viszonylatok rendszerébe is, melyet egyfelől a katonai függőségi viszonyok, másfelől elkerülhetetlen és szoros közösségi kapcsolatok jellemeznek. Az ember pszichikumát szokatlanul nagyerejű befolyásoló, irányító, sugalmazó hatások érik. Ezeket a hatásokat elsődlegesen azok a személyek határozzák meg, akik a szolgálati fölé-

rendeltség vagy más oknál fogva a katonai közösségben a tekintély hordozói. A katona mint egyén és mint az alegység kollektívájának tagja egyaránt tapasztalja magán a mások akaratának, kezdeményezésének, gondolkodásának hatását, másrészt ő maga is hasonló hatással van a környezetére. Természetes, hogy az alegységet alkotó katonák egyéni tudatvilága nem egyforma. A hasonló életkor és a konkrét katonai, környezeti viszonyok azonossága ellenére is különbözőképpen gondolkoznak. A kollektíva életének dinamikus és változékony közegében az egyes ember is folyamatosan változik, anélkül, hogy egyéni sajátosságait elvesztené; miközben hajlamossá válik követni más emberek véleményét, vagy ellenszegülve elutasítja magatartásukat, attól függően, hogy azok összetalálkoznak-e vagy sem a saját irányultságával, ki tudják-e fejezni a saját elképzeléseit, erősítik-e vagy éppen gyengítik azokat. Tehát az, hogy a katonai közösségben valaki hogyan éli át a beilleszkedés kritikus időszakát, milyen színezetű és telítettségű érzelmek kísérik első benyomásait, jórészt azoktól az emberektől függ, akikkel a katonai szolgálat első periódusában összetalálkozik. A közvetlen parancsnoktól, akit először megismer, az elöljárótól, akitől az első parancsot, szolgálati eligazítást kapja és azoktól a katonáktól, akiktől először hallja, látja és megtanulja a katonai tevékenységet. A szolgálati érintkezésben kialakuló érzelmi kölcsönhatásokból, hangulati elemekből tevődik össze az újoncok lelki közérzete, amely a katonai szolgálat teljesítés későbbi időszakában többé-kevésbé meghatározó marad.

Az a hatásfok, melyet az elöljáró alárendeltjei magatartás- és gondolkodásmódja alakítására gyakorolni tud, egész sor – a személyiségére jellemző – sajátosságtól függ. Egyénisége annál inkább hat az alárendeltjeire, minél nagyobb a tekintélye. Hadseregünkben ezt a tekintélyt a függőségi viszonylatokban is megmutatkozó magasfokú erkölcsi és magánéleti tisztaság, katonai képzettség, rátermettség, hivatástudat, kö-

vetkezetesség és a saját kötelezettségeihez való viszonya, végül a saját teljesítményeinek kimagasló minősége határozza meg.

A katonák nevelésének folyamatában is a legáltalánosabb pedagógiai ráhatás a közlés és a példamutatás. A közlés a katonai ismeretek megtanításának, a tájékoztatásnak, és a parancs formájában való irányításnak eszköze. Ennek következtében a közlés céljához igazodva különböző formában történhet. Az információ az egyszerű tájékoztatástól, az új ismeretek megtanításáig terjedően magába foglalja az emberek oktatását, kielégíti a konkrét információigényüket, tudásvágyukat. A meggyőzés olyan közlés, amelynek célja, hogy formálja, alakítsa, megváltoztassa az emberek nézeteit, érzelmi viszonyulásukat úgy, hogy a régiek vagy tévesek helyébe újakat adjon. A katonai fegyelmi viszonyok között is nagy szerepe van a katona érzelmi-akarati meggyőződöttségének. A parancsot azonban – amely az elöljárói akarat közvetítője –, „vita" nélkül köteles végrehajtani.

A parancs maradéktalan teljesítésének kötelezettsége azonban nem nélkülözheti – sőt a katonák feltétlen engedelmessége érdekében szükségszerűen tartalmazza – azt a pszichikai ráhatást, amit sugalmazásnak nevezünk. A sugalmazás a parancsnoki követelmény támasztásban olyan ráhatás az alárendeltekre, hogy azok kritika nélkül fogadják el, vita nélkül, helyesen értelmezzék az utasításokat és annak megfelelő tartalommal valósítsák meg az elöljárói szándéknak megfelelő tevékenységet. A parancs pszichológiai értelemben tehát olyan közvetlen sugalmazás, melyet az elöljáró felszólító (parancsoló) módban közöl az alárendelttel, aki azt fenntartás nélkül elfogadja és realizálja. A hatékony sugalmazás legfontosabb feltétele – egyben a szolgálati parancs teljesítésének legfőbb garanciája – a parancsot adó személy tekintélye. A tapasztalatok sokasága bizonyítja az egyenes összefüggést a katonai képzés, nevelés eredménye és a parancsnok

tekintélye között. A katonai közösségben azonban, rendfokozattól és beosztástól függetlenül, tekintéllyel bíró személyek azok is, akiknek magatartási stílusa a többiek szemében követésre méltó. Az ilyen embert szívesen utánozzák, ha annak fellépése, nyíltsága, eredetisége, bátorsága, vagy önállósága megnyerte tetszésüket. Az utánzás hatásfoka közel áll a sugalmazáshoz. Az olyan ember példája hat az emberekre, akinek jelleme, erkölcsi irányultsága számukra mérvadó. Tehát az utánzás aktív oldala mindig a példát követőkben jelentkezik. Ők azok, akik hasonlítani akarnak valakihez. Azt, hogy a katonai közösségben milyen magatartásstílus követéséhez kapcsolódik a katonák utánzási vágya, az mindenkor az adott közösség erkölcsi-fegyelmi állapotától meghatározott.

A parancsnok személyisége, a katonai szolgálati viszonyok közepette ember- és tudatformáló hatásegyüttesében központi helyen áll. A parancsnok hatása a katonáira olyan horderejű tényező, amely igen nagy mértékben meghatározza a szolgálathoz, kötelességei teljesítéséhez és katonatársaihoz való viszonyát. Gyakran előfordul, hogy a parancsnok félszavaiból, tekintetéből is tökéletesen megértik és végrehajtják katonái, amit elvár tőlük, míg más parancsnok szigorú fegyelmezések árán sem tudja biztosítani azt az együttműködést. Ebben egyaránt szerepe van a parancsnok képzettségének, rátermettségének, hozzáértésének és a parancsnoki képességek olyan megszilárdult egységének, melyek az emberekkel való bánásmód folyamatában közös feladataik egymásba épülő tevékenység-kapcsolatában alakultak ki. Ahhoz, hogy a parancsnokot katonái az előírásosan kötelező engedelmességet meghaladó módon és mértékben – emberi-erkölcsi tulajdonságai ismeretében – magukra nézve követendőnek, magatartásában példaképnek tekintsék, a parancsnoki tulajdonságok következő együttesével kell rendelkeznie:

– A szocialista társadalomnak elkötelezett, katonai fel-

adatokkal megbízott képviselője, aki e minőségében meggyőző közlőképességgel rendelkezik, szereti katonáit. Meg tudja osztani figyelmét a kiképzési és a napirend szerinti tevékenységi feladatok, valamint a katonák emberi problémáival való törődés gondjai között. Kiválóan ismeri és magas színvonalon közvetíti a katonai ismereteket. Magánélete tiszta, példamutatóan él és cselekszik. Állandóan továbbfejleszti tudását és a katonák nevelésében-képzésében pedagógiai optimizmus hatja át. Megvan benne a képesség arra, hogy katonái lelkiállapotába, érzelmeibe, gondolkodásmódjába beleélje magát. Érti őket, tudja, hogyan éreznek, mire vágynak és mi nyugtalanítja őket.

– A parancsnok közlési képessége teszi lehetővé, hogy világosan, pontosan, érthetően fejezze ki gondolatait, különösképpen a szóban adott utasítások és parancs továbbításában. Ide tartozik az a követelmény, hogy a parancsnoki beszéd nyelvtanilag hibátlan, hangképzés tekintetében jó legyen. A színtelen, egyhangú, hadaró beszéd éppúgy akadályozza a helyes megértést, mint ahogy lerontja vagy közömbösíti a beosztottak érzelmi fogékonyságát az állandóan kiabáló parancsnok. A katonák megszokják a tevékenység regulázásának durva hangnemét és a visszafogottabb hangra nem is reagálnak. A sokat kiabáló parancsnok beosztottai is átveszik stílusát és ez a közösség állandó hangnemévé válik.

– A katona elöljáróitól nemcsak azt tanulja meg, amit el kell sajátítani, hanem önkéntelenül átveszi kapcsolattartásának egész stílusát. A tisztesek mindenkori hangneme és annak mimikai megerősítése gyakran csak egyszerű utánzása annak, amit a századparancsnok magatartása számukra követendőnek megformál.

– A katonák fegyelmi nevelésében, magatartásuk szabályozásában a szavaknak nagy jelentősége van mind az elismerés, mind a számonkérés kifejezésében. A dicséret, vagy a felelősségrevonás alkalmazása előtt az árnyaltabb szabályozók

sokasága áll rendelkezésére. A helyeslő tekintet, a jószándékú figyelmeztetés, bíráló megjegyzés, illetve a parancsnok puszta jelenléte fegyelmező hatással bir. Ezek közül bármelyik alkalmazása esetenként hatékonyabb lehet, mint a személytelen retorzió, szigorú büntetés. Ezt megelőzve időben, megalapozottan és cselekvést irányító beavatkozással alkalmazza kapcsolattartásban az oly hatásos őszinteséget, a követelmények teljesíthetőségének a katonák szemszögéből is átgondolt realitásának ismeretét.

– A parancsnok konstruktív vagy didaktikai képességei alatt a katonák egyéni fejlettségének szintjéhez mért oktatni tudást értjük. A katonai tevékenységek elsajátításában a saját maga szakmai felkészültségéből úgy választja ki, csoportosítja, taglalja, adagolja az ismereteket, hogy a nehezen érthetőket alapjaira bontja, a bonyolultat egyszerűvé alakítja. A katonai képzésben, a feladatokra való alkalmasságra nevelésben nagy feladat hárul a parancsnok azon pedagógiai képességére, hogy megállapítsa, hogy milyen anyagrészek és feladat-meghatározások arányosak beosztottainak fejlettségi szintjéhez. Figyelemmel arra is, hogy a katonákat adott állapotuk (pl. fáradtság) alkalmassá teszi-e a célozott tevékenységre, vagy tananyag elsajátítására.

– A szervezőképességet a parancsnoki tulajdonságok között első helyen szokás emlegetni. Vannak parancsnokok, akik állandóan szerveznek, de eredményt mégsem tudnak felmutatni. A szervezőképesség ugyanis a parancsnok sokirányú tevékenységének, a katonák életrendjének, szolgálati feladatainak olyan összehangolása, hogy közben mindenre jusson idő, semmiből ne fussanak ki úgy, hogy emiatt valami mást elhanyagoljanak. A jól szervező parancsnok körül a napirendi feladatok nyugodt, zavarmentes programokkal kapcsolódnak egymáshoz. A jól szervezett katonai tevékenység a beosztottakat is helyes munkabeosztásra, erejükkel való okos gazdálkodásra neveli.

– Az igényesség – az optimális igényszint biztosítása. A parancsnok személyes tetteivel, magatartásával példázza a követelmény- és szabályszerű életet, s csak azt követelje meg másoktól, amit magára nézve is kötelezőnek tart. Ez adja meg szavainak belső hitelét, őszinteségét. A pozitív értékorientáció a parancsnoki személyiség lényeges mutatója. Magában foglalja a sokoldalú érdeklődést, értékek szelektálásának képességét, az igazi és tartós értékek felismerését, törekvéseinek akarati szilárdságát, magatartásának közösségi irányultságát. A parancsnok személyiségének közösségi jellege alapvető értékmérő. Ezzel képes a beosztottai közötti emberi kapcsolatok áttekintésére, az emberek problémáinak megértésére, megoldásukhoz segítő aktív közreműködésre.

– A parancsnok személyiségének érzelmi nyitottsága a beosztottaihoz fűződő személyes kapcsolataiban nagyon meghatározó. Nyílt, őszinte és tisztességes emberi érzelmekben rejlik a parancsnoki helyeslés, tiltás, igenlés, elutasítás s általában mindenkori állásfoglalásnak etikus, bátor alkalmazása, hitelessége és parancsnoki felelősségével arányos felelősségvállalásnak erkölcsi megalapozottsága.

A fegyelmet megkövetelő parancsnok magatartására a magasfokú fegyelmezettség jellemző. Feltételezi mindazt a tudatosságot – határokat, korlátokat –, mely az élethivatású választott katonai pályán tőle elvárt alapvető erkölcsi követelmény.

Mindezek önkéntes vállalása nem zárja ki a lehetőségét egyéniségének, ambícióinak érvényesítésében.

A kreativitás is fontos tényező a parancsnok személyiségében. Ezt főleg parancsnoki módszereinek megválasztásában juttatja kifejezésre, a mindig valami újra, jobbra törekvésében. Fantáziával, új ötletekkel küzd az egyhangúság ellen. Igénye van a dolgok, jelenségek sokoldalú vizsgálatára. Probléma-érzékenysége megvédi a közömbösségtől, idegen tőle az egysíkú, unalmas, közönyös elfásultság. A parancs-

nok tárgyilagos reális önértékelése kiegyensúlyozottságának, önbizalmának biztosítéka. Megvédi a vélt sérelmek által torzított pesszimizmust sugalmazó, tevékenységet gátló sértődöttségtől. Egyben a helyes önértékelés adja meg számára azt az erkölcsi bázist, amelyre támaszkodva képes megítélni és minősíteni beosztottjainak munkáját, jellemét.

A megismerésnek emberközeli kapcsolataiban a szolgálati fölérendeltség gátló tényező lehet. A katonák érzelmeinek, egyéni problémáinak valósághű érzékelését akadályozzák a túlságosan előírásos, merev érintkezési formák. Kétségtelenül könnyebb hatalmi szóval irányítani, de az emberek megnyerése érdekében mégis indokolt csökkenteni a távolságokat. Ha a parancsnok az előírásos viszonyokon túl, sőt azon felül is hangsúlyozza fölérendeltségét, szolgálati hatalma mögé rejti az emberségét, elveszítheti a katonái bizalmát. Személyes kapcsolataiban tehát kezdeményezze a közelítést, tudva azt, hogy a katonai szolgálati alárendeltségében ebben gátolva van. Erre adnak tanácsot Malinovszkij marsalltól származó idézet szavai is: „Tudjunk beszélgetni a katonával, ismerjük meg a gondolatait és szeressük őt, akkor a hegyeket is elmozdíthatjuk velük."

A katonai szolgálat mind a fizikai, mind a lelki tulajdonságok tekintetében ép, egészséges, megbízható és becsületes embereket igényel. Az általában pozitív személyi tulajdonságok együttese csak folyamatosan, következetes, követelménytámasztó nevelőmunka eredményeként alakíthatók ki. Vannak bizonyos tulajdonságok, melyek minden emberben kifejleszthetők és ezek a katonai nevelésben központi helyet foglalnak el:

– A katonák aktivitása. Az a cselekvési készségük, hogy vérmérsékleti adottságaiknak megfelelően – nekihevülten, vagy lassan – de mégis úgy, hogy a feladat végzésében minden katona képességei legjavát nyújtva vegyen részt.

– A pozitív motivációs bázis. Annak elérése, hogy az

egyéni érdek ne érvényesülhessen a közösségi célok rovására. Az egymáson való segítés, mások problémáihoz való cselekvő odafordulás készsége.

A katonai szolgálatra alkalmasság – mint előzetes becslés – lényegében azt a fejlődési folyamatot feltételezi, amelyben a személyiség lehetőségeiből a kívánt nevelési eredmény kibontakozhat. A sorkatonák életkorában a személyiségük tényleges értéke nem annyira adott állapotában, mint inkább azokban a lehetőségekben rejlik, amivé a kiképzés során fejleszthető lesz. Nem csupán a kötelességszerű és a szabályzatoknak, szolgálati előírásoknak megfelelő magatartásrendszer kialakulásának, hanem az attól való eltérésnek, vagy aktív szembeszegülésnek is mindig megvannak az érzelmi indítékai. A fegyelem- és jogsértések, a fegyelmi vétségek és bűncselekmények motivációs hátterében egyaránt megtalálhatók az érzelmi feltételek, mint szubjektív tényezők, a mindenkori környezeti hatások mellett. Az okozati összefüggések láncolatában az elkövető személyiségének mindig szerepe van, másszóval az elkövetett cselekményben személyiségének erkölcsi arculata tükröződik. A normasértő, kötelességellenes magatartás és a személyiség közötti kapcsolat esetenként szorosabb, nyilvánvalóbb, máskor lazább, közvetlenebb összefüggést mutat. A cselekvésre indító érzelmi motívum jellegéből lehet következtetni arra, hogy a cselekmény a személyiség mely rétegéhez kapcsolódik szorosabban. Ennek helyes felismeréséből következtethetünk arra, hogy a tett csupán alkalomhoz kötött, eseti erkölcsi megingás volt-e vagy a személyiség erkölcsi tudatához, általános irányultságához szorosan kötődő antiszociális megnyilvánulás, amely az elkövető jellemének erkölcsi logikájából következett. A fegyelemsértést, bűncselekményt megelőző szándék kialakulási folyamatában a különböző előjelű motivációs késztetések összeütközésében a motívumok harcában – az erkölcsi gátlásnak szabályozó és fékhatása van.

A szociálisan teljesértékű, harmonikusan fejlett személyiség az egyéni és közösségi érdek összeütközéséből keletkező motivációs konfliktusból, az erkölcsi gátlások segítségével képes úgy kikerülni, hogy egyéni érdekeit alárendeli a társadalmi, illetve a katonai-fegyelmi érdekeknek. A kedvezően alakuló katonai alkalmazkodásban a külső fegyelmi követelmények lassacskán belső igénnyé, erkölcsi szükségletté válnak. Ilyenkor már a kötelességhez, szabályzatszerű élethez, valamint a társadalmi követelményrendszer egészéhez való személyes viszonyt pozitív érzelmek jellemzik. A továbbiakban már a közösségi és egyéni érdekek olyan egybeeséséről beszélünk, melynek során az egyén érzelmileg azonosul kötelezettségeivel és úgy teljesíti azokat, mint személyes érdekének teljesen megfelelőt.

A speciális katonai normasértések nagyrésze ún. konfliktus cselekmény. Általában konkrét szituációban egy adott helyzet, egy adott pillanatában jönnek létre. Bekövetkezésük nem volt előre látható, lefutásuk is igen gyors. Motiváltságát rendszerint egy nagy érzelmi átéléssel kirobbanó indulattól, haragtól kapják.

Az indulat nagymértékben gyengíti a tudat ellenőrző szerepét a viselkedés fölött, külső szemlélőnek úgy tűnik, mintha képtelen lenne az egyén magán uralkodni. Az indulatok feletti uralmat is az erkölcsi kontroll biztosítja. A jellem erkölcsi tulajdonságai képesek visszafogni az indulatokat, még akkor is, ha az elkövető ittas állapotban van.

A katonai életviszonyok között előforduló deviáns viselkedés (bűnözés, alkoholizmus, öngyilkossági kísérletek) kapcsán az eljárásba bevont igazságügyi elme-ideg orvosszakértők gyakran hivatkoznak az elkövetők kóros személyiségszerkezetére. A pszichopatia helyes értékelése szempontjából a legáltalánosabb tudnivalók a parancsnokok számára sem feleslegesek. A pszichopatia vagy kóros személyiségzavar nem betegség, nem érinti az egyén értelmi,

gondolkodási képességét, hanem személyiségének olyan tartósan rendellenes állapota, mely főleg érzelmi-akarati tulajdonságai tekintetében éretlen. Ennélfogva jellemük is amorális, antiszociális torzulást mutathat. Különösen jellemző rájuk önértékelésük nagymérvű ingadozása, az ingerlékenység és indulatkitörésre való hajlam, esetenkénti magatartás-zavarok és nagyfokú akaratgyengeség. Alkalmazkodási készségük is gyenge. Életük szervezése egyenetlen, ennek következtében ismételten vétenek a szocialista együttélés szabályai ellen. A katonai közösségben fegyelmezetlenek. A pszichopatiának és a deviáns viselkedésnek az összefüggése kétségtelen. Abban különbözik a betegségnek minősülő más elmekórtani formáktól, hogy a pszichopatia környezeti hatásokra alakul ki és a neveléstől függően átrendeződik, illetve megszűnik. A személyiség pszichopatiás zavarai neveléssel korrigálhatók, mivel az érzelmi-akarati jellembeli tulajdonságok fejleszthetők. Ezt a lehetőséget a katonai életviszonyok között sem zárhatjuk ki, annak ellenére, hogy ez az átlagosnál nagyobb feladatot hárít a parancsnokra és a környezet tagjaira. A következetesen szabályozott napirend, a katonai fegyelmezés és követelménytámasztás hatására a pszichopaták egy részénél rendeződnek a személyiség időleges zavarai és képesek lesznek átlagosan teljesíteni kötelességüket, feltéve, ha erre önmaguk is törekszenek.

A katonai szolgálatra történő behívások előtt a sorozóbizottságok és a polgári egészségügyi szervek javuló együttműködésének eredményeként reálisan elvárható, hogy néphadseregünk sorállományú katonái olyan fizikai és idegrendszeri feltételekkel vonulnak be, melyek megfelelő alapot adnak eredményes katonai képzésükre és személyiségük pozitív irányú fejlesztésére.

Ehhez ad további garanciát az egészségügyi és a honvédelmi miniszter 1981. augusztus 25-én kiadott 29/1981. sz. együttes utasításának végrehajtása. Ez a rendelkezés lehetővé

teszi a hadköteles katonai alkalmassági fokának megítéléséhez, valamint a megfelelő beosztásba helyezésükhöz szükséges tájékoztatást. Amennyiben a hadkötelest elmeállapotának kóros zavarai miatt és öngyilkossági kísérlet következtében gyógykezelték, erről az illetékes hadkiegészítő parancsnokságok a jövőben jelentést kapnak. Az intézkedés feltehetően javítja majd a katonák előzetes megismerését, a kiválasztásuk differenciálhatóságát, illetve csökkenti a fegyelem- és jogsértések, valamint a rendkívüli események következésének személyi feltételeit. Egyidejűleg azt is, hogy egyesek valótlan idegrendszeri panaszokra hivatkozással keressenek kibúvót katonai szolgálati kötelezettségük teljesítése alól.

IRODALOMJEGYZÉK

1. *Bézi Richárd:* A katonai környezethez való alkalmazkodás néhány aktuális problémája. „Az egyén és hadsereg." ZKK. Budapest, 1975.

2. *Buda Béla:* Az empátia – a beleélés lélektana. Gondolat Kiadó. Budapest, 1978.

3. *Chris Argyris:* A vezetés aktív módszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

4. Fejlődéslélektan és pedagógiai pszichológia. Az MSZMP Marxizmus–Leninizmus Esti Egyeteme szakosító tagozatának tananyaga. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1977–78.

5. Katonai pszichológia, katonai pedagógia. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1975.

6. *A. G. Kovaljov:* Személyiséglélektan. Gondolat Kiadó. Bp., 1974.

7. *Molnár Károly:* Tekintély – tisztelet – fegyelem. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4 kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1973.

8. *Molnár Károly:* Század- és szakaszparancsnok szerepe és feladatai a katonai közösségek kialakításában, a kedvező szolgálati légkör megteremtésében. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ és a Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1980.

9. *Tadeusz M. Jaroszewski:* Személyiség és közösség. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1974.

10. *Pataki Ferenc:* Csoportlélektan. Gondolat Kiadó. Bp., 1969.

A POLITIKAI-MOZGALMI MUNKA FELADATAI A FEGYELMI NEVELÉSBEN

A szocialista fegyelem lényegének megközelítésénél az egyénnek a szocialista társadalomban elfoglalt helyéből, szerepéből kell kiindulni. Mi az embert sohasem tekintjük csupán egyénnek, individumnak; szemléletmódunk lényege, hogy az ember elsősorban egy közösség tagja. A közösség felelős tagjaiért, és minden egyén felelős a közösségért. Természetesen tiszteletben tartjuk az egyéni érdekeket is, de alapvető kérdésnek tartjuk, hogy az egyéni érdekek illeszkedjenek a közösségi érdekhez.

Tulajdonképpen a közösség és az egyén viszonyából következnek a szocialista fegyelem sajátosságai. A szocialista fegyelem a közösségi érdekek felismerésén, elfogadásán, a közösség szolgálatának készségén alapuló öntudatos fegyelem. Nem egy embernek, nem egyéni önkénynek, szeszélynek való alávetettség, hanem a szocialista társadalom egy közösségének – történetesen a hadseregnek – közvetve a szocialista társadalom érdekeinek öntudatos szolgálata. A szocialista fegyelem nem egy ember viszonya egy másikhoz, hanem az egyén viszonya a közösséghez. A szocialista közösségben is vannak természetesen vezetők, a hadseregben parancsnokok. Ezek azonban sohasem cselekedhetnek, parancsolhatnak egyéni szeszélyből, önkényből, hanem csak a közösség képviseletében, megbízásából és érdekében. A szocialista fegyelem nem az engedelmesség, a parancs egyszerű

teljesítésének a fegyelme, tehát nem külsődleges, nem kényszerfegyelem, nem passzivitás, hanem a közösség szabad tagjának új helyzetéből fakad. A szocialista fegyelem az aktivitás, a kezdeményezés, a közösség előbbre jutásáért folytatott állandó harc fegyelme. Sokan nem képesek megérteni és összeegyeztetni a fegyelem és a szabadság problémáját. A fegyelmet az egyéni szabadság korlátozásának tekintik. A szocialista társadalom viszonyai között a fegyelem és a szabadság ugyanannak a dolognak két oldala. Fegyelem nélkül a közösségben nincs szabadság. Fegyelem nélkül anarchia van. A fegyelem nyújt az egyénnek is védettséget, amely nélkül az egyén szabadsága semmit sem ér. A védettség, a biztonság, az egyéniség szabad fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele.

A fegyelmet természetesen úgy is értelmeztetnünk kell, mint önfegyelmet, önuralmat. A közösség előtt álló célok nemcsak aktivitást, kezdeményezést kívánnak az egyéntől, hanem minden olyan késztetésnek a legyőzését is, amely az egyéni érdeket a közösségi érdek elé helyezi. A fegyelem lényeges mozzanata önmagunk fékezni tudása. A másokkal való kapcsolat az élet minden pillanatában önuralmat követel tőlünk. A közösség tagjának egyaránt kell tudni parancsolni (ha ezzel megbízzák) és engedelmeskedni is.

A hadsereg fegyelme is csak a közösség koncepciójából vezethető le. A hadsereg rendeltetése az uralkodó osztály érdekeinek fegyveres védelme, megvalósítása. A szocialista hadseregek legfőbb feladata a munkásosztály hatalmának, a szocializmus vívmányainak és alkotásainak, a dolgozó nép hazájának és a szocialista országok közösségének szilárd védelmezése. Ennek érdekében és ezzel egyidőben természetesen az állampolgárok felkészítése a haza védelmére, a katonafiatalok eszmei-politikai nevelése, világnézetük formálása. Ez a társadalomtól kapott megbizatása, amelynek

legjobb teljesítéséért felelős. A hadsereg minden tagjának: vezetőnek, és beosztottnak, hivatásosnak, sorkötelesnek és tartalékosnak egyaránt e nagy cél érdekében kell dolgoznia.

A fegyelemre nevelés tartalma

A szocialista katonai fegyelem eszmei-ideológiai alapját a marxizmus–leninizmus eszméi, a kommunista világnézet képezi. A marxista–leninista világnézet, mint a világra, a világ fejlődésére vonatkozó tudományos nézetek és az eszmei meggyőződés rendszere, kifejezi a katonának a természet és a társadalmi élet jelenségeivel kapcsolatos elvi állásfoglalását és meghatározza viselkedésének fő irányát.[2] A katonára jellemző bármely erkölcsi-harci tulajdonság (a hazaszeretet, a hűség, a győzelembe vetett hit, a fegyelmezettség, a szívósság, az állhatatosság, a kitartás, a bátorság, a kötelesség stb.) okvetlenül feltételez bizonyos eszmei motívumot.

A katona akkor válik fegyelmezetté, amikor politikai, erkölcsi, jogi ismeretei és szaktudása alapján kialakul benne az a meggyőződés, hogy szüksége van az engedelmességre, kifejlődik benne az a szokás, hogy mindig és mindenütt úgy járjon el, ahogy azt a katonai eskü, a szabályzatok és az elöljárók parancsai megkövetelik. A marxista–leninista világnézet a katona összes erőit a katonai fegyelem tudatos betartására és erősítésére, a katonai mesterség odaadó elsajátítására összpontosítja.

A szilárd politikai meggyőződés (és korábbi nevelésének eredményei) sajátossága az, amely arra készteti a katonát, hogy ne csak akkor tanúsítson helyes magatartást, ha parancsnokai látják, hanem akkor is, amikor senki sem figyeli őt, amikor biztosra veheti, hogy soha senki sem tudja meg, mit tett. Az olyan cselekedet, amelynek egyetlen tanúja a

lelkiismeret, jellemzi igazán a katona szilárd meggyőződésen nyugvó fegyelmezettségét. Ha az ilyen katona megsérti az előírt rendet, a szégyen és az önmagával való elégedetlenség kínos érzelmét éli át. A marxizmus–leninizmus elmélete mellett a fegyelemre való nevelés fontos eszmei-elméleti forrását képezik az alábbiak:

– az MSZMP programja és politikája, a KB határozatai, amelyek meghatározzák gazdasági, állami és kulturális építésünk fő feladatait, a hadseregfejlesztés legfontosabb tételeit.[3] Ha a katonák megismerik és elfogadják a párt politikáját, mint a szocialista haza építésének és védelmezésének meghatározó programját és célját, az hatást gyakorol a katonai szolgálatra való viszonyukra és megtartásukra, fegyelmükre is,

– a katonai szabályzatok, amelyekben a korszerű háborúra vonatkozó nézetek tükröződnek. Reális képet adnak arról, hogy milyen jellegű lesz a haditevékenység a termonukleáris háborúban, mi a szerepe a jövő háborúban az embernek és a technikának, milyenek az arányok és az együttműködési formák a különböző fegyvernemek között, mi a jelentősége az erkölcsi-politikai (pszichikai) tényezőknek a győzelem kivívásában. A katonai szabályzatok ezeknek a nézeteknek megfelelően határozzák meg a katonák magatartását, szabják meg az egységes nézeteket és követelményeket, a csapatok kiképzési gyakorlatának fő kérdéseiben. Mindezek természetesen újszerűen vetik fel a fegyelem kérdését is a hadseregben, ezért a fegyelemre való nevelés egyik fontos alapját képezik,

– a katonák fegyelemre való nevelésében elsőrendű helyet foglal el a katonai eskü. Ez az ünnepélyes fogadalom, amelyet minden katona letesz, kifejezi a katonai szolgálat nemes és magasztos eszméit. Ezek a szocialista hazafiságnak, az állampolgárok katonai kötelességének, az ország érdekei önfeláldozó fegyveres védelmezésének az eszméi. Az eskü

tartalmazza a katona személyiségével szemben támasztott fő követelményeket, amelyek a helyzetéből és a katonai tevékenység sajátosságaiból következnek,

– a kiképzés napi feladatainak megvalósításában, a szilárd fegyelem fenntartásában és erősítésében nagy jelentősége van a honvédelmi miniszter öt évenként kiadására kerülő direktívájának, parancsainak, a politikai főcsoportfőnöknek a katonák nevelésére, a fegyelemre vonatkozó utasításainak.

A fegyelemre való nevelés eredményessége döntő mértékben attól függ, hogy mennyire összehangolt a parancsnokok, a politikai-mozgalmi szervek ez irányú tevékenysége. A fegyelemre való nevelés a politikai és katonai tevékenységtől nem elszigetelten, hanem azok szerves részeként történik. Beletartozik, része a politikai és katonai kiképzés, a katonai nevelés egész rendszerének. Sikerét csak a hadsereg életének, szervezetének együttes rendszere biztosíthatja.

Az eszmei-politikai nevelés alkotja azt az alapot, amelyre a fegyelmi nevelőmunka építhető. Ez a tevékenység azonban nem elszigetelten, hanem a mindennapi katonai tevékenység folyamatában, a katonai eskü és a szabályzatok teljesítéséért tett erőfeszítésekben, a katonai életrend normáinak megtartása és a harckiképzés valamennyi szerves részének elsajátítása során és idején alakul ki. Ezek előkészítése és végrehajtása – ha azt céltudatosan tervezzük és szervezzük – eredményesen állíthatók a fegyelmi nevelés szolgálatába is.

A fegyelem a nevelő ráhatás összességének terméke, amelyben benne foglaltatik a nevelési folyamat, ideértve a politikai oktatást, továbbá a jellem alakításának folyamata, az összeütközések, a konfliktusok megoldása a kollektívában, a barátság és a bizalom, valamint a teljes nevelési folyamat, maradék nélkül, beleértve abba olyan folyamatokat is, mint a testnevelés, a fizikai fejlődés stb.

A hadseregben folyó nevelés a katona személyiségének fejlesztésére irányuló egységes, céltudatos folyamat – amely-

nek során fejlődnek és kialakulnak a katonák legjobb vonásai és tulajdonságai. A sokoldalú nevelőmunka egységes, összefüggő rendszerének jellemző sajátossága, hogy benne teljes egységbe kapcsolódnak össze a politikai, katonai, erkölcsi stb. nevelés célkitűzései.

A katona tudatának formálását célzó nevelési rendszabályok alapelve: hogy az egész személyi állományt a magasfokú eszmeiség és a szocializmus ügye iránti odaadás szellemében neveljük, erősítsük a katonák marxista–leninista világnézetét, fokozzuk politikai tudatosságukat.

A katonák magatartása, fegyelmezettsége szoros összefüggésben van más erkölcsi-politikai tulajdonságokkal. Ezek egy részét már a családi, és iskolai nevelés, illetve az ifjúsági mozgalom kialakítja bennük, a hadsereg a maga eszközeivel csupán fejleszti, erősíti ezeket. Egyes tulajdonságok a hadseregben nagyobb szerepet és hangsúlyt kapnak, amíg egyes erkölcsi tulajdonságok a polgári életben csak kívánalmak, de korántsem kötelezőek (mint pl. a bátorság, becsületesség). Ezek a hadseregben szabályzatban, esküben előírt követelmények szintjére emelkednek.

Ily módon a szocialista erkölcs egyes normái a katonai szolgálatban olyan kötelességekké válnak, amelyek a parancsnokok parancsaiban és az elöljárók intézkedéseiben jutnak kifejezésre. Vannak viszont olyan speciális tulajdonságok, amelyek csupán a hadseregben kerülnek megfogalmazásra és lépnek elő követelménnyé (pl. katonai éberség, bajtársiasság, hősiesség, önfeláldozó cselekedetek stb.).

A katonák magasfokú eszmeisége, politikai tudatossága és a szocializmus iránti odaadása a legmaradéktalanabbul a szocialista hazához való viszonyban, a szocialista hazafiságban testesül meg. A szocialista hazafiság – a katona magasztos erkölcsi tulajdonsága; benne a haza és a nép szeretete, a szocializmus és kommunizmus eszméi iránti hűsége nyilvánul meg. A szocialista hazafiság harmonikusan

egyesül a proletár internacionalizmussal, a szabadságukért és függetlenségükért küzdő, az imperialista elnyomás ellen harcoló népek iránti barátság eszméivel. A politikai tudatosság a haza védelmének megértésében, a katonai rend előírásainak mintaszerű teljesítésében, valamint a kemény, tudatos fegyelemben nyilvánul meg. A katonák politikai tudatosságára építve hadseregünkben a fegyelem elsősorban nem kényszerítő eszközökön, hanem az önkéntes, öntudatos kötelességérzeten, a katonai fegyelem szükségességének belátásán és elfogadásán alapszik.

Fontos erkölcsi-politikai tulajdonság a katonai-politikai éberség. Az erre való nevelés része a fegyelmi nevelőmunkának, mivel a katona fegyelmezett magatartása, önfegyelme egyik feltétele katonai és politikai éberségének, érzékenységének egyaránt. Ezért a politikai nevelőmunka egyik kiemelkedő feladata, hogy állandóan tudatosítsa, ébren tartsa a háború kitörésének veszélyét. A politikai, katonai éberségre nevelés fontos tartalmi anyagát képezi a nemzetközi helyzet eseményeinek, az USA kormányának, a NATO szándékainak és terveinek rendszeres ismertetése, az ellenség szándékainak leleplezése.

A munkához való viszony, a szocialista munka szeretete és a katonák fegyelme közötti összefüggés mindenki előtt nyilvánvaló. Az ember fegyelmezettsége és munkája minősége, eredménye között szoros az összefüggés. A szocializmus viszonyai között, amikor nem köti már a dolgozó embert az éhség fegyelme, de az új viszonyoknak megfelelő, az öntudaton alapuló fegyelem még nem minden emberben alakult ki és nem szilárdult meg; a munka- és társadalmi fegyelem bizonyos meglazulása, a kötelességérzet csökkenése következhet be. Ennek hatása a bevonult fiatalok körében is jól érzékelhető.

A munkaszeretetre, a fegyelmezett munkára a hadseregnek is szüksége van, mert a katonai szolgálat a bevonult

fiatal erkölcsi és fizikai erejének teljes odaadását kívánja. Nem is beszélve itt arról, hogy a hadsereg alakulatainak jelentős része az országépítésben vesz részt, az ott szolgálatot teljesítő katonák fizikai (szak- és segéd-) munkát végeznek. A hadseregben a munka rendszerint magas szakképzettséget kíván, ez összefügg a bonyolult technika tanulmányozásával, kiszolgálásával és gyakran veszéllyel is jár. A katonai munka sajátossága még, hogy a személyi állomány – kivéve az építő-műszaki alakulatokat – nem kap közvetlen anyagi ellenszolgáltatást (az osztálybasorolási és más pótlékoktól, azok csekély összegére való tekintettel most eltekintünk). Így a szolgálati kötelmek teljesítésének foka és intenzitása elsősorban a katona kötelességérzetén, a politikai tudatosságán, erkölcsi-fegyelmi felfogásán alapszik.

A fegyelemre való nevelés elengedhetetlen feltétele – a bevonulás után azonnal – a katonák körében a különböző fogalmak tisztázása, a katonai fegyelem alapelveivel, szabályaival való megismertetésük.[5]

Célszerű tisztázni mindjárt a bevonulást követő első napokban a fegyelem általános fogalmát. Megismertetni, hogy a fegyelem a társadalmi együttélés és együttműködés zavartalanságát biztosító, erkölcsi szokásokból kialakult vagy jogszabályokban megállapított közösségi rend, illetve az a készség, amely e rend önkéntes megtartásában és a követelmények teljesítésében nyilvánul meg. Meggyőzően kell elmagyarázni, hogy a társadalom minden tagja (saját érdekében is) rákényszerül a közösségi életet szabályozó írott vagy íratlan normák megismerésére és megtartására.

A katonai fegyelem az, amely a hadsereg tagjai, a katonák számára a társadalom által megkövetelt általános normákon túl már speciálisabb, pontosan meghatározott cselekvési, magatartási szabályokat tartalmaz. Ezek a szabályok elsősorban azt írják elő, hogyan kell a katonának viselkednie a hadseregben, milyen magatartást kell tanúsítani

elöljáróival, parancsnokaival szemben és társai között, de előírásokat tartalmaznak a katona laktanyán kívüli viselkedését illetően is. Egyértelműen tartalmazzák a katonákkal szemben támasztott követelményeket, jogokat és kötelességeket egyaránt. A fegyelmi nevelőmunkának az a célja, hogy a katonával megismertesse a katonai fegyelem lényegét, rendeltetését, követelményeit, előírásait, gyakoroltassa vele azok teljesítését és ezáltal kifejlessze, erősítse benne a fegyelmezettséghez szükséges lelki tényezőket, az akaratot, érzelmi életet stb. A katonai fegyelem célja nem önmagában van, hanem abbéli rendeltetésében, hogy biztosítsa a hadsereg feladatainak való megfelelését.

A fegyelmezettség a személyiség általános jellemvonása, belső lelki állapota arra, hogy el tudja dönteni: hol és mikor, mit szabad, illetve mit kell tennie; az a képessége, hogy tudja önmagát irányítani a helyes, a jó, a közösség érdekében hasznos és szükséges cselekedetek, általában a pozitív tettek véghezvitelére. El kell magyarázni ennek megnyilvánulási jeleit. Ezek kifejeződhetnek külső és belső jegyekben. Így pl. rendes öltözködés, kulturált viselkedés és magatartás; higgadt hangnem; felszerelés, körlet rendbentartása stb. De a fegyelmezettség, a lelki élet belső rendezettségét is jelenti: a gondolkodás fegyelmezettségét, az akaraterő szabályozását, a figyelem irányultságát, a temperamentum egészséges harmóniáját, a társas együttélés szabályainak tiszteletben tartását.

Mit jelent a fegyelemre való nevelés? Jelenti a fegyelem és a fegyelmezettség kialakítására, megerősítésére irányuló nevelési folyamatot. A fegyelmezés pedig e folyamat egyik kényszerítő jellegű módszere. A két fogalom tehát nem szinonim – bár a közhasználatban gyakran így fordul elő –, hanem a fegyelemre nevelés a „nem"-fogalom és ennek egyik „faj"-fogalma a fegyelmezés. A fegyelmezettségre való nevelés elsősorban tehát a hadseregben annyit jelent,

mint helyes képet adni a katonának a szocialista katonai fegyelem lényegéről, sajátosságairól, arról, hogy a korszerű harcban egyre nagyobb szerep jut a fegyelemnek a győzelem kivívásában.

A fegyelmi nevelőmunka alapvető feltételei közé tartozik a beosztottak ismerete, mégpedig alegység szinten személy szerint.[6]

A katonák és a közösségek megismerésével más tanulmányok foglalkoznak. Feltételezzük azonban, hogy a katonai közösségek fogalmával, kialakulásának sajátosságaival, főbb funkcióival, a parancsnok és a közösség viszonyaival az olvasók tisztában vannak.[7] Ezért itt csupán – vázlatosan – a közösség megismerésének főbb tényezőit adjuk közre. Ezek:

– a közösség fejlettségének legfontosabb mutatója tevékenységének tartalma és terjedelme. Az alegység helytállása a katonai kiképzésben, a harckészültség ellátásában, a munkában. A közösség szerepe a szabad idő hasznos kitöltésében, a társadalmi tevékenység szervezésében. A közös tevékenység (a kiképzés, munka, szolgálat) színvonala határozza meg leginkább az alegység közösségének fejlettségét,

– az önkormányzó képesség szintje mutatja, hogy a katonák milyen mértékben vesznek részt az alegység-, a saját ügyeik intézésében, az eredmények értékelésében. Miképpen szólnak bele, vesznek részt az alegység előtt álló feladatok színvonalas végrehajtásában, milyen aktivitásuk, kezdeményező készségük. Ezeket hűen mutatják az állománygyűléseken, a mozgalmi szervek rendezvényein való szereplésük, elhangzott vélemények és javaslatok,

– a közösségi közvélemény ereje, hatékonysága. Mennyiben érvényesül a közösségben a pozitív közvélemény. Hogyan nyilvánul meg és milyen hatást gyakorol egyes tagjai magatartására, a közös feladatokhoz való hozzáállásra a közösség. Van-e visszatartó ereje a negatív tendenciákat il-

letően, képes-e megelőzni fegyelemsértéseket és pozitívan befolyásolni az alegység tagjainak magatartását, viselkedését,

– a közösség rétegződése. A közösségben található pozitív, negatív és semleges rétegek alakulása, ezek arányai. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb az aktivisták számának, befolyásának az alakulása, aminek tükröződni kell az alegység közvéleményében is. Ez a rétegződés állandó folyamat, mozgásirányából fontos következtetéseket vonhatunk le a politikai, parancsnoki szervező munkára,

– a közösségi és az egyéni távlatok rendszere és egymáshoz való viszonya. Minél inkább magáénak érzi az egyes katona a közösség, az alegység előtt álló célokat, minél inkább azonosul velük, annál inkább részt vesz azok megvalósításában. A közösségi távlatok egyéni elfogadását bizonyos mértékben meghatározza az is, hogy mennyire sikerült az alegységgel megértetni és elfogadtatni a század előtt álló feladatokat. Mennyiben értette meg az egyes ember a katonai szolgálat szükségességét, a hadsereg szerepét és feladatait a szocializmus építésének jelenlegi időszakában,

– a közösség belső és külső kapcsolatainak minősége és kiterjedtsége. A katonák egymás közti kapcsolataiból, a barátságok alakulásából megállapíthatók a belső kohéziós erők. A szocialista katonaközösség jellemzője, hogy nem zárkózik önmagába, hanem sokrétű külső kapcsolattal rendelkezik. Vizsgálni kell ezen kapcsolatok tartalmát és mélységét is,

– Az alegység egyéni arculata, stílusa, az uralkodó hangneme, hagyományrendszere szintén a fejlettség fontos ismérve. A felsorolt mutatók együttesen adnak hű és megbízható képet a közösségről.[8]

Az alegység életéhez, munkájához, harcához szükséges ellátás biztosítása és a róluk való gondoskodás a fegyelem fenntartásának elengedhetetlen feltétele. A katonáról való

gondoskodást itt most igen tágan értelmezzük, amelybe beletartoznak a legkülönbözőbb szükségletek. A bevonult fiatalok éppen ebben az időszakban kerülnek életkoruk olyan szakaszába, amikor aktualizálódnak azok az alapvető szükségletek, melyek a felnőtt korra jellemzők. Így pl. az életfenntartással, a nemi érettséggel, a tevékenységgel és pihenéssel, a megismeréssel, a társas érintkezéssel, a társadalmi elismeréssel és érvényesüléssel, a függetlenség és a cselekvés viszonylagos szabadságával összefüggő szükségletek. Ezek közül néhány szükséglet ebben az életkorban különösen nagy erővel jelentkezik. Így pl. a nemi szükségletek, a kíváncsiság, az érdeklődés, az aktivitás, az összetartozás stb. Ezeket (és más) szükségleteket ki kell elégíteni, illetve a parancsnoknak meg kell teremtenie, biztosítania a kielégítés feltételeit. Ezek egy részének kielégítése (élelmezés, elhelyezés, ruházkodás, pihenés) a szabályzatban előírt normák, más részének (családi, nemi, kulturális, művelődési stb.) a feltételek biztosítása útján történik.[9] A katonákról való gondoskodás elhanyagolása, szükségleteik kielégítetetlensége következtében az alegységben (és az egyes emberekben is) olyan feszültségek keletkezhetnek, amelyek – a kompenzálás érdekében – konfliktushoz, a fegyelem megsértéséhez vezethetnek (pl. lopások, önkényes eltávozások, szökések, erőszakoskodások, agresszivitás stb.).

Minden katonára mély hatással van a parancsnokainak és társainak példája. A példának kiemelkedő szerepe van a katonai élet valamennyi területén, de különösen nagy hatása van a katonák fegyelmére, magatartására, viselkedésére. A példa nevelő befolyása az emberek utánzási hajlamán alapszik. Az utánzás lehet tudatos vagy spontán, ösztönös. A katonafiatalokat a példa tudatos követésére kell nevelni, de fel kell használni spontán, ösztönös utánzási hajlamaikat is. A parancsnokok, a politikai munkások személyes példa-

mutatása nélkül a katonafiatalok nevelése nem lehet eredményes.[10]

Miért van a parancsnok példájának ilyen nagy jelentősége? A parancsnokot személyes példamutatás jogosítja fel erkölcsileg mások nevelésére. A személyes példa nélkül felborul a nevelőfolyamat logikája. A parancsnok szavai, követelményei és viselkedése között teljes összhangnak kell lennie. Az alárendeltek akkor hisznek felettesük szavának és akkor követik, ha nincs eltérés a szó és a tett között, ha a szavakat személyes példa támasztja alá. Nevetséges az a parancsnok, aki beosztottaitól fegyelmezett magatartást, előírásszerű ruházatot követel, amikor ő maga fegyelmezetlen és pongyolán öltözik stb. A parancsnok, a politikai munkás tekintélye példamutatásán alapszik. Az alárendeltek az elöljáró tetteiből és viselkedéséből alkotnak véleményt erényeiről és hibáiról. Figyelik viselkedését – s e szerint foglalnak állást vele kapcsolatban. Minél követésre méltóbb az elöljáró példája, annál jobban tisztelik az alárendeltek. A parancsnok személyes példája – a legjobb tanító. A példának nagy szemléltető, befolyásoló ereje van. A példa hatása alatt formálódik a katona tudata, jelleme, akaratereje, szokásai és ízlése. Az újonc katona, amikor a számára ismeretlen körülmények közé kerül feletteseiről és idősebb katonatársaitól vesz példát, igyekszik úgy viselkedni, mint ők. A személyi állomány nevelésében kimagasló jelentőségű a kommunisták és a KISZ-tagok példája. Ezért a fegyelmi nevelőmunkában különleges szerepe van annak, hogy elérjük, folyamatosan biztosítani tudjuk fegyelmezett magatartásukat, kifogástalan viselkedésüket. Bátran támaszkodjunk rájuk, igényeljük segítségüket, adjunk számukra feladatokat. A példa hatása fokozódik, ha minél közelebb áll a katonához, ha minél több a hasonlóság köztük és a példamutató között, ha közülük tudunk példát állítani. Mivel a kommunisták és a KISZ-tagok az állománnyal legközvetlenebbül együtt élnek, „ha-

sonszőrűek", az ő magatartásuk fogja a legjobb hatást gyakorolni a katonatömegekre. Ezért a parancsnoki és politikai munka középpontjába kell állítani a párt- és KISZ-tagok példamutatásának biztosítását. Hogy ezt milyen módszerekkel lehet elérni, egy külön tanulmányt érdemelne.

A fegyelemre való nevelés fontosabb módszerei

A meggyőzés a fegyelmi nevelőmunka legalapvetőbb, legfontosabb és leghatásosabb módszere. Tulajdonképpen egy módszercsoport, amelyekben a személyre szóló közvetlen hatás játszik domináns szerepet. Ebben a módszercsoportban a nevelés fő tényezőjét a szó, az élő beszéd alkotja, de felhasználhatók más eszközök és formák is. A katonákat meggyőzni annyit jelent, mint kialakítani azokat a nézeteket, amelyek magatartásukat, viselkedésüket meghatározzák. Ebben a folyamatban vezető szerepe van az „igazságkeresésnek", a megfigyelésnek, az elemzésnek és a bizonyításnak. A meggyőzés nem fogható úgy fel, mint, amely csak pozitív elemeket táplál a katonába, hiszen legalább annyira fontos feladat a katona fegyelméről vallott hibás elképzeléseinek, káros szokásainak leépítése és kiszorítása is. A felvilágosítás, a tudatosítás – a meggyőzés nemcsak a katona gondolkodására, tudatára kell hogy befolyást gyakoroljon, hanem ezen keresztül akaraterejére, a cselekedeteire és a magatartására is kiterjeszthető hatással kell hogy legyen. Egyoldalú dolog volna a meggyőzésről azt feltételezni, hogy az csak értelmi hatások sorozata, amelyben fogalmak, tények, szabályok, követelmények megértetése és elfogadása dominál. Az érzelmi befolyásolásnak is fontos szerepe van, különösen, ha figyelembe vesszük a katonák életkorát. A fiatalok ebben az életkorban az érzelmek útján (erre számtalan példa van) sokszor sokkal

jobban befolyásolhatók, mint az értelmi, logikai ráhatással. Éppen ezért a katonák személyes élményeinek felidézésével, igazságérzetük, a kötelességteljesítésükkel együttjáró kellemes érzelmeknek a kiváltása, a meggyőzés módszerei alkalmazásának tehát egyik jelentős törekvése kell hogy legyen. Legjobban úgy tudjuk meggyőzni a katonákat, ha nem közhelyeket, általános frázisokat és elvont eszmefuttatásokat alkalmazunk, hanem gondolatainkat az alakulat, az alegység életéből vett konkrét tényekkel támasztjuk alá, s ezeket elemezzük.

Ebbe a módszercsoportba tartozik a bírálat és az önbírálat módszere is, amely személyiség és a közösség fejlesztésének elengedhetetlen tartozéka. A bírálat lényegében bizonyos fajta értékelést jelent az egyes katonák és katonaközösségek magatartásának és cselekvésének irányáról. A helyes cselekvéseket erősítjük és a pozitív tulajdonságokat fejlesztjük általuk, az elfogadhatatlan magatartás-mozzanatokat pedig elvetjük. A bevonulást követő első hónapokban főképp a parancsnok, a politikai munkás él ezzel a módszerrel, de céltudatosan kell arra is törekedni, hogy a katonaközösség, illetve a mozgalmi szervek fórumai (KISZ-csoport, vagy alapszervezet) maguk is alkalmazzák ezt a módszert. Az elkövetett fegyelemsértés, vagy helytelen magatartás bírálata azzal hatásosabb, ha azt az elkövető társai is elítélik, mintha csak azt a parancsnok teszi. Számtalan esetben tapasztaltuk, hogy az elkövető katona úgy vélekedett, hogy a parancsnoknak ez „hivatalból" kötelessége (ezért még csak nem is neheztelt rá), de amikor saját társai is elítélték, gondolkodóba esett. Ez már komoly dolog lehet, ha katonatársainak sem tetszik. Az önbírálat, a fegyelemsértő vagy helytelen magatartást tanúsító katona fejlettségének egy magasabb foka, amikor ő maga is képes helytelen viselkedését felismerni, azt belátni, elítélni és a szükséges konzekvenciákat levonni. Ezt megteheti a pa-

rancsnoka előtt, de nevelő hatása (úgy reá, mint másokra) sokkal hatásosabb, ha közösség előtt teszi.

A beszélgetés a fegyelmi nevelőmunka megkülönböztetett formái és módszerei közé tartozik. Tulajdonképpen a meggyőző tevékenység egyik módszere, de a hadseregben eléggé önállósult és elterjedt, hatásos forma. Lehet személyes (egyéni) vagy közös (csoportos). A jelenlegi gyakorlatban – sajnos – eléggé elterjedt, hogy a beszélgetések nem eléggé céltudatosan tervezettek. Az esetek nagy részében kényszerítő körülmények hatására kerül rájuk sor. Azokkal a katonákkal folytatják, – akár egyénileg, akár csoportosan, akik valamilyen fegyelemsértést követtek el, illetve olyan kirívó magatartást tanúsítanak, amelyet szó nélkül elnézni már nem lehet. A beszélgetések témája mindig illeszkedjen a fegyelmi nevelés körébe, legyen konkrét és ne elvont fejtegetés, kerüljük az üres moralizálást, az erkölcsi prédikációt. A beszélgetés kapcsolódjék egy jó vagy rossz példához, vagy bekövetkezett rendkívüli esemény (esemény) elemzéséhez, vagy a katonákhoz közel álló, életükhöz, szolgálatukhoz kapcsolódó konkrét magyarázatot adjunk az okokra, a mulasztásra, az elkerülhetőség bizonyítására és minden felmerült kérdésre.

Az előadás, a tájékoztatás, a vita szintén fontos módszerei a fegyelmi nevelő munkának, a meggyőző tevékenységnek. A parancsnok vagy politikai munkás személyes jelenléte és közvetlen, személyes meggyőző hatása jelentős szerepet játszhat a fegyelmi nevelőmunka eredményességében. Ez a hatás akkor érvényesülhet maradéktalanul, ha eleget teszünk e módszerek alkalmazása során a rájuk vonatkozó követelményeknek, ha mindig megfelelő helyen és időben alkalmazzuk őket. Ezek a meggyőzés kollektív formái közé tartoznak. Ügyeljünk arra, hogy a katonák intenzíven, aktívan vegyenek bennük részt.

A magatartásra ható módszerek jelentős csoportja ösztön-

ző, serkentő célzatú. Ezek beilleszthetők és alkalmazhatók a katonák fegyelemre való nevelése során alkalmazott politikai munkába is. Ebbe a csoportba tartoznak olyan módszerek, mint a biztatás, az ígéret, a helyeslés, az elismerés, az értékelés, a dicséret és a jutalmazás. A serkentés módszereit is csak egységes rendszerbe ágyazottan alkalmazhatjuk. A serkentés módszerei kellemes érzelmeket keltenek a katonákban. Felébreszti az elismerés utáni vágyat, fokozza a helyes törekvéseket, növeli a megvalósításban, az eltérésben való hitet, a katona önbizalmát. Elősegíti, hozzájárul a helyes önértékelés kialakulásához, az akarati gyengeség leküzdéséhez. Különösen nagy jelentőségű azoknak a katonáknak a számára, akik gyenge akaratúak és magatartásukat mások – általában a nagyhangúak – alakítják, befolyásolják. Igen magas azoknak a katonáknak a száma, akik mások hatására vagy kezdeményezésére követnek el fegyelemsértést. Sokan „gyengék" ahhoz, hogy ellenálljanak, hogy „kiszálljanak a buliból", mivel akkor strébernek, „pedálózónak" mintakatonának fogják őket tartani nagyobb hangú társaik. Ezért a leválasztás, az önbizalom erősítése – ezek körében – a politikai munka fontos feladatai közé tartozik.

Az ösztönzés és serkentés eszközeit a szükség szerint fokozatosan alkalmazzuk a legenyhébbektől kezdve a legerősebbekig. Pl. az ígéret ne legyen túl nagy, nehogy felülmúlja a cselekvés magasabbrendű motívumait. Az ígéretet azonban minden esetben teljesíteni kell, de már előzőleg jól megfontolandó: van-e lehetőség a teljesítésre. Általában legyünk óvatosak az ígéretek terén. Ne valljuk azt a szólásmondást, „hogy az ígéret semmibe sem kerül", mert bizony sokba kerülhet az a csalódás, amit a nem teljesített ígéret okoz a fiatal katonában. Sajnos gyakori tapasztalat, hogy a parancsnokok és politikai munkások meggondolatlan, teljesíthetetlen ígéreteket tesznek. Számtalan fegyelemsértés következett be már ezekből.

A dicséret szavakkal való jutalmazás, meg lehet tenni szóban vagy írásban. Nagyon erősen hat, óvatosan alkalmazandó. Nagyon fontos, hogy találkozzon a megdicsért társainak – illetve azok többségének – egyetértésével is. A dicséret serkentő hatása erősebb, ha az nagyobb nyilvánosság előtt és ünnepélyesen történik. Az eltúlzott vagy túl gyakran alkalmazott dicséret önteltséghez és beképzeltséghez vezethet, ezért mindig jól meg kell gondolni. A jutalmazás a helyes magatartás és cselekedet elismerő értékelése. A jutalmazás lehet erkölcsi és anyagi. A közösség összekovácsolásának jó eszköze a jutalmazást kísérő közös öröm, az együttes ünneplés. Az ilyen rendezvényeket – spontán és szervezett fehérasztal melletti ünneplést – célszerű támogatni, vigyázva azonban a mértékre.

A társadalom mindennapi követelése az egyénnel szemben, hogy elsajátítsa az általánosított emberi tapasztalatokat, következetesen magáévá tegye a magatartás társadalmi normáit, és kialakítsa azokat az erkölcsi tulajdonságokat, amelyek az adott társadalom számára eszményiek. Természetes, hogy a felnövekvő nemzedék mindenkori fejlettségi szintje és a társadalom szükséges követelése között ellentmondás van. A hadsereg által támasztott követelés és a katonafiatal érdekei – különösen, ha azokat nem ismeri fel –, nem mindig esnek egybe. A követelés mozgósító ereje vagy a parancsnok tekintélyéből, kényszerítő eszközeiből vagy a katona belső indító okaiból, meggyőződéséből ered és vezet a cselekvéshez, de a fejlődésnek megfelelően, a kezdeti külső indítástól mindig a belső indítás felé halad. A parancsnoki és a politikai munkában egyaránt arra kell törekedni, hogy a katonafiatalok belső indítékból vezéreltetve tegyenek eleget a katonai szolgálattal együttjáró feladataiknak.

A fegyelmi nevelőmunka fontos módszere az ellenőrzés. Feladata: megelőzze az olyan körülmények és szituációk kialakulását, amelyek a fegyelmezetlenség forrásai vagy okai

lehetnek; felfedje mindazokat a tényezőket, amelyek a katonák magatartására befolyással vannak; megállapítsa a katonafiatalok tevékenységének eredményességét, magatartásuk szintjét. Az ellenőrzésnek ki kell terjednie a katonai élet minden területére, a napirend pontos betartására, a kiképzési, harckészültségi és munka-feladatok, illetve a közösségi feladatok elvégzésére, a munkához, a társakhoz való viszonyra, a fegyelmezettségre (stb.) egyaránt. A fegyelmi nevelőmunka az előzőek során tárgyalt módszereken, mindenekelőtt a meggyőzésen alapszik, nem zárja azonban ki a kényszerítő intézkedéseket sem. A kényszerítés tulajdonképpen a követelés erősebb változata. A közösségi tudat fejletlensége, a gyenge akaraterő, a követelményekkel való rendszeres szembeszállás idézi elő azt a helyzetet, hogy a kényszerítés módszereit alkalmazzuk.

A büntetést, a fenyítést kisegítő módszernek tekintjük, csak jelentéktelen kisebbséggel szemben alkalmazzuk, akinek magatartása ellenkezik a társadalmi és hadsereg érdekekkel. A fenyítés a helytelen cselekedet elítélését jelenti, hogy távol tartsa a fegyelemsértőt és másokat is az elítélt cselekedet megismétlésétől. A fenyítés célja, hogy biztosítsa a szabályzatok, a fegyelem és a parancsnok követelményeinek teljesítését, nevelje a kevésbé öntudatos katonákat.

A kényszerítő hatás megnyilvánulhat határozott követelésben, fegyelmi vagy bírói felelősségre vonás vagy a közvélemény általi elítélés (szazadgyűlés) kilátásba helyezésében, fenyítés kiszabásában, sőt (súlyosabb esetben) katonai bíróság elé állításban. A katonai fenyítési nemeket és az eljárás rendjét a Szolgálati Szabályzat tartalmazza.

Hogyan alkalmazzuk a fenyítést mint nevelőeszközt? A fenyítés hozzáértő alkalmazása erősíti a fegyelmet és a katonai rendet, neveli a fiatalokat. Megtanítja a katonát arra, hogy komolyan megfontolja szavait és tetteit, megtanulja tisztelni a törvényeken és katonai szabályzatokon

alapuló katonai rendet, szabályokat és magatartási előírásokat. A fenyítést abból a célból is alkalmazzuk, hogy a katonát vétségének erősebb átélésére késztessük, éreztessük bűnét, felébresszük benne a lelkiismeretfurdalást és a javulási törekvést. Ha egy katonára igazságos fenyítést szabunk ki, ezzel elejét vesszük a többiek botlásainak is. Ha nem fenyítjük meg azokat, akik megsértik a katonai fegyelmet – annak felelőtlenség, hanyag magatartás a következménye, ami károsan hat az egész katonai közösség életére és harcképességére.

A politikai munka fontos feladatai közé tartozik, hogy segítsen felkelteni a felelősségre vont katonában a bűntudatot. Ahhoz, hogy a katona érezze bűnösségét, a beszélgetést komoly, tárgyilagos hangnemben folytassuk és ne kisebbítsük a vétkét gúnyolódással, tréfálkodással, formális magatartással. A fenyítésnek akkor van nevelő hatása, ha a katona azt igazságosnak érzi. Ezért mindig jól át kell gondolni, az igazságtalan fenyítés komoly károkat okozhat. Ezért sohasem szabad ingerült, ideges állapotban a fenyítést kiszabni, mindig meg kell várni, amíg lehiggad az ember.

A fenyítés gyakori alkalmazása ártalmas. Ha valakit állandóan büntetnek, az illető hozzászokik a büntetéshez, közömbössé válik, gyakran el is keseredik. Hasonlóan helytelen a válogatás nélküli tömeges fenyítés is. Ez eltompítja a katonában a fenyítések iránti érzékenységét, közönyössé teszi őket a szolgálat iránt, megzavarja az elöljáró és az alárendeltek közti helyes viszonyt, sőt a közösség jó szellemét is megbontja.

A fenyítéskiszabás előírásos rendjének is megvan a maga nevelő hatása, ezért azt szigorúan be kell tartani, különösen fontos ezek közül a fegyelemsértő meghallgatása, a körülmények tisztázása, a kihirdetésre vonatkozó előírások betartása és a védekezés lehetőségének biztosítása. A nyilvános kihirdetés visszatartó hatása és a társak előtti szégyenkezés nagyobb, mintha csak egyénileg történik a fenyítés közlése.

A politikai munka különböző területeinek, bár megvannak a maguk speciális és konkrét célkitűzései, azok a fegyelmi nevelés érdekében is felhasználhatók. A politikai információ nemcsak az alegység közhangulatáról, a politikai kérdésekben elfoglalt álláspontról, a politikai események fogadtatásáról és megítéléséről, a katonai feladatokhoz való viszonyról és ezekkel összefüggő más tényezőkről szolgáltat a parancsnok számára fontos információkat, hanem az erkölcsi-fegyelmi helyzetről, a kiadott parancsokhoz való viszonyról, azok végrehajtásának helyzetéről, a katonák általános magatartásáról, viselkedéséről (a laktanyán belül és kívül), helytállásáról, az erkölcsi-fegyelmi helyzetet befolyásoló körülményekről és más ide tartozó kérdésekről is. A fegyelem szempontjából egyáltalán nem közömbös az alegységnél uralkodó közhangulat, illetve a feladatok hangulati kihatása. Ezek negatív irányú „lecsapódása" rendszerint a fegyelem területén történik, a szabályzatok, illetve a katonai rend megsértésében nyilvánulhat meg.

A politikai információs munka szoros egységet alkot a tájékoztató tevékenységgel. Rendszerint az információs munka jelzései adják az indítékot, a tájékoztató munka tartalmi kérdéseinek meghatározásában. A tájékoztató munkában mindig jelentős számban kapnak helyt a fegyelmi neveléssel összefüggő, azt szolgáló ismeretek, értékelések, elemzések. Ezek általában két nagy csoportba oszthatók; egyrészt a fegyelmi nevelőmunka általános elméleti és módszertani kérdéseivel; másrészt egy adott egység, alegység fegyelmi helyzetével, esetleg egy-egy kirívóbb, jellemzőbb fegyelemsértéssel, rendkívüli eseménnyel összefüggő kérdések elemzésével, értékelésével, a bekövetkezés okainak vizsgálatával, a fegyelmi nevelőmunka tapasztalatainak közreadásával foglalkoznak. A fegyelmi nevelőmunkát szolgáló tájékoztatók változatos formákban szervezhetők. Leggyakoribb formái a szóbeli eszközök csoportjába tartozó

előadás, a mozgalmi szervek fórumán elhangzó értékelések, felszólalások. A tömegkommunikációs eszközök csoportjából; a hadsereg sajtójában és folyóirataiban megjelenő cikkek; a csapatrádió és televízió ilyen irányú és témájú adásai; a film, központi kiadványok, jogpropaganda előadások.

A politikai oktatás is felhasználható a fegyelmi nevelőmunka érdekében. Gyakori eset, hogy a politikai oktatás programjában közvetve vagy közvetlenül a fegyelmi neveléssel összefüggő téma szerepel. Igen lényeges, hogy ebben az esetben ez ne csak úgy „általában" kerüljön feldolgozásra, hanem a foglalkozásvezető építse be az alegység fegyelmi helyzetének elemeit, tényezőit is. Más esetekben a téma esetleg érinti, vagy kapcsolhatók hozzá a fegyelemmel összefüggő kérdések. A politikai foglalkozások arra is lehetőséget adnak, hogy a parancsnok felhasználja befolyásának növelésére, a résztvevő hallgatóság fegyelméről vallott felfogásának orientálására, a katonai rend és fegyelem politikai indítékoktól vezérelt elfogadására és betartására.

A politikai agitáció különböző formái elsősorban arra adnak lehetőséget, hogy a fegyelmi nevelőmunka egyénekre vagy kisebb csoportokra, kollektívákra való hatását növelhessék. Mivel az agitáció tartalma a napi eseményekhez és feladatokhoz kapcsolódik, jó szolgálatot tehet a fegyelmi helyzetet szilárdító körülmények erősítésében és a fegyelemsértések megelőzésében. Az alegységnél mindig mindenütt jelen vannak a párt- és KISZ-tagok, a vezető testületek tagjai.

A fegyelmi nevelőmunkában kiemelkedő szerepe van a mozgalmi szerveknek. A mozgalmi szervek úgy segíthetik legjobban a fegyelmi nevelőmunkát, ha azt rendszeresen figyelemmel kísérik; vezető testületeik ülésein, a teljes tagságot átfogó fórumaikon (taggyűléseiken) rendszeresen napirendre tűzik, elemzik, értékelik elsősorban saját tagjaikra vonatkozóan és határozatban rögzítik a feladatokat, meg-

szervezik, számonkérik azok végrehajtását. Ezeken túlmenően, az aktivisták megbeszélésein szintén rendszeresen szerepeltetik. Munkájuk fontos részét képezi elsősorban a tagsági körükből kikerülő fegyelmezetlenségre hajlamos vagy fegyelemsértést elkövetettekkel való rendszeres foglalkozás. Ha a mozgalmi szervek képesek elérni és biztosítani saját tagságuk példamutatását, akkor tulajdonképpen megoldották az ez irányú feladataikat.

A fegyelmi nevelőmunka fontos színtere a különböző szintű (század-, szakasz-) állománygyűlések. Ezeken rendszeresen értékelni, elemezni kell az alegység fegyelmi helyzetét, a bekövetkezett rendkívüli események okait és körülményeit. Igen lényeges az alapos előkészítés, amely magában foglalja egyrészt az alegységparancsnok sokirányú felkészülését, másrészt a politikai és mozgalmi szervek bevonásával az állomány felkészítését is. Századszinten a fegyelmi helyzet értékelésére általában havonta, szakaszoknál kéthetenként kerül sor. Az értékelés rendje: az alegységparancsnok összegzi az elmúlt időszakban az alegység fegyelmének főbb jellemzőit, majd sorra veszi és egyenként értékeli a fegyelemsértéseket (azok okait, körülményeit). Ezt követően szólni engedi a fegyelemsértőket, valamint lehetőséget biztosít társaik, a mozgalmi szervek aktivistáinak a véleménynyilvánításra. Végezetül meghatározza a katonai rend és fegyelem érdekében elvégzendő feladatokat általában a parancsnokok és az egyes katonák számára konkrétan.

Igen lényeges, hogy az alegységparancsnok igényelje az állomány véleményét, hogy a fegyelmi helyzetet befolyásoló körülményeket és okokat közösen, az alegység állományával együtt tárják fel és hogy az alegység egyszerű katonái is megtehessék észrevételeiket és javaslataikat a katonai fegyelem és rend érdekében. Ezért célszerű, ha a politikai munkások, a mozgalmi szervek aktivistái még az állománygyűlés előtt egyéni és kiscsoportos beszélgetéseket folytatnak az alegység

katonái körében. Gyakori, hogy egy-egy fegyelemsértést másként ítél meg a parancsnok és másként a kollektíva. Ha a kollektíva „megértőbb", elnézőbb, akkor a fegyelemsértő sem fogja belátni cselekedetének helytelenségét és nem fogja azt elítélni, amolyan „bravúrnak", „bocsánatos bűnnek" fogja tekinteni. Ezért az aktivisták bevonásával, a fegyelmezett katonákkal történő beszélgetések során el kell érni, hogy az alegységgyűlésen ne a „betyárbecsület" álláspontjára helyezkedjenek, hanem a kollektíva közvéleménye helytelenítse az elkövetett fegyelemsértéseket.

1. *K. G. Kozsanov altábornagy:* A magasfokú fegyelem. A hadügy forradalma. ZKK. Bp., 1966. 200. oldal.

2. A katona és a háború ZKK. Budapest, 1974. 87. oldal.

3. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1967. március 7-i határozata I. rész.

4. Katonai pszichológia – katonai pedagógia ZKK. Budapest, 1965. 423 oldal.

5. Pedagógia Tankönyvkiadó. Budapest, 1971. 138. oidal.

6. *Oldrich Miksin:* Katonai pszichológia, ZKK. Budapest, 1968. 3., 12. oldal.

7. *Molnár Károly ezredes:* A katonai kiscsoportok jelentősége, megnövekedett szerepe a háborúban és fontosabb jellemzői... Politikai ismeretek. Tankönyv a tartalékos tisztképző... tanfolyamok számára. ZKK. Budapest, 1981. 225. oldal.

8. *Nagy Sándor–Horváth Lajos:* Neveléselmélet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1978. 333. oldal.

9. *Jeszy Cendrowski–Stefan Swebocki:* Neveléselmélet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1978. 333. oldal.

Molnár Károly ezredes: A század- és a szakaszparancsnok szerepe és feladatai a katonaközösségek kialakításában... A közösségi, az erkölcsi és a fegyelmi nevelés aktuális feladatai és módszerei az alegységben. Segédanyag a szakasz- és a századparancsnokok önképzéséhez. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. 1980. 29. oldal.

10. MN 1974. március 31-i vezetői értekezleten elhangzott honvé-

delmi miniszteri beszéd és hozzászólások. Honvédelem, 1974. 4. szám (Második külön kiadás)
Az MSZMP Politikai Bizottsága 1967. március 7-i határozata II. rész – Szolgálati Szabályzata 1974. II. fejezet A. pont.
11. *Nagy Sándor–Horváth Lajos:* Neveléselmélet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1978. 121. oldal.
Nevelési ismeretek – politikai vezetők számára. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1975. 199. oldal.
Szolgálati Szabályzata 1974. XI. fejezet.
Molnár Károly ezredes–Földesi Sándor százados: Az alegységek erkölcsi-politikai és fegyelmi helyzetének megítélése... – *Malomsoki József őrnagy:* A politikai munka főbb feladatai... A katonai fegyelem... fenntartásában.
Politikai ismeretek. Tankönyv a tartalékostiszt-képző tanfolyamok számára. ZKK. 1981. 10–11. téma.
A HM és a MN Pol. Fcsf. 1973-ban kiadott parancsa, illetve utasítása tartalmazza a katonai fegyelem értékelésének főbb elveit és az ezzel összefüggő információrendszerre vonatkozó feladatokat.

NEVELÉS ÉS MEGELŐZŐ MUNKA ŐRSZOLGÁLATBAN ÉS AZ ŐRALEGYSÉGEKBEN

A parancsnokok, pártpolitikai munkások körében soha sem képezte vita tárgyát, hogy a szolgálati feladatok –, így az őrszolgálati követelmények sikeres teljesítése is a katonai környezet objektív és szubjektív hatásrendszerének függvényeként alakul. Viszont a mindennapi gyakorlatban ettől eltérő felfogással, szemlélettel és magatartással is lehet találkozni. Van olyan nézet, mely szerint a katonai szolgálathoz – akár, mint állampolgári kötelességhez, akár mint önként vállalt hivatáshoz – való általános viszony egyértelműen meghatározza a különféle szolgálati résztevékenységek, beosztások ellátásában a helytállás színvonalát, a konkrét feladatokhoz való viszony minőségét.

Ezen az alapon gyakran figyelmen kívül hagyva az egyének fizikai és pszichikai adottságait, beállítottságát, képességeit és elvárásait, leegyszerűsítik, uniformizálják a bánásmódot, nem törekszenek az alárendeltek megnyerésére. A fentiekhez hasonlóan – gyakori tévedés és káros gyakorlat forrása az, amikor a szűkebb katonai környezet –, az emberekről történő mindenoldalú gondoskodás, a bánásmód, a szolgálati tevékenység tárgyi feltételeiben előforduló fogyatékosságok lehetséges, sőt valóságos negatív hatásait tagadják. Nem mindig veszik számba az emberek viselkedését, hangulatát módosító és befolyásoló kisugárzásaikat. Az ilyen és ehhez hasonló forrásokból táplálkoznak az olyan sommás általá-

nosítások, amelyek a közömbösség, a passzivitás és a fegyelmezetlenségek szinte egyedüli és kizárólagos okaként az emberek tudatának fejletlenségét, az alacsony erkölcsi felelősséget jelölik meg.[1]

Az általánosabb érvényű tapasztalatok és következtetések bemutatása során nem lehet szem elől téveszteni azt, hogy az őrszolgálatot, az őrzés- védelem fontosságát mindenekelőtt az határozza meg, hogy amióta az emberiség a háborúkat, a hadviselést megismerte, azóta a katonai tevékenység szerves része. Békében és háborúban egyaránt kötött formájú harcfeladat. Szerepe különösen akkor növekszik meg, ha a hátországban (a hadműveleti területen) diverzáns tevékenységgel lehet számolni. A feladat ellátását nehezíti, bonyolulttá teszi, hogy az őr elleni támadás rendszerint nem szemtől szembe, hanem alattomosan, zajtalanul, észrevétlenül, különböző megközelítési útvonalakon és módszerekkel történik. Az őrszolgálat napjainkban is jól körülhatárolt, leszabályozott katonai tevékenység, ezért elsősorban olyan norma követő magatartás, cselekvés, amely az előírásoktól való eltérésre alig ad módot és lehetőséget. Teljesítése békében és háborúban egyformán nagyfokú fizikai-pszichikai igénybevétel alá veti a katonát. Az őrszolgálat funkciója biztosítani[2] az objektum, vagy javak (raktár, szerelvény, szállítmány, állami, társadalmi tulajdon stb.), illetve személyek őrzését, védelmét, fogva tartott személyek szökésének a megakadályozását. A felállított őr harcfeladatot lát el, őrhelyét még akkor sem hagyhatja el, ha életét közvetlenül veszély fenyegeti. Ez egyben éberségre, az őrhely önfeláldozó védelmére kötelezi.[3] Az őrszolgálat tekintélyét, az őr személyének biztonságát, védelmét külön jogszabályok védelmezik. Ez kifejezésre jut abban, hogy az őr elleni támadást megkülönböztetett szigorral bünteti a törvény. Az őrszolgálattal kapcsolatos kérdésekkel – az előbbieken túl – való rendszeres foglalkozást, a gondok és problémák feltárását, a megoldásra

váró tennivalók kimunkálását indokolja és szükségessé teszi, hogy minden katonát érint, sőt a sorállomány egy kisebb hányada pedig őralegység tagja, aki gyakrabban lát el szolgálatot. Az sem számít kivételes esetnek, hogy a szervezetszerű őralegységek tagjai minden második nap szolgálatba lépnek és ez – esetenként és helyenként – konfliktus forrásává válik.

Az őrszolgálat ellátására az őrkatonák fokozott izgalommal készülnek. Ezt megelőzően – régi hagyomány és szokás szerint – az „idősebb" katonák az újoncokat saját tapasztalataik alapján tanácsokkal látják el. Ennek során két végletlel is lehet találkozni. Egyik: az öreg katonák az őrszolgálatot mint speciális katonai tevékenységet eltúlozzák, az igénybevételt, a megterhelést nagyobbnak tüntetik fel, mint amilyen az valójában, egymást ijesztgetik, rémisztgetik. Az elmesélt történeteknek rendszerint alig van reális alapja. Másik: az előbbi ellentéteként jelentkezik az őrszolgálat lebecsülése, a szolgálat céljának, feladatának az át nem érzése, gyakran kevés valóságalappal rendelkező humoros, vicces történetek elbeszélése keretében. Bizonyos, hogy egyik legidőszerűbb gyakorlati kérdés annak a tudatosítása – már az első őrszolgálat előtt el kell érni –, hogy a katona olyan információkat és tapasztalatokat szerezzen, amely elősegíti, hogy tevékenysége során sikert, társai, elöljárói előtt pedig elismerést, megbecsülést érjen el. Közismert, hogy a kudarckerülő emberek szolgálatba lépés előtt, méginkább alatta olyan izgalomba, stresszállapotba kerülhetnek, amely meggátolja őket, hogy a jelenségeket, történéseket reálisan megítéljék.

Ahhoz, hogy az őrkatona első szolgálata eredményesen teljesüljön, szükséges, hogy céljai, igényei reálisak legyenek. Nem véletlen, hogy az a katona, aki az első őrszolgálatot sikeresen megoldja, rendszerint később is eredményesen teljesíti feladatait. Míg kudarc esetén hangulata, személyisége

labilissá válik, ideges lesz, kapkod, konfliktusai adódnak, nem a feladatra koncentrál, elveszti önbizalmát, s mindezért nem önmagát, hanem társait, elöljáróit teszi felelőssé.

A szolgálat pszichológiai sajátosságai

A különböző vizsgálatok szerint a behívásra került fiatalok nagy többsége tapasztalatlan ember, aki életében még jelentősebb megbízatást, munkakört nem töltött be. Ez mindenekelőtt abból adódik, hogy addig különböző iskolákban tanultak és hosszabb ideje csak kevesen dolgoztak. Többségüknek az első igazi és tartós próbatétel a katonai szolgálattal kezdődik. Ebből is kiemelkedik az őrszolgálat ellátása. Az őrnek pontosan ismernie kell a szabályzatban, utasításban előírt kötelmeket, s minden esetben éberen, önfeláldozóan kell védenie az őrhelyét. Fegyverét készen kell tartani arra, hogy szükség esetén bármikor, késedelem nélkül használni tudja, mégpedig a felállítási helyén, saját elhatározásából és nagyfokú felelősséggel. Ezek a követelmények nagy próbatételt és egyben pszichikus terhelést jelentenek. A felállított őrnek, különböző szituációkban dönteni, s ezért a felelősséget vállalni nem egyszerű dolog. Arról van szó, hogy a katona az őrhelyen egyedül van. Adott esetben nincs módja, ideje, lehetősége véleményt kérni, konzultálni. A döntési idő rövidsége miatt neki kell elhatározásra jutni abban, hogy a számára előírt esetekben jogszerűen használja-e fegyverét, vagy az észszerűség alapján ettől eltekint.

Az a körülmény, hogy az őrkatona szolgálati tevékenysége során felelősséggel tartozik cselekedeteiért, a rábízott javak védelméért, a feladatok végrehajtásáért önmaga, katonatársai és a közösség előtt, helytállásra ösztönzi. A fegyveres erők szolgálati szabályzata és a büntetőtörvénykönyv előírja a felelősség konkrét tartalmát és formáját. Azt különösebben

nem szükséges bizonyítani, hogy az egyén csak úgy és azáltal tud kötelezettségének eleget tenni, ha a katonai szolgálat minden körülménye között felismeri és vállalja az előírt, illetve megkövetelt felelősséget. Az ilyen katona öntudatos, szabadon, külső kényszer nélkül és meggyőződésből cselekszik. Integrált, érett személyiség. Az őrszolgálat ellátása nem igényel az átlagosnál magasabb értékű, vagy emberfeletti tulajdonságokat. Ennek nem mond ellent az, hogy mint különleges szolgálati feladat olyan erkölcsi-politikai arculatot, tudatosságot és magatartást feltételez, amelynek sajátossága a jó értelemben vett merészség, bátorság, állhatatosság, kitartás, önuralom, áldozatkészség.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy csak a kivételesen bátor, merész ember képes a félelemmel, a veszélyhelyzettel szembenézni.[4] Egészséges pszichikummal és kötelességtudattal rendelkező katona a veszélyt nem nagyítja fel, tudatában van a realitásoknak és azok várható következményeinek. Ahhoz, hogy az őrkatona cselekvő képességét, optimális nyugalmát megőrizze, fel kell ismernie és teljes mélységben át kell élnie a lehetséges és várható kedvező és kedvezőtlen történéseket. A felkészülés során meg kell szereznie, ki kell alakítania magában azt a jártasságot, készséget, amelyből saját önbizalma táplálkozik. Az embernek mindig képesnek kell lenni arra, hogy ne csak felfogja a fenyegető veszélyt, hanem különbséget tegyen a reális és vélt veszélyek között, megtalálja az utat, az eszközt, a módszert annak sikeres leküzdésére. A felállított őr nemcsak önmagára, saját erejére van utalva, hanem minden olyan helyzetben, amely rá nézve fenyegetést, vagy támadást jelent, köteles jelenteni őrparancsnokának, de maga mellett tudhatja az őrség egész személyi állományát, akikkel állandó kapcsolatot tart fenn, segítségükre bármikor számíthat. Az egészséges ember tudatos beállítódása, szervezettsége tevékenységének minden vonatkozásában megnyilvánul. A gondolatok akaratlagos sza-

bályozásában, irányításában a figyelemnek – elsősorban az „akaratlagos", a „szándékos" figyelemnek tulajdonítunk kiemelt jelentőséget. A figyelem mindenekelőtt rendkívül határozott, belső „készenléti állapotot" feltételez. Ez teszi lehetővé az egyén számára, hogy a külvilág felől érkező számos hatás közül egy konkréten meghatározott inger észlelésére legyen képes.

A huzamosabb ideig tartó koncentrált figyelem velejárója a feszültség és az éberség, amely a tartós célra irányultságot biztosítja. Ez nem azonos a félelemérzés során tapasztalható belső feszültséggel. Az őrszolgálat ellátása közben fellépő félelmet – mint emóciót, tartós érzést – az esetek nagy részében vélt veszély, irracionális képzetek idézik elő. A felmérések alapján a félelemérzet kétféle cselekvést motivál, eredményez: ha a félelem az önkontroll megszűnéséhez, az erkölcsi követelményekkel ellenkező tettekhez vezet, akkor ez egyenlő a feladat végrehajtása előli megfutamodással. A szolgálati előírásból fakadóan, az őrkatonának állandó szándékos figyelést kell végezni annak érdekében, hogy minden változást – ami az őrzés és védelem szempontjából lényeges – késedelem nélkül észleljen és e külső jelzésekre maximálisan, pontos és gyors viselkedési válaszokkal reagáljon. A különböző jelentőségű és erősségű ingerek sorából szelektáló, differenciáló, kiemelő pszichikus tevékenység az őrszolgálat egész tartama alatt funkcionáló és igen bonyolult megnyilvánulása a katona sajátos aktivitásának. Eredménye az éberség azon állapota, amelyben az őr összes fizikai és pszichikai energiái készenlétben vannak.

Az őr figyelő tevékenységében egyaránt nélkülözhetetlen a fegyelmezett, szándékos figyelem, de nem alárendelt jelentőségű az önkéntelen figyelem sem, mivel az utóbbi teszi képessé a katonát azoknak a környezeti jelzéseknek az érzékelésére, amelyek az őrszolgálat megkezdése előtt még nem voltak valószínűek, illetve nem voltak előreláthatóak. Az önkénte-

len figyelem segíti az őrszolgálat ellátását, ha a tárgyra, jelenségre, történésre irányulása az őr éberségét fokozza. Gátolja viszont, ha erről eltereli. A figyelem hatásosságát fokozó tényező a figyelem tartóssága. A különböző kísérletek igazolták, hogy az őrök figyelése egyazon tárgyra 15–20 percnél hosszabb ideig nem tartott. Továbbá lényeges következtetésnek és megállapításnak tekinthető az is, hogy az őrök figyelemtartósságának a csökkenése és a figyelem fluktuációjának növekedése, az őrszolgálatban eltöltött idő mennyiségével korrelál.[5]

Elméleti és gyakorlati jelentőséggel bír az a tény, hogy több száz őrkatona szolgálatának megfigyelése után jól ki lehetett mutatni, hogy pszichikai értelemben az őrszolgálat tartalma három időszakra tagolódik. Éspedig: *a)* az adaptáció szakaszára, amely az őrszolgálat megkezdésétől számított 15–20 percig tart. Jellemzője, hogy az őr alkalmazkodik, hozzászokik a feladathoz. Képes tartós egyhelyben állásra, ülésre, harmonikus ütemes járásra. *b)* Az őrzés és figyelés optimális teljesítése 40–60 percig tart. Alapvető jellemzője a kiegyensúlyozottság, nyugodtság, egyenletes ritmusú mozgás. Ebben a szakaszban deviáns cselekmény elkövetése kivételes esetnek számít. *c)* A fáradás szakasza, amely másfélkettő óra elteltével következik be.[6] Az őr mozgása megélénkül, fokozatosan gyorsuló helyváltoztatásokat végez. Az őrszolgálat pszichikus szakaszai közül az első és harmadik tekinthető kritikusnak. Az utóbbi 15 év alatt elkövetett őrszolgálati rendkívüli események feldolgozása, értékelése azt mutatja, hogy több mint kétharmada az őrszolgálat végén következett be. Ez a körülmény mindenképpen összefügg azzal, hogy a katona fizikailag, pszichésen fáradt, s a magány korábbi problémáit, esetleges irracionális gondolatait felerősíti és az alacsonyabb tűrőképességű emberek érzelmi túlfűtöttségeiken nem mindig tudnak uralkodni.

Az őr szolgálati tevékenységének utolsó negyedében több-

féle pótcselekvést végez, amely nem más, mint a monotónia elleni ösztönös védekezés egyik megnyilvánulási formája. Az őrszolgálat ellátása közben jelentkező monotonizáló momentumok azzal kapcsolatosak, hogy: a fellépő igények (szükségletek) kielégítése majdnem hogy lehetetlen: korlátozott a mozgásszabadság (szélsőséges esetekben egyhelyben állás, illetve ülés); a tevékenységet szigorú szabályok írják körül; az egyén kiszakad a környezeti kommunikációból; a feladat időtartama viszonylag hosszú; mint tevékenységi forma rendszerint eseménytelen, ismétlődő, unalmas, egyhangú stb. A felmérésben részt vett őrkatonák időbeni pótcselekvései különböztek; egyéni variánsokban, megnyilvánulási formákban és dinamikában, az őrszolgálat különböző szakaszaiban, a viselkedést meghatározó belső történések eredete és erőssége tekintetében. Megfigyeléseink és kísérleteink alapján az őrszolgálatot ellátó katonák által végzett pótcselekvések a következőképpen csoportosíthatók: *a)* saját magát, külsejét rendező kézmozgások, ide sorolhatók az őr ruházatának igazítása, arc, orr, fül és szem dörzsölése, köhécselés, száj törölgetése. A fegyverbiztosító és zár szerkezetével való játszás. (Az összes pótcselekvés közül ez a legveszélyesebb, mivel ebből eredően több súlyos baleset, halált okozó gondatlan bűncselekmény is bekövetkezett. *b)* Statikus testhelyzeten könnyítő, lazító mozgások. Állás közben gyakori testsúlyváltoztatás egyik lábról a másikra. A karok nyújtóztató és lazító mozgatása. Az ujj (zongorázó) mozgatása. *c)* Látens pihenések közbeiktatása. Egyik vagy másik láb teljes pihentetése, támaszkodás. Talp helyett a talp élére állás. *d)* Az őrszolgálat szempontjából közömbös ingerekre reagálás. Céltalan bámulás, órafigyelés. *e)* Türelmetlenséget elárulló gesztikuláció és mimika.

Az őrszolgálat optimális teljesítése, illetve a monotónia káros következményeinek a csökkentése, mérséklése megfontolás tárgyává teheti a kötöttségek olyan mérvű csökken-

tését, amelyek még lehetővé teszik: a feladat jó szinten történő ellátását; olyan kényelmi berendezések létesítését, hogy azok ne veszélyeztessék a tevékenységet; direkt és indirekt ellenőrzések számának, időpontjának a célszerű megválasztását és sűrítését, szilárd és átfedett összeköttetés létesítését az őrszobával, amely növeli a biztonságérzetet, illetve enyhíti a magáramaradottság érzését; az őrségekbe, őrhelyekre történő vezénylések – időről időre – történő megváltoztatása; megkövetelni, hogy az őrtoronyból az őr időnként jöjjön le, mozgással lássa el a feladatát, illetve a jelzőrendszert kommunikálásra több alkalommal vegye igénybe; s nem utolsósorban az őrszolgálat utáni napra kikapcsolódást (változatosságot) jelentő feladatok és programok biztosítása.

Az őrszolgálat ellátásának jellemzői

A hadsereg tervszerű arányos fejlődése, a korszerű fegyverek, technikai eszközök tömeges megjelenése és rendszerbeállítása fokozza a fegyelmezett őrzés-védelem szerepét és jelentőségét. Bonyolultabb az őrszolgálat megszervezése, ellenőrzése és feltételeinek biztosítása. A hetvenes évek elején néhány ellentmondás is felszínre került. Miközben az őralegységek élet- és szolgálati körülményei javultak, a katonák fizikai-pszichés megterhelése mérsékelten csökkent. A kedvezmények biztosítása, pihentetés és szabad idő tekintetében más beosztású katonákhoz viszonyítva mégis hátrányosabb helyzetbe kerültek. A beosztással járó feladatok leszűkülése és monoton ismétlődése következtében az őrkatonákban felerősödött az egyhangúság érzése, az egykedvű tompultság. Mindez egyre gyakrabban váltott ki a tevékenységgel szemben idegenkedést, a cselekvés megváltoztatására irányuló törekvést. Ilyen feszültségek közepette az egyéni és családi problémák is fokozottabban éreztetik negatív hatásukat.

Az őrszolgálat rendszerét, feltételeit, őrzést megkönnyítő és biztonságosabbá tevő technikai eszközök korszerűsítését, az élet- és szolgálati körülmények javítását, az őrkatonákról való sokoldalú gondoskodást, céltudatosabb, összehangoltabb nevelést, az ellentmondások feloldását elősegítette, hogy az utóbbi években a katonai vezetés valamennyi fokozatában az őrszolgálattal kapcsolatos kérdésekkel intenzíven foglalkoztak, a szükséges intézkedéseket pedig megtették:

– A Magyar Népköztársaság Fegyveres Erőinek Szolgálati Szabályzata – amely 1975. január 1-ével került kiadásra – többek között meghatározta az őrzés-védelem célját, feladatát, módját, eszközeit, az elöljárók konkrét tennivalóit. A korábbiakhoz képest olyan könnyítéseket is lehetővé tett, amelyek addig ismeretlenek voltak. A jelenlegi szabályozás alapján az egyes őrhelyeken lehetőség van a dohányzásra, őrszobán rádió hallgatására, fürdésre. Azért, hogy az őrségbe vezényelt személyek pihenten lépjenek szolgálatba, előírja, kötelezővé teszi a szolgálatba lépés előtt 8 óra éjszakai pihenést (alvást). Ettől csak kivételes esetben lehet eltérni. (Az őralegységeknél mindenütt egységesen reggel van a váltás – máshol délután – azért, hogy a katonák pihenten lépjenek szolgálatba.)

Az őrszolgálat ellátásának a módját kiszélesítette: A hagyományos őrzés mellett biztosítja a jelzőrendszeres őrzés alkalmazását (technikai őrzés felállított őrökkel; technikai őrzés járőrözéssel; őrkutyákkal kiegészített őrzés őrtoronyból); amely az őrkatonákra háruló terheket jelentősen csökkentette.

– A honvédelmi miniszter 1977-ben megvizsgáltatta az őrállomány irányában végzett nevelőmunka tartalmát, színvonalát, majd átfogóan intézkedett az őrszolgálat további javítására vonatkozó feladatokról. Előírta, hogy minden arra alkalmas katona havonta 1–2 alkalommal őrszolgálatot lásson el. Elsősorban az írnokok, raktárosok, rajzolók, gépko-

csivezetők jönnek számításba. Ezzel hétvégeken csökkentik az őrkatonákra háruló terheket, másrészt emezek is gyakorolják a szolgálat ellátását. Őralegységbe csak egészséges, szociális problémától mentes embereket szabad behívni. Fokozni kell az őrkatonák irányában végzett nevelő munkát, s a lehetőségek függvényében javítani az objektív körülményeket.

– A HM-rendelkezés alapján a csapatparancsnokok, alárendelt egységeiknél és alegységeiknél kétévenként mindenre kiterjedő ellenőrzéseket tartanak, s a legszükségesebb feladatok végrehajtására intézkedéseket tesznek.

– Az MN Politikai Főcsoportfőnökség és a katonai igazságügyi szervek munkakapcsolat keretében az őrszolgálati bűncselekményeket rendszeresen feldolgozzák, az ok- és okozati összefüggéseket, a parancsnoki mulasztásokat és a vezetési fogyatékosságokat feltárják, s a hasonló bűnesetek megelőzése és az őrállomány nevelése érdekében levonható tanulságokat a parancsnokok, pártpolitikai munkások számára feldolgozzák, és a helyi viszonyokra való aktualitását kezdeményezik.

Az őrzés-védelem alapvető eszközeinek a kedvező irányú változása, az állomány nevelését szolgáló eszközök és módszerek gazdagítása, a különböző intézkedések eredményeképpen a szolgálat ellátása humanizálódott, elviselhetővé vált. Ezt minősíti a feladatok ellátásának színvonala, érzékelteti, hogy az utóbbi 10 évben az őrségek mulasztásából, hibájából ellenséges behatolás, rombolás vagy jelentős anyagi kár, az őrzött és védett társadalmi tulajdon nagymérvű károsodása sem következett be. Egyre gyakrabban fordul elő, hogy az őrkatonák szolgálati tevékenységük során állhatatosságról, magas fokú fegyelmezettségről és tudatosságról tesznek tanúbizonyságot. Nem ritka, hogy szolgálati feladataik mellett veszélyes bűnözőket fognak el, tartóztatnak fel, illetve személyi és anyagi értékeket mentenek meg.

Az őrkatonák törvénytisztelő, jogkövető magatartását bizonyítja, hogy míg a hatvanas években a több ezer őrkatona közül évente átlagban 100 fő követett el őrszolgálati bűncselekményt, a hetvenes évek végére ez a szám 20–30-ra csökkent. (Többségét elalvásért, az őrhely elhagyásáért kellett felelősségre vonni.)

A sorkatonák által elkövetett öngyilkosságok a néphadseregben folyamatosan csökkenő tendenciát mutatnak. Alig egyötöde a K. u. K.-ban és a harmincas években a Horthy-hadseregben regisztrált arányoknak. De az ötvenes évekhez viszonyítva is 50 százalékos javulás mutatkozik. A hetvenes évek második felében kialakult – a kötet egy másik tanulmányában pontosan jelzett – arány több mint egyharmaddal alacsonyabb, mint a megfelelő számú és korú polgári lakosságé ugyanezekben az években. Csökkent az őrhelyeken elkövetett öngyilkosságok száma és aránya is, de 40–50 százalékuk még mindig itt fordul elő. Vizsgálataink és megfigyeléseink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a kedvezőtlen helyzet összefüggésben van azzal, hogy az őrszolgálat a katonák számára az a kivételes helyzet, amikor a lőszer és a fegyver együtt – rendszeresen hozzáférhető, s ahol – az őrhelyen – egyedül tartózkodik és ellenőrizhetetlen a fegyver felhasználása. A fegyverrel elkövetett öngyilkossági cselekmények következményei rendkívül súlyosak: minden második eset halállal végződik, de rendszerint az életben maradók is egész életükre kiható, súlyos egészségromlást, sérülést szenvednek. (A sorkatonák által egyéb körülmények között és módon elkövetett öngyilkossági cselekményeknél csak minden huszadik végződik halállal.)

Könnyen belátható, hogy a sorkatonák körében előforduló öngyilkosságok gyakoriságának további korlátozása nagymértékben az őrszolgálatban előforduló esetek megelőzésének a függvénye. Néphadseregünk szocialista jellegének az erősítése, a szocialista humanizmus megköveteli, a rendel-

kezésre álló tapasztalatok, fejlődő nevelési és vezetési kultúránk pedig lehetővé teszi, hogy ezen a területen is előbbre lépjünk.[7]

A gyakorlati tapasztalatok, a különböző őrszolgálati vétségek és bűntettek elemzése és feldolgozása igazolta azt a feltevést, hogy a veszélyeztetett környezettel, antiszociális háttérrel rendelkező büntetett előéletű, öngyilkossági kísérletet már elkövetett vagy arra hajlamos egyéneket őrszolgálatba, értelemszerűen őralegységbe nem célszerű beosztani. Mégis megesik, hogy csak az elkövetett bűncselekmény után derül ki, hogy a katona kedvezőtlen előtörténettel rendelkezik. Másrészt az áthelyezések, tartós vezénylések esetén – érdekből kiindulva – igyekeznek megszabadulni az ilyen problémás emberektől, függetlenül attól, hogy őralegységbe kívánják őket elhelyezni, vagy sem. Megfeledkeznek arról, hogy személyes és társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy az őralegységbe helyezett katona képes legyen a szolgálattal szemben támasztott követelményeknek megfelelni, sikeresen beilleszkedni, esetleges konfliktusait deviáns viselkedés, önagresszió nélkül megoldani.

Statisztikai adatok alapján jól kimutatható, hogy őrszolgálat alatti fegyelmezetlenségre, szabályszegésre, bűncselekményre és más rendkívüli eseményre általában akkor kerül sor, amikor az őralegység hivatásos állománya, az őrségért felelős parancsnokok a szolgálati helyükről eltávoznak. Kiképzési szűnnapokon, szombat délután, vasárnap, illetve ünnep előtti és utáni napokon. A különbség tehát szignifikáns és okai elsősorban az ünnepnapokra vezényelt őrségek összetételében, hiányos felkészítésében, ellenőrzésében gyökereznek. Ezekre a napokra általában a halmozottan hátrányos helyzetű, a kedvezményektől különböző okok miatt (alacsony teljesítmények, fegyelmezetlenségek stb.) kizárt katonákat vezénylik szolgálatba. Ráadásul az őrségek felkészítését gyakran a sorparancsnokok végzik, amely esetenként felületes,

több kívánnivalót hagy maga után. Az is megtörténik, hogy a különböző alegységektől „kiállított" őrséget a parancsnokok csak a legritkább esetben ellenőrzik, mivel annak tevékenységéért közvetlenül nem éreznek felelősséget.

A fenti jelenséggel összefüggésben megemlítenénk, hogy az egyenlőtlen, halmozottan hátrányos helyzetből adódó rossz közérzetet az újabb, hétről hétre ismétlődő ünnepi szolgálatba való vezénylés fokozza. Ebben a légkörben a lappangó indulatok aktivizálódnak, a szolgálatban megjelenők pedig különös intenzitásra tesznek szert. A katonaszociológia már régóta feltárta, hogy ilyen esetben az úgynevezett relatív deprivációval (viszonylagos megfosztottság) jelenségével van dolgunk, amely a pszichikai-morális állapotra romboló hatást fejt ki. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a nehéz körülményeket a katonák zokszó nélkül elviselik, ha azok valamennyiüket egyaránt arányosan és egyenlően érintik, azaz, ha a terhek viselésében egyenlőség van és a különböző javakhoz, kedvezményekhez való hozzájárulás nem sérti az igazságosság elemi követelményeit.

Az őrszolgálattal mint különleges katonai szolgálati tevékenységgel való elégedettséget, a katonák magatartását befolyásolja, hogy a hadseregben is kialakultak az úgynevezett divatos szakmák, beosztások, amelyek iránti vonzódásban – egyéb orientáló tényezők mellett – a behívásra kerülő fiataloknak a harci-technikai eszközök, korszerű fegyverrendszerek iránti fokozott érdeklődése, az új, korszerű iránti fogékonysága nyilvánul meg. Így nem véletlen, ha az őralegységbe történő beosztást, kiválasztást a fiatalok nem fogadják kitörő lelkesedéssel. Különösen nem a közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők, mivel igényeiket, elvárásaikat az őrszolgálat nem elégíti ki. Azt viszont különösebben nem szükséges bizonyítani, hogy az a tevékenység, amely nincs összhangban az egyén ambícióival, képességeivel, nem optimális „feszítettséggel" teljesíthető, morális kárt okoz a

személyiség értékrendjében, akadályozza a feladattal való érzelmi azonosulást.

Azt a körülményt mindenkor mérlegelni szükséges, hogy főiskolát, egyetemet végzett katonákat lehetőleg őralegységbe ne osszanak be. A társadalmi és egyéni érdekek egyeztetése is azt igényli, hogy a katonák képességeik, végzettségeik alapján legyenek foglalkoztatva.[8]

Már korábban – ha csak érintőlegesen is – utaltunk arra, hogy az elmúlt évtizedben az őrszolgálat feltételei lényegesen megváltoztak, így annak ellátása kétségtelenül könnyebb lett. Az őrtornyok többsége fűthető, az őrzendő objektumok jól ki vannak világítva, az őr leülhet, orifonon, telefonon és technikai eszközökön keresztül bármikor kapcsolatot tud létesíteni őrparancsnokával, felvezetőjével. Könnyebb, de ezzel együtt sem egyszerű feladat, mert a katonai tevékenységek szakosodása, túlzott specializálódása, az őrzendő objektumok decentralizálódása következményeként az őrszolgálatot mind nagyobb arányban szervezetszerű, vagy időszakos vezényléssel kikülönített őralegységek látják el. A rendelkezésre álló létszámkeret rendszerint csak két, esetenként másfél váltást tesz lehetővé, így nem csoda, ha havonta 10–15 esetben, azaz másnaponként is adnak őrszolgálatot. Egyes helyeken éles a kontraszt az őr, vagy karbantartó, illetve más alegységekhez beosztott katonák helyzete, igénybevétele, pihenési és szórakozási lehetősége között. Néhány alegységnél objektív okok miatt az őrségből leváltott katonákat egyéb feladatokkal is megbízzák, ügyeletes tűzoltórajba, konyhai munkára, külön feladat végrehajtására is beosztják. Előfordul, hogy a katona lábáról a bakancs csak 36–40 óra elteltével kerül le.

A központi és helyi kezdeményezések hatására az őralegységek, őrségek élet- és szolgálati körülményei megváltoztak, szembetűnő fejlődésen mentek keresztül, de ezzel együtt sem hallgatható el, hogy néhány alegységnél, intézetnél az elöl-

járók a harckészültségi, hadműveleti, kiképzési, népgazdasági feladat végrehajtása mellett az őrszolgálatot másodlagos, perifériku kérdésként kezelik. Úgy tűnik, hogy az őrszolgálat megszervezését, irányítását, különösen az ellenőrzést még több esetben alegységszintű feladatnak tekintik. Az sem elszigetelt jelenség és gyakorlat, hogy azokat a sorkatonákat, akik szolgálati feladataikat nem megfelelően végzik, azzal fenyegetik, hogy őralegységekbe kerülnek. Annak ellenére, hogy mindez egyre ritkábban fordul elő – nehezen lehet ezt a merev gondolkodást áttörni –, hogy néhány hivatásos katona az őralegységet ne büntető-fegyelmező „eszköznek" tekintse. Így aztán nem véletlen, ha néhol az őrkatonák helyzetüket, szerepüket, tevékenységüket alulértékelik.

Az utóbbi években a katonai tevékenységek, beosztások egy részének értékrendje átrendeződött, a harci technika kiszolgálásával, kezelésével kapcsolatos, általában magasabb felkészültséget, műszaki, technikai ismereteket igénylő beosztások presztízse került előtérbe. Ezzel párhuzamosan a hagyományos szolgálati formák, így az őrszolgálat és más kisegítő tevékenység vonzereje jelentősen csökkent, amiben minden bizonnyal belejátszottak a nevelő, felvilágosító munka gyengeségei, e feladatok szükségességének és értelmének hiányos bemutatása. Gondok elsősorban azoknál az alegységeknél és egységeknél jelentkeztek, ahol az őrszolgálatot őralegységek látják el.

Az őralegységbe és szolgálatba történő kiválasztás, felkészítés, a megelőző és nevelő munka

A különböző beválási kísérletek és felmérések alapján őralegység tagja csak olyan katona lehet, aki magas fokú erkölcsi-politikai követelményeknek megfelel. Képes arra, hogy az

őrszolgálat szempontjából előírt speciális ismereteket, készségeket elsajátítsa. Mint személyiség határozott, önálló cselekvésre, döntésre alkalmas és a felelősség súlya alatt pszichésen nem károsodik, mentálisan, szomatikusan egészséges.

A korhatár leszállításával 18–19 éves fiatalok is bekerülnek a hadseregbe, egy részük a viszonylag elmaradott társadalmi érettségnél vagy gyenge alkatánál fogva nehezebben alkalmazkodik a katonai élet feltételeihez, az őralegységek tevékenységéhez.[9] Határozottan állíthatjuk, hogy napjainkban nemegyszer túl nagy a különbség a polgári életben (munkahelyeken, iskolákban) tapasztalt, érzett, átélt egyéni felelősség, kötelesség és feladat, valamint a katonai szolgálat során jelentkező követelmények között. Az a tény, hogy az őrszolgálat ellátása a behívás előtti életmódhoz viszonyítva nagyobb fizikai és pszichés megterhelés alá veti a katonát, a nagy önállóság és annak az átérzése, hogy emberek életét, több milliós értékeket védelmez, s esetleges fegyelmezetlensége nagyon komoly kárt okoz (felelőtlenség, mulasztás, akár halált is eredményezhet), rendkívüli mértékben igénybe veszi a fiatalok tűrő- és teherbíró képességét. Ez mindenekelőtt azzal van összefüggésben, hogy az őrszolgálat ellátása (a felállított őr egyedül van őrhelyén, az év és napszak, időjárástól, hétköznaptól vagy ünnepnaptól függetlenül, a kiképzés, felkészítés során meg nem ismert, meg nem szokott zaj- és egyéb hatásoknak kitéve) változó körülmények között történik. Ezért nem lehet ideggyenge, pszichikailag kiegyensúlyozatlan katonát, vagy aki ilyen természetű betegség miatt már orvosi kezelésben részesült, őralegységbe beosztani. Az őrszolgálat ellátására való – eseti vagy folyamatos – alkalmasság idegi és pszichikai feltételeknek az elbírálásában a csapatorvos, illetve a sorozó orvos és a pszichiáter véleményét mértékadónak kell tekinteni.[10] Indokolt, hogy az orvos rendszeresen tanulmányozza az őralegységekben szolgálatot teljesítő katonák pszicho-neurológiai állapotát. Minimális követelmény, hogy

a már felderített és a sorozó, vagy szakorvos által is minősített „B" és „C" kategóriásokat ne osszák be őralegységbe, illetve őrszolgálatba. A sorozás pontatlanságára utal, hogy több „A" minősítésű katonáról az őralegységnél eltöltött egy-két hónap után derül ki, hogy alkalmatlan a szolgálat ellátására.

Az őralegységhez történő kiválasztást, az állomány optimális összetételének (életkor, iskolai végzettség, politikai szervezettség, családi állapot stb.) kialakítását nehezíti az a körülmény, hogy hatályos jogszabály szerint az őralegységekhez katonákat helyi kiegészítésből (a laktanyához legközelebb eső városokból és községekből, de legalább 100 km-es körzeten belül) kell biztosítani. Azért, hogy számukra rendszeresen lehetővé tegyék, hogy eltávozásuk idején lakóhelyüket rövid időn belül fel tudják keresni. Viszont figyelembe kell venni, hogy a behívásra kerülő fiatalok 30 százaléka nős – a különböző helyőrségekben az ettől való eltérés számottevő – néhány őralegységnél ez az érték a 45–60 százalékot is megközelíti. Mivel a nős katonák számára a nőtlenekhez viszonyítva több kedvezmény van előírva (hetente hosszabb kimaradásra, havonta egyszer eltávozásra hazamehetnek), igy előállhat olyan helyzet, amikor is a nőtlenek bármilyen jól dolgoznak, lényegesen kevesebb alkalommal kaphatnak kimaradást, eltávozást, jutalomszabadságot. Az ily módon létrejött feszültség feloldása igen komoly problémát jelent az alegységparancsnokok számára. Az csak részbeni megoldásnak tekinthető, hogy havonta 1–2 alkalommal más beosztású katonák is „besegítenek". Tapasztalataink szerint az őralegységek összetétele leginkább akkor teszi lehetővé a végzett munka szerinti elismerést, eltávozás, szabadság szabályzat szerinti kiadását, a közel egyenlő és arányos teherviselés megoldását, ha a nősök aránya nem magasabb 30–35 százaléknál.

Abban az esetben, amikor az őralegységekre háruló terhek

csökkentése érdekében, különböző alegységektől válogatják ki az őrség tagjait, vagy valamelyik katonai objektum őrzését és védelmét kikülönített alegység látja el, az alábbiakat célszerű megfontolni, illetve figyelembe venni:

– A szolgálati szabályzat előírása szerint őrszolgálatot csak olyan katona láthat el, aki megfelelő kiképzésben, felkészítésben részesült, az előírt lőgyakorlatot eredményesen végrehajtotta (azaz fegyverét mesterien tudja kezelni), ismeri a szolgálat ellátásával kapcsolatos tennivalókat, szabályzókat, fegyelmezett, fegyelmi vagy büntető eljárás nem folyik ellene, illetve fogdafenyítés hatálya alatt nem áll. Megfelel az őrkatonákra előírt egészségügyi követelményeknek. A csapatok nagy részénél az elöljárók azt az elvet és gyakorlatot követik, hogy minden arra alkalmas katona a sorkatonai szolgálat ideje alatt többször lásson el őrszolgálati feladatot. A félreértések elkerülése végett azoknak a katonáknak a nevét, akik egészségügyi minősítésük következtében szolgálatot ideiglenesen, vagy véglegesen nem adhatnak, egység, alegység parancsban is megjelentetik. Gondoskodnak arról, hogy a kijelölt katonák a szolgálatba lépés előtt legalább 8 órával erős fizikai munkát ne végezzenek, feladataikat pihenten kezdjék meg, illetve szűrjék ki azokat, akik súlyosabb egyéni, vagy családi problémákkal küzdenek.

– Az őrszolgálat megszervezéséért felelős parancsnokok körében egyre inkább kezd elfogadott gyakorlattá válni, hogy több alegységtől őrséget, vagy – ideiglenesen meghatározott időre – őralegységeket nem vezényelnek, szerveznek. Abból indulnak ki, hogy az ilyen alegységekben – amelyek nem képeznek közösséget, ahol a kijelölt parancsnokok nem ismerik a beosztottakat – a morális és fegyelmi rendellenességek valószínűsége magas. A szolidaritás, a kölcsönös bizalom hiánya miatt a katonák magukra maradnak gondjaikkal. Márpedig a gyenge vezetés és a kialakulatlan közösségi élet körülményei között könnyebben előfordul, hogy klikkek, erőszakos, nega-

tív beállítottságú hangadók uralják az alegység életét, más katonákkal szemben jogtalan előnyök biztosítására törekszenek.

– A több alegységből történő őrségkiválasztás esetén arra mindig megkülönböztetett figyelmet kell fordítani, hogy elmarasztalás, felelősségre vonás következményeként a katonák ne kerüljenek szolgálatba. Hasonló módon kell eljárni abban az esetben is, ha valamelyik katona személyes gonddal, megoldhatatlan problémával küzd. Erre nézve – amennyiben az elöljárók és alárendeltek, valamint a közösség tagjai között normálisak az emberi kapcsolatok – az alegységparancsnok, a KISZ-szervezet vezetősége, a megbízott aktívák, közösségek véleményét, információit vegye figyelembe és kellő tapintat alkalmazásával annak megfelelően intézkedjen.

– Az utóbbi öt év alatt őrszolgálatban elkövetett rendkívüli események egy része arra is visszavezethető, hogy a szabadságról, eltávozásról akut családi-személyi problémával visszatérő katonákat úgy válogatták ki, hogy az itt leírtakról az elöljárók mit sem tudtak. Ezért is szükséges az információs csatornákat úgy megszervezni és működtetni, hogy az elöljárók időben tájékozódjanak és célravezető intézkedéseket tudjanak foganatosítani.

– Az őrséget vezénylő törzsnek különös gondossággal kell eljárni a jelesebb ünnepnapokon szolgálatba lépők kiválasztásánál. Ezeken a napokon az elöljárók és az ügyeletes tisztek részéről az ellenőrzéseket célszerű gyakoribbá tenni. Az őrök hangulatának, magatartásának, szolgálatellátásának a folyamatos figyelemmel kísérése módot és lehetőséget ad egyrészt a megelőzésre, másrészt a nem kívánatos jelenségek esetén a közbeavatkozásra.

– Az őrszolgálat ellátása szempontjából nem csak az ünnepnapoknak, hanem egyes napszakoknak és évszakoknak is lehet kritikus jelentősége. A szokatlanul zord téli napokon, a nyári hőségben egyaránt fokozott próbatétellel kell szembe-

nézniük a katonáknak. Viharos, szeles, esős, vagy ködös időben nehezülnek az őrzés feltételei, romlanak a látási-hallási viszonyok. Mindezen hatások nehezítik, akadályozzák az őr érzékelési, észlelési, cselekvési funkcióit, lehetőséget adnak a tévedésekre.

– Az őrszolgálat ellátása közben az emberi fizikum élettani törvényszerűségeiben is találunk kritikus tényezőket. Az ismert fáradtság, elfáradás jelenségén belül az éjszakai virrasztás, az ébrenlét, éberség fenntartása jelent igen komoly fizikai-pszichikai terhelést. Jó tudni, hogy a kora hajnali órákban a szervezet vércukorszintje igen alacsony szintre csökken. Ennek következtében gyengül az általános fizikai erőnlét, a hangulat deprimálódik. A szervezet aludni kíván. Az álmossággal szemben a tudatos figyelem fenntartása igen nagy energiát követel, az alvás lehetetlensége viszont agresszív indulatokat mozgósít, kötelességszegésre, suicid gondolatokra késztet.

– Az őrszolgálatba lépő katonák időnkénti alkoholszondával történő ellenőrzése, a szeszesitalt fogyasztott katonák kiszűrése biztosítja azt, hogy ilyen állapotban fegyveres szolgálatot ne lássanak el, illetve a „másnapos" posztalkoholos emberek is kiszűrésre kerüljenek. Határozottan és következetesen kell érvényt szerezni annak az előírásnak, hogy aki őrszolgálatba lép, előtte 24 órával már szeszesitalt ne fogyasszon. Az ilyen megelőző intézkedéseket elsősorban szabadságról, eltávozásról visszaérkezett katonákkal szemben kell alkalmazni. Nem lehet viszont megfeledkezni arról sem, hogy a legkörültekintőbb odafigyelés ellenére is a látogatási napokon egy-két üveg szeszesital illegálisan bekerül. Bizonyítani nem szükséges, hogy ez milyen veszélyt rejt magában, ha ebből az őrkatonák is fogyasztanak.

– Az őrségekre történő kiválasztás nemegyszer azért szenved csorbát, mert ezt a tevékenységet nem mindig a felelős parancsnok végzi. Megesik, hogy a szolgálat összeállítását,

az őrhelyekre a beosztást az írnokokra, szolgálatvezetőkre (akik többségében sorkatonák) bízzák. Az őrhely elhelyezése, jellege, fontossága, a tevékenység feszessége nem egyformán veszi igénybe az őröket. Számos őrszolgálati vétség adódott már abból, hogy az őrhelybeosztásnál nem a katonák adottságait, az arányos igénybevételt, hanem a haveri kapcsolatokat vették figyelembe. Így a „protekciósok" sorozatosan a könnyebb, a kevésbé látható, ritkán ellenőrzött felállítási helyekre kerültek, amely „lebukásmentes" szolgálati feltételeket biztosított számukra. Az ilyen gyakorlat súlyosan sérti az őrségek rendjét, fegyelmét, kedvezőtlenül befolyásolja a katonák közérzetét, hangulatát. Reálisnak tekinthető tehát az az igény, mely szerint az őrségekhez a kiválasztást, őrhelyre való elosztást, a váltások beosztását olyan parancsnok, katonai vezető végezze, akinek a személye megfelelő garancia arra, hogy elfogultság nélkül, a szolgálat és humánum érdekeit egyaránt szem előtt tartva jelöli ki őrségbe katonákat. Akinél kicsi a valószínűsége annak, hogy döntéseit szubjektivizmus, érzelmi motívumok (ellenszenv, vagy rokonszenv), haveri kapcsolatok érdemben befolyásolják.

A sokéves tapasztalatok és a felmérések eredményei bizonyítják, hogy az őrszolgálat ellátása és a felkészítés között a legszorosabb összefüggés mutatható ki. Azaz a mindenre kiterjedő felkészítés kedvező alapot, biztonságot ad a szolgálat ellátásához, míg ennek a hiánya, vagy csak a rutinra való támaszkodás magában rejti, hogy az őr adott szituációban nem úgy dönt, cselekszik, mint ahogy az elvárható lenne. Az eddigi vizsgálatok alapján az őrség felkészítése ott bizonyult optimálisnak, ahol három területen végezték és az alábbiakból indultak ki:

a) A politikai felkészítés mindenekelőtt arra irányuljon, hogy: az őrkatona magas fokú felelősséget viseljen a rábízott javak őrzéséért és védelméért. Az őrszolgálat ellátásához, mint a katonai szolgálat speciális területéhez pozitívan viszo-

nyuljon, áldozatkész magatartást, kezdeményezőkészséget és öntevékenységet tanúsítson. Értse meg, fogadja el a szolgálati tevékenység szükségességét, legyen fegyelmezett, elvtársias. Az általa őrzött javakat minden módon és eszközzel őrizze, védelmezze. Ezt segíti elő a parancsnokok, párt- és politikai munkások, mozgalmi szervek sokoldalú tevékenysége, a politikai nevelés (az erkölcsi, fegyelmi, propaganda, felvilágosító kulturális nevelőmunka, ifjúsági munka stb.) egész rendszere és eszköztára.

Korábban már egy összefüggésben említett miniszteri utasítás is előírja, meghatározza, hogy következetesen, folyamatosan kell végrehajtani az őrállomány körében a szolgálat ellátását segítő politikai munkát. Az elöljárók számára ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy alaposan és mindenre kiterjedően ismerniök kell az őrállomány helyzetét, hangulatát, azokat a körülményeket, amelyek a szolgálathoz való viszonyukat befolyásolják. Az őrállomány körében előforduló negatív jelenségek okait tárják fel, s intézkedéseket tegyenek azok megoldására. Az őralegység politikai helyettese, illetve a KISZ-titkár annak érdekében, hogy figyelemmel tudják kísérni az őrkatonák viselkedését, hangulatát, közbe tudjanak avatkozni – helyesen járnak el, ha aktívákat jelölnek ki olyan őrkatonákból, akik képesek észrevenni a normálistól eltérő megnyilvánulásokat, operatívan kezdeményezik a megelőző beavatkozásokat a személyes közbelépéssel és az elöljáróknak tett jelentéssel. Vigyázni kell arra, hogy az alparancsnokok felkészítés helyett, az őrkatonákat ne a katonai ügyészségekkel és bíróságokkal fenyegessék. A szolgálatot ne ezzel akarják szabályszerűvé tenni.

Az őrszolgálat eredményes ellátásának feltételei között kiemelt helyen áll a gondoskodás, az ellátás (élelmezés, ruházat, pihentetés, gondok-problémák megoldása, szabad idő biztosítása stb.) színvonala. Ezzel azonos értékű az is, hogy

a katona a tevékenység megvalósításához érezzen elegendő motivációt, legyen megfelelő akarata hozzá.

b) Az őrállomány körében végzett szakmai felkészítés fontos rendező elve – az általános katonai-politikai kiképzésen túl –, hogy a szolgálatba lépő katona pontosan ismerje az őrszolgálat ellátására vonatkozó előírásokat, különleges tennivalókat. Mindezeket képes legyen alkalmazni, jogszerűen megvalósítani. A szakmai felkészítés jelentőségét aláhúzza, hogy az őrhelyen az őr egyedül van, támadás vagy erre utaló jelenség esetén önmagának kell eldönteni, hogyan, milyen módon cselekszik. Különösen a fegyverhasználat esetei azok, amelyek tévedésre nem adnak lehetőséget. Azért sem, mert a „jogtalan" fegyverhasználatot a törvény csakúgy bünteti, mint a „jogos" fegyverhasználat elmaradását. Arról nem is beszélve, hogy a fegyverhasználat mindig emberek életének, vagy legalábbis súlyos sérülésének a veszélyeztetésével jár. Az őrkatonának a felkészítés során eligazodást kell nyerni abban, hogy ha őt, vagy az általa őrzött javakat az őrségben támadás éri, kivel, hogyan, milyen módon és eszközzel tart fenn kapcsolatot, illetve személyes problémái esetén (betegség) hogyan történik leváltása. A szakmai felkészítés, az egyes őrhelyeken való konkrét tennivalók meghatározása, az őrmintakertek (az őrzésre kijelölt objektumok méretarányos kicsinyített mása, a felkészítés egyik segédeszköze), gyakorlópályák, makettek felhasználásával történik. Ezeknek az eszközöknek a kialakítását, berendezését úgy szükséges megoldani, hogy biztosítsa az optimális munkát. A hatékony felkészítést némely esetben még hátráltatja, hogy a parancsnokok az előírásokat mechanikusan visszakérdezik, ahelyett, hogy értelmeznék és a helyi körülményekre alkalmaznák. Sok még a formális foglalkozás is, amely nem teszi lehetővé, hogy az őrséget vezénylő parancsnok meggyőződhessen arról, hogy az őrkatonák a szerzett ismereteket mennyire értik és tudják alkalmazni. Ilyen esetekben a teljesítményképes

tudás konkrét, esetenkénti és megbízható felmérése nélkül veszik át az őrséget. Különösen veszélyesnek tekinthető az a „felkészítés", amely a fegyverek töltésére, ürítésére, a biztonsági rendszabályok betartására vonatkozó kérdéseket nem dolgozza fel elég gyakorlatiasan, rutinjellegű feladatnak tekintik. Elfogadható az a gyakorlati tapasztalat, hogy töltetlen fegyver nincs, azzal felelőtlenül játszani, az előírásokat megszegni nem lehet. Az őrszolgálat alatt bekövetkezett fegyverbalesetek szinte kivétel nélkül fegyelmezetlenségre, a felkészítés felületességére és játékos, gyerekes meggondolatlanságra vezethetők vissza.

Az őrparancsnokok, felvezetők felkészítése külön figyelmet érdemel. Ugyanis közvetve ők felelnek az őrzött javak védelméért, közvetlenül az őrség harckészültségéért, a technikai eszközök üzemképességéért, az őrség elhyelezési körletének a rendjéért, az őrök tevékenységéért. Felkészítettségüktől nem kis mértékben függ formális és informális tekintélyük. Amire viszont igen nagy szükségük van. Hiszen olyan őröknek az elöljáróik, akikkel „sorstársak" (az őrparancsnokok többségében, a felvezetők minden esetben sorkatonák) nem kis nyomást kell kivédeniök azért, hogy az őrség rendjét, fegyelmét biztosítsák. Nem ritka eset az sem, hogy az elöljárók és a beosztottak által támasztott igényeket nem tudják egyeztetni, szerepkonfliktusba keverednek.[11] Arra kell őket nevelni, bátorítani, hogy egyfelől a felülről és alulról jövő nyomást úgy egyeztessék, hogy az őrzés-védelem biztosított legyen, a szabályzatoktól ne térjenek el, másfelől a rájuk ruházott viszonylag nagy szolgálati hatalommal merjenek élni, de azt sohasem használják fel erkölcs- és jogsértő cselekedetekre.

c) Ahhoz, hogy az őrkatona a fegyveres szolgálat, a harcfeladat ellátása közben a ránehezedő felelősséget, terhet képes legyen konfliktusmentesen feldolgozni és elviselni arra van szükség, hogy folyamatosan és céltudatosan pszichés

értelemben is felkészítésre kerüljön.[12] Olyan képesség, készség, jártasság birtokába jusson, amely elegendő a változó feltételek és körülmények közötti tevékenységre. Vitathatatlan, hogy az őrkatonának olyan tűrő- és teherbíró képességgel kell rendelkeznie, hogy amikor őrhelyén gyakorlatilag egyedül van, ne uralkodjon el rajta a szorongás, a kínzó egyedüllét tudata, depresszió; ne engedje magát irracionális kényszerképzetek hatalmába kerülni. A felsorolt igények és követelmények kielégítése egyfelől megvalósul a politikai, szakmai felkészítés során, másfelől úgy, hogy az őrségbe készülő katona is kondicionálja magát. Azzal a szilárd meggyőződéssel és eltökéltséggel lépjen szolgálatba, hogy amit tesz, az nemcsak hogy szükséges, hanem megtisztelő és képes a terhek elviselésére.

A fentiek megvalósítása már eleve azt tételezi fel, hogy őrszolgálatba csak pszichésen stabil, kiegyensúlyozott emberek kerüljenek. Az őrségek felkészítése az ügyeletes tisztek által tartott eligazítással fejeződik be. Nem szokásból kérdezik meg, hogy mindenki pihent-e, van-e olyan problémája, ami miatt a szolgálatot „felvenni" nem tudja.

Az őrség pszichés klímáját – az objektív körülmények biztosításán, felkészítésükön túl – a végzett vizsgálatok és kísérletek alapján befolyásolja a feladat jellege (nem mindegy, hogy az őrség milyen fontos objektum őrzését és védelmét látja el), az őrparancsnok (helyettes), felvezető viszonya, kapcsolatrendszere, az egymás tevékenységéért érzett felelősség, bajtársiasság és egyéb körülmények. Mindebből kiemelkedik a szolgálati elöljárók példamutató magatartása. Tapasztalatok szerint annál az őrségnél, ahol az őrparancsnok határozott, követelménytámasztó, emberséges, a szolgálati szabályzat szelleme szerint tevékenykedik, a katonák hangulata, viselkedése is ezt tükrözi.

A felállítási helyen levő őrök tevékenységének a figyelemmel kísérése, irányítása, befolyásolása nagy horderejű kér-

dés. Azonkívül, hogy kétoldalú jelzőrendszeren keresztül az őrparancsnok meggyőződhet arról, hogy az őr mennyire éberen látja el szolgálatát, jelentést, tájékoztatást kér tőle, kiegészítő feladatokkal láthatja el, amely az őr számára biztonságérzetet is ad – ezért sem lehet elfogadni azt a véleményt, hogy az őröket mit zavarjam, tudják azok a kötelességüket.

Az őr lelki egyensúlyának megtartása szempontjából figyelembe kell vennie azt, hogy őrszolgálat ideje alatt ha az őr nem az őrszolgálattal kapcsolatosan követ el enyhébb fegyelemsértést, az őrparancsnok utasítsa rendre, és a szolgálat eltelte, a fegyver, lőszer leadása után rendelje kihallgatásra. Abban az esetben, ha az őrség tagjai közül valaki súlyos fegyelemsértést vét, vagy megsérti az őrszolgálati követelményeket, az őrparancsnok váltsa le, vegye el fegyverét, tartsa az őrparancsnoki szobában és jelentse az esetet az egységügyeletes tisztnek.

Az iménti megfontolások alapján az őrség kötelékébe tartozó katonákat, őrszolgálat alatt elkövetett fegyelemsértéséért csak az őrség leváltása után lehet felelősségre vonni, illetve megfenyíteni. A felállított őrt súlyos fegyelemsértés esetén is le kell váltani és fogdába kell helyezni. Szorosabban véve, a megelőző munkával függ össze az is, hogy az őrszolgálatba vezényelt és szolgálatot ellátó katonát semmilyen minőségben sem lehet kihallgatni. Minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy az őrszolgálatba vezényelt, illetve azt ellátó katonát bárki megfenyegesse, bárki révén olyan információk birtokába jusson, amelyek ránézve közvetlen, vagy közvetett fenyegetést tartalmaznak, azaz lehetővé teszik, hogy azokból a katona olyan következtetést vonjon le, miszerint őt elmarasztalás, hátrány fenyegeti.

Az őrségért felelős parancsnokok körében – az utóbbi években – mind általánosabb az a felismerés, hogy a színek pszichológiai hatással bírnak, hozzájárulnak a szolgálat ellátásához fontos jó közérzet kialakításához. Ilyen meggondolás-

ból az őrszobák helyiségeinél, berendezéseinél, különböző színtechnikai megoldásokat alkalmaznak. Egyre több alakulatnál belátják, hogy a színtechnikai megoldásoknak funkcionális és esztétikai jelentősége van. Befolyásolja a pihenést, a készenlétet, meggyorsítja a tájékozódást, fokozza a biztonságérzetet.

Az őrszolgálatot ellátó katonáknak – mint az őrség tagjainak – külön-külön, de együttesen is alkalmasnak kell lenniük feladatuk magasszintű teljesítésére. A pszichikai felkészítés körébe tartozik az is, hogy az őrség minden katonája egymáshoz és a parancsnokokhoz való személyes kapcsolata feszültségmentes legyen. Semmiképpen nem célszerű őrszolgálatba vezényelni egymással haragos viszonyban levő vagy elvtelenül rivalizáló embereket. Megengedhetetlen az őrszolgálatban egymást ugrató, egyes katonákat gúnyoló, önérzetükben sértő magatartás. Az őrszolgálat komolysága kizárja a félénk természetű emberek ijesztgetését, de azt is, hogy ellenőrzés, leleplezés címén szabálytalan módon az őrt megközelítsék, indulatra provokálják.

A pszichikai felkészítés feladata – többek között – az is, hogy a katonában ébren tartsa az érdeklődést, az ellenállást a rutinnal, megszokással szemben. Minden egyes felvezetés alkalmával ébren kell tartani bennük a belső ellenőrzés igényét, amely a figyelmüket rögzíti és a tudatos kontrollt biztosítja a külső hatásokra adott cselekvéseikben. Óvni kell a katonákat minden olyan környezeti hatástól, mely indulati cselekvések, primitív pánikreakciók elindítója lehet.

Befejezésként nem tartjuk szükségesnek és célszerűnek a legfontosabb következtetések, tanulságok és feladatok ismételt tételes felsorolását, sommázását. Többsége az egyes problémák tárgyalásánál megfogalmazásra került. Mégis úgy véljük, hogy bizonyos kérdések felszínen tartása és még inkább megoldása nélkülözhetetlen. Az őrszolgálatot ellátó állomány élet- és szolgálati körülményei, az őrszolgálathoz

való viszonya, az őrzött objektumok biztonsága várhatóan kedvezőbbé fog válni azáltal, hogy az érvényben lévő intézkedések szerint – a katonai objektumok jellegétől függően – a jövőben tovább fog folyni a technikai őrzés kiszélesítése, az őrkutyás őrzés fejlesztése, a hagyományos őrzésvédelmi rendszer korszerűsítése. Az őralegységek létszámkerete ennek megfelelően mindenütt biztosítani fogja a kettő és fél, illetve három váltást és ez egyben megteremti annak a feltételeit, hogy az őrkatona ne kerüljön hátrányosabb helyzetbe, mint más beosztású sorkatona.

1. *Molnár Károly alezredes–Radnai Tamás alezredes:* Az őrszolgálathoz való viszony és a biztonságos őrzés alakulása a főbb befolyásoló tényezők tükrében. Honvédelem, 1969. 5. „T" szám. 141. oldal.

2. A Magyar Népköztársaság Fegyveres Erőinek Szolgálati Szabályzata. Honvédelmi Minisztérium kiadása. 1974. 190. oldal VI. fejezet 402. pont.

3. Az őralegységek, az őrkatonák felkészítése során az elöljárók gyakran idézik fel annak a katonának a helytállását és történetét, akinek – az időszámításunk első évszázadában elpusztult városi (Pompeit) borító sok méter magas láva, kő és hamuréteg alatt évszázadok múltán tartott ásatások során megkövesedett testét feltárták. Harcostársai elmenekültek, de ő helyén maradt. Olyan őr volt, aki inkább vállalta az önfeláldozást, mintsem őrhelyét elhagyja

4. *Miksik:* Katonai pszichológia (A békebeli katonai szolgálat osztályozása az igényszint szempontjából). Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1968. 322–336. oldal.

5. *Almásiné dr. Törőcsik Anna alezredes:* Az őrszolgálat pszichológiai jellemzői. Honvédelem, 1968. 11. sz. 43. oldal.

6. *Almásiné dr. Törőcsik Anna alezredes:* uo. 45. oldal.

7. *Molnár Károly ezredes:* A büntetett, vagy veszélyeztetett környezetből bevonult sorkatonák beilleszkedése segítésének feladatai és módszerei. Az öngyilkosságok megelőzésének lehetőségei és eszközei őrszolgálatban. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. 1980. 111. oldal.

8. ...„Az őrállomány körében végzett tartalmi munka színvonalát jelentősen befolyásolhatja az a körülmény, hogy egyrészt a beosztot-

tak is – és a parancsnoki beosztásba kerülők is – tendenciaszerűen adottságaiknak és képességeiknek megfelelő beosztásokba kerülnek. Ez már csak azért is fontos kérdés, mivel a beosztás, a szolgálati feladat döntő mértékben meghatározza az őrkatonák alkalmazkodását és viszonyukat a katonai szolgálathoz. Márpedig a katonai szolgálathoz való viszony elsőrendű politikai kérdés, olyan szociális tény és szociológiai változó, amely a magatartás teljes tartományát és a katonai viselkedésformákat is jelentős mértékben determinálja. A hasznos és érdemes szolgálatteljesítés javíthatja a katonák közérzetét, elégedettségét és jelentősen korlátozhatja a katona és a szervezet, a parancsnok és beosztott, valamint a katona és a technika viszonyában, érintkezési felületein előforduló súrlódásokat, konfliktusokat. A jelenlegi gyakorlat szerint a sorkatonák egy részét még tényleges vagy vélt képességei és elvárásai alatt foglalkoztatják. Egy kisebb hányadukat viszont fölötte. Vitathatatlan, hogy ezek a jelenségek, azon túlmenően, hogy kedvezőtlenül befolyásolják a beválást és a teljesítményt, az aktív alkalmazkodást, néha kimondottan fékező erőt jelentenek a feladatok teljesítésében." *Földesi Sándor–Kecse Lajos:* Alparancsnokok. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1981. 79. oldal.

9. *Molnár Mihály alezredes–Radnai Tamás alezredes:* uo. 154. oldal.

10. Lásd: részletesebben Utasítás a katonai egészségügyi alkalmassági vizsgálatokhoz. I. r. Eü(18)1975. sz. 35., 37. oldal, 2/1. pont, valamint a 38. oldal 2/1 pont, továbbá a 69–75. oldal. Ennek megfelelően a sorkatonák egészségügyi minősítésére az alábbi fokozatok vannak érvényben:

„A" = „Alkalmas korlátozás nélkül"
Itt olyan elváltozások lehetségesek, amelyek a szolgálat teljesítését nem zavarják. Fegyvernemi (beosztás) korlátozás nincs.

„B" = „Alkalmas fogyatkozással fizikai korlátozás nélkül"
A szükséges más jellegű korlátozást a döntésnél fel kell tüntetni. Azt jelenti, hogy a felülvizsgált személy kisfokú szellemi vagy érzékszervi fogyatékossága, vgay azok fokozódása, veszélye következtében, egyes beosztásokra nem vehető igénybe.

„C" = „Alkalmas, fizikai korlátozással"
A fizikai megterhelés ellenjavallt. Ezt a megjelölést kell

alkalmazni pl. keringési, csontrendszeri elváltozásoknál, amelyeknél a fizikai megterhelés egészségkárosodást idéz elő. A döntésnél fel kell tüntetni, hogy pl. testnevelés, terepfoglalkozás, őr- vagy 24 órás szolgálat, futás, menetgyakorlat alóli felmentés szükséges.

„D" = „Alkalmas csak tanult szakmájának megfelelő katonai beosztásban"
Olyan munkakörbe osztható be, ahol a fizikai vagy pszichikai megterhelés a polgári igénybevételtől nem tér el. Az előző két fokozatnál jobban beszűkíti az alkalmasságot, egyes elemeit tekintve azokkal lényegében megegyezik.

„I" = „Ideiglenesen alkalmatlan ...-ig"
Az ideiglenesen alkalmatlanság időtartamának alsó határát is fel kell tüntetni.

„E" = „Alkalmatlan"

11. A szerepek, szerepelvárások összefüggéseit részletesebben elemzi Csepeli György: A szociálpszichológia vázlata (Népművelési propaganda Iroda 1979) című munkája. 57–62. oldal.

12. A katona pszichés felkészítésének a jelentőségével foglalkozik St. Kwiatkowski lengyel katonaszociológus: A katona pszichikuma a harctevékenység során című tanulmányában. (Katonaszociológia. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1980. 139. oldal) Többek között rámutat arra, hogy a katonák lélektani felkészítése annak a rendszeres és céltudatos kiképző-nevelő tevékenységnek a függvénye, amelyet tervszerűen ellenőrzés mellett kell végezni. A katonai edzettség és bátorság nem formálható illuzórikusan. Ezt segíti elő a katonák felkészítésének a rendszere, az ideológiai, politikai nevelés, a harci és technikai kiképzés, valamint a fizikai ellenállóképesség megteremtése.

A SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGEK ÉS A FEGYELMEZETT MAGATARTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

A felületesen szemlélő számára erőltetett kapcsolatkeresésnek tűnhet az az összefüggés, amelyre a cím utal, s egymás után fogalmazódnak meg kérdései: vajon csakugyan van-e kimutatható, vagy akárcsak feltételezhető kapcsolat a fegyelem és a szabad idő között; általános fegyelmezettségünk (a munkában, a kapcsolatainkban, stb. megnyilvánuló „rendezettségünk") miként jelenik meg szabadidős szokásainkban, a szabad idő eltöltésének módjában. Továbbá miként alakítja magatartásunkat – ha úgy tetszik: annak fegyelmezettségét – mindaz, amit és ahogyan a szabad időnkben teszünk?

A feltett kérdésekre – s a felsoroltakon kívül még számos másra – igyekszünk választ keresni, amelyet ezúttal nem egyszerűen a kíváncsiság motivál! Statisztikai tényeken nyugvó tapasztalat ugyanis, hogy a sorkatonák által elkövetett fegyelemsértések jelentős hányada elsősorban a laktanyákon kívül eltöltött szabad időre esik. Van abban igazság, hogy az emberek szabad idejükben általában jobban „elengedik magukat", a munka (a kiképzés) feszesebb magatartásmódot kívánó időszakát követően hajlamosabbak a szabadosságra, bizonyos normák „szabadabb" kezelésére, esetleg megsértésére.[1] Mindezzel együtt is – azoknak van igazuk, akik a fegyelmet az egész személyiség tartalmas megnyilvánulásaként kezelik,[2] amiből az is következik, hogy gyakorlatilag nincs

az általános magatartástól független (esetleg azzal ellentétes irányú), ún. szabad idő magatartás. Tulajdonképpen tehát – miután az emberi személyiség (bár igen bonyolult) a fegyelmezettség általános jellemzői a szabad időben éppúgy hatnak, mint az élet más tartományaiban.

Szükséges azt is hangsúlyozni, hogy a szabad időben folytatott tevékenység – a mozgalmi élet, a közművelődés, a tömegsport – elsősorban nem a fegyelem erősítésének, a fegyelmezett magatartás alakításának céljait szolgálja. Bár e feladat fontosságához – mindenekelőtt itt, a hadseregben – nem férhet kétség, a szabad idő hasznosítása ennél lényegesen összetettebb célrendszerű, a társadalom és az egyén továbbfejlődésének elősegítésére irányuló, több funkciójú tevékenységet jelent. Tehát a téma kifejtése során abból kell kiindulnunk, hogy a szabad idő alapvető „funkciója" az emberek művelődési és szórakozási igényeinek kielégítése, a pihenés, a felüdülés (a rekreáció), a szellemi és fizikai felfrissülés lehetőségének biztosítása stb. s közben politikai, erkölcsi és kulturális magatartásuk fejlődik, szervezett és spontán hatások folytán alakul, változik, azaz fegyelmezettebbé válik.

Mindemellett azért is érdemes a szabad idő és a fegyelem összefüggéseiről néhány gondolatot megkockáztatni, mert viszonylag sok írás foglalkozik a fegyelem tudati, erkölcsi, politikai tényezőivel, arról viszont ritkán esik szó, hogy a szabadidős tevékenységek milyen szerepet játszanak a fegyelmezett magatartás alakulásában.

A szabadidős-tevékenységek szerepe a katonai életformában

Mindenki számára kézenfekvő, hogy a polgári és a katonai életforma sok – nem egyszer lényeges – vonatkozásban eltér egymástól.[3] Külön tanulmányt érdemelne azoknak a jellegzetességeknek – hasonlóságoknak és eltéréseknek – a fejte-

getése, amelyek ebből a szempontból érdemlegesek. Ezúttal azonban a téma nem kívánja, a terjedelmi korlátok pedig nem teszik lehetővé, hogy a kérdés minden vonatkozását körülírjuk. Ami miatt a katonai életforma bizonyos tényezőit mégis szükséges kissé részletesebben szóbahozni, azt az a körülmény indokolja, hogy csak ily módon tudjuk érzékeltetni: milyen szerepet játszik a szabad idő – mint a katonai életforma alkotóeleme – a fegyelmezett magatartás alakulásában.

E tanulmány célja és rendeltetése azt követeli, hogy a katonai életforma kérdéseit mindössze két szempontból tegyük vizsgálat tárgyává:

a) a katonai életforma egészéből csupán a sorkatonákra jellemző tényezőket;

b) ebből is csupán azokat, amelyek a szabad idővel is összefüggésben állnak, illetve az itt szervezett tevékenység szempontjából kiemelést érdemelnek.

A katonai szolgálatra történő bevonulás okozta változások között van egy sor olyan tényező, amely a katonai életforma kialakulása és témánk szempontjából egyaránt komoly figyelmet érdemel.

A fiatalember bevonulása előtti életét számos kapcsolat szövi át, személyét sok-sok szál köti különböző formális és informális csoportokhoz.[4] A családi kapcsolatok – különösen az önálló családdal rendelkezők esetében – a munkahelyi közösséghez (kollégákhoz, szaktársakhoz, a brigádhoz) fűződő viszony, a baráti kötelékek azonban ebben az időszakban részben átmenetileg meglazulnak, bennük zavarok keletkeznek, részben esetleg fokozatosan és végérvényesen megszakadnak. Miután ezek a kapcsolatok életformájának, életmódjának kialakulásában, életvitelében döntő szerepet játszottak, részint „beépülnek" – legalábbis hatásaiban vagy következményeiben – új életformájába, jórészt azonban, a bennük bekövetkezett változások miatt bizonyos „hiányok", zava-

rok keletkeznek. Természetesen ezeknek a kapcsolatoknak jó része – ha megváltozott formában is – tovább él és hat, s különösen a szabadság, eltávozás, kimaradás alkalmával befolyást gyakorol a katona magatartására. A katonai életforma szempontjából azonban azoknak az új kapcsolatoknak van meghatározó szerepe, amelyek a szolgálati idő alatt alakulnak ki és erősödnek meg. Ezek kialakulásában, és a kapcsolatok minőségének mutatóiban fontos szerep jut a szabad időben folyó tevékenységnek. A mozgalmi élet, a sport, a közművelődési alkalmak, a közösen eltöltött szabad idő jó kovácsa a tartalmas kapcsolatoknak, és ezek az új – szüntelenül gyarapodó és változó – kapcsolatok befolyásolóivá válnak a katonai életformának.

A katonai életforma sajátja az az újfajta időbeosztás is, amely a katonai élet szabályozottságának egyik vetületeként jelenik meg a katona mindennapjaiban. A polgári életforma egyik jellemzője – és mint ilyen, nyilván „beépült" a fiatal életvitelébe –, hogy a napi munka befejeztével „szabadon" rendelkezik ki-ki az idejével, gyakorlatilag tehát – bár kissé leegyszerűsítve – maga osztja be a munkán kívüli időt, találja meg (vagy nem találja meg!) a számára pihenést, szórakozást jelentő elfoglaltságot. A katonai élet „időbeosztása" azonban nemcsak abban tér el az általa megszokott rendtől, hogy olyan „elfoglaltságokat" is tartalmaz, amelyek természetszerűleg polgári életformájában nem kaptak helyet, hanem abban is, hogy a kiképzési időn túl sem mindig önállóan osztja be idejét. Eltekintve attól, hogy a rendelkezésre álló idő hasznosításának (eltöltésének) választéka is jelentősen leszűkül (erről később még szólunk), olyan tényezők is szerepet kapnak az időbeosztásban, amelyek csakis a katonai életforma sajátjai (csak a példa kedvéért: a technikai eszközök karbantartása, a belső és külső körlet takarítása, a szolgálat stb.). Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy a katonai időbeosztást sokténye zős, szoros napirend jellemzi, ami mó-

dot ad a katonai élettel együttjáró feladatok elvégzésére, ugyanakkor hozzászoktat az „egyöntetű" életvitel elfogadásához, az időbeosztás mások (az előírások) által való meghatározásához. Ebből is – és még sok minden másból – következik, hogy a katona, amint és amikor csak teheti, igyekszik a laktanyán kívülre kerülni és a „saját normái" szokásai, időbeosztása alapján kikapcsolódni. Ezek a körülmények a szabad idő szervezői számára sokféle következtetés levonását teszik szükségessé, egyet azonban mindenképpen: nemcsak a programok előkészítését és lebonyolítását kell vállalniok, hanem meg kell tanítani a katonafiatalokat a fegyelmezett időbeosztásra, és arra az igazságra, hogy az idő érték, amelylyel – legalábbis akkor, amikor lehetséges – jól kell gazdálkodni. A fegyelem – mindenekelőtt az önfegyelem – egyik jellemzője (s egyúttal következménye) a rendelkezésre álló idővel való okos gazdálkodás.

A katonai életforma további egyik jellemzője a mozgáslehetőség erőteljesebb korlátozottsága. Mindenekelőtt a harckészültségi és kiképzési követelmények diktálta jelensége a katonai életnek, hogy a katonák csak bizonyos időszakokban, illetve meghatározott arányban hagyhatják el a laktanyát. Ez a térbeli és időbeli mozgáskorlátozottság a szabad idő szervezésében fontos szempontként jelentkezik. Egyrészt arra készteti a szabad idő hasznosításáért felelősöket, hogy a laktanyán belül biztosítsanak minél több vonzó lehetőséget a rendelkezésre álló szabad idő értelmes és tartalmas eltöltéséhez, másrészt – amikor csak ezt a körülmények engedik – szervezett csoportokban tegyék lehetővé a laktanyán kívül (a helyőrségben és környékén) kínálkozó szabad idő eltöltési alkalmak kihasználását. A mozgás és a laktanya által biztosítható szabad idő felhasználási lehetőségek korlátai – amelyek nagy vonalaiban egyformák ugyan, ám helyileg eléggé eltérő mértékűek – kialakítják az ún. „kényszerpályás" szabadidős tevékenységet. Ez abban rejlik, hogy bizonyos

szabadidős tevékenységi formák, amelyek azelőtt (a polgári életvitelben) a fiatal elfoglaltságának elfogadott és gyakorolt formái voltak, most csupán mint elvont lehetőségek jelennek meg, vagyis gyakorlatilag nincs mód ezek biztosítására, megszervezésére. (Például a discó, a túra, az utazás, vagy olyan sportágak űzése, amelyekhez nincsenek meg a feltételeink, vagy olyan „negatív" előjelű szórakozási formák, mint az italozás, a céltalan csavargás stb.). Ezek jó része ráadásul éppen olyan, amely a fiatalok többsége által általánosan kedvelt, mondhatni preferált szabad idő eltöltési forma, melyeknek hiányát – miután szervesen, de legalábbis nagy gyakoriságot mutató módon, beépült életformájába – a leginkább megérzi. Mindez azonban nem csak a „hiány" oldaláról figyelemre méltó, hanem arra is lehetőséget kínál, hogy olyan művelődési és szórakozási formák kerüljenek előtérbe – és váljanak sokak számára kedveltté –, amelyek korábban nem képezték a szabad idő töltés részét. Ily módon a katonai életforma kényszerszülte szituációi is építőelemeivé válhatnak az általános életformának, gazdagíthatják a szabad idő hasznosítás személyes „tárházát".

Nem elhanyagolhatók azok a változások sem, amelyek az életmód (életforma) részeként emlegetett lakáskultúrában és az ehhez kapcsolódó szokásokban – a katonai szolgálat idején jelentkeznek. Akinél korábban a lakás a család kisebb-nagyobb közössége számára az együttlét legintimebb terét jelentette (és a szabad idő egy része eltöltésének színterét is!), annál most a hálókörlet – és a hozzátartozó helyiségek – természetesen korántsem nyújthatja azt – legyen az bármilyen otthonos is –, amit a lakás nyújtott. Ha eltekintünk attól, hogy ez egy egész sor területen merőben új helyzetet jelent a fiatal számára, és ha csupán a szabad idő szempontjából gondolunk bele, egyáltalán nem elhanyagolható jellegzetességeit fedezhetjük fel a katonai életformának. Csupán jelzésszerűen említjük meg, hogy az a különbség, amelyet a meg-

szokott eszközök (a könyvek, a televízió, a kedvenc lemezek, a hobby eszközei stb.) megszokott módon való használatában tapasztalhatunk, jól érzékelteti a katonai életforma szabad idős szektorának jellemző vonásait, s azt is sejteni engedi, hogy az új környezethez való alkalmazkodás e téren is nehézségeket tartogat. S ha mindehhez azt is hozzátesszük, hogy egy laktanya „infrastruktúrája" milyen mértékben tér el mondjuk egy városétól (vagy csupán a megszokott kisközségétől), még nyilvánvalóbb lesz, hogy a katonai életforma szabad idős szerkezete mennyi sajátossággal jelenik meg a fiatal életvitelében.

A katonai életforma – s ezen belül a szabad idős szerkezet – szempontjából nem érdektelen az a sajátos körülmény sem, hogy katonai közösségek egyneműek. Tény, hogy a kizárólag férfiakból álló csoport sok tekintetben más megközelítési módot kíván és más megoldásokat követel, mint amikor mindkét nem egyenrangú partnerként van jelen a mindennapi életben. Bizonyára sokan megfigyelték már, hogy milyen másként viselkednek, eltérő módon reagálnak a katonák egy laktanyában szervezett színházi előadáson, vagy műsoron, mint amikor egy kőszínház nézőterén ülnek és a másik nem is képviselve van. De az is nyilvánvaló, hogy a szabad idő eltöltésének módja, lehetőségei és sajátosságai is meghatározottak – legalábbis jelentős mértékben befolyásoltak – azáltal, hogy egynemű „alanyai" vannak az eseményeknek. Amikor azt szorgalmazzuk, hogy a szabad idő eltöltésének formái között lehetőleg minél többször szerepeljenek olyanok, amelyek a laktanyán kívül „játszódnak le", nem csak a változatosságra, színességre való törekvés vezérel bennünket, hanem ez a körülmény is. Számos feszültség feloldására, a laktanyaitól eltérő, másfajta élmények szerzésére és feldolgozására kínálnak lehetőséget az ilyen alkalmak.

Amint a katonai életforma eddig felsorakoztatott – de korántsem teljes – sajátosságai is mutatják, számos olyan té-

nyező van jelen a katonák mindennapi életében, amely – túl a rájuk gyakorolt sokirányú hatáson – valamilyen módon a szabad idős tevékenységre is befolyással vannak. Nem tagadható – sőt, igen gyakran kimutatható –, hogy a katonai életforma szinte valamennyi eleme és tényezője közvetlen, vagy közvetett kapcsolatban áll a szabad idővel, illetve az ott folyó tevékenységgel. Ha csupán arra gondolunk, hogy a kiképzés nehézségei, a katonai élettel együttjáró fizikai és szellemi megterhelés parancsolóan követeli meg a szabad idő rendszeres biztosítását, vagy arra, hogy a katonák egész tevékenységének, minden megnyilvánulásának tételes szabályozottsága, a kötöttségek sokasága mennyire igényli a szabad idő lazább, oldottabb elfoglaltságait, könnyű belátni az összefüggést. De hivatkozhatnánk azokra a kutatási eredményekre is, amelyek olyan következtetésre jutnak, hogy a munka (esetünkben a kiképzés) jellege és az eközben keletkezett hatások erőteljesen befolyásolják a szabad idős tevékenységeket is, hiszen a hajszolt és lehangolt ember másképp viselkedik szabad idejében is – és tegyük hozzá: mást is vár tőle –, mint egy fáradt, de kiegyensúlyozott ember.[5]

Mindent egybevetve eljuthatunk tehát arra a következtetésre, hogy a szabad idő és a szabad idős tevékenységek fontos – és mással nem helyettesíthető – funkciót töltenek be a katonai életformában, elengedhetetlen szerepet játszanak a katonák nevelésében, szellemi és fizikai fejlődésében, és a rekreációban, az alkotó energiák „újratermelésében". Nem alaptalan az a nézet, mely szerint a szabad idő is harckészültségi tényező", amelynek rendszeres biztosítása és intenzív hasznosítása a parancsnoki tevékenység állandó eleme kell legyen. Azok a katonai közösségek, amelyek számára – parancsnokaik szemlélete és gondoskodása nyomán – a szabad idő valóban a pihenést, a jó értelemben vett kikapcsolódást, a feszültségek feloldását és a szellemi-fizikai regenerálódást jelenti, több energiával, nagyobb koncentrálással és ered-

ményesebben képesek teljesíteni a katonai élet követelményeit, a kiképzés feladatait. A hadsereg és a társadalom érdekei ellen való a szabad időt tehát úgy felfogni, mint amely csak mellékes, az alapvető rendeltetést csak igen áttételesen, a távoli jövőben realizálódó módon szolgáló része a katonai életformának. Kétségtelen persze az is, hogy a szabad idős tevékenységek „haszna" nem mindig közvetlenül érzékelhető, eredményei gyakran nem mérhetők azonnal és kézzelfoghatóan.[6] Ebből azonban szűklátókörűség lenne olyan következtetésre jutni, hogy a szabad idős tevékenységeknek csak az a része képez számunkra értéket, amelynek közvetlen szerepe van a napi eredményekben.

A témával kapcsolatos fejtegetéseknek ebben a stádiumában feltehetően kezd körvonalazódni az az összefüggés is, hogy a katonai életforma fundamentumát jelentő fegyelem és a szabad időben folyó tevékenység – amely, mint láttuk, a katonai életforma szerves részét képezi – egymással kölcsönhatásban álló, természetes kapcsolattal illethető fogalmak. Ha az összefüggés egyik irányát követnénk – amelyet ezúttal csak nagyon leegyszerűsítve teszünk –, nevezetesen, hogy a fegyelem adott foka, állapota egy katonai közösség fegyelmezettségének mértéke (vagy egyszerűen: az egyes katona fegyelmezettségének „minősége") milyen befolyással bír a szabad időre, vagy másként fogalmazva: a magatartás általános mutatói miként „realizálódnak" a szabadidős tevékenységben, egyáltalán nem biztos, hogy egyenesvonalú direkt kapcsolatot fedezhetnénk fel. Jóllehet az mindenképpen feltételezhető, hogy az, aki általában fegyelmezett ember, ez a magatartásmód a szabad idő eltöltésében is jellemzi. Ugyanakkor azonban az életben számos olyan esettel találkozhatunk, amikor – például szeszesital hatására, vagy más ok miatt – az egyébként pozitív magatartású ember, a szabad idő eltöltése közben „fegyelmezetlenül" viselkedik. Az is elgondolkodtató például – amivel bizonyára már sokan talál-

koztunk –, hogy egy katona, aki a katonaélet mindennapjaiban, a katonai feladatok végrehajtása során gyakran tanúsít fegyelmezetlen magatartást, ugyanakkor a szabad idejében végzett – és tegyük hozzá: lelkesedéssel és nagy kedvvel végzett – elfoglaltság során (pl. egy művészeti csoportban végzett ténykedéskor) igen nagyfokú fegyelmezettségről tesz tanúbizonyságot. Talán nem kerülünk túlságosan messze az igazságtól, ha arra a következtetésre jutunk, hogy a munkában tanúsított fegyelmezett magatartás nem feltétlenül jár együtt a szabad idő „fegyelmezettségével". A kapcsolat, amely mégis kölcsönhatást feltételez közöttük, igen sok áttételen keresztül realizálódik, több tényezőtől függ.

Ha az összefüggés keresése közben a másik irányba indulunk el – nevezetesen, hogy a szabad időben folyó tevékenység milyen hatással lehet a fegyelemre, a magatartás alakulására – sok olyan tényezőt fedezhetünk fel, amely igazolja: nem haszontalan a szabad idős tevékenység ilyen szempontú vizsgálata, netán tudatos alakítása sem.

A szabad idő felhasználásának hatása a fegyelemre, a magatartás alakulására

Mindenekelőtt talán arra a kérdésre próbáljunk választ keresni: milyen tényezők motiválják a szabad idő ilyen szempontú megközelítését?

1. Az egyik motiváció kiindulópontjaként el kell fogadnunk azt a megállapítást, hogy a művelt, széleslátókörű ember egyszersmind fegyelmezett is, s ritkábban kerül összeütközésbe a társadalmi együttélés alapvető erkölcsi és jogi normáival. Miután a szabad idő egyik fontos funkciója éppen a műveltségfejlesztés, a természeti és társadalmi jelenségek megismerésének elősegítése, a látókör szélesítése, kézenfekvő

a következtetés: a műveltség fejlesztése egyúttal a magatartás pozitív irányú alakulását is szolgálja.

2. A szabad idős szokások és a magatartás – amint arra már korábban is utaltunk – szoros kölcsönhatásban állnak egymással, nemcsak oly módon, hogy a magatartás általános jellemzői általában a szabad időben is érvényesülnek, hanem úgy is, hogy egyrészt tükrözi, másrészt alakítja magatartásunkat az, amivel, és az, ahogyan töltjük szabad időnket. Tehát mindenképpen érdemes a szabad idős tevékenységekben megjelenő magatartás-jelenségekre is figyelni (mert abból a személyiséget jellemző jegyek világlanak ki) és tudatosan alakítani a szabad idős szokásokat (a rosszakat visszaszorítani, korlátozni, a pozitív és kívánatos szokásokat ugyanakkor elterjeszteni, kialakulásukat és megerősödésüket szorgalmazni), mert ez a szokásrendszer egészére is kedvező hatást gyakorol.

3. A kapcsolat motiváltságára utal az is, hogy a szocialista hadsereg fegyelmét jellemző olyan vonások,[7] mint a szocialista tudat és tudatosság, az aktivitás, a kezdeményezőkészség és önállóság, a rend és szervezettség, a pontosság egyrészt a szabad időben folyó tevékenység – mindenekelőtt a mozgalmi élet és a közművelődés – tartalmában jelennek meg, másrészt a szabad időben alkalmazott formák és módszerek elősegítik ezeknek a vonásoknak a fejlesztését. Külön figyelmet érdemel témánk szempontjából az a körülmény, hogy az erkölcsi állapot és a fegyelem szoros összefüggésben áll egymással. Mivel a fegyelem egyúttal erkölcsi magatartás is, a szabad időben folyó tevékenység olyan erkölcsi kvalitások felkeltésére és fejlesztésére is lehetőséget nyújt, mint amilyenek a tisztesség, a lelkiismeretesség, a kötelességtudat és felelősségérzet. Nyilvánvaló az összefüggés tehát akkor, ha tudjuk, hogy a szabad időben szervezett programok, akciók gyakran érintik – tudatos programalakítás esetén fel is dolgozzák – ezeket (és más) erkölcsi-fegyelmi kategóriákat.

4. Témánk szempontjából nem érdektelen, hogy a szabad idő hasznos-kellemes eltöltéséhez megfelelő feltételek, vonzó programok, önmagukat kínáló – vagy megfelelően propagált – lehetőségek álljanak rendelkezésre. Ha mindez nincs, a katonáknál is előfordulhat – és gyakran elő is fordul, különösen olyanoknál, akik nem „tanulták meg" hasznosítani szabad idejüket – az a lelkiállapot, amit unalomnak nevezünk. Erről a jelenségről viszont köztudott, hogy gyakori és tartós jelenléte esetén személyiség- és fegyelemromboló hatású, hiszen feloldása, „előzése" általában valamilyen új, érdekes (vagy érdekesnek tartott, vélt) és izgató cselekedet révén valósul meg, amely igen gyakran negatív töltésű, a katonai fegyelemnek ellentmondó megnyilvánulásban ölt testet. A katonák neveléséért felelős parancsnokok és politikai helyettesek számára tehát ilyen aspektusból is kötelezettséget jelent a szabad idő tartalmas, a lehetőség szerinti széles választékot nyújtó (de nem csak „unaloműző") eltöltésének szervezése, az ehhez szükséges feltételek megteremtése, megfelelő cselekvési tér (terek) biztosítása.

5. A katonai fegyelem sajátja, hogy engedelmességet feltételez, a katonai környezethez való viszonyt fejez ki, vagyis az előírásokhoz, a törvényekhez és szabályokhoz, a katonai élet viszonyaihoz történő alkalmazkodást jelent. A szabad időben szervezett tevékenység – megfelelő tudatosság és célirányosság esetén – számottevő módon segítheti elő az alkalmazkodóképesség kialakulását, fejlődését. Egyrészt úgy, hogy levezet, felold bizonyos feszültségeket, másrészt pedig – mindenekelőtt a szabad idő eltöltése csoportos, közösségi formái révén – maga is elősegíti a környezethez, a társakhoz, a szabályokhoz való alkalmazkodás képességének alakulását.

6. A katonai életnek is „természetes" – esetenként elkerülhetetlen – velejárója, hogy időnként feszültségek támadnak, konfliktusok keletkeznek. Ezek a feszültségek – eltekintve a „pozitív töltésű" feszültségektől – nehezítik a feladatok

megoldását, zavarják a közösségek működését, az emberi kapcsolatokat, sőt, gyakran a fegyelem lazulásához vezetnek. Ezért minden helyesen gondolkodó vezető arra törekszik, hogy a fölösleges feszültségteremtő tényezőket kiiktassa, és a keletkezett feszültségeket feloldja, forrásait megszüntesse. Ebben a bonyolult, és sok buktatót rejtegető folyamatban – a feszültségek feloldásában – nélkülözhetetlen (esetenként: pótolhatatlan) szerep jut a szabad idős tevékenységeknek is, amelyek ily módon hatást gyakorolnak a fegyelemre és a magatartás alakulására is. Külön tanulmányt lehetne írni arról, hogy milyen szerepe van a szabad időnek – az eltöltés módjának és tartalmának egyaránt – a napi munka során keletkezett feszültségek feloldásában, ezúttal azonban kénytelenek vagyunk beérni annyival, hogy kinek-kinek a saját tapasztalataira hivatkozunk, hiszen valamennyien, szinte nap mint nap részesei vagyunk ennek a jelenségnek. A parancsnoki tudatosság éppen abban van, hogy a szabad idő „jótékony hatását" nem bízza a véletlenre, hanem igyekszik megszervezni (megszerveztetni) a feszültségek feloldásának folyamatát is.

A szabad időben szervezett rendezvények, tevékenységi formák – mindenekelőtt természetesen a mozgalmi élet és a közművelődés révén – tartalmukban olyan gondolatokat, témákat hordoznak – és ezeket tudatosan is alakíthatjuk így –, amelyek közvetlenül, vagy áttételesen a fegyelemre nevelést is szolgálhatják. Gondoljunk csak arra, hogy az erkölcsi elvek, fogalmak és normák egész sora kínálja a lehetőséget ilyenfajta programok megszervezésére. A mozgalmi élet és a közművelődés formarendszere sok elemének tartalma lehet például a jó és rossz, az igazságos és igazságtalan fogalmának feldolgozása, az irodalomban, a különböző művészeti alkotásokban való megjelenése, vagy a közösségi szellem, a társadalmi (közösségi) és egyéni érdek kérdései, az elvtársiasság és barátság, a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való

viszony, a szabadság és szükségszerűség, a kötelesség, a becsület, a lelkiismeret, és így tovább. A szabad idős lehetőségek ismeretében, és egy kis fantáziával bőséges választék sorakoztatható fel. További lehetőségeket kínálnak az emberi együttélés és érintkezés szabályait, a viselkedéskultúra elemeit, a kulturált magatartás kérdéseit feldolgozó szabad idős programok. (Erre a témakörre néhány gondolat erejéig még visszatérünk). Ha további tartalmat keresünk, kézenfekvőnek tűnik olyan, a katonai szabályok, előírások játékos formájú feldolgozását célzó programok szervezése is, amelyek a felelevenítést, az elmélyítést szolgálják, vagy olyanoké, amelyek a jogok és kötelességek jobb megismerését célozzák.[8]

A szabad idő eltöltésének kedvelt és hasznos módja a katonák körében is a sport és a játék. Nyilván kevesen gondolnak arra – hiszen a sportnak és a játéknak nem ez az elsődleges funkciója –, hogy a különböző sportolási és játékalkalmak, sportversenyek (különösen pedig a csapatjátékok) mennyi lehetőséget hordoznak a fegyelmezett magatartás alakítása szempontjából. Pedig a sport és a játék különböző – alegységek által is szervezhető – formái (számos más hatásuk és funkciójuk mellett) fegyelmezettségre is nevelnek. Elég, ha azt vesszük tekintetbe, hogy minden ilyen alkalom csak bizonyos szabályok elfogadása, betartása és alkalmazása révén válik igazán azzá, ami. Nem nehéz elképzelni, hogy az az ember, aki az ilyenfajta tevékenység során természetesnek tartja a szabályok jelenlétét, és tudatosan törekszik azok betartására – még akkor is, ha az adott pillanatban „érdekei" ellen való – az élet más területein is jobban alá tudja rendelni önmagát a szabályok követelte rendnek. A különböző csapatjátékok, játékra épülő csapatversenyek emellett még olyan tulajdonságok fejlesztését is elősegítik, mint a társakkal való együttműködés, a közös érdek előtérbe helyezése, amelyek a katonai életformában szintén nem elha-

nyagolható szerepet játszanak. A sportban és játékban egyaránt természetes, hogy valamelyik küzdő fél vereséget szenved, és ezt a vesztes kénytelen elviselni. Ha sportban és játékban „megtanulunk" becsületes küzdelemben alul maradni, könnyebb lesz az életben nem ritka vereséget is fegyelmezetten elviselni. Jóllehet közhely, mégis igaz, hogy az ilyen tulajdonság a katona számára is megkönnyíti a szabályok övezte környezetbe történő beilleszkedést, és a katonai életforma által produkált „vereségek" elviselését. Amikor sportversenyt, vagy játékos vetélkedőt szervezünk, természetesen elsősorban nem ezek a szándékok vezérelnek bennünket, azonban a magatartásformálás ily módon teremtett lehetőségeit – tudatosan törekedve a nevelési lehetőségek számbavételére – igyekezzünk kiaknázni.

A szabad időben szervezett programok közül ebből a szempontból különösen érdekesek azok a formák, amelyek a résztvevőktől bizonyosfajta fegyelmezettséget kívánnak, a partnerek iránti tiszteletet feltételeznek, és egyúttal fejlesztik is ezeket a tulajdonságokat. Ilyenek a szervezett viták és a hozzá hasonló demokratikus, a kölcsönös véleménynyilvánításra építő rendezvénytípusok, amelyek az ifjúsági klubok, az alegységek által is viszonylag egyszerűen alkalmazhatók. A vitának – ha az megfelelően szervezett és vezetett - többek között az a sajátossága, hogy vélemények, nézetek ütköznek egymással olyan céllal, hogy ki-ki a saját igazáról győzze meg vitapartnereit. Ha valaki komolyan veszi mindezt, arra „kényszerül", hogy gondolatait lehetőleg logikusan, fegyelmezetten fogalmazza meg és fejtse ki, ami – a dolog természetéből fakadóan – fejleszti kifejezőkészségét, gondolkodásának és véleménye kifejtésének „fegyelmezettségét". Ugyanakkor – legalábbis a korrekt vita – azt is megköveteli a résztvevőktől, hogy a partnerek véleményét tiszteletben tartsák, legyen készségük arra, hogy a meggyőző álláspontot elfogadják, hogy ne vágjanak egymás szavába, tehát, hogy

a vitában fegyelmezett magatartást tanúsítsanak. Hasonló módon ítélhetők meg a mozgalmi élet különböző megnyilvánulásai is (ifjúsági gyűlések, képzési-továbbképzési formák, stb.) amikor a „kötelező fegyelmezettség" elemei mellett a magatartás belső motivációja, „intelligenciája" is szerephez jut. Az ilyenfajta alkalmak „hatékonyságát" csak tovább növeli, ha a vita témája is a magatartásról, annak különböző területeiről szól.

A magatartásformálás igen intenzív módja – sok más funkciója mellett – a művelődési kiscsoportokban való aktív részvétel is. A szabad idő eltöltésének ezek a hasznos közösségi formái – mint általában a közösségek – igen jó lehetőségei a pozitív magatartásjegyek fejlesztésének, erősítésének, az önkéntes és belső fegyelem alakításának. A különböző művelődési csoportokban (klubokban, szakkörökben, művészeti csoportokban) folyó munka – a közösség elhatározása szerint folytatott megismerő-alkotó tevékenység mellett – a közösségi élet sokoldalú nevelőhatásának kibontakoztatására is sok lehetőséget nyújt.[9] A szervezetten és rendszeresen működő csoportokban kialakuló és uralkodó közösségi szellem, önkéntes fegyelem természetes velejárója a bennük folyó munkának. A csoportokban önkormányzat funkcionál, amelynek léte és szereplése bizonyos önként vállalt kötelezettségekre épül, s a tagok részéről önkéntes fegyelmet kíván. A csoportmunka során, a feladatok elvégzése közben a résztvevők – a csoport konkrét tevékenységétől függő mértékben és módon – meghatározott magatartást várnak el egymástól, amely a csoporton belül sajátos fegyelmezettséget eredményez; a közös munkának meghatározott rendje alakul ki, amelynek során a tagok kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz, tekintetbe veszik egymás kívánságait, javaslatait, és így tovább. Az ilyen művelődő közösségek tagjai tehát mintegy „tanulják" és gyakorolják az egymással való kapcsolat és viselkedés formuláit.

Végezetül: nem látszik indokolatlannak a témával összefüggésbe hozható néhány olyan észrevétel megfogalmazása, amelyek részint bizonyos szemléletbeli anomáliákra, részint szabadidő-szervezési gyakorlatunk javítanivalóira utalnak.

Korábban már említettük, hogy a szabad idős programok lehetőséget kínálnak az emberi együttélés és érintkezés szabályainak, a viselkedéskultúra elemeinek, a kulturált magatartás kérdéseinek feldolgozására is. Ennek egyik legfőbb „akadályát" – megítélésünk szerint – az a „felemásság" képezi,[10] amely közművelődési szemléletünkben és gyakorlatunkban – ha nem is kimondottan, de érzékelhetően – oly gyakran tetten érhető. A „magas kultúra" és a „mindennapi kultúra" (más szóval: viselkedéskultúra" viszonyáról, és a szabad idős tevékenységekben elfoglalt helyéről van szó. Mert kétségtelen, hogy közművelődési gyakorlatunk mindenekelőtt a művészeti alkotások hozzáférhetővé tételére (közvetítésére), a hozzájuk kapcsolódó emberi élményekre, és e művek sugallta emberi magatartások összességére koncentrál – és ez elvitathatatlan, természetes funkciója. Ugyanakkor sok helyütt és gyakran megfeledkeznek arról, hogy nem kevésbé fontos a mindennapi kultúra „terjesztése", nevezetesen a társadalmi együttélést lehetővé tevő és azt szabályozó ismereteknek, normáknak, a viselkedéskultúra különböző területeinek (pl. az emberi érintkezésformák, a politikai kultúra, a gondolkodási, érzelmi, az ön- és emberismereti kultúra, a higiéniás kultúra stb.) megtanítása és „gyakoroltatása". Az ugyan nyilvánvaló, hogy a művészeti alkotások sugároznak magatartás- és viselkedésmodelleket (jó esetben pozitívakat!), ugyanakkor senki sem ringathatja magát abban az illúzióban, hogy ezek szükségszerűen (automatikusan) nemesebbé, emberségesebbé tesznek, s hogy hatásuk egyértelműen és közvetlenül jelentkezik a viselkedéskultúra alakulásában. Tehát a mindennapi kultúrában tapasztalható – és a katonafiatalok viselkedésében, magatartásában is kézzel foghatóan

érzékelhető – problémáinak megoldásában a szabad időben folyó tevékenységnek is jelentős feladatokat szükséges magára vállalnia. Azt azonban nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy ez nyilvánvalóan nem pusztán – sőt talán nem is elsősorban – közművelődési, de kulturális nevelési feladat, hiszen alakulása gazdasági, politikai és társadalmi tényezők (katonáink esetében még néhány további tényező) sokaságának függvénye. De, ha csupán a hadseregen belüli viszonyokat tekintjük, akkor is nyilvánvaló, hogy „sokténye zős" jelenségről van szó, amelynek alakításában a szabályzatok követelte rend éppúgy szerepet játszik, mint a parancsnoki nevelőmunka, a mozgalmi élet, vagy az ifjúsági klubok tevékenysége. Mindenesetre a szabad idő szervezése, a közművelődés tartalmának alakítása során, az eddiginél lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítanunk a mindennapi kultúra jelenségeire, a viselkedéskultúra mai színvonalának emelésére, s ezzel együtt a „kulturális értékek" helyes arányainak biztosítására.

Más témára váltva el kell mondanunk, hogy még manapság is tapasztalható – bár szerencsére egyre ritkábban – olyan felfogás, miszerint nem tesz jót a fegyelemnek, ha a katonának „túl sok" szabad ideje van (ha ráér „töprengeni"), s ezért szüntelenül „foglalkoztatni" kell. Ennek következménye aztán az a gyakorlat, amelynek során a fölösleges, s nem egyszer értelmetlen „elfoglaltságok" sorozata jelenik meg a szabad idő úgymond „káros hatásainak ellensúlyozására". Az igazi veszély mindebben tulajdonképpen az, hogy az ilyen gyakorlat hátterében álló szemlélet nem nyíltan jelenik meg, hanem hasznosnak és szükségesnek aposztrofált tevékenység formájában ölt testet, vagyis a kívülállók és a szenvedő alanyok számára egyaránt igyekszik bizonygatni, hogy erre – mármint az így kreált elfoglaltságra – csakugyan szükség van. Talán nem szükséges e helyütt részletes fejtegetésekbe kezdeni annak bizonyítására, hogy miért és mennyire káros

az ilyen gyakorlat, s elég utalni arra, hogy ez egyrészt az idővel – mint értékkel! – történő rablógazdálkodás, másrészt a szabad idő szerepének teljes félreértéséből, jelentőségének alábecsüléséből következő nevelői műhiba! Ráadásul az ilyen gyakorlat tulajdonképpen az eredeti szándékkal ellentétes hatást eredményez nemcsak azáltal, hogy elvesztegeti (és nem kitölti!) a szabad időt, hanem oly módon is, hogy az értelmetlen, céltalan elfoglaltság eleve fegyelemromboló, fegyelemsértésre irritáló, sőt, gyakran fegyelemsértést kiváltó jelenség. Ebből pedig egyenesen következik: az effajta jelenségek nemcsak hogy nem kívánatosak, de egyenesen szám-űzendők. Ebben meghatározó szerepük van az alegységparancsnokoknak, nemcsak úgy, hogy nem tűrik meg az ilyenfajta gyakorlatot környezetükben, hanem úgy is, hogy az alparancsnokokat és a beosztottakat egyaránt a szabad idő – korábban több szempontból megközelített – hasznosítására nevelik.

Befejezésül szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy feltehetően nem sikerült ugyan a fegyelmezett magatartás és a szabad időben folyó tevékenység minden összefüggését megvilágítani, azt azonban talán sikerült érzékeltetni, hogy ha első pillantásra nem is nyilvánvaló a kapcsolat, számos ponton felfedezhető az a viszony, amely közöttük objektíve létezik. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szabad idő az ember életrendjének, életvitelének olyan tartománya, amelyben nehezen tűri a direktséget, a nyilvánvaló „fegyelmező szándékot", ezért erre minden körülmények között tekintettel kell lenni. Nem lenne szerencsés tehát, ha a szabad időt mindenekelőtt a fegyelem, a fegyelmezett magatartás alakítása szempontjából szemlélnénk, s az sem, ha az ebben rejlő lehetőségeket túlbecsülnénk. A kívánatos felfogás ez ügyben oly

módon képzelhető el, ha a szabad időt (és az ott folyó tevékenységeket) a fegyelmezett magatartás alakítása egyik lehetőségeként tartjuk számon, és csak annyit „várunk tőle", amennyit a szabad idő „természete" torzulás nélkül elvisel.

IRODALOMJEGYZÉK

1. *Kulcsár Kálmán:* Életmód és magatartásirányítás. Életmódkutatás a szocialista országokban. Kossuth Könyvkiadó. 1978.

2. *Molnár Károly–Radnai Tamás:* A katonai fegyelem értékelésének elvi és módszertani kérdései. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4. Zrínyi Katonai Kiadó. 1973. 5–54. oldal.

3. *Szántó Miklós:* Gondolatok a szocialista életmódról. A szabad idő szociológiája. Gondolat Könyvkiadó. 1976.

4. *Szántó Miklós:* Szabad idő és életmód. Uo.

5. *Dr. Nagy István–Pásztor István–Radványi Lajos:* A sorállomány szabad idejéről. Honvédségi Szemle, 1979. 10. szám.

6. *Fukász György:* Szabad idő és művelődés. Szocialista közművelődés. Az MLEE tankönyve. Kossuth Könyvkiadó. 1978.

7. *Molnár Károly:* Tekintély – tisztelet – fegyelem. (uo.) 101–129. oldal.

8. *Dr. Kocsis Bernát:* A katonai fegyelem szilárdításának módszerei. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. 4. Zrínyi Katonai Kiadó. 1973. 55–101. oldal.

9. *Mérei Ferenc:* Közösségek rejtett hálózata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1971.

10. *Hankiss Elemér:* Felemás világ? Látóhatár, 1979. 6. szám.

A SORKATONÁK KÖRÉBEN ELŐFORDULÓ TÚLZOTT MÉRTÉKŰ ALKOHOLFOGYASZTÁS ÉS TOXIKOMÁN JELENSÉG OKAI, KÖVETKEZMÉNYEI ÉS A MEGELŐZÉS LEHETŐSÉGEI

A tanulmány célja az, hogy reális képet rajzoljon az alkoholizmus, a mértéktelen alkoholfogyasztás, továbbá az egyes pszichoaktív anyagokkal történő – (toxikomániás)[1] – visszaélés helyzetéről a sorkatonák körében, hogy megmutassa káros következményeit és azokat az okokat, körülményeket, amelyek a túlzott italozáshoz, azonkívül pedig az egyéb abúzusok kialakulásához vezetnek. Támpontokat szeretnénk nyújtani ahhoz, hogy miként lehet megelőzni és elkerülni az idevezető utat, és helyzeteket. Minderre azért van szükség, mert úgy látszik, hogy a nevelők és a fiatalok, közöttük a sorkatonák nem ismerik eléggé ezeket a tényeket. Valószínű ugyanis, hogy egyébként tudatosabban kerülnék a velük járó veszélyeket. A józan „önvédekezés" szinte társadalmi méretű csökkenése mi mással is volna magyarázható, ha nem a tudatlansággal, a megfelelő ismeretek és a tapasztalatok hiányával, illetőleg negatív irányban történő „felhasználásával". Hadd jegyezzük meg mindjárt: fiatal emberekről lévén szó – tapasztalatlanságuk részint érthető.

Bizonyára sok más forrásból is ismert – hiszen a sajtó, a rádió, a televízió sokat foglalkozik azzal –, hogy Magyarországon az alkoholfogyasztás és ezzel párhuzamosan az alkoholizmus jelentősen emelkedett, amely „érzékelhető összefüggésben van a társadalommal, beleértve ennek jellegét és változásait."[2] A szeszfogyasztás a hetvenes évek elejétől

több mint 50 százalékos emelkedést mutat; s így „rangos" helyre került „az alkoholfogyasztásban élenjáró országok között"[3] – országunk is. Az egy főre jutó összfogyasztásban a világranglistán a 7., a töménypszeszfogyasztás ranglistáján a 3. helyet foglaljuk el. Rendkívül kedvezőtlenül alakult a fogyasztás összetétele is: amíg a borfogyasztás csökkent, addig az égetett szeszesitaloké a nemzetközi átlagnak éppen kétszeresével, 70 százalékkal emelkedett, azonkívül – az 1979. évi statisztikai adatok alapján – a sör fogyasztása pedig 45 százalékkal nőtt.

Hazánkban ma már másfél, kettőszázezerre becsülik az alkoholisták számát. Szakemberek úgy értékelik, hogy nálunk az alkoholizmus a népbetegségek méreteit öltötte. Az utóbbi években felszínre kerülő kábítószer-élvezet jelensége pedig (elsősorban a szerves oldószer inhalálása, a kábító hatású, bódulatot keltő anyagok és gyógyszerek alkohollal kombinált fogyasztása formájában) főként a fiatalok körében – járványszerűen – terjedt.

Az alkoholizmus – világviszonylatban is rohamos terjedése – hazánkban társadalmi méretű problémává, súlyos társadalompolitikai gonddá vált. (Az alkoholisták és a nagyfokban veszélyeztetettek száma a félmilliós nagyságrendet is meghaladja.) Számos irodalmi adat figyelmeztet arra, hogy a mértéktelen italozás a fiatalok körében is terjed. A bevonuló sorkatonák között a rendszeresen és az időszakonként mértéktelenül italozók aránya néhány év elteltével mintegy megháromszorozódott. Ebben a jelenségben az alkoholfogyasztás terjedése mellett még annak is szerepe van, hogy az ismert demográfiai gondok miatt az elmúlt évtizedben a sorkötelesek magasabb életkorban, többségük 22–23 évesen került behívásra katonai szolgálatra. Tisztában vagyunk azzal, hogy az alkohol nem arányosan oszlik meg az italozók között. Bár hosszú ideig nem ismertük be, látnunk kell azt is, hogy az alkoholdependensek táborának népessége össze-

függ a szeszesital-fogyasztás mértékével. Azonban az alkoholfogyasztásnál gyorsabban nő, csaknem négyzetesen emelkedik az alkoholisták száma.

Az aggasztóan magas szeszesital-fogyasztással egyidejűleg foglalkoznunk kell egy másik, ún. „kényes kérdéssel", a fiatalok és fiatal felnőttek körében terjedő drogfogyasztás – a toxikománia – jelenségével is. Hazai szerzők megállapítása szerint minden rendszeres alkohol-, nikotin- és gyógyszerfogyasztó személy potenciálisan veszélyeztetett a hallucinogén szerek élvezetére.[4] Rendkívül zavaró körülmény az, hogy a nyilvántartott és szigorúan ellenőrzött kábítószerekkel egyidejűleg mind nagyobb mennyiségben jelennek meg és válnak hozzáférhetővé bizonyos gyógyszerek, vegyszerek és egyéb anyagok, amelyek kábítószerként alkalmazhatók.[5]

Az alkoholizmus – a társadalom „legalizált narkomániája" – amely önmagában is veszélyes, sok esetben társul – társadalmilag el nem fogadott – kábítószerélvezethez és a bűnelkövetéshez. A konkrét megszerveződésben voltaképpen megelőzi azokat, „előkészítve" a talajt az említett devianciák számára.

A kábítószer-élvezet világviszonylatban, de hazai vonatkozásban is megoldásra váró feladat. Hazánkban társadalmi szinten még nem – így a hadseregben sem – általános jelenség és megközelíthetően sem hasonlítható az alkoholfogyasztás méreteihez, azonban kérdéseinek, s egész jelenségkörének tárgyalását lekicsinylenünk nem szabad. Találó és a lényeget érintő az a megállapítás, amely szerint: „a kábítószer-élvezés olyan egyirányú utca, amiben a lágy drogoktól törvényszerűen halad a kemény drogok felé az ember."[6] Ezért a toxikománia, a kábító hatású anyagokkal történő visszaélés jelenségének „agyonhallgatása" súlyosabb következményeket vonhat maga után, mintha – szembenézve a kábítószerkérdéssel – felvilágosító és megelőző célzattal foglalkozunk vele.

Felmerülhet a kérdés, hogy a hadseregben miért küzdünk

olyannyira következetesen és szigorúan az italozás és egyéb „szenvedélybetegségek" ellen? A felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy ez kizárólag, vagy majdnem kizárólagosan katonai érdek. Kétségtelen, hogy az is, mert a veszélyes és kényes – nagy figyelmet, „műgondot" igénylő – fegyverek és technika alkalmazását nem lehet italozó, iszákos emberekre bízni. (A „másnapos", posztalkoholos, netán bódult állapot következményei sem kisebbek.) De az egymás közötti érintkezésben, a személyes viszonyulásban, a katonai közösség életében is nagyon sok konfliktust okozhat, és okoz is a részeg katona. Mégis mindezekkel együtt is azt mondhatjuk, hogy az italfogyasztástól, a kábító hatást kiváltó anyagok élvezetétől való tartózkodás, a józan életmód és az egészséges, kiegyensúlyozott életvitel kialakítása egyéni érdeke és felelőssége, egyben legszemélyesebb ügye mindenkinek. Hiszen az italozó, drog-fogyasztó életmódból származó – nagyon nagy számban előforduló –, legkülönfélébb károk – amelyekre majd a későbbiekben részletesen visszatérünk –, mindenekelőtt az egyes embert sújtják.

A társadalmat, a hadsereget – noha nem lényegtelenül, de – mégiscsak közvetetten érintik e káros következmények. Szakirodalmi adatok tanúsága szerint a hazai közgondolkodás még mindig nagy mértékben tükrözi a generációkon keresztül kialakult szokásrendet, hagyományokat és az ebből táplálkozó elnéző magatartást – liberalizmust – az alkoholfogyasztás megítélése terén. Hisz sem a társadalomban, sem a hadseregben nem mai keletű szokás a szeszesital-fogyasztás, ez a „sajátos narkománia". Sokan vannak, akik – némi túlzással – az alkoholtartalmú italokat csupán „élvezeti szerként", „élvezeti cikk"-ként igyekeznek beállítani és ezzel a kérdést lehetőleg elbagatellizálni. Szinte évezredes társadalmi hagyományokon alapult a katonáknak – háború idején – a roham előtti tudatos „euforizálása", – amely a feszültségek levezetésére, egyben a halálfélelem leküzdésére irányult. Egy

időben a szocialista országokban – így hazánkban is – elterjedt az a messianisztikus szemlélet, amely szerint a társadalom alapjainak megváltoztatásával minden deviancia megszüntethető. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azonban azt bizonyították, hogy ez nem így van és egyértelművé vált, hogy illúzióink nem lehetnek – e téren sem.

Marx írta a szocializmus jellemezve, hogy a szocialista társadalom nem a maga alapjain épül fel, hanem ellenkezőleg, éppen, hogy kijutott a kapitalista társadalomból és minden viszonylatban „még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, amelynek méhéből származik."[7]

A növekvő alkoholizmus hátterében specifikus társadalmi jelenségek (pl. a felszabadulás utáni nagyarányú társadalmi átrétegződés, az élettempó általános felgyorsulása, ezek feszültséget mobilizáló hatása stb.) a drog-fogyasztás kialakulása mögött – többek között – pedig bizonyos kedvezőtlen nyugati hatások húzódnak meg. A „klasszikus kábítószerek" még jelentős veszéllyel nem fenyegetnek, mert terjedésüket jelenleg anyagi okok gátolják.

Az egészségre káros hallucinogén (kábító hatású) anyagokkal történő visszaélés olyan „antiszociális viselkedésformákat", alkalmazkodási és beilleszkedési zavarokat tükröz, amelynek rendezését csak sokirányú felkészültséggel, segítségnyújtással oldhatjuk meg.

A néphadsereg részvételét (egyéb társadalmi szervek tiszteletére méltó erőfeszítései mellett) az alkoholizmus elleni küzdelemben, valamint a drog-fogyasztás indítékainak, kiváltó körülményeinek megismerésében és elhárításában, a párt által az ifjúság nevelésében ráhárított humánus nevelési feladata is megköveteli.

A hadsereg erkölcsi, politikai felelősséggel tartozik a szülőknek, a népnek, az egész társadalomnak, a sorkatonai szolgálatra behívott fiatalok személyiségének – pozitív irá-

nyú – fejlődéséért, sokoldalú kibontakoztatásáért és egészségének megóvásáért.

A továbbiakban három kérdéscsoportot vizsgálnánk meg részletesebben. Elsősorban azokat az okokat és körülményeket, amelyek általában is, de különösen a sorkatonák körében a túlzott mértékű alkoholfogyasztás, valamint a kábítószerekkel és kábító hatású anyagokkal történő visszaélést, egyebekben pedig a rászokás körülményeit előidézik. Másrészt azokat a káros következményeket vázolnánk, amelyeket az italozás és az esetenkénti drog-fogyasztás miatt – ugyancsak elsősorban – a sorkatonák elszenvednek. Végül, de nem utolsó sorban röviden megkíséreljük összefoglalni a nevelő és megelőző munka aktuális feladatait és a hadseregben alkalmazandó eszközeit és módszereit. A problémakör általános társadalmi összefüggéseit a rendelkezésre álló szűk keretek között csak a legszükségesebb mértékben érintjük. Talán még annyit előrebocsátanánk, hogy – hasonlóan, mint a társadalom egészében – a hadseregben sem tűztük ki célul a teljes absztinenciát. Ez – úgy véljük – elérhetetlen, irreális volna.

Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy nem szégyellni való, nem elítélendő, nem férfiatlan magatartás, ha valaki – történetesen egy katona – egyáltalán nem fogyaszt alkoholt.

Történeti áttekintés

Kultúrtörténeti szempontból érdemes megemlítenünk – ha csak vázlatosan is – az emberiség és elsősorban a katonák évezredes alkoholfogyasztásának, a kábító hatású anyagok iránti érdeklődésének és kábítószer-élvezetének alakulását. Figyelemreméltó nyomon követnünk a különböző történelmi korokban kialakult ivási szokásokat, az ivásnak, mint „aktusnak" évezredekből visszamaradt szimbolikáját, s egy-

idejűleg a kábítószer-élvezet ősidők óta létező „szertartását". Emellett figyelmet kell fordítanunk az alkoholizmus és a drog-szenvedély elleni erőfeszítések céljaira és eszközeire is.

Sok ezer éve ismert a szeszes italok euforizáló hatása. Ezért tisztelték pl. a görögök és a rómaiak megkülönböztetetten Dionüszoszt és Bacchust– a szőlő istenét. Ezzel szemben Platon a szigorú mértékletesség híveként egy karthágói törvényre hivatkozik, amely „tiltja a borivást" hadviselés idején. A spártaiak tiszteletreméltó önfegyelme és mértéktartása – a szeszesital fogyasztásában – közismert volt.

A közhit szerint amióta ember él a földön, szinte azóta használ kábító, bódító hatású növényeket. Ezeknek egyaránt szerepük volt a varázslásban, az orvoslásban, ugyanakkor élvezeti anyagokként is nagy jelentőségűek voltak. A legrégibb kultúrnépek több különböző kábulatot előidéző növényanyagot ismertek. Ezek közül egyeseket megrágták, másokat füstként leheltek be.[8] A kínaiak 5000 éves gyógyszerkönyve tanúskodik pl. gyógyszerkincsük gazdagságáról és kábító tulajdonságú gyógyszereik ismeretéről.[9] Az ún. „klasszikus kábítószerek" alapanyagát képező növényeket, a kendert, a mákot, valamint a kókát és ezek bódító hatásának ismeretét Indiában, Perzsiában, Bengáliában – Peruban, az inkák országában –, Dél-Bretagne-ban, Németországban és Angliában régi nyelvi emlékek bizonyítják. A kendert 4000 éve termesztik az ó-egyiptomiak, és említik a kínai őskultúra irodalmi kincsei. A mákot az ókori görögök és rómaiak ismerték jól. Európában is ősidők óta létezik. A kóka valószínűleg Amerikából származik. Említést érdemel, a hindu gyógyszerkönyvek érdekes megállapítása, mi szerint az adagolással egyidejűleg alkalmazott zene a gyógyszerhatást fokozza.

A kábítószerek élvezete mellett a letűnt századok alkoholizmusának, az alkoholfogyasztásnak számtalan hagyománya maradt fenn az egyes korokban.

A barbár társadalmakban a barátságot „vérszerződéssel" pecsételték meg, amelynek „rítusát" az ivási „szertartások" követték. A vért, mint „életnedvet" később az alkohol szimbolizálta, miután a bor „átvette" a vér életet jelentő sajátosságát. Így lett belőle az „aqua vitae", – az „élet vize", – amely egyben az egészség, az erő szimbólumává – fogyasztása pedig – a felnőtté válás, férfiasság jelképévé vált. A közös ivás az együvé tartozást szimbolizálta. Már Anonymus, a magyar történetírás jeles képviselője említést tett krónikájában, a „GESTA HUNGARORUM"-ban a honfoglalás előtti kor ivási szokásairól és a honfoglalók baráti szövetségre lépésének, győzelem utáni „áldomás-ivásának" szertartásairól.[10] A középkor mértéktelen italfogyasztása csaknem általános volt. Magyarországon – a korabeli „adománylevelek" tanúsága szerint – már a XI. sz. végére elterjedt, majd általános lett a szőlőművelés és a bortermelés. Tények bizonyítják, hogy az 1400–1500-as években hazánkban a borfogyasztás jelentős mértékben elterjedt és szinte minden társadalmi réteg „életszükséglete" lett. A céhrendszer kialakulásával fokozódott a mértéktelen iszákosság. A szőlő termesztése kitűnő pénzbevételi lehetőségnek bizonyult. A XVI–XVII. században a borászat mellett tért hódított a „pálinkafőzés" is. Ugyanakkor az ópiumszenvedély a tengerészek útján terjedt világszerte. A hazai szeszkereskedelem jelentőségére korabeli adatok utalnak: „A földesúr kereskedelmi tevékenysége számára busás piacot jelentett az országban állomásozó magyar és külföldi haderő, később a végvári rendszer kiépülése."[11] A végvári katonaság életfenntartásának legkézenfekvőbb módja a gazdálkodás volt. A létfeltételek biztosítása tette szükségessé a gazdálkodás és szőlőtermelés elterjedését országszerte. Ennek során a borivás a hadseregen belül sajátos módon meghonosodott. Egy 1587-ben kelt császári utasítás elrendeli, hogy a „végházak kato-

nái bort nem mérhetnek" és adófizetésre kötelezi őket szőlőik után.[12]

A katonai táborokban, a várkatonaság körében ezekben a századokban a nagymérvű iszákosság visszaszorítására számos tábori rendelet, „hadiszabályzat" látott napvilágot. Bethlen Gábor a „Disciplina militaris"-ban szigorú büntetéseket helyezett kilátásba az iszákos katonák kihágásaival szemben. A katonai szabályzat 16. pontja – pl. kimondta, hogy „...éktelen szitkokért, vagy részegségben való garázdálkodásért – a tettes – estig az akasztófához köttessék."[13] Wesselényi Ferenc nádor tábori edictuma elrendeli, hogy: „italnak, dorbézolásnak... minden ember békét hadgyon."[14] I. Rákóczi Ferenc szigorúan utasításba adja, hogy: „ha az őrségre beosztott katonát az ellenőrzés részegen, vagy alva találja, először megverik, ha az eset ismétlődik, halállal büntetik."[15] II. Rákóczi György Edictum Militare-jának 21. pontja igen figyelemreméltó. Eszerint: „ha egy tiszt ittasan, vagy vétkes szokásból az alatta valóit szidná, verné, az felsőbb tiszt érdeme szerént büntesse meg érette..."[16] A virtus, az eldurvult erkölcsök, az életveszélyt magában rejtő katonaélet – a szigorú rendszabályok ellenére – a katonákat mértéktelen ivásra serkentették.

Zrínyi Miklós, kora kimagasló költője és hadvezér egyénisége felemelte tiltakozó szavát az iszákosság ellen és „mélységes megvetést" tanúsított az akkori ivási szokásokkal szemben, arra hivatkozott, hogy: „ahol részegség az úr, ott nincsen titok." – „A részegség nem hadviselő embernek való."[17] Zrínyi szerint, – akinek írásai értékes katonai tanulságokat tartalmaznak: – „a katonai erény a vitézség számos testi és lelki adottság együttese."[18] Az török áfium ellen való orvosság-ban arra figyelmeztetett, hogy: „súlyos dolog a katonai egységeknél eluralkodott iszákosság, de még súlyosabb, ha a nekik parancsoló tisztikar körében elhatalmasodik".[19] A Szigeti veszedelem IX. énekében arról írt, hogy:

„a sikeres rajtaütés is az ellenfél részegségének a taktikai kihasználásából eredt. Az egész vállalkozás sikerét – Juranics és Radivoj vajdák arra alapították, hogy a törökök előző nap lerészegedtek és mély álomba merültek. A terv éppen ezért sikerrel járt."[20]

A XVIII. sz. második felében kialakultak a szesztermelő „manufaktúrák", amelyek a nagybirtokokon és bizonyos városokban létesültek. „A hatalmas tatai és gesztesi Esterházy-uradalom jövedelmei közt igen komoly szerepe volt a bormérésből, a sör- és pálinkafőzésből eredő jövedelemnek. Az uradalomnak pálinkaházai voltak."[21] Ezek szaporodásával a fogyasztás is növekedett. A belföldi fogyasztás mellett exportra is készítettek pálinkát. 1770-ben pl. „az erdélyi határőrvidék parancsnoksága... burgonyából készített égetett pálinkát küld fel Bécsbe a haditanácsnak."[22] A minden képzeletet felülmúló, mértéktelen szeszesital-fogyasztást ebben az időben csak a kor humanistái támadták.

Történelmi adatok bizonyítják, hogy az egyes korok híres közéleti személyiségei közül sokan váltak kábítószer-élvezővé. A múlt század számos nagy elméje, költője, írója, képzőművésze sorolható a drog-élvezők táborába. Az alkoholizmus kb. a XIX. század első évtizedeitől kezdve már nyomasztó társadalmi probléma lett. Közismert a nagyipari fejlődéssel egyidejűleg jelentkező munkásnyomor, valamint az alkoholizmus és a bűnözés közötti ok-okozati összefüggés. Az alkoholkérdéssel a marxizmus klasszikusai is foglalkoznak, jóllehet nem dolgoztak ki egységes elméletet erről. Különösen Engels cikkei foglalkoznak az alkoholizmus témájával, „A munkásosztály helyzete Angliában" című tanulmányában, különösképpen megrázó formában.

Nálunk ebben az időben az „égetett szesz"-es italok fogyasztása terjedt leginkább. Az orvosok is fokozott intenzitással kapcsolódtak be az alkoholizmus elleni küzdelembe. Különösen a fiatalok alkoholfogyasztásának ártalmaira,

testileg és szellemileg veszélyes voltára irányul a figyelem. 1909-ben pl. a XII. nemzetközi alkoholizmus elleni kongresszuson a gyermekkori alkoholizmus a legfőbb napirendi probléma. A kábítószer-visszaélés terén ugyancsak nemzetközi méretű küzdelem kezdődött és közös egyezmények sora született. Az első ezirányú tárgyalás éppen 1909-ben Sanghaiban történt.

Az alkoholizmus „betegség-koncepciója" a múlt század második felében kezdett tért hódítani. Ezt megelőzően az alkoholizmus kizárólag morális megítélés kérdése volt. Az alkoholista betegek gyógykezelésének módszereivel és azok kidolgozásával mind többen foglalkoztak. Előtérbe kerül a munka- és pszichoterápiás foglalkozás jelentősége. 1913-ban megalakult hazánkban az első alkoholgondozó.

Az erőfeszítések ellenére az alkoholfogyasztás az I. világháború kitörése idején tovább fokozódott, és számos kábítószer-fajta élvezete is tért hódított. Ekkor azonban leginkább a borkereskedelem érdekeltjei voltak azok, akik főként az alkohol „haszonértékét" tekintették jelentősnek és hangoztatták a „hadsereg rendszeres borellátásának fontosságát". Mint mondták, ennek jótékony hatása „elengedhetetlen a katonaság harci készségének fokozásában".[23] A hadseregben nem volt jellemző a rendszeres italfogyasztás az I. világháború előtt. A világháború alatt ezzel szemben minden katonának fél liter bor járt.[24] Ezt követte egyéb alkoholtartalmú italok megjelenése s következményként a csaknem általánossá vált italozás a katonák körében.

Sajnálatos módon ez idő tájt egyetlen alkoholellenes rendelkezés sem jelent meg. Csak az 1917–18-as években indult el – a korábban visszahanyatlott – alkoholizmus elleni mozgalom országos méretű kampánya. 1918-ban az „őszirózsás" forradalom idején az akkori katonatanács felszólította a katonákat, hogy az alkoholfogyasztástól tartózkodjanak. A Nemzeti Tanács pedig már „általános szesztilal-

mat" rendelt el, bár csekély eredménnyel. A lakosság a frontról hazaérkezett katonákkal a szeszraktárakat kifosztotta és a talált italt elfogyasztotta. A Tanácsköztársaság ugyancsak alkoholtilalmat rendelt el, egyszersmind széleskörű propagandatevékenységet kezdett és valósított meg az alkoholizmus ellen. A felvilágosító munka a dolgozók széles köreiben és a hadseregben is terjedt. A hadvezetés „józan életre", öntudatos viselkedésre szólította fel a katonákat, azt hangoztatva, hogy „az alkohol megrontja a hadsereg harcképességét".[25] Szükségesnek tartották az alkoholnak, mint „veszedelmes mámornak" az elvetését, s azt hangoztatták, hogy minden katonának „tisztafejű, egészséges izmú harcosnak kell lennie".

A két világháború közötti időszakban csökkent Magyarországon a szeszesital-fogyasztás, amelynek mindenekelőtt területi okai voltak. „1930-ban Magyarország... egyike volt Európa legkevesebb pálinkafélét fogyasztó országainak".[26] Ezzel szemben a kábítószer-rabság épp az 1930-as években – az amerikai kontinensen, az alkoholizmushoz hasonlóan – már jelentős probléma volt. Hazánkban nagyarányú ellenpropaganda indult a szesztermelő érdekeltségek részéről, miután sérelmezték a megcsappant anyagi bevételeket. Mindezt ellensúlyozták az „Alkoholellenes munkásszövetségbe" tömörült baloldali munkásfiatalok érdemi tevékenységformái. Az ivási szokások „átvészelték" a II. világháborút és tovább „élnek" a jelenben is. A II. világháború utáni években az Amerikai Egyesült Államokban, majd a Skandináv országokban és Angliában, ezt követően Közép- és Kelet-Európában nagy erővel söpört végig egy újabb „kábítószer-hullám", amely egyre égetőbb nemzetközi szintű „megoldásra váró feladat" lett. Százezrek sodródtak világszerte a „narkotikumok mámorába" a hétköznapok szenvedései és bizonytalansága elől.

Ezzel együtt fokozódott és változatlanul megoldatlan az

alkohol és a kábítószer probléma a legújabbkori kapitalista hadseregben is. Az International Herald Tribune pl. azt írta, hogy az Amerikai Fegyveres Erők Számviteli Parancsnoksága jelentése szerint 1973-ban a legénység 32 százaléka, a tisztek 20 százaléka volt idült alkoholista. (A flottánál a legénység 37 százalékát, az altiszti kar 26 százalékát, a tisztek 18 százalékát minősítették alkoholistának.) A szeszfogyasztás miatti anyagi károk a flottánál 52 millió dollárt, a szárazföldi erőknél 17 millió dollárt tettek ki. Az Európában állomásozó egységeknél 1971 és 1975 között bekövetkezett halálesetek 25 százaléka az alkoholizmus következménye volt (a kábítószer-élvezet következménye ugyanakkor 8 százalék volt). 1975-ben jelent meg részletes beszámoló S. Black., E. Colbach., M.D. Stanton és D. W. Morgen ezirányú kutatásairól, mely a katonák kábítószer- és szeszfogyasztásának ugrásszerű növekedését jelezte. A Zeit Magazinnak a Bundeswehrben dívó kábítószer- és alkoholfogyasztásáról írott tanulmánya – és egyéb tapasztalatok – alapján a Spiegel 1979. június 25-én egyenesen azt az állítást kockáztatta meg, hogy a „Bundeswehr a nemzetet iszákosságra tanítja". Az NSZK hadügyminisztériumának 1979-ben kiadott Fehér Könyve ugyankkor bagatellizálni próbálta a probléma jelentőségét. Ennek J. Schenknek, a würzburgi egyetem tanárának a kérdőíves felmérése kifejezetten ellentmondott. Az első kérdőívet 1973–74-ben 4500 újonc töltötte ki, s közülük 651 katona adott önkéntes választ a kérdésekre egy év leforgása után is. Eszerint a kannabisz-szívás kezdetben 78,4 százalékra volt jellemző, ez a szolgálat során 93,3 százalékra nőtt; a tömény szesz és a bor eredetileg is kismértékű fogyasztása ugyan alig nőtt meg, de már a bevonuláskor is nagy sörfogyasztás a szolgálati idő alatt tovább emelkedett.

A Stars and Stripes, az Egyesült Államok Európában állomásozó fegyveres erőinek nem hivatalos lapja, hosszú soro-

zatot kezdett, amely részletesen vázolja az amerikai katonák körében tapasztalható túlzott alkoholfogyasztást és alkoholizmust. Az alábbiakban közülük néhányat a lap ténymegállapításai közül: Az Európában állomásozó amerikai katonák és családtagjaik személyenként két és félszer több alkoholt fogyasztanak, mint az átlagos amerikai polgár. Az Egyesült Államokban készült egyik tanulmányból kitűnik, hogy a veterán katonák több mint 10 százaléka alkoholista, ami az amerikai átlagos aránynak a kétszerese. Az Egyesült Államok fegyveres erőinél a bort, a sört és a pálinkát az NSZK-beli ár feléért és egyharmadáért árulják. Habár, elméletileg korlátozták az árusítást, azonban ezt a rendszert könnyű kijátszani. Az NSZK-ban ezen a vonalon komoly feketepiac alakult ki; egyes német polgárok egész megélhetésüket biztosítják azzal, hogy háromszoros áron adják el az amerikai katonáktól vásárolt italokat. Az Egyesült Államok földközi-tengeri hatodik flottájának egyik kábítószer-szakértője szerint a flotta összes személyi problémájának jóval több mint a fele az alkoholhoz kapcsolódik. A cikksorozat hangsúlyozza, hogy a tényleges katonai gyakorlat ellentétben áll a kábítószer-fogyasztás elhárítására irányuló erőfeszítésekkel. Azon túlmenően, hogy a fegyveres erőknél olcsón és bőségesen áll rendelkezésre az ital, a katonai személyek gyakran rendeznek nagy ivászatokat is. Tény az is, hogy a katonai klubok, könyvtárak, hobby-üzletek, szórakozóhelyek és sportlétesítmények léte körülbelül 50 százalékig az italeladásokból származó bevételektől függ. Persze ilyen körülmények között szinte leküzdhetetlen akadályok állnak az alkoholizmus felszámolása elé.[27]

A kábítószer-problémát bonyolítja a modern művészetek iránti fokozott érdeklődés, amelyet áthat a tradíciókkal és konvenciókkal való szembehelyezkedés, főként a nyugati fiatalok céltalansága, passzivitása, különcködése, egyben világképük ideológiája. Az 1960–70-es években került az

érdeklődés középpontjába az ún. „progresszív" zene, a „beat" és „pop"-zene, valamint a műfaj kiemelkedő zenészszemélyiségei, akiket a legformálhatóbb és leglabilisabb csoport, az „útkereső és problémákra oly érzékeny" ifjúság, – a fiatalok közönsége – ünnepelt és modellként maga elé állított. Ugyanakkor, akik önmagukkal meghasonlottak és a valóságból a bódulatkeltő szerekhez menekültek. A tőkés társadalom manipulációinak sajnos nemcsak a zenei sztárok, hanem az értük rajongó fiatalok százai is áldozatai lettek.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a turisztika fellendülésével a nyugati országok felől egyre több olyan veszélyes „divathatás" éri a fiatalokat, amely – ismerve morális és világnézeti megalapozatlanságukat – gyakran az antiszocialitásig súlyosbodó deviáns magatartásformákat eredményezhet. Magyarországi vizsgálati tapasztalatokból kitűnik, hogy a „kábító hatású gyógyszerek és vegyszerek (esetleg kábítószerek) fogyasztásának legfrekventáltabb színterei hazánkban is a beat-zenekarokkal kapcsolatban álló csoportok, diszkók, popkoncertek,[28] amelyek alkalmas körülményeket biztosítanak a „toxikomániás visszaélésre", bódító hatású szerek élvezetére.

A toxikománia – mint „pszichoszociális epidémia" – világviszonylatban csakúgy, mint hazánkban a fiatal „korosztály"-ok köreiben fokozottan terjed. Nálunk ez idő szerint elsősorban a szerves oldószerekkel, a különféle gyógyszerekkel és gyógyszer-kombinációkkal, valamint a kábító hatású anyagokkal történő visszaélés jelenti a „kábítószerélvezetet", amelynek valós tradíciói nincsenek és nem is lehetnek. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a súlyos személyiség-deformitásokhoz vezető toxikománia – hazai viszonylatban – növekvő tendenciája és társadalomra veszélyes volta fokozottabb odafordulást igényelne.

Ugyan korábban nem számoltunk bizonyos jelenségek felszínre kerülésével (pl. a fiatalkori bűnelkövetéssel, a

prostitúcióval, a kábítószerekkel történő visszaéléssel, az előző nemzedéktől örökül ránk hagyott „ivási kényszerrel", stb.). Meglétüket – a szocialista társadalomban, életmódunk gyökeres megváltoztatása ellenére is –, tudomásul kell vennünk. Így azután átértékelt viselkedési stratégiával, – a „kényes kérdések" kendőzés nélküli megközelítésével – eredményesen küzdhetünk e torzulások ellen.

A túlzott alkoholfogyasztás,
az alkoholizmus okai és előidéző körülményei

Ha a problémát felületesen vizsgáljuk, úgy tűnhet, hogy nincs mindig világos, egyértelmű oka és célja annak, hogy az emberek miért alkoholizálnak. Ez a mindennapi életben nagyon gyakran valóban így is van. Az emberek, különösen a sorkatonák döntő többsége nemigen gondolkodik azon, nem tudatosítja magában, hogy miért is iszik. Azon pedig különösen nem, hogy miért iszik sokat. Kevés olyan társadalmi jelenséget ismerünk, amely olyannyira szorosan kapcsolódna mindennapi életünkhöz, mint az alkoholfogyasztás, amely ennyire szerves része volt mindig magán- és társadalmi jellegű ünnepeinknek, egyáltalán a társas emberi együttélésnek.

Ezért kijelenthetjük tehát, hogy az alkoholfogyasztás a társadalom minden rétegében ősidők óta szokás. A szokások pedig olyan beidegződések, amelyek szinte akaratunktól és tudatunktól függetlenül irányítják cselekvéseinket. Persze vannak rossz szokások is, és az alkoholfogyasztással kapcsolatos szokások jó része ebbe a csoportba tartozik.

Hadd emlékeztessünk rá: nagy költőink szinte mindegyike megénekelte az alkoholfogyasztás örömeit. A régi katonai élethez pedig különösen szorosan kapcsolódik az alkohol. Az idősebbek elbeszélései, emlékei és az irodalom legalábbis

erről tanúskodnak. Szokták mondani, hogy a magyar ember (bizonyára mások is) mindig talál okot az ivásra: az öröm és a bánat; az unalom és a vígság, a társaság és a magány egyaránt okként, magyarázatként szolgálhat. De egyformán ok lehet a félelem, a gátlásosság leküzdése csakúgy, mint a bátorság, a határozottság erősítése. Tehát tetszés szerint „meríthet" mindenki az okokból, hogy szándékait, viselkedését magyarázza. Mégis, ha közelebb akarunk férkőzni a leggyakoribb indítékhoz, találhatunk néhány olyat, amely főként a fiataloknál közvetlen és meghatározó szerepet játszik az italozásban.

Az italozó életmód terjedése, az alkoholfogyasztás nagymérvű növekedése , – egyes szerzők értékelése szerint „világjelensége" – több – legalább átmenetileg ható – általános külső és belső körülménnyel függ össze. Közülük néhányat megkülönböztetett figyelem illet. Első helyen érdemel említést az, hogy az emberek egy része nem tud és nem akar – körvonalazott és reális tervek alapján, célszerűen – élni kedvezőbben alakult, jobb anyagi lehetőségeivel. Ésszerűtlenül és értelmetlenül szórja a pénzt. A legutóbbi két évtizedben a lakosság bérből és egyéb forrásokból származó jövedelmei ugrásszerűen emelkedtek, amelyektől a tudatos gondolkodás, a jövőre irányuló előrelátás fejlődése, a kulturált és kiegyensúlyozott életre törekvő igények bizony messze elmaradtak. (Az anyagi jövedelmek növekedése ezért nem jelent mindenkinél és minden szempontból egyszersmind életszínvonal-emelkedést!)

A fiatalok italozásaiban nem ritkán, közvetlenül a szülők is „ludasak". A személyiségformálódás folyamatában a szülői személyiség minden megnyilvánulása sokféle formában meghatározó és ható tényező, – az általuk tudatosan és „akaratlagosan" alkalmazott nevelés és szokás kialakítás mellett. Gyakori tapasztalat például, hogy túl sok zsebpénzt juttatnak gyermekeiknek szórakozásra; részben azért, mert

nekik nem jutott és helytelenül értelmezett „bőkezűségükkel" így saját korábbi „sérelmeiket" ellensúlyozzák. Másrészt pedig aránytalanul nagy anyagi ráfordítással, valójában nem is igényelt, túlméretezett ajándékozással próbálják „kárpótolni" gyermeküket, egyben „pénzzé devalválva" akarják pótolni a gyerekekről való minden oldalú gondoskodást, a szülői szeretetet és figyelmet. A jobb módú szülők ebbeli mulasztásaik miatt keletkező rossz lelkiismeretüket a gyereknek adott költőpénz segítségével akarják elaltatni, és pénzzel megvásárolni a gyerek(ek) ragaszkodását.

A katonai szolgálatot teljesítő fiatalok egy része különösen sok pénzt kap szüleitől és rokonaitól. E mögött az adakozás mögött a jó szándék mellett szintén meghúzódnak erkölcsileg elítélendő megfontolások. Egy fajta önmutogatás és versengés. „A szülők személyisége az egész személyiségfejlődés során, tehát egészében a felnőttkorig olyan modellt jelent, amelyet a gyermeki személyiség öntudatlanul is utánozni próbál, s magatartás mintáit magában kialakítani igyekszik".[29]

Tény, hogy a sorkatonák jelentékeny hányada sok, valós szükségleteit meghaladó költőpénzzel rendelkezik. A könnyelműek és jómódúak a népgazdasági munkán keresett pénzösszegek java részét is szórakozásra, italozásra fordítják. A személyiségbe „beépült" helytelen (vagy helyes) szülőmodell és egyéb felnőtti magatartásminták negatív (vagy pozitív) hatása a fiatalok későbbi felfogására, viselkedésére, erkölcsi értékrendjük kialakítására, önmegvalósítási törekvéseire, érzelmi viszonyulásaira döntő jelentőségű. Eszerint a szülők felelőssége – gyermekeik személyiségének kialakulása vonatkozásában – határozottan nagy.

A nagy területű országokban, ahol a fiatalok lakóhelyüktől távol teljesítenek szolgálatot – s ritkán utazhatnak haza és látogatóik sem igen érkeznek, – a katonák túlpénzelése ellen úgy is küzdenek, hogy nem engedélyezik a sorkatonák

számára pénzküldemények továbbítását, illetőleg azok átvételét. A laktanyába érkező pénzt egyszerűen visszaküldik a feladónak, vagy letétbe helyezik. Ennek a tilalomnak azonban más értelme is van. Kizárja, de legalábbis korlátozza, hogy a katonák között a szülők eltérő anyagi helyzete, pénzügyi támogatása miatt egyenlőtlenségek, egészségtelen versengés, egyszóval a közösséget bomlasztó konfliktusok keletkezzenek.

Második helyen szólnánk arról az ugyancsak újszerű helyzetről, amit a hirtelen megnövekedett szabad idő hozott magával. A napi 10–12 órás és egész héten át tartó munkaidő után fennmaradó idő jó részét annak idején az emberek szinte kizárólag pihenésre fordították. A rövidebb napi munkaidő, de főként a hosszú hétvége kitöltésére történő átállás az emberek többségének nem sikerült zökkenőmentesen. „Azt mondhatjuk, hogy a szabad idő általában nem valami üres edény, amelyet valahogy ki kell tölteni. (Ez a helyzet csak az alacsony képzettségű, főleg segédmunkásként foglalkoztatott, zömmel munkásszállásokon élő fiatalok egy részére jellemző). A lehetséges elfoglaltságok, mint a ‚csábító szirének' harcolnak azért, hogy melyikre fordítsanak az emberek több időt, nagyobb energiát, esetleg több pénzt. Feszültség jellemzi az egész ‚szektort', és szinte minden réteg az optimális választás gondjaival küszködik".[30]

A „szabad idő szektorban" az önkéntességnek, a tudatosságnak, de egyúttal az esetlegességnek, a spontaneitásnak nagy szerepe van. Az emberek gyakran csinálják azt, ami éppen adódik, kéznél van, ami abban a pillanatban kellemesnek tűnik, kényelmesen elérhető".[31]

A különböző alakulatok között jelentős különbségek mutatkoznak az igénytelen szórakozási formák és az italozás elterjedésében. Ebben – egyebek, pl. a katonáknak már a polgári életben kialakult életvitele és a helyőrség szórakozási

lehetőségei mellett – valószínűleg a helyi légkör és a szolgálattal való elégedettség mértéke is közrejátszik. A szovjet szociológiai kutatásokból jól ismert, de nálunk a hadseregben egyelőre kellően még nem méltányolt ez az összefüggés. Számunkra is intő és figyelmeztető tanulságokkal szolgálhatnak Levikin szovjet szociológus megállapításai: „A munkásfiatalok egy része az üzemben megfelelő lehetőséget talál, számos helyen azonban a szervezeti körülmények, a monoton vagy nehéz munka miatt a fiatalok előbb-utóbb elfordulnak a gyártól: munkahelyi kielégítetlenségük máshol, mondjuk a felfokozott szórakozási igényekben nyilvánul meg."[32]

Mind több kritika éri a lakosság viselkedés-kultúráját, de a katonákéval sem lehetünk elégedettek. Valóban korlátozottak a lehetőségei annak, hogy a laktanyát elhagyó sorkatona kulturált környezetben szórakozzon és létesítsen emberi kapcsolatokat. Alkoholmentes ifjúsági szórakozóhelyeket – valószínű azért, mert nem jövedelmezőek – aligalig üzemeltetnek. Ha kissé túlzóak is, de mindenképpen a lényegre tapintanak és elgondolkodtatóak – főként pedig tapasztalatainkkal egybevágóak – az ismert szociológus megállapításai: „A társas érintkezés intézményes keretei is meglehetősen satnyák még. A hajdani, a ma már széttöredezett kereteket még csak részben sikerült újakkal pótolni: nagyon is jellemző még országszerte a sivár, vagy szinte nem is létező faluközpont az egy szál kocsmával vagy vendéglővel, illetve presszóval kombinált kocsmával és fűtési, tatarozási, költségvetési gondokkal vagy az érdektelenséggel küszködő művelődési szobával vagy házzal. S a helyzet a városokban sem sokkal kedvezőbb; a meglévő italboltok, kocsmák és a lerobbant, szűk és sivár mozik eleve nem tudják, a presszók és művelődési házak pedig a lakosság elenyésző hányada számára tudják csak biztosítani a tartalmas társas együttlét feltételeit; s még kevesebb emberben képesek felébreszteni

az ilyen együttlét iránti igényt. A hatvanas–hetvenes évek fordulóján kibontakozott, majd az utóbbi években – ha értesüléseim helytállóak – kissé már visszabágyadt amatőrmozgalmak is legfeljebb csak egy-két ifjú korosztály magányosságán, magára maradottságán oldanak valamit."[33]

A társadalmi átrendeződés gyökeres életmódbeli változásokat eredményezett. A megnövekedett szabad idő újszerű helyzeteket teremtett. Új életformát kellett volna elsajátítani, új életstílust kialakítani, megtanulni gazdálkodni, most már nemcsak a több pénzzel, hanem a több idővel is. Ez így együtt sokak erejét és alkalmazkodó képességét meghaladó feladatnak bizonyult és legnagyobb részt sikertelen maradt. Ez utóbbiak sodródtak nagy valószínűséggel a könnyű, az igénytelen szeszesital-fogyasztással mindig összekapcsolt – a mindig és mindenütt könnyen elérhető, régtől ismert – időtöltési, szórakozási formák felé. Nem bocsátkozva részletekbe – egyes szerzők felmérései alapján – az is világossá vált, hogy a nagyvárosi életforma –, az urbanizációs folyamat – felgyorsulása és sok más tényező együtthatása függvényében nálunk csakúgy, mint világviszonylatban, növekszik az ifjúsági bűnözés aránya.

Az italozó életmódnak az előzőeknél közvetlenebb, és a fiatalok, közöttük a katonák viselkedését különösen befolyásoló okai is vannak. Egyike ezeknek a virtuskodás, amikor a fiatal meg akarja mutatni, hogy tud annyit inni, mint a másik és a veszélyt is meri vállalni, sőt fitogtatni akarja azt is, hogy pénze van. Elterjedt felfogás és szemlélet az is, hogy a felnőttség mércéje, bizonyítéka az alkoholfogyasztás. A versengés túlhajtott változata a „ki tud többet inni" csoportos italozás. Ez a forma különösen veszélyes és sajnos a fiatal katonák körében is elterjedt és jellemző szokás. Itt említenénk meg, hogy a katonai közösségek, alkalmi csoportosulások – mint egynemű közösségek – állandóan nélkülözni kénytelenek egy nagyon fontos visszatartó erőt: a nők

jelenlétét. Ugyanis a nők a családban, a társaságban még általában fékezik a férfiak ezirányú szertelenségeit. Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a nők között egyáltalán nincsenek olyanok, akik szabadosak és italoznak, azt azonban igen, hogy az effajta magatartás rájuk kevésbé jellemző, mint a férfiakra. Megjegyeznénk ugyanakkor, hogy újabb statisztikai adatok tanúsága szerint a nők vonatkozásában ugyancsak növekvő tendenciájú a mértéktelen alkoholfogyasztás.[34]

Az italozás, mint a virtuskodás eszköze, régi keletű és eredetű, ezért az ellene való küzdelem sem mondható egyszerűnek. Természetesnek tartjuk, hogy minden ember – különösen a fiatalok – szeretne feltűnni és más lenni, mint a többiek, szeretné megmutatni képességeit és bátorságát. A kérdés csupán az, hogy ezt milyen formában tegye. Vizsgálataink szerint rendszerint az a fiatal akar az életnek ezen a területén feltűnni, akinek erre másutt korlátozottak a lehetőségei. Arra kellene törekedni, hogy a katonai közösségekben, az alegységekben minden katonának legyen lehetősége a társadalmilag és egyénileg egyaránt hasznos cselekvésekben megmutatni különleges képességeit és adottságait. A kisebb emberi közösségekben – hasonlóan, mint a társadalom egészében – ugyanis azok az emberek, fiatalok vagánykodnak az italozásban (hasonlóan, mint a kirívó öltözködésben, hajviseletben, egyáltalán a normálistól eltérő viselkedésben), akik valamilyen oknál fogva a perifériára szorultak, adottságaik, képességeik vagy más okok miatt kiszorultak a társadalmilag elismert, hasznos cselekvések színteréről.

Az italozás egy következő oka az akarat- és jellemgyengeségben jelölhető meg. A mértéktelenül alkoholt fogyasztó személyekre jellemző, hogy gondolkodásuk beszűkül, szellemi teljesítményük fokozatosan csökken. Lényeglátásuk, mérlegelő és ítélőképességük gyenge. Kritikátlanságuk szem-

betűnő. Bizonytalankodók, határozatlanok, befolyásolhatók. A körülmények, az alkalmak irányítják őket, alkalmak pedig bőven vannak. Az érzelmi megnyilvánulásaiban is infantilis (gyerekes) beállítottságú, rendszerint nem teljesen érett személyiségű fiataloknak általában nincsenek határozott életterveik és nincsenek világos céljaik az életben. Nem eléggé önállóak és nem tudják megbízhatóan felmérni, hogy mi a helyes és a helytelen. Konfliktus helyzetben – indokolatlannak látszó – robbanékonyság és gyakorta heves indulatok jellemzik őket. Vágyaik azonnali kielégítésére törekszenek, azok elhalasztására képtelenek. A társas együttélés formáihoz nehezen alkalmazkodnak, szociális beilleszkedésük gátolt. Feszültségbírásuk gyenge, kudarctűrésük csökkent. Önbecsülésüket elvesztették, önértékelésük sérült. Nem rendelkeznek kellő önkontrollal és önfegyelemmel. Képtelenek ellenállni a társaság, barátok vagy éppen az idegen csábításainak és gyakran minden ok és indíték nélkül lerészegednek a szórakozóhelyeken, utazás közben a vonatokon, és minden, bármilyen néven nevezendő összejövetelen.

Az akaratgyenge, erőtlen és ingatag személyiségre jellemző az is, hogy az alkoholba menekül problémái rendezetlensége elől. A cselekedeteiért felelősséget nehezen vagy egyáltalán nem vállaló, szorongásra hajlamos személy a feszültségektől való „gyors szabadulás" lehetőségét keresi. Vitathatatlan ugyanis, hogy az alkohol, legalábbis átmenetileg hozzásegíti az egyént a felejtéshez és a kikapcsolódáshoz, feszültségoldó, gátláscsökkentő és euforizáló hatásánál fogva. Csaknem közhelynek tűnik, azonban mégis emlékeztetnénk arra, hogy gyorsan változó, rohanó világban élünk, amelyben a katonákat különösen érinti a minőségileg is új változások sokaságának minden hatása. A tudományos-technikai forradalom elsőként a hadügyben, a haditechnika területén vette kezdetét és a modern fegyverrendszerek bonyolultságában mutatkozik meg. Érthető, hogy ennek pszichés és szociális

következményeivel ebben – a katonákat magas követelmények elé állító, feszültséget teremtő – környezetben találkozunk legmarkánsabban.[35] Az alkohol, mint a problémák megoldásának „igazi eszköze" végül is semmit sem ér. Már csak azért sem, mert újabb és nem ritkán súlyosabb gondok és problémák okozójává válik.

Nagy számú felmérés és vizsgálat igazolja, hogy a hadseregben a katonák minden szempontból erős csoportnyomásnak vannak kitéve. Az a katona, aki az adott közösség, vagy csoport követeléseinek, nyomásának ellenáll, rendszerint kirekesztődik a csoportból, izolálódik és egyedül marad. A csoporthatás, a közösség nyomása – attól függően, hogy az milyen erkölcsi tartalmakat hordoz – pozitív vagy negatív előjelű lehet. Amennyiben az adott katonai alegységben elfogadott norma az italozás és a csoport hangadói, vezéralakjai az alkoholfogyasztást egyfajta értéknek tüntetik fel, ott nehéz kitérni az ivás elől. Nem tekinthetjük ezért véletlennek, hogy egy-egy alegységben milyen méreteket ölt az italozás. Sőt, az is előfordulhat, hogy nem is a hangadók, a vezéralakok a tipikus lerészegedők, hanem azok a katonák, akik éppen az italozás révén akarnak hozzájuk hasonlítani, ily módon szeretnék magukat elfogadtatni az uralkodó klikk, a csoport és vezérei által.

Láthatjuk tehát, hogy az alkoholizálás, ugyanúgy, mint bármely más deviáns (normáktól eltérő) viselkedés, a tanulás, a hibás szocializáció eredménye. Ez a tanulási és szocializálódási folyamat a családban, a baráti körben, az iskolában és a hadseregben zajlik le döntő mértékben. Ezekben az elsődleges közösségekben – amelyekben az érzelmi kötődések nagyon erősek – sajátítják el a fiatalok az alapvető együttélési normákat és viselkedésmintákat, szereznek egész életükre kihatással bíró élményeket. Hozzájuk mérten a tömegkommunikáció, a film és az irodalom, egyszóval minden más hatás csak másodlagos és gyengébb intenzitású.

Összegezve az eddigieket, elmondhatjuk: a szó szoros értelmében vett alkoholisták a sorkatonák között is egyre gyakrabban fordulnak elő. (Évenként 60–70 sorkatonát küldenek elvonókúrára, részint az elöljárók, részint a katonai bíróságok döntésének megfelelően). Felismerésük és kiszűrésük látszólag egyszerűen és könnyen megoldható feladat. Ennek ellenére legtöbbször mégis valamely bűncselekmény kapcsán regisztrálják betegségüket. Mert hiszen ők voltaképpen betegek, akiket elvonókúrára kell küldeni (kellene küldeni, még mielőtt a hadseregnek és maguknak is kárt okoznak) és orvosi felügyeletnek, kezelésnek alávetni. Annak eldöntése, hogy ki tekinthető alkoholistának, betegnek, végső fokon az orvosra tartozik. Ezzel szemben a felismerés, a probléma észlelése, majd a csapatorvossal való közlése a közvetlen elöljárók, az aktivisták lehetősége és feladata. A kezelésben történő részvétel formája szerint önkéntes és kényszer elvonókúráról beszélünk. A kezelés történhet kórházban, vagy orvos felügyelete és irányítása alatt a csapatnál. Azt azonban jó tudni, hogy azért, mert valaki alkoholista, nem mentesülhet a sorkatonai szolgálat teljesítésének kötelezettsége alól, még csak ideiglenesen és átmenetileg sem. (Elképzelhető, hogy a jövőben bevezetésre kerülhet olyan szabály, mi szerint az alkoholizmus miatt kiesett szolgálati időt utólagosan rá kell szolgálni.)

Súlyos alkoholista viszonylag ritkán fordul elő a hadseregben. Rendszeres alkoholfogyasztók azonban – olyanok, akik már behívásuk előtt, esetleg a hadseregben rászoktak az italra – már jóval nagyobb számban találhatók. Az alkohol függőség a sorkatonák növekvő hányadára jellemző. Pl. az 1981. augusztusi újoncbehívást követően az egyik alakulatnál az ún. adaptációs teszttel végzett felmérés adatai alapján az újoncok 5 százalékát minősítették – orvosi szempontból – legalábbis enyhe fokban alkoholistának. A hadsereg problémáinak egy részét tehát magukkal hozzák a

bevonuló fiatalok. Náluk a szórakozás, az időtöltés, az unaloműzés szükséges és szokásos, sőt nélkülözhetetlen kelléke az alkohol. Némelyiküknek az italozás már önmagában véve is szórakozást jelent. Közülük kerülnek ki elsősorban az alkalmanként mértéktelenül ivók; a minden ivási alkalmat kihasználók, az alkalmakat szervezők és kezdeményezők.

Egy következő, talán legnépesebb csoportként azokat említjük, akik az előzőek (vagy más alkalmi ivócimborák) hatására esetenként fogyasztanak alkoholt. Az alkalomtól és a környezettől függ, hogy sokat vagy keveset, illetve, hogy gyakran, vagy ritkán isznak. Minthogy sem az alkohol erejét, hatásait, sem a maguk teherbíróképességét nemigen ismerik, általában könnyen és rövid idő alatt lerészegednek. Azaz olyan ittas állapotba kerülnek, amikor már képtelenek saját viselkedésük ellenőrzésére, és az önkontroll hiányában bármi megeshet velük.

Ez utóbbiak tehát úgy is tekintendők, mint a környezet és a körülmények áldozatai. Aláhúznánk: az alkalmi környezet ugyanúgy lehet katonai, mint civil baráti vagy családi és rokoni, de az sem ritka kivétel, hogy idegenekkel való véletlen találkozás következményeként jön létre. Ilyen esetekben az a jellemző, hogy egyfelől a kezdeményezés mástól vagy másoktól indul ki, másfelől pedig az, hogy a csábításnak a tapasztalatlan fiatal nem tud ellenállni. Sodródnak, mert tapasztalatlanságuknál fogva nem képesek mérlegelni és előre látni, nem tudnak a lehetséges negatív következményekkel előre számolni. E csoport sajátosságaihoz tartozik még, hogy az alkalmi ivási kapcsolatokban a „balek", a fizető, a költségeket fedező szerepét is viselik. Tipikus esete ennek az, amikor az első kimenők és kimaradások alkalmával az újoncok fizetnek az öreg katonáknak, netán a tiszteseknek is. S mi több, azt is elvárják, megkövetelik tőlük – mármint az előbbiek –, hogy kimaradásról, eltávozásról,

szabadságról jövet szeszesitalt hozzanak magukkal és csempésszenek be a laktanyába. Azután ha mindebből a szabálytalanságból kellemetlenség adódik, ha lelepleződik az illegális italozás, az öreg katonák azt is természetesnek tartják, hogy a „balhét" – a következményekért viselt fegyelmi felelősséget – az újoncok „viszik el".

A felbújtók, a hangadók, az ivócimborák a felelősség vállalásában nemigen osztoznak. Az effajta „bajtársiasság" sohasem terjed a közös felelősség vállalásáig.

A fentebb jelzett – különböző mértékben és különböző okokból italozó – sorkatonák csoportjai között a határvonalak persze nagyon is viszonylagosak. Ha a rendszeresen alkoholizáló újonc, magyarán szólva a részegeskedésre hajlamos fiatal, jó szellemű, erős és egészséges életmódot követő közösségbe kerül, nagy valószínűséggel megváltozik, s leszokik az italozásról. De ennek az ellenkezője sem kizárt. Ha valamely alegységben a rendszeresen italozók uralják a közvéleményt – és az elöljárók sem határozottak, vagy nem példamutatóak – mások is hozzájuk hasonlóvá válnak.

Mindenesetre bizonyított tény, hogy az alkoholra való rászokás tekintetében a sorkatonai szolgálat a legkritikusabb életkorra esik. Ekkor, a 20-tól 30-ig terjedő életévekben dől el, hogy valaki a józan és egészséges, vagy az italozó, züllött életmódot követi-e, tanulja-e meg és folytatja élete további időszakaiban.

Mint a túlzott alkoholfogyasztásra hajlamosító oki tényezőt vizsgáltuk a sorkatonák előéletét és a hadseregben tanúsított magatartását. Ebből a szempontból – a II. és III. időszakos 22–25 éves – katonák két jól elhatárolható csoportja; a különböző csapatoknál szolgálatot teljesítők (121 fő) és a fegyelmező zászlóaljban büntetésüket töltők (104 fő) között osztottunk ki kérdőíveket. (A fegyelmező zászlóaljban töltik büntetésüket azok a sorkatonák, akiket a Katonai Bíróság enyhébb súlyú bűncselekményekért 2 évnél nem

súlyosabb fogház vagy börtön fokozatú szabadságvesztésre ítélt. Az itt eltöltött időt meghatározott feltételek teljesülése esetén az illetékes parancsnok részben vagy egészben beszámíthatja a sorkatonai szolgálati időbe.)

Érdeklődésünk tájékozódó jellegű volt és adatai nem tekinthetők reprezentatívnak. Kérdéseink elsősorban az alkohol- és drog-fogyasztás mértékét és a bódulatot keltő anyagok ismeretét tudakolták. Miként majd az alábbi – e helyütt csak az alkoholfogyasztásra kiterjedő – vázlatos áttekintésből kitűnik, a két csoport minden lényeges szociális változó szempontjából jelentősen különbözik egymástól. A különbségek megítélésénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy a katonai bíróságok által jogerősen elítélt sorkatonáknak 40–50 százalékát legalább egyszer már behívásuk előtt a polgári bíróság is büntetéssel sújtotta.

De nézzük a különbségeket. Az első, a nem büntetettek csoportjában háromszor annyian érettségiztek, mint a másikban; 72,1 százalékuk, illetve 57,9 százalékuk rendelkezik tanult szakmával; bevonulás előtt az előzőek 9,6 százaléka, az utóbbiak 38,8 százaléka változtatott több mint három alkalommal munkahelyet. A szorosabban vett deviáns életvezetés mutatói a fenti eltérésekkel jól korelálnak: a normál populáció 4 százaléka, a büntetettek 10 százaléka rendszeresen és nagy mértékben fogyaszt alkoholt; alkalomszerűen pedig 75, illetve 87 százalékuk. Behívás előtt az előzőek 5,8 százaléka, az utóbbiak 19 százaléka követett el öngyilkossági kísérletet. Arra a kérdésre, hogy behívásukat követően több alkoholt fogyasztottak-e, mint korábban, az első csoport 22 százaléka, a második 56,2 százaléka adott igenlő választ. Szüleit 9,6 százalék, illetve 16,5 százalék tartja rendszeres alkoholfogyasztónak.

Mindenekelőtt megjegyeznénk, hogy a rendelkezésünkre álló adatok általánosítható következtetések levonására még nem elegendők – inkább figyelemfelkeltő és probléma-

jelző funkciójuk miatt tüntettük fel. Mégis, mindent egybevetve meg kell állapítanunk, hogy a sorállományú fiatalok alkoholfogyasztása megemelkedett. A vizsgált korcsoport mindkét kategóriájában az alkalomszerűen italozók százalékos aránya kiugróan magas. Ebben lényeges különbség nem mutatkozik a két csoport között, ami semmiképpen sem tekinthető pozitív jelenségnek. A feltüntetett adatok azt jelzik, hogy amíg a büntetlenek csoportja „rendszeresen" csekély mértékben alkoholizál, addig a bűnelkövetők csoportjában lényegesen magasabb a „rendszeres" alkoholfogyasztók aránya. Ez voltaképpen arra mutat, hogy a magasabb tanultsági szintű, a határozottabb életvezetésű fiatalok szociális beilleszkedése zavartalanabb és a hadsereg sajátos követelményrendszerével inkább azonosulnak, követelménytámasztásával szemben elfogadóbbak. Ugyanakkor a kiegyensúlyozatlan, a normaszegő, vagy antiszociális magatartású, hátrányos szociális helyzetű és zűrzavaros életvitelű, ambíció nélküli sorkatonák nehezen alkalmazkodók és zökkenőmentes beilleszkedésre alig képesek. Az akadályoztatásokkal, a közösségi normákkal szemben elutasítók, szembeszegülők. Súlyosbítja helyzetüket az a tény, hogy szüleik körében is fokozottabb mértékű és rendszeres italozás tapasztalható. Élettörténeti adatok elemzése bizonyítja, hogy a fiatalok alkoholfogyasztásának megszerveződésében – a rászokás körülményeiben – az otthoni példa, a negatív irányú szülői példaadás döntő jelentőségű.[36]

Ma már köztudott, hogy az alkohol szerepe a drog-élvezetben jelentős. Korábban már említettük, hogy a rendszeres alkoholfogyasztás növeli a fiatalok toxikománia iránti veszélyeztetettségét. Egyes szerzők megállapítása szerint az alkoholizmus és a toxikománia – mint deviáns magatartásforma – kialakulásának körülményeiben, kiváltó okaiban és indítékai között bizonyos hasonlóság tapasztalható. Mindkét jelenség közös vonása a személyiségfejlődés zavara,

amely a hibás szocializációs folyamat következményeként értékelhető – sok egyéb tényező mellett. Alkoholt, vagy más pszichoaktív anyagokat egyrészt a miliőkonfliktusok, másrészt bizonyos érzelmi traumák hatása, valamint a barátok csábítása, utánzása alapján kezdenek fogyasztani a fiatalok.

A toxikomán visszaélések sajátosságai

A kábítószer-élvezet a XX. század egyik legsúlyosabb betegsége és legkevésbé megoldott kérdése. Világszerte súlyos gond és hazánkban sem újkeletű jelenség. Amíg az 1970-es évek elejéig csak szórványos előfordulásról beszélhetünk, mindössze néhány esetről adtak számot az egészségügyi intézmények és a különböző szervek jelentései, addig jelenleg fokozódó mértékben terjed – becslések szerint növekvő tendenciát mutat –, sajnálatos módon elsősorban az ifjúság körében. Az 1970-es évek eleje óta – az ifjúság csaknem minden rétegében – leginkább 14–18 évesek korosztályában volt észlelhető a különböző kábítószerhatású anyagokkal való visszaélés. Súlyosbítja a helyzetet, hogy napjainkban már több tucatra tehető a halálos kimenetelű esetek száma. (1981-ben egy szabadságon tartózkodó sorkatona is megfulladt, meghalt „szipózás" közben.) A hallucinogén hatású szerek élvezetét a fiatalok körében 1970-től 1973-ig kizárólag Budapesten észlelték. Ezt követően mintegy két év alatt szinte az ország egész területén ismertté vált. E káros gyakorlatot kezdetben és az esetek nagy többségében a spontán kíváncsiság motiválta, de később, az előfordulások kisebb hányadában, már tapasztalható volt a szerek megszerzésére és élvezetére irányuló tudatos törekvés is. Egy felmérés azt is bizonyította, hogy a 70-es évek közepéig Vas és Zala megye kivételével, a fővároson kívül valamennyi megyeszékhelyen, kisebb városokban, sőt egyes községekben is előfordult visszaélés. A legelterjedtebb módszer a tubusos

ragasztószer (technokol rapid, pálmatex, pálmarekord, kale) gőzének szippantása, inhalálása. Valamennyi említett gyógyszer, illetve vegyszer alkalmas beszedés vagy belégzés útján a hallucinációs, eufóriás – tehát a hagyományos kábítószerek hatását keltő – állapot előidézésére.

A kellemes élményt nyújtó pszichés tünetek mellett jelentős veszéllyel jelentkezik a szorongás, lehangoltság, agresszió. Nem egy esetben öngyilkossági kényszerképzet is kialakult, mint tüneti jelenség. A példák sokasága bizonyítja az esetek súlyosságát (közbotrány okozás, szemérem elleni vétség, élet elleni bűncselekmény, öngyilkosság).

A ragasztószerekkel való visszaélés egészségromlással is jár. A máj és a vérképző rendszer, valamint az idegrendszer jelentős károsodása állhat elő. Orvosi vélemény szerint bizonyított, hogy az egészségromláson túl, a vegyi anyagok egyszeri használata is életveszélyt jelent, sorozatos élvezete pedig halálos kimenetelű is lehet. Figyelembe véve a nem kívánatos nyugati hatások érvényesülését is, voltaképpen olyan pszichoszociális epidémia (járványszerű) terjedésről van szó, amelyben előtérbe kerül a személyiség bizonyos fokú torzulása, egyszersmind az érett felnőtté válás zavara. A kábítószerrel történő visszaélés a fiatalok fizikális, mentális, és etikai fejlődésére romboló hatású.

Az elmúlt években mind a pszichológiai vizsgálatokon, amelyek a Központi Katonai Kórház Pszichofiziológiai Laboratóriumában történtek (és elsősorban differenciáldiagnosztikai célzatúak voltak), mind a katonai kórházak pszichiátriai osztályain és idegszakrendelőiben, egyre több olyan sorkatona került vizsgálatra, akiknek – egyéb irányú – viselkedés-, illetőleg személyiségzavara hátterében a drogélvezet húzódott meg. Tagadhatatlan – bár sokak által kendőzött – tény, hogy Magyarországon is epidémikus jelleget öltött a kábítószerrel történő visszaélés. Érthető tehát, hogy a sorkötelesek bevonulásával egyidejűleg a toxikomán jelen-

ség bekerült a hadseregbe; miután a sorkatonák a civil életben kialakult toxikoman „szokásukat" illegális vagy nyílt formában – a katonai szolgálat megkezdése után is – folytatják. Mindez szükségessé teszi és indokolja, hogy hadsereg szinten is foglalkozni kell ezzel a sajátos problematikával. A hadseregben a toxikomaniás jelenség terén mindeddig komplex felmérés és érdemleges kutatómunka nem történt, jóllehet egyre gyakoribbak az alegységek, csapatok ilyenirányú konkrét jelzései.

A csapatoknál öt-hat év óta észlelnek toxikomán katonákat. Az ebből származó problémák miatt a legutóbbi években – nem teljes adatok szerint is – 40–60 katonával foglalkoztak a katonai kórházak és rendelők pszichológusai és orvosai. Természetesen ennél jóval nagyobb azok száma, akik az alegységeknél kiegyensúlyozatlan magatartásukkal gondokat okoznak. A fegyelmező zászlóaljnál is ez történt.

Elöljáróban még megemlítenénk, hogy a toxikomán katonák egyike-másika társakat keres a fogyasztáshoz. Ezért a terjedés veszélye is fennáll. Példátlanul széles körben elterjedt mintegy 20 ítéletre kiterjedő szipózásra derült fény 1982 első felében a fegyelmező zászlóaljban. Figyelemreméltó tapasztalat az is, hogy többségük, ha lelepleződik, nem titkolja, nem tagadja visszaélését, már csak azért sem, mert azt – a felnőtteknél – a büntetőjog nem szankcionálja.

Mi több, emelkedik azok száma, akik – eltúlozva fogyasztásuk mértékét és panaszaikat – idegi-pszichikai panaszaikkal önként maguk fordulnak pszichológushoz vagy orvoshoz, feltételezhetően abban a reményben, hogy a katonai szolgálatra alkalmatlannak minősítik őket.

Kétségtelen, hogy a toxikomán katonák nagyobb hányada az ún. veszélyeztetett fiatalok közül kerül ki, azok közül, akiknek nincsenek komoly életcéljaik és akiknek semminemű presztízsvesztést vagy egzisztenciális hátrányt nem jelent, ha a katonai szolgálatra alkalmatlannak bizonyulnak.

Ellenkezőleg, éppenséggel minden eszközzel az alkalmatlan minősítés kicsikarására törekszenek. (Megjegyeznénk, hogy mintegy évtizeddel ezelőtt hasonló manipulációs törekvéseket az alkoholizáló sorkatonáknál is tapasztaltunk. Miután néhányukat leszerelték, s ennek híre terjedt, emelkedett a szándékosan mértéktelenül italozók száma az érintett alakulatoknál.) A felderítés és a megelőzés gátolja, hogy az egészségügyi szolgálat, a tisztek és tiszthelyettesek nincsenek tájékoztatva és felkészítve a jelenség észlelésére. Tanácstalanok és bizonytalanok, amikor egy-egy – egyelőre ritkán adódó – konkrét esettel szemben találják magukat.

Hazánkban jelenleg a kábítószer-fogyasztás – a toxikománia – jelensége alatt leginkább a különböző pszichoaktív anyagokkal való visszaélést értjük, amely a fiatalok különböző csoportjaira terjed ki.

a) Az ún. „klasszikus kábítószerek" (a morfin, a kokain, az ópium és alkaloidái stb.) Magyarországon csak elvétve fordulnak elő.

b) A fiatalok a szerves-oldószer tartalmú anyagokat, a közismert ragasztószereket, a palma-tex-et, a palma-fix-et, a kale-t, a kochinor-t, és a technokol-rapid-ot alkalmazzák „hallucinogénként".

c) A kívánt hatás, a „bódult állapot" elérésére olyan vegyi anyagokat és gyógyszereket használnak, amelyek megközelítik a közismert kábítószerek euforizáló hatását. Legkedveltebbek: a Parkan, Seduxen, illetőleg a benzin és az aceton stb.

d) Konkrétan a katonai körökben és a gyakorlati élet különböző területein (pl. tisztálkodás során, takarítás közben, vagy gépjárműjavításnál) alkalmazott „kábító hatású anyagok": a pitralon arcszesz, a tükör ablaktisztító, a fagyálló folyadék, a sósborszesz és a sprititusz, valamint a különböző dezodoráló szerek stb.

e) Gyakran használják fiataljaink az alkoholt különböző

gyógyszerekkel, pl. a Seduxen-nel kombinálva, ugyancsak bódulat elérése végett.

A helyszűke miatt mindössze arra szorítkozhatunk, hogy a legnagyobb gyakorisággal előforduló – „kábítószerként" felhasznált – vegyi vanyagok és gyógyszerek gyógyszertani csoportosítását – csupán csak a kategóriák megnevezésével – tüntessük fel néhány jellemző példával:

1. Altató-nyugtatók (pl. Noxyron, Elenium),
2. Kábító-fájdalomcsillapító szerek (pl. Morfin, Dolargan),
3. Pszichotomimentikumok (pl. Marihuana, Parkan-alkohol),
4. Pszichostimulánsok (pl. Centedrin, Gracidin),
5. Érzéstelenítők (pl. Éter),
6. Az ún. „pótszerek" (a szerves-oldószerek, a benzin, az aceton stb.).

Megjegyezni kívánjuk: a Parkan, a Centedrin, és a Gracidin jelenleg kábítószerré nyilvánított gyógyszerek. A velük való visszaélés büntetendő cselekmény.

Az új kábítószerhullám élvezői a rendszeres gyógyszerfogyasztók köréből kerülnek ki és többnyire alkohol és nikotinélvezők is. Euforizáló hatást az alkohol és a különböző gyógyszerek kombinációival érnek el. A pszichotróp (pszichoaktív) szerek élvezete magában rejti a polytoxikománia kialakulásának veszélyét.

Mint az előző fejezetben említettük, a sorállományú katonák körében egy célrairányult felmérést végeztünk. Ebben tájékozódtunk – többek között – a szeszesital- és drog-fogyasztásuk mértékéről, egyszersmind a kábító hatású anyagok ismeretéről. A helyzetfelmérés szempontjai természetesen mindkét esetben azonosak voltak. A két csoportra – a drogfogyasztást illetően – a következő százalékos megoszlás jellemző.

A büntetlenek 50 százaléka, a büntetetteknek már 66,2 százaléka ismer valamilyen kábítószer-fajtát.

Ugyanakkor a szerves oldószerekkel történő visszaélésről

a büntetleneknek 75 százalékban, a büntetetteknek pedig 89,3 százalékban van tudomása.

A büntetlenek 5,8 százaléka, a büntetettek 19,8 százaléka „próbált ki" kábító, illetőleg kábítóhatású szereket.

Ezzel szemben, alkohol helyett az ismert „pótszerek" egyikét alkalmazta a büntetlenek 25,7 százaléka és a büntetettek 89,5 százaléka.

Mindkét csoport „előnyben részesítette" a pszichoaktív szerek„ szertartásszerű" – csoportban történő élvezetének formáját.

Ugyancsak mindkét csoport tájékozott volt az alkalmazott bódulatot keltő anyagok egészségre káros hatásai vonatkozásában.

Érdekes, hogy a felmérésben résztvevők – sajátos státuszaiktól függetlenül – meglehetősen „mértéktartóak", „szűkszavúak" és „óvatosak" voltak a válaszadásban. Ez egyúttal nehezítette is a tisztánlátást, a valós helyzet megítélését. Feltevésünk szerint ennek az lehetett az egyik oka, hogy míg az alkoholfogyasztás társadalmilag „legalizált", addig a kábítószerélvezet, a drog-szenvedély többnyire „illegálisnak", tekintett viselkedésforma.

A felmérési adatok tükrében tehát – a teljességre törekvés igénye nélkül – összegzésként megállapíthatjuk, hogy mind a rendezettebb, harmonikusabb életvezetésű, mind a deviáns magatartású katonafiatalok jelentős hányada tájékozott a drog-fogyasztás kérdéskörében. Az euforiát, bódulatot keltő anyagok skálájára – („klasszikus kábítószerektől" a kábító hatású gyógyszer- és vegyi anyagokig) – kiterjedően, széles körű ismeretanyaggal rendelkeznek. Eredményeink alátámasztják korábbi megállapításainkat, miszerint leginkább a különböző pszichoaktív anyagok használata és az ezekkel való visszaélés jellemző a fiatalok köreiben. Sokuk számára „a kábítószer olyan új élményszerzési lehetőség, amely elfeledteti a szürke hétköznapok monotonitását".[37]

A fiatalok vizsgált korcsoportjának egyik jellemzője a csoporthoz tartozás szükséglete, amelyet jelen esetben nem az igazi érzelmek, a normális társas kapcsolatok kialakításának igénye, hanem a magatartásukban közös deviáns megnyilvánulási forma kapcsolössze. A fiatalok körében történő pszichoaktív szerek élvezetére inkább a csoportos forma a jellemző, mint az egyéni. Kábítószer-élvezetük társas tevékenység, „szociális esemény", olyan „rítus", amely egyben feltétele is a csoporthoz való tartozásnak. A drogokkal elsőízben általában a haverok csoportjában, vagy alkalmi baráti társaságban, ennek kellemes atmoszférájában találkoznak a fiatalok. A visszaélések legtöbbször a nyilvánosság teljes kizárásával történnek, ezért igen nehéz a felderítésük. Meg kell jegyeznünk, hogy bár a fiatalok nagy többsége tisztában van a droghasználat egészségügyi ártalmaival és egyéb kihatásaival, mégis – egy bizonyos csoport – szükségét érzi a bódult állapot előidézésének. Véleményünk szerint ennek mélyebb, az adott személyiségben rejlő – okai feltételezhetők. Több tényező egymásra hatásának következménye a toxikománia kialakulása. (Az okok mindegyikét még teljes mélységig nem ismerjük.) Hogy valaki szenvedélyes kábítószer-élvező lesz-e, vagy sem, ez lényegileg a személyiségtől (az egyéni beállítottságtól), a szociális környezettől (a körülményekbe folyásától) és – bizonyos mértékben – magától a kábítószertől függ. A drog-szenvedély oka nemcsak a méregben, hanem főként a fogyasztóban rejlik. A fiatalok egy csoportjára jellemző, hogy nem érzi jól magát abban a közösségben, amelyben él, elégedetlen és „menekülési törekvései" igen erőteljesek – miután az elfogadás helyett elutasítják. A fiatalok drog-szenvedélyének okai és indítékai között általában jellemző:

1. a menekülés a realitások elől,
2. a személyes problémáktól való szabadulás vágya,
3. „örömkeresési igény" – a jó közérzet „mesterséges" megteremtése,

4. kiút keresése a szorongás és fenyegetettség-érzés elöl,

5. „magányosság-érzés", emocionális és társas kapcsolatzavarok elviselhetetlenségének érzése,

6. A drog-fogyasztó csoporthoz tartozás szükségletének kielégítése (és a védettség-érzés megszerzése),

7. szembehelyezkedés, tiltakozás, valamint lázadás a társadalmi elvárásokkal – a követelménytámasztással – szemben,

8. szociális okok: rendezetlen családi helyzet, ennek talaján kialakuló, kora gyermekkor óta meglevő érzelmi problémák; rendezetlen egzisztenciális és anyagi körülmények,

9. A drog-fogyasztás döntő motiváló tényezője a fiatalok kíváncsisága, a baráti csoport hatása, egyben új kalandok, új benyomások, új élmények utáni sóvárgása, s megszerzésük biztosítása.

A toxikomániához vezető okok és utak – mint látjuk – nagyon különbözőek. A fiataloknál első helyen áll a nyugatról „begyűrűzött" divat és utánzási hullám, valamint a turistákkal kialakított személyes kapcsolatok, a Nyugat-Európában tett hosszabb-rövidebb utazások, az ott szerzett tapasztalatok. Ezt a hazai rock- és beat-zenekarok tagjai egy részénél és szűkebb hódolói körében előforduló tüntető kábítószer-fogyasztás mint példa és minta megerősíti.

A terjedésben szerepe van a kollektív élmény szükségletének és – ismét hangsúlyoznánk – csoporthoz való tartozás igénye kielégítésének is. Így esnek a „csövesek" és más alkalmi csoportok áldozatául olyan, egyébként rendes fiatalok, akiknek családi élete rendezetlen és társasszükségleteik kielégítése végett, bármilyen áron és feltételek mellett csatlakoznak bármely alkalmi csoportosuláshoz, amely befogadja őket. A fogyasztáshoz azután, mintegy önvédelmi reflexióként – egyszersmind a környezet kritikájaként – kialakítják magatartásukat magyarázó ideológiájukat. Tagadhatatlan természetesen, hogy ezek az ideológiák reális elemeket is tartalmaznak.

A későbbiekben, amikor már kialakult a drogtól való erős függőség (a dependencia) – csakúgy, mint az alkoholistáknál – maga a megszokás, a belső szükséglet válik a fogyasztás fő okává. „A drogok által kiváltott pszichikai és fizikai függőség egyben visszaélés is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden visszaélés függőség következménye... A visszaélés (abuzus) – azonban – a függőség bevezetője lehet".[38]

A kábítószer-élvezet „módszerei", – legismertebb módjai

– „orális" mód: a szilárd hallmazállapotú anyagot a fogyasztó megeszi, illetőleg amennyiben a hatást alkohollal potenciálja, – akkor megissza;

– „szippantási" mód: a por alakú drogot a fogyasztó beszippantja;

– klasszikus forma: az intravénás befecskendezés, a bőr alá történő fecskendezés, az ún. „fixálás";

– inhalálás: a szerves oldószerek gőzeit a fogyasztók belélegzik, beszippantják.

A „bódult állapot" jellegzetességei, tünetei:

1. Az alkoholos állapothoz hasonló mámorosság, eufória, nagy képzelőerő, a világot meghamisító kóros optimizmus. Indokolatlan felhangoltság, gátlástalanság.

2. Rosszullét, szédülés, émelygés, nyugtalanság, nagyon rossz közérzet, levertség, borúlátás, szorongás és félelem.

3. A pszichozishoz hasonló állapot, pszichotikus képek, élénk hallucinációk.

A toxikomániás személyiség legáltalánosabb jellemzői:

– alkalmazkodási nehézségei fokozódó mérvűek,
– a konfliktusokat nehezen, vagy rosszul tűri,
– permanens feszültségek elviselésére nem képes,
– tűrőképessége csökken,
– befolyásolható, csábulékony,
– az irrealitásban él,
– én-gyenge és fegyelmezetlen,
– tekintélyt nem tisztelő, a követelményekkel szembehelyezkedő,
– érzelmileg, hangulatilag labilis,
– önértékelési zavarokkal küzd,
– célnélküli, centrális problémája a fenyegetettség érzés, szorongás,
– gondolkodásában, viszonyulásaiban, életvitelében éretlen, infantilis,
– erkölcsi állásfoglalásaiban bizonytalan.

Ez vázlatos ismertető összefoglalásaként hangsúlyoznánk: nincsenek merev határok a kábítószer, illetve az azt helyettesítő különféle szerek, valamint az alkoholféleségek és a gyógyszerek tömeges fogyasztása között. A nagy mennyiségű gyógyszerfogyasztók is narkomániásnak tekinthetők, hiszen fogyasztásuk már szokásként és pszichés szükségletként rögződött. A szaknyelv az alkoholtól és a különböző pszichoaktív anyagoktól való erős függőségeket találóan és egységesen a szenvedély-betegség fogalmába sorolja.

Felmérések tanúsítják, hogy az alkohol, a gyógyszerek és a kábítószerként használt különféle anyagok nemcsak kiegészítik, hanem helyettesítik és pótolhatják is egymást. Annak, aki szenvedély-beteggé vált – függőségbe került valamelyik drogtól – végül is nagyjából mindegy, hogy milyen eszközökkel és milyen úton-módon „állítja elő" megszokott állapotát. Mindebből logikusan következik, hogy a megelőző

munkában sem lehet elválasztani az alkoholizmus elleni küzdelemtől a toxikománia elleni határozott fellépést.

Abból sem szabad messzemenő és túlzottan optimista következtetést levonni, hogy nálunk az ún. „keménydrog"-ok (heroin, ópium stb.) fogyasztása nem terjedt el. Szakmai körökben ugyanis úgy vélekednek, hogy elterjedésüknek már csak anyagi, pénzügyi akadályai vannak (minthogy nagyon drágák), mert a fogyasztásukra vonatkozó pszichés szükséglet és bázis, ha nem is széles körben, de kialakult.

Az italozó életmód és toxikománia káros következményei

A következmények az egyes embert és szűkebb környezetét – ugyanúgy sújtják, mint a nagyobb közösségeket, a társadalom egészét és benne a hadsereget is. Ezek a következmények nagyon összetettek és sokrétűek. A magunk részéről az egyes katona által elszenvedett vagy elszenvedhető veszteségekről kívánunk elsősorban szólni. A társadalmi veszteségekről röviden csak annyit: közismert, hogy az állam évenként több milliárd forintot kénytelen költeni az alkoholisták és az italozásból eredő más egészségügyi károsodások gyógyítására; így az ittasság okozta balesetek sérültjeinek kezelésére; sokba kerül az alkoholisták gyermekeinek gondozása és eltartása is. (Minden évben több száz veszélyeztetett kiskorú kerül a szülők felelőtlensége miatt állami gondozásba.) És ez még anyagi vonatkozásban sem meríti ki teljesen a károkat, hiszen az italozással összefüggően keletkezett anyagi károk a termelésben szinte felmérhetetlenek (munkaidő-kiesés, a különféle berendezések, pl. a közlekedési eszközök tönkretétele stb.).

A legsúlyosabbak talán mégis a szociális következmények: a családok széthullása, a gyermekek nevelésének elhanyago-

lása, s nem utolsósorban a közbiztonság, a közrend, egyáltalán mások nyugalmának, személyi, anyagi és egészségügyi biztonságának felelőtlen, garázda veszélyeztetése.

Az egyes embert, a katonát közvetlenül fenyegető és sújtó káros következmények főbb elemeit három csoportba kíséreljük meg összefoglalni.[39]

a) Elsőként említenénk, hogy az italozó ember erkölcsileg és egzisztenciálisan – megbízhatatlansága és kiszámíthatatlan viselkedése miatt – elértéktelenedik és állandó létbizonytalanságban él. Ennek fontosabb megnyilvánulási formái a következők:

– Komoly, felelősséget igénylő munkahelyen, munkakörben és beosztásban nem tud elhelyezkedni, ilyen helyen nem alkalmazzák, illetve előbb-utóbb leváltják, alacsonyabb beosztásba helyezik, vagy elbocsátják. Felmérések tanúsítják, hogy az alkoholisták majdnem kivétel nélkül alacsonyabb és rosszabbul fizetett munkakört töltenek be, kedvezőtlenebb körülmények között dolgoznak, mint mások, s mint amire felkészültségük, iskolai és szakmai végzettségük egyébként alkalmassá tenné őket. Minden tekintetben örökös és komoly hátrányban vannak másokkal szemben. Nem versenyképesek, az általános és szakmai műveltségbe is hamarosan megrekednek, majd elmaradnak. Sőt nemcsak elmaradnak, hanem abszolút értelemben, önmagukhoz mérten is visszaesnek.

– Anyagi helyzetük folyamatosan zilált, rendszerint adósságokba és az sem ritka, hogy visszaélésekbe keverednek. Ezért könnyen korrumpálhatók, megvesztegethetők, mi több, egyszerűen megvásárolhatók. Nincs tekintélyük, presztizsük sem családjuk, sem munkatársaik előtt. A barátok, a munkatársak, előbb-utóbb a családtagok, a feleség, a gyerekek és a rokonok is eltávolodnak tőlük. Az egészséges közvélemény a megvetés, a kiközösítés és a sajnálkozás vegyes érzéseivel kíséri életvitelüket. Ily módon többnyire

az iszákosok izolált, magányos emberek, akikhez csak a hasonszőrű ivócimborák kötődnek lazán és átmenetileg és persze felületesen.

– Az ittas emberek felelőtlenek: fecsegnek, dicsekszenek és minduntalan felelőtlen kijelentéseket tesznek. Kétes, netán ellenséges elemekkel is könnyen kapcsolatba kerülhetnek. Az ellenséges felderítés, a kémek érthetően ezeket keresik és tudják a legkönnyebben a befolyásuk alá vonni.

A jelzett körülmények is indokolják, hogy a kétes, züllött elemek által is látogatott szórakozóhelyeken a fegyveres erők tagjait nem szolgálják ki. Ezzel a tiltó intézkedéssel a fegyveres erők voltaképpen óvják és védik tagjaikat nem csak az ellenséges és bűnöző elemekkel való érintkezéstől, hanem az efféle szórakozóhelyeken gyakori provokációktól, rendbontásoktól is (verekedések, garázdaságok stb.). A teljesség kedvéért meg kell jegyezni: jó érzésű katona, ha kellően tájékozott, saját belátása alapján, tehát önként is távol tartja magát e kétes szórakozóhelyektől. De nem mindenki ismerős például a fővárosban vagy más nagyobb város minden szegletében, s ezért van arra szükség, hogy központilag határozzák meg a tiltott helyeket. (Csak a fővárosban 100-nál több szórakozó-, italmérőhely látogatása tiltott a katonák számára.) S persze azért is, mert még nem „nőtt fel" minden katona annyira, hogy tudatosan kerülné ezeket a „veszélyes övezeteket".

b) A következő csoportba az egészségkárosodások széles köre és nagyon különböző típusai sorolhatók. Többségüket az a sajátosság jellemzi, hogy teljesen nem gyógyíthatók, illetve nem pótolhatók. Másrészt azon túlmenően, hogy elviselésük önmagában is kellemetlen és terhes, tovább fokozzák a személyiség elértéktelenedését, tovább súlyosbítva az egyébként is hátrányos helyzetét. Pl. a rendszeresen italozó, fegyelmezetlenkedő katonát elöljárói gyakrabban zárják ki a kedvezményekből. Fegyelmi elmarasztalás miatt és azért

is, mert tartanak attól, hogy ismételten leittasodik és fegyelmezetlenkedik (esetleg rendkívüli eseményt idéz elő) másoknál, a kiegyensúlyozott katonáknál ritkábban kap kimenőt, eltávozást és szabadságot.

– A legérzékletesebb és ismertebb károsodások az ittasan okozott vagy elszenvedett balesetekből adódnak, amelyeket kevés kivétellel szabadságon, eltávozáson – saját gépjárművek vezetése és vasúti utazások során – szenvednek el a katonák. A gyalog, de ittasan bandukoló vagy stoppoló katonák is gyakrabban válnak gázolások áldozataivá. A sorkatonák által elszenvedett halálos kimenetelű balesetek kétharmada, már évek óta a fentiekben említett okok és körülmények közepette fordul elő. A maradandó egészségkárosodással, pl. csonkulással járó sérülések jelentékeny hányadát ugyanilyen okok idézik elő.

Bizonyára köztudomású, hogy ittasan elszenvedett balesetek (halálesetek, sérülések) kárvallottjait és hozzátartozóit további hátrányok is sújtják: mind a hadsereg, mind pedig a társadalombiztosítás részéről kedvezőtlenebb elbírálásban, egészen pontosan kisebb juttatásokban, szerényebb anyagi ellátásban részesülnek stb.

– A mértéket nem ismerő italozás – az alkoholizmus – legnyilvánvalóbb és legegyértelműbb következményei a testi – ezen belül is a „beltípusú" (belgyógyászati) – megbetegedések egész sora. Orvosi tapasztalatok alapján elsőként az emésztőrendszer bizonyos betegségeit – gyomor-béltraktus elváltozásait – a hasnyálmirigy gyulladását, különösen pedig a máj károsodását említenénk. A túlzott alkoholfogyasztás elterjedésére valamely országban a májbetegségek számából, előfordulási arányából nagy biztonsággal lehet következtetni. Minden bizonnyal tudott, hogy a májzsugort pl. teljesen és véglegesen nem lehet meggyógyítani és az sem titok, hogy a májbetegségben szenvedők viszonylag nagy számban és fiatal korban haláloznak el.

Az említetteken kívül még ide sorolhatunk sok más szervi betegséget, amelyet oki tényezőként hoznak az alkohollal összefüggésbe. Ilyenek például: egyes légzőszervi megbetegedések, valamint a turberkulózis, bizonyos szívkoszorúér- és egyéb érrendszeri betegségek, továbbá bizonyos rákbetegségek stb.[40]

Azt a közismert tényt, hogy a férfiak átlagéletkora az európai és más civilizált országokban, így hazánkban is átlagosan 7 évvel alacsonyabb, mint a nőké (amely az utóbbi évtizedben Magyarországon újra csökkent), ezt a demográfiai szakemberek elsősorban a férfiak között inkább elterjedt alkoholizmussal, illetőleg a nagyobb mérvű alkoholfogyasztás következményeivel magyarázzák.

– Talán kevésbé ismertek és nehezebben, vagy később észlelhetők – noha az előző károsodásoknál is gyakoribbak és súlyosabbak – a nagyfokú szeszesital-fogyasztás által előidézett „agykárosodások", az idegi és pszichés elváltozások. A túlzott alkoholfogyasztás következtében mind a központi, mind a „perifériás" idegrendszer megbetegedései jelentkeznek. Az alkoholizmus egyik legjellegzetesebb következménye a lassú elbutulás. Ezzel egyidejűleg pedig az érzelmi élet elsivárosodása, kiegyensúlyozatlansága és az érzelmi reakciók fokozódó kiszámíthatatlansága. A tudomány mai állása szerint az alkoholizmus nem öröklődik, azonban ismeretes, hogy az alkoholisták gyermekei, sőt az ittas állapotban nemzett gyermekek között nagyon gyakoriak a csökkent szellemi képességűek, az ún. „terheltek", az értelmi fogyatékosok és egyéb ideg- vagy elmegyógyászati betegségben szenvedők. Az alkoholista szülők általában elhanyagolják gyermekeik gondozását, nevelését, gátolják erkölcsi fejlődését, veszélyeztetik az egészséges személyiség érlelődését.

A tapasztalatok és ide vonatkozó vizsgálatok egybehangzóan bizonyítják, hogy a rendszeres és mértéktelen italozás, szeszesital-fogyasztás szétzilálja a személyiséget. Az italozó

életvezetésű személyek fizikai és szellemi képességei fokozatosan „leépülnek", elértéktelenednek. Az ilyen hivatásos katonákat (tiszteket, tiszthelyetteseket), fegyelmi okok vagy egészségügyi alkalmatlanság miatt előbb-utóbb leszerelik, eltávolítják a hadseregből. Az alkoholista személyiség emberi kapcsolatai zűrzavarosak és „törékenyek". Életvitelének fő irányát az „önpusztító" magatartási megnyilvánulások jellemzik.

Széles körben bizonyított tény, hogy a fiatal, éretlen és még fejlődésben levő, tehát csekélyebb ellenálló képességű szervezetben a szóban forgó károsító folyamatok gyorsabbak, hatékonyabbak, maradandóbb és rombolóbb hatásúak, mint az idősebbeknél.

– Könnyen belátható és érthető, hogy az italozó, az idegileg és pszichésen kiegyensúlyozatlan katonától „tartanak" az elöljárók. Hiszen az ilyen katona maga az örökös bizonytalanság és állandó konfliktusforrás. Kiszámíthatatlan, hogy változó hangulatai folytán, milyen helyzetben miként fog viselkedni. Alacsony feszültségtűrő képessége, labilitása miatt bármikor, bárkivel összeveszhet, szembeszegülhet, vagy éppen összeroppanhat a felelősség, a feladat terhei alatt. A kiszámíthatatlan, következésképpen felelőtlen és fegyelmezetlen, a szolgálatban nem teljes értékű katona több munkát és rengeteg gondot okoz elöljáróinak és közössége tagjainak. Mindig mérlegelni kell, hogy mikor lehet és lehet-e egyáltalán kezébe fegyvert adni, pl. őrszolgálatba beosztani, mikor milyen feladattal lehet megbízni stb. Nyíltan ki kell mondani, hogy az ilyen katonákra nem szabad olyan feladatokat bízni, amelyek hatalmat, intézkedési jogkört ruháznak rájuk, vagy ezzel együtt járnak. Nem lehetnek pl. rajparancsnokok, nem lehetnek nagy hatású fegyverek és kényes műszerek kezelői, nem oszthatók be rendészeti szolgálatba, és önállóságot, kritikus helyzeteket feltételező, felelős döntéseket igénylő feladatokra is alkalmatlanok.

c) A káros következmények harmadik csoportjába azok a jogilag és erkölcsileg elítélendő viselkedésformák tartoznak, amelyek – amellett, hogy a társadalmi és szolgálati érdekeket is sértik – az egyén, a katona személyes szabadságát is korlátozzák és veszélyeztetik: a bűncselekmények, valamint a szabály- és fegyelemsértések.

– A különféle jellegű és súlyú normasértések bekövetkezésében meghatározó, primér szerepe van az alkoholnak. A katonai bíróságok által jogerősen elítélt sorkatonák 60 százaléka ittas állapotban követi el a bűncselekményt. A szabály- és fegyelemsértésekért parancsnoki hatáskörben felelősségre vont katonáknál ez az arány megközelíti a 20 százalékot.

A tanulság tehát kézenfekvő: annak, aki el akarja kerülni a törvényekkel, szabályzatokkal való összeütközést, a szabadság korlátozásával járó büntetést, mindenekelőtt az italozási alkalmakat kell kerülnie.

– Bizonyos normasértések nagy arányának, 80–90 százalékának indítéka közvetlenül az alkohol. Ilyenek többek között a garázdaságok, a személyek és hivatalos személyek, valamint az elöljárók elleni bűncselekmények. És természetesen az ittas vezetéssel megvalósított törvénysértő magatartás. De a késések, önkényes eltávozások és szökések nagyobb része is kapcsolatban áll az ittassággal. Részint azzal, hogy a szórakozó, ittas katona könnyelműen elfeledkezik vagy szándékosan eltekint bevonulási kötelezettségétől, részint pedig úgy, hogy italfogyasztás céljából önkényesen elhagyja a laktanyát. Többször súlyosabb a következmény az elkövető szándékánál, tekintve, hogy az önkényesen távollévő ittas katona nem tud, nem képes – mert lerészegedett – vagy egyszerűen nem mer visszatérni a laktanyába. Így azután eredeti szándékánál sokkal súlyosabb bűncselekmény elkövetésébe keveredik.

– A normasértések egyes fajtái közvetetten függnek össze

az alkohollal, az ital iránti éhséggel. A rendszeres alkoholfogyasztás ugyanis sok pénzbe kerül. Ennek költségeit tisztességes, becsületes úton szerzett jövedelemből csak kevesen tudják fedezni. Az alkohol rabjai ezért mondhatni „kényszeresen", illegális pénzszerzési eszközökhöz folyamodnak: lopnak, csalnak, sikkasztanak, rabolnak, korrumpálódnak stb.

A tulajdon elleni bűncselekmények hátterében az alkohol, illetve az alkohol megszerzésének szükséglete, mint indíték legtöbbször megtalálható.

Az alkoholnak mint indítéknak tehát legalább két típusát különböztetjük meg, azaz kétféle úton-módon okozhat törvénysértést. Egyrészt a gátlások felszabadításával vezet ún. indulati cselekményekhez, másrészt az alkoholfogyasztáshoz szükséges pénz megszerzésén keresztül tervszerűen, többékevésbé megfontoltan vezet el a bűnhöz. Ez utóbbihoz, a megfontolt törvénysértéshez sorolhatjuk az ittas vezetést is, amely minthogy mások testi épségét, életét is veszélyezteti, az egyik legsúlyosabb, legvisszataszítóbb garázda magatartásnak tekinthető.

Meg kell még jegyezni, hogy törvényeink és szabályzataink az ittasságot nem enyhítő, hanem súlyosbító körülménynek tekintik az elbírálásnál.

– Az italos, törvénysértő magatartások a szabadságvesztéssel együtt rendszerint egyéb joghátrányokat is maguk után vonhatnak. Társulhatnak pénzbüntetéssel, a gépkocsivezetői jogosítvány bevonásával, az okozott anyagi kár megtérítésével, a hivatalos ügyektől való eltiltással (az állampolgári jogok meghatározott időre történő korlátozásával) és nem utolsósorban a büntetett előélethez fűződő hátrányokkal stb.[41]

d) E gondolatsor befejezéseként, de nem utolsósorban az alkoholizmus és az öngyilkossági cselekmények többrétű kölcsönhatásaira utalnánk. Elterjedt felfogás szerint az alkoholizmus „krónikus öngyilkosság", míg az öngyilkosság

a konfliktusokból való szabadulás gyors eszköze. A két magatartásmód mintegy egymás alternatívájának tekinthető. Az alkohol ideiglenesen jelentheti az öngyilkosságtól való menekülést, később viszont az alkohol erősíti az öngyilkosságra való hajlamot.

– Legáltalánosabban úgy, hogy szétzilálja az idegrendszert, pszichésen deformál és egyéb gyógyíthatatlan és fájdalmas betegségeket okozhat, közvetlenül pedig azzal, hogy erkölcsileg, anyagilag és egzisztenciálisan kiúttalan vagy annak látszó élethelyzetbe, konfliktusokba sodorja az iszákos embert, aki izolálódik és tartalmas emberi kapcsolatai leépülésével teljesen elszigetelődik környezetétől és magára marad. Olyan helyzetbe kerül, amikor nem látja többé életének célját és értelmét. Az alkoholból származó legkonkrétabb indíték valamely súlyos erkölcsi mulasztás, bűncselekmény, fegyelmi vétség miatti prezstízsvesztés és szégyenérzés, valamint a felelősségrevonástól és a szociális lesüllyedéstől való félelem.

– Az öngyilkosságot és kísérletet elkövető katonák 20–30 százaléka (a polgári életben a férfiaknak még nagyobb hányada) folytat alkoholizáló életmódot, tekinthető többé vagy kevésbé alkoholistának. Az elkövetés idején is hasonló arányban vannak ittas állapotban. Érdemes megjegyezni, hogy amióta (1975) a laktanyában nem árusítanak alkoholt és fogyasztása is tilos, az ittas állapotban történő elkövetések kizárólag szabadságon, eltávozáson, kimaradáson fordulnak elő. Valószínűleg annak következtében, hogy a laktanyában tilos az alkoholfogyasztás, jelentősen csökkent az ott előforduló öngyilkossági cselekmények száma, másfelől elkövetésük a laktanyán kívülre helyeződött át. A cselekmények mintegy felét ilyen alkalmakkor, szabadság, eltávozás során, ittas állapotban követik el.

– Normáink szerint az öngyilkosság és kísérlete – csakúgy, mint az italozó életmód – a szocialista katonai etikával el-

lentétes, alacsony felelősségérzetről tanúskodó, elítélendő cselekmény, viszonyaink közepette nem fogadható el, mint a problémák, nehéz élethelyzetek és konfliktusok megoldásának eszköze. Zárt katonai közösségekben mind a két cselekményfajta azért is különösen veszélyes, mert demoralizáló hatásuk fokozottabb és utánzásra is inkább késztetnek. Az ittasság és az öngyilkossági kísérletek a szolgálati feladatok alóli fondorlatos kibúváshoz is lehetőséget adnak, s ezzel is lazítják a katonai fegyelmet.

– Szakirodalmi utalások és saját tapasztalataink alapján ismert és bizonyítható tény, hogy a fejlődő idegrendszer a legsérülékenyebb minden irányú károsító hatással szemben. Az ifjúkorban jelentős szerepe van a károsító tényezők között a mérgező hatású anyagoknak (a kábítóhatású gyógy- és vegyszereknek) – miután nagymértékben befolyásolja a tudatműködést, az érzelmi és hangulati életet, egyben a szociális magatartás minden történetét.

A kábítószerek legnagyobb része sajátosan és igen összetetten befolyásolja a központi idegrendszert. Az egyéni reagálásnak ez esetben különösen nagy szerepe van, jóllehet lényegében az alapvető hatások egyezők. Általában eufóriás (felhangolt) állapotot hoznak létre. A szorongást, a félelemérzést, a lehangoltságérzést és a rossz közérzetet megszüntetik. A „feloldhatatlan" konfliktus-helyzeteket látszólagosan – szubjektíve – „megoldják". Különösen a nyugati világban és elsősorban a felfokozott reklámtevékenység eredményeként váltak a kábító- és bódulatot keltő szerek „népszerűvé" és nagy mértékben keresetté. A legtöbb kábítószer – természetesen minden esetben az adagolástól függően – a szellemi teljesítőképességet – átmenetileg – növeli. A gátlások alól csaknem teljesen felszabadítanak. A kábítószerélvezőket oldottá, „lebegővé", ellazulttá és vidámmá teszik az alkalmazott szerek. Azonban mindössze ideig-óráig tartó hatásukat – az alkoholéhoz hasonlóan – fokozottabb mérvű

és tartósan rossz közérzet és levertség követi. Huzamosabb drogfogyasztás után a központi idegrendszer maradandó károsodása mutatható ki, s ezzel egyidejűleg a folyamatos szellemi leépülés jelei tapasztalhatók. Emellett a gyenge akarat, illetőleg már az akaratnélküliség, az önkontroll szinte teljes hiánya, egyben a csábíthatóság, talajvesztettség, kiúttalanság és a teljes elmagányosodás, sok esetben pedig a kriminalitás irányában történő sodródás a kábítószerélvezők általános jellemzője.

A drogszenvedély romboló hatása tehát nemcsak egészségileg, hanem csakhamar az egész jellemre – személyiségalakulásra kihatóan szellemileg, testileg és legfőként erkölcsileg – a legsúlyosabb torzulásokban jelentkezik.

Az előzőekből kitűnik, hogy az alkoholizmus és a toxikománia szorosan összefügg más negatív magatartásformákkal. Célszerű, ha az általánosan elfogadott kifejezés szerint a továbbiakban ezeket az általánostól eltérő, többnyire negatív társadalmi megítélés alá eső magatartásokat (öngyilkosság, bűnözés, alkoholizmus stb.) mi is egységes fogalommeghatározás alá vonjuk, és a szociológiában meghonosodott deviancia elnevezést alkalmazzuk jelölésükre.

Deviánsnak nevezzük azokat a viselkedési formákat, amelyek lényegesen eltérnek a társadalom által elfogadott általános normáktól, másképpen: deviáns mindazon magatartás, amely ellenkezik a társadalmi elvárásokkal, azon magatartási normákkal, amelyeket az adott társadalomban az emberek elfogadnak.

Feltevéseink szerint deviáns magatartású lesz az a személy, akinek szocializációja (társadalmasulása), egészséges személyiséggé való fejlődése nem ment végbe zökkenőmentesen és hibátlanul a gyermekkorban, s így nem tud felnőttkorban társadalmi státuszának és a tőle elvárt szerepnek megfelelni.

Ehhez járulnak olyan aktuális problémák, mint pl. hirte-

len társadalmi mobilitás, régi megszokott kultúrából való kiszakadás, a családi viszályok, házastársi viszony megromlása, státusz- és presztízsvesztés stb., amelyeket a hibásan szocializálódott személy nem tud a társadalmi normák szerint elviselni, megoldani, s ezért olyan „megoldásokhoz" folyamodik, amelyeket kulturális környezete eltűr, vagy éppen felkínál, amelyek azonban nem célravezetőek, nem igazi megoldások.

Végül a hibásan szocializálódott személy akut stresszhelyzetben inkább választ olyan megoldásokat, követ olyan viselkedési mintákat, amelyeket közvetlen környezetében látott. Abban az esetben, ha ezek valamilyen deviáns viselkedésformát „írnak elő", akkor könnyebben hajlik az ilyenekre, mint a „normális" megoldásokra. Pl. ha az egyén gyermekkorában, majd a felnőtt környezetben is azt látja, hogy a problémamegoldás mintája az öngyilkosság, vagy bűncselekmény elkövetése, hogy pl. a „férfiszerephez" hozzátartozik az ivás örömben-bánatban, akkor sztresszhelyzetben ő is öngyilkosságot, bűncselekményt követ el, illetve inni fog.

Ha csak röviden is, meg kell említeni azokat a negatív következményeket, amelyeket az italozó katonák kifejezetten a hadseregnek okoznak. A teljesség megközelítő igénye nélkül ezek a morális és politikai jellegű káros hatások abban foglalhatók össze, hogy:

– Az ittas és részeges katonák – mert közvetlenül veszélyeztetik a harckészültséget – de facto alkalmatlanok bárminemű komoly szolgálati feladat ellátására. Vonatkozik ez különösen a harc- és gépjárművek vezetőire, s nem kevésbé a bonyolult, nagyfokú koncentrálást, szellemi készenlétet és fizikai állóképességet igénylő precíz fegyverrendszerek, technikai eszközök kezelésére. És persze azokra is, akik rendszeresen valamilyen 24 órás szolgálatot látnak el.

– Az italozó katonák sértik, rombolják a leggyakrabban és

a legsúlyosabban a fegyelmet, az alegység légkörét, akik ittasan érnek vissza a laktanyába, szervezik, kezdeményezik az alkohol becsempészését, vagy italozás céljából önkényesen elhagyják a laktanyát, a munkahelyet. A rendkívüli események okozásának lehetőségével, kiszámíthatatlan viselkedésükkel örökös rettegésben tartják elöljáróikat és a közösséget, minduntalan kompromittálják alegységüket.

– Az előzőeknél nem kisebbek azok a károk, amelyeket laktanyán kívüli viselkedésükkel okoznak. Tekintettel arra, hogy alkoholhoz mégiscsak laktanyán kívül juthatnak, garázda, fegyelmezetlen magatartásuk a polgári lakosság előtt nyilvánul meg legtöbbször.

A balesetek és az agresszív, erőszakos – gyakran bűncselekményekbe torkolló – magatartások a polgári lakosságnak és a polgári szerveknek is számottevő károkat okoznak. Nem kevésbé jelentősek az erkölcsi, politikai „veszteségek", a fegyelmezetlen katonák által a hadsereg társadalmi presztízsének okozott károk. A lakosság és újabban a párt-, állami és egyéb szervek részéről egyre több elmarasztaló, felháborodott észrevétel hangzik el a katonák magatartásával kapcsolatosan. Azon túlmenően, hogy ezek az események rombolják a hadsereg és a lakosság jó viszonyát és a hadsereg iránti bizalmat, a katonai nevelés hatékonyságát, a hadsereg rendjét és vezetettségét illetően is kétségeket támasztanak. A társadalom változatlanul magas mércék és elvárások révén minősíti a katonákat és a hadsereget, és nincs tekintettel arra, hogy a polgári életben hasonló problémák vannak, továbbá, hogy a bevonuló fiatalok jelentékeny hányada komoly nevelési, fegyelmezési gondot okoz a hadseregnek.

A mi tapasztalataink is megerősítik, hogy a különböző deviáns viselkedési formák és a súlyos balesetek elég szorosan összefüggnek a mértéktelen alkoholfogyasztással. Más, a nevelő és megelőző munka javítására tett intézkedések mellett valószínűleg nem független teljesen a laktanyában

történő italozások visszaszorításától sem, hogy a katonák és ezen belül a sorkatonák által elkövetett öngyilkosságok aránya – szemben a polgári lakosság növekvő arányaival – jelentősen csökkent. Ezek az arányok, amelyek az 1976–80-as években évi átlagban az egész személyi állományra vonatkozóan 23,8, a sorkatonáknál pedig 21,2 százezrelékre mérséklődtek, jóval alacsonyabbak, mint a megfelelő korú és nemű polgári lakosságé. Annak érzékeltetésére, hogy ha szervezetten és hozzáértően cselekszünk, az eredmény nem marad el, hadd tegyünk egy történelmi kitekintést: a katonák öngyilkossági arányai a századforduló idején és a 30-as években is meghaladták a 100 százezreléket. Ehhez képest a mérséklődés több mint ötszörös.[42] Nincsenek tehát olyan bonyolult problémák, amelyeket szívós, szakszerű és összehangolt cselekvéssel ne lehetne megoldani. Ha nem is nagy arányban, de valamelyest a balesetekből származó halálesetek mutatói is mérséklődtek, amelyek a jelzett időszakban és relációkban 39,9, illetve 39,5 százezreléket értek el. Ezek a mutatók ugyancsak kedvezőbbek, mint a megfelelő korú és nemű polgári lakosságé. A szóban forgó öt évben százzal kevesebb katona halt meg öngyilkosság és baleset következtében, mint az előzőben.

A javulás a balesetek tekintetében is a szolgálati tevékenységben történt. Ugyanis a halálos balesetek közel 2/3-a a szolgálaton kívüli közúti és vasúti balesetekből származik, amikor is a balesetet okozó és elszenvedő katonák nagy többsége ittas állapotban válik áldozattá; saját gépjárművel szenved el balesetet, elgázolják vagy ittasan leesik a vonatról.

A súlyos fegyelemsértéseket és bűncselekményeket – mint említettük – többségükben ugyancsak ittas katonák követik el. Számottevő gondjaink és problémáink ellenére ebben az összefüggésben is van némi javulás. Hosszabb távon a jogerősen elítélt katonák száma és aránya csökkenő tendenciájú, és évenként 8–9 ezrelék körül ingadozik. Ez alig több,

mint 1/3-a a 18–24 éves polgári férfilakosság arányainak, amelyek évi átlagban elérik a 25 ezreléket. Talán sokak előtt nem ismeretes, hogy a vasúti utazás során szinte kivétel nélkül, ittasság miatt évenként több (4–8) katona veszíti életét, mint a harcászati és lőgyakorlatokon.[43]

Ismét csak, nem a mundér becsületének védelmében, hanem a reális megítélés végett mondanánk: a bevonuló sorkatonák egy része nehezen fegyelmezhető. Emelkedett azok aránya, akik már a polgári életben büntetve voltak (3–4 százalékuk), de még inkább azoké, akik ún. veszélyeztetett környezetből kerültek ki. A fiatalok egy szűkebb rétegének magatartásában mutatkozó – egyébként jól ismert gondok érthetően a hadseregben is tükröződnek. De a katona rendellenes viselkedése, minthogy nem oldódik fel a személyelenségben – hovatartozása könnyen azonosítható –, szembetűnőbb, értékrendünk szerint pedig nagyobb visszatetszést vált ki a közvéleményből.

Helyzetünket tehát úgy ítélhetjük meg, hogy a túlzott mértékű alkoholfogyasztás visszaszorítása terén még nem tudtunk átütő és tartós eredményeket elérni a hadseregben sem. Természetesen, a hadseregben annak rendeltetése és funkciói miatt élesebben merülnek fel a problémák, mint a társadalom más szektoraiban. Másfelől jórészt az is érthető, ha a lakosság, a társadalmi közvélemény szigorúbb mércék alapján ítéli és marasztalja el az ittas, garázda katonákat, mint másokat. Az igazság kedvéért hozzátennénk, hogy a katonák magatartásának megítélésében túlzó általánosítások is előfordulnak.

Következtetések s a megelőzés aktuális feladatai és módszerei

Önkritikusan megállapíthatjuk, hogy a rendszeres és túlzott mérvű alkoholfogyasztás elleni küzdelem a sorkatonák között mind ez ideig nem járt átütő sikerrel, nem hozott számottevő és maradandó eredményeket. A különféle káros szenvedélyek is szaporodnak és a káros következmények továbbra is előfordulnak. Eredményeink tehát „féloldalasak" és semmiképpen sem adnak okot megnyugvásra. Valamelyest előbbre léptünk az alkoholfogyasztás, valamint a munka és a szolgálat tér- és időbeni elkülönítésében, ami – remélhetőleg nemcsak átmenetileg – néhány deviáns viselkedési forma előfordulási arányának mérséklődésében is megmutatkozik.

Ugyanakkor az utóbbi évtizedben minden kétséget kizáróan visszaesés mutatkozik a sorállományú katonák laktanyán kívüli magatartásában, viselkedéskultúrájában. Téves és tarthatatlan, egyben hamis az a vélemény, miszerint az alkohol árusításának és fogyasztásának tilalma a laktanyában (valamint minden katonai objektumban és szolgálati tevékenységben) szükségszerűen maga után vonta azt, hogy kimenőn, eltávozáson és szabadságon többet isznak. Az viszont bizonyos, hogy amíg a tilalom bevezetése óta csökkentek a laktanyában és a szorosabban vett szolgálati tevékenység során elkövetett fegyelemsértések és bűncselekmények, addig a laktanyán kívüli – sekélyes és igénytelen – szabadidő-eltöltésben éppen a terjedő italozás következtében szaporodtak. Nem tagadjuk természetesen, hogy minden tilalom ingerli, provokálja kijátszását és azt sem, hogy nincs olyan tilalom, amelyet ne játszanának ki, mint ahogy követelmény sincs olyan, amit mindig mindenki pontosan betartana. A norma – legyen az pozitív vagy negatív követelés, tehát tilalom – jogosultsága éppen abban rejlik, hogy

partikulárisan (részlegesen) valósul meg. Nyilvánvaló ugyanis, hogy amit mindig mindenki megcselekszik, azt felesleges megkövetelni, amit pedig soha senki nem tart be, azt értelmetlen előírni. Ez utóbbi normákat, követelményeket szokás a valóságtól elszakadt, irreális, voluntarista intézkedéseknek, eljárásoknak nevezni.

Ha mégis összefüggést keresünk a katonák laktanyai élete és laktanyán kívüli magatartása, nevezetesen gyakori és mértéktelen italozásai, szabados viselkedése között, akkor – a nevelő munka általános fogyatékosságai mellett – ezt többek között abban találjuk, hogy a laktanyai élet egyhangúsága és zárt rendszere feszültségeket kelt a katonákban.

1. Reálisan szembe kell néznünk azzal, hogy a polgári és a katonai életforma növekvő különbségei miatt, a szolgálat által támasztott korlátozások mind nagyobb törést okoznak a bevonulók életritmusában. Feltételezhető, hogy a megszokottnál ritkább és rendszertelenül, néha több hét vagy hónap múltán adódó – akkor is csak rövid időre –, a hétvégekre sűrített szórakozási-kikapcsolódási lehetőségeknek is szerepe van abban, hogy a katonák túl intenzíven, esetleg gátlástalanul elégítik ki ez irányú szükségleteiket. Ésszerűtlen ezért komoly, általuk is belátható, érthető és szubjektíve is elfogadható okok és körülmények hiányában korlátozni őket a laktanya elhagyásában. A katonák hetekig, hónapokig húzódó laktanyába „zártsága", történjen fegyelmi megfontolásból, vagy figyelmetlenségből – netán – hanyagságból, egyre megy, feszültséget, „szembenállást", rossz hangulatot indukál, s mindenképpen a társas kapcsolatok diszharmóniájához vezet. A túlzott korlátozással, fenyegetéssel történő fegyelmezés több vonatkozásban is önmaga ellen fordul és jelentős kihatású következményekkel járó fegyelmezetlenségek, italozások, – mind gyakrabban pedig a drogfogyasztás forrásává válik.

Az alkohollal és a pszichoaktív anyagokkal való vissza-

élések, s az ezekkel járó súlyos magatartási rendellenességek, fegyelmi problémák egyaránt veszélyeztetik az egyén valóságos érdekeit, valamint a katonai közösség rendjét. Megzavarják az alegységek légkörét, összeegyeztethetetlenek erkölcsi és egészségügyi normáinkkal és sértik a hadsereg szocialista viszonyait.

„A parancsnokok általánosságban ismerik az alkalmazkodás és a beilleszkedés fokozottabb nehézségeivel küzdő katonákat. Kétségtelen, hogy átérzik felelősségüket, nevelő munkájukban mégis sok a véletlen elem. Gyakran a helyileg kialakult szokásoknak megfelelően járnak el. A nevelő munka eredményesebbé tehető, a szubjektív és véletlen tényezők hatása jelentősen csökkenthető, ha az előítéletek, a tapintatlanság és a durva bánásmód szélsőséges megnyilvánulásait, az elvtelen liberalizmus és a követelménytámasztás hiányosságaival együtt kiiktatjuk a nevelőmunkából. Ezek helyébe az emberek megismerésének követelményét, továbbá sajátos helyzetüknek helyes megítéléséhez szükséges információk megszerzését és ennek megfelelően nevelésük sajátos eljárásainak kidolgozását állítjuk."[44]

Mindez feltételezi a katonai vezetők „empátiás megértésének", – a másik ember helyzetébe történő beleélésének" – képességét. A modern katonai nevelésben az empátia szerepét és alkalmazását különösen jelentős kérdésnek kell tekintenünk.

„Az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Ennek a beleélésnek nyomán meg tud érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat és törekvéseket, amelyeket az szavakban direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen. A megérzés és megértés fő eszköze az, hogy az empátia révén a saját személyiségben felidéződnek a másik

érzelmi és különféle feszültségei. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy a személyiség beleéli, mintegy a másikba vetíti önmagát."[45]

A katonapedagógiában és az oktatásban, a kiképzésben, s ennek során a „korszerű haditechnika kezelésének elsajátításában a társadalmi, politikai elvárásokon túlmenően"[46] a beleélésnek határozott funkciója van, miután ezzel elkerülhető a bonyolult ismeretanyag megértésének és megtanulásának nehézsége, illetőleg az ebből származó félreértések kínos feszültsége, a nem megértés kudarcokhoz vezető problémaköre. Az empátia alkalmazásának a normasértő, olykor antiszociális viselkedésű katonafiatalok nevelésében is jelentős tere és szerepe van. „Az empátia segít abban, hogy a szervezeti normák megsértése esetén megismerjük az okokat, vagy rájöjjünk a másik ember helyzetértelmezésének kérdéseire, tévedéseire."[47] Az „empátiás beállítódású" parancsnok a deviáns fiatalok személyi és érzelmi problémáinak differenciáltabb megközelítésével viselkedésváltoztatásuk kedvezőbb feltételeit teremtheti meg. Hangsúlyoznánk ugyanakkor, hogy „az empátia alkalmazása nem jelenti feltétlenül azt, hogy a formális kapcsolatokban így minden szabálysértést, előírásszegést meg kell bocsátani, ... vagy el kell tűrni."[48] Az ellenük való fellépés – ezek alapján – hozzáértést követel és feltételezi a határozott szigor, egyben a segítő szándék, valamint a humanizmus elveinek egységes alkalmazását.

2. Láthatjuk, hogy az általános prevenció lehetőségeit és eszközeit saját „köreinkben", a katonák életének, szabad ideje eltöltésének racionális szervezésében, életfelfogásuk alakítása, a józan életvitelre történő ösztönzés terén kell keresni. Azzal ugyanis nem sokra megyünk és semmit sem oldunk meg, hogy kifelé, a társadalomra „mutogatunk", ettől még nem vonulnak be józanabb fiatalok és mint katonák sem isznak majd kevesebbet.

Remélhetőleg sikerült érzékeltetni, hogy a hadseregben, a katonai szolgálatban és életformában több olyan sajátos körülmény (zártság, egynemű közösség stb.) is fellelhető, amelyek önmagukban is a mértéktelen alkoholfogyasztás irányába terelhetik a fiatalokat. Felméréseink mindegyike azt tanúsítja, hogy a katonák nagyobb része fogyaszt több alkoholt, mint behívása előtt. Erről a megkérdezett sorkatonák és szüleik is egybehangzóan így nyilatkoztak. Lehet, hogy van némi túlzás ezekben a véleményekben, de hogy az igazság elemeit is tartalmazzák, az aligha vitatható. Az pedig különösen nem, hogy ezek a vélemények és tapasztalatok milyen rossz fényt vetnek a hadseregre, a katonai nevelésre.

Nem véletlen, hogy a Népességtudományi Kutató Intézet – egy, a közelmúltban lezajlott – vizsgálata során megállapította: „Érdemes rámutatni, hogy a férfiaknak elég nagy része, 7,5 százaléka katonakorában szokott rá az ivásra. Tehát a katonaság körében van olyan szubkultúra, amely az ivásra való rászokást elősegíti."

A megállapítás azért is figyelemreméltó, mert a megvizsgált csaknem 7000 budapesti alkoholista adatai alapján az alkoholfogyasztás kezdetének időszaka csaknem 40 százalékuknál a 18–23 éves életkorra esett.[49]

Az utóbbi években az alkoholizmus a Szovjetunióban is csaknem társadalmi szintű probléma. A különböző szaktudományok képviselői leszögezik azt a szükségszerű tényt, hogy az alkoholfogyasztással visszaélők érdeklődése beszűkül, „szellemi, társadalmi, politikai aktivitása" fokozatosan gyengül, s „lelkileg elsivárosodnak".

Nálunk mindezek ellenére a hadseregben mind mostanáig nem volt tényleges gazdája, felelőse az alkoholizmus elleni propagandának, és a toxikománia elleni küzdelemnek. (Mint a társadalomban, úgy itt is ez a feladat tulajdonképpen az egészségügyi szolgálatra hárulna.) Ahhoz, hogy gátat vethessünk a részegeskedés és az alkoholizmus további terjedé-

sének, elsősorban el kell érnünk, hogy megfelelően széles körben tudatosodjék az a veszély, amit ez a jelenség magában rejt. A sajtó, a rádió, a televízió, a film jelentős tevékenységet fejt ki, hogy az egész társadalom figyelmét felhívja erre, azonban ez még nem elegendő. A katonai sajtó aktivitása nem éri el a kívánatos mértéket. Feltétlenül fokozni kell a harcot az alkoholos italok gyakori és mértéktelen fogyasztásával, az ok és ok nélküli italozással, a mindennapos részegeskedéssel szemben, amely ma már sajnos nemcsak a férfiak jelentős része körében, hanem a nők, az ifjúság, sőt a serdülők körében is tapasztalható. Ezek a jelentések önmagukban is ártalmasak, ugyanakkor ezek vezetnek az alkoholizmusnak, mint betegségnek a kialakulásához.[50]

A megelőzés eszközei vonatkozásában nem tekinthető egységesnek a szemlélet. Egyes nézetek szerint csaknem egyetlen célszerű eszköz a felvilágosítás, a propaganda, a meggyőzés. Mások a drasztikus, kemény intézkedéseket, az ellenőrzést és a büntetést dicsőítik. A legfontosabbról, az érdekeltségről – az anyagi érdekeltséget is ideértve – esik a legkevesebb szó. Márpedig a hatékonyabb megelőzés, visszatartsás feltételeit ebben az irányban kellene keresni, nem mellőzve természetesen a felvilágosítást, az ellenőrzést és a szigorú felügyeletet sem. Az ivási alkalmak és időszakok korlátozása pl. a társadalomban is bevált, mert ki tagadná annak eredményeit, hogy reggel 9 óráig a vendéglátóipar nem árusít alkoholt. Az eredmény nagyobb lehetne, ha ez ideig a boltokban sem árusítanának. Olyan szabályozókra volna szükség ennek megfelelően, amelyek a felelőtlenség minden anyagi következményét (a gyógyítás költségeit is) az ittas károkozóra hárítanák. Az is megfontolandó lehetne, hogy az ittasság miatt történt szolgálatkieséseket (a fogdában letöltött szabadságvesztés, a betegség folytán előállott szolgálatképtelenség ideje stb.) az érintettekkel rászolgáltassák. Néhány

hadseregben, pl. a Csehszlovák Néphadseregben már régóta így csinálják.

Nemcsak a gazdasági életben, hanem a hadseregben is el kell ismerni: ha az emberek magatartásában lényeges változást, fordulatot akarunk elérni, ösztönzőinket a legelemibb létérdekekre kell építenünk. Enélkül – nyomatékos érvek híján – a propaganda alig több, mint üres szócséplés, a felvilágosítás pedig hatástalan ráolvasássá degradálódik. Ne legyenek túlzott illúzióink, végtére is fogadjuk el, hogy némely – bizonyos típusú – személyből hiányzik a szép és nemes eszmények iránti fogékonyság.

3. A megelőzés közvetlen feladatainak számbavételénél abból indulunk ki, hogy – bár a szóban forgó feladatoknak és eszközöknek vannak sajátosságai – végül is szorosan ágyazódnak a katonai és politikai nevelés rendszerébe, a mindennapos vezetői és nevelői tevékenységben, bánásmódban kerülnek végrehajtásra.

a) Az általános értelemben vett prevenció – a hatékony megelőzés – kiinduló feltétele, hogy az elöljárók és a közösség pontosan ismerjék, kik a rendszeres alkoholfogyasztók, illetőleg az alkalomszerűen vagy rendszeresen drogfogyasztók. Kiknek milyen ivási szokásai, a drogélvezettel összefüggő cselekvési módjai, érdeklődésirányulásai, életviteli jellemzői és milyen szórakozási igényei vannak. Optimális esetben ehhez a kiegészítő parancsnokságoktól kapott információk is szolgáltatnak adatot, azonban a tájékozódást a családtagokkal (szülőkkel, feleséggel) történő találkozásokra és levelezésekre is ki kell terjeszteni.

A későbbiekben a folyamatos megfigyelés és tapasztalat segítségével már egyszerű az ismeretszerzés. A toxikomán katonákkal és mértéktelen ivókkal való foglalkozás módszereinek kialakításához a csapatorvos, illetőleg a pszichológus véleményét is célszerű kikérni. Indokolt az is, hogy az egészségügyi szolgálat pontos kimutatással rendelkezzék

az iszákosokról és drogélvezőkről, egyben minősítse, hogy ki milyen mértékben tekinthető alkohol-, illetve drog-függőségben szenvedőnek. Értelemszerűen és szükség szerint az elvonókúrára is a parancsnokok, politikai helyettesek és az orvosok együttes kezdeményezése, szoros és érdemi együttműködés keretében és eredményeként kerülhet sor. Ehhez társulhat a pszichoterápia, mint specifikus „segítő-támogató" tevékenységforma.

b) Tanulmányozni kell a katonai kisközösségekben uralkodó közfelfogást. Fontos tudni, hogyan ítélik meg az italozó életmódot, a toxikomániás „szokásokat". Ügyelni kell arra, hogy az iszákos, illetőleg drogfogyasztó katonák ne tudjanak más katonákat befolyásuk alá vonni.

Gondolni kell arra is, hogy az ilyen katonákat, valahányszor elhagyják a laktanyát, mindannyiszor fokozottabban ki kell oktatni – bizonyos értelemben rávezetni és ráhangolni a szükséges magatartás betartására. Emellett pedig a velük együtt eltávozó józan életvitelű, kiegyensúlyozott társaik „pártfogói" felügyeletére kell bízni őket.

A KISZ-szervezet bevonásával, a lehetőségek keretein belül a laktanyán kívüli szabad idő-tevékenységeket is szervezni, célrairányuló neveléssel pedig a produktivitás, az igényesség irányában alakítani kell. Arra törekedjünk, hogy a katonák pl. az alkoholmentes ifjúsági klubokat látogassák. Magyarán: nem elegendő csak tiltani, távol tartani a katonákat a kétes szórakozóhelyektől, kocsmáktól, alkalmakat is szükséges teremteni ahhoz, hogy kulturáltan szórakozzanak.[51]

c) Az italozó életmód és a kábítószer-élvezet káros következményeinek ismertetését az általános, valamint az egészségügyi propagandamunkában állandóan napirenden kell tartani. A sokirányú felvilágosítás szükségessége ugyanis nem vitatható, s ezt mielőbb meg kell kezdeni. Szükségtelen tartanunk – a szakemberek körében jelenleg még sok vitát

kiváltó – érdeklődés és a drogok iránti kíváncsiság felkeltésétől. Az ifjúság a drogproblémában ismereteink szerint járatos. Ehhez tehát szakszerű segítséget és elmélyültebb tájékozódást biztosítanak az írásos kiadványok, a szemléltető képanyagok és korszerű filmek, amelyek bőségesen rendelkezésre állnak.

Támaszkodni kell a katonai ügyészségek és bíróságok tapasztalataira, észrevételeire, tanácsaira, egyben jogpropaganda előadásaira is. Az ügyészek és bírák konkrét intézkedéseinek feldolgozása semmi mással nem pótolható hozzájárulást jelenthet a megelőző munkához. Nem kevésbé fontos a katonai közösségekben előforduló jellegzetes és tipikus esetek elemző és értékelő feldolgozása – okulás végett. Ugyanis az élményszerű és minket közelről érintő események hatása rendszerint nagyon mély és maradandó jellegű.

Bevált és elterjedt módszer az is, hogy állomány-, illetve KISZ-gyűléseken adnak fórumot ennek a témának. Azon kívül, hogy az italozással, drog-fogyasztással kapcsolatos probléma több más kérdéskör részeként is előkerül, az aktuális helyzet és a felmerülő igények függvényében önállóan is képezheti vita és véleménycsere tárgyát. Más-más célból, de mindenképpen célszerű ezekről a kérdésekről szót váltani a katonafiatalokkal az újoncbevonulást követően és a leszerelést megelőző hetekben, hónapokban. Az újoncokkal a sajátos katonai elvárásokat, normákat és követelményeket kell megértetni, elfogadtatni és feldolgozni. A leszerelés előtt álló „öreg" katonákat pedig attól kell óva inteni, hogy túlságosan szabadjára engedjék, eleresszék magukat és arra biztatni őket, hogy mértéktartóan „búcsúzkodjanak" egymástól és a hadseregtől. Sok szempontból ugyanis a legkritikusabb időszak a leszerelés előtti „várakozási-készülődési" idő, a korábban fegyelmezett és tudatosan szabályozott magatartás „fellazul". A leszerelők jobbára csak „formálisan" vannak jelen, gondolataikban már ismét „civilek".

Önfegyelmük, önkritikájuk csökken. Ebben a helyzetben az ittasan elkövetett bűncselekmények, különösen a garázda és agresszív cselekmények, valamint függelemsértések gyakrabban következnek be. Tapasztalataink szerint a leszerelés előtt álló katonák kerülnek – sajnos – a legnagyobb arányban a katonai bíróságok elé – jogos felelősségre vonás végett.

Ha csak érintőlegesen is, azonban szükséges megemlítenünk, hogy az idegileg és pszichésen sérült személyiségű, az alkoholista és a drog-élvező, toxikomán katonák esetében, – ha már prevencióról nem beszélhetünk – velük kapcsolatban a szükséges gyógyító eljárásokat alkalmazzuk (nagyon indokolt esetben) és alakulatukat, elöljáróikat a megfelelő szaktanácsokkal lássuk el bánásmódjukat illetően. Tartózkodnunk kell ugyanakkor az alkalmatlanná minősítéstől, leszereltetéstől, miután az effajta gyakorlat hozzájárulhat a szenvedélybetegségek káros jelenségének további terjedéséhez, de segítséget kell nyújtanunk ahhoz, hogy káros szenvedélyüktől a személyiségükben sérült fiatalok „megszabaduljanak."

Az ún. „adminisztratív intézkedések" körébe tartozó további rendszabályokat is célszerű mérlegelés tárgyává tenni. Érdemes volna pl. fontolóra venni, hogy a sorkatonák részére minden tömegközlekedési eszközön – magánjellegű utazásnál is – szesztilalmat rendeljenek el. Ez lehetőséget adna a balesetek és más rendellenességek megakadályozására, de segítségével elejét lehetne venni annak is, hogy a szabadságra, eltávozásra utazó katonák ittasan, vagy az állomás környéki boltokban vásárolt nagy mennyiségű itallal szálljanak vonatra. (Azért vásárolnak a közértekben alkoholt, mert olcsóbb, mint az utasellátónál.) A fentiekkel összhangban a pályaudvarok környékén lévő boltokban is meg lehetne tiltani a katonák kiszolgálását szeszesitallal. Mindenesetre az ilyen és hasonló intézkedések alapot szolgáltatnának az ellenőrzésre. Most ugyanis arra van lehetőség,

hogy a vonatra magukkal hozott vagy az utasellátónál vásárolt italtól lerészegedett és botrányosan viselkedő katonákat vonja felelősségre a rendészeti járőr vagy a véletlenül velük utazó feljebbvaló. Magyarán: csak utólagos és nem megelőző korrekciók jöhetnek szóba. Azon a tényen azonban, hogy a katona lerészegedett, fegyelmezetlenül és kulturálatlanul viselkedett – balesetet szenvedett – ezek már semmit sem változtatnak.

A laktanyába látogató és alkoholt becsempésző hozzátartozók megfékezésére sem igen vannak hatásos eszközök. Legfeljebb annyi, hogyha az ellenőrzés, a kapuügyeletes valakinél alkoholt talál, nem engedi bevinni, de a „kísérletezőknek" vagy éppen azoknak, akik sikerrel jártak, nem kell viselniük a káros következményeket. Csak a leittasodott katonát, illetve katonákat lehet felelősségre vonni. A hozzátartozókkal szemben a hadseregnek csak egyfajta szankció kínálkozik, néhol már élnek is vele; attól, aki akárcsak megkísérli az alkohol becsempészését, ideiglenesen vagy véglegesen megvonják a látogatás jogát. Magasabb fokú koordináció és rendezés volna, ha a tilalom kijátszását mint szabálysértést pönalizálnák és az illetékes tanácsi vagy rendőri szervek a vétkest felelősségre vonnák. Természetesen kedvező volna, a társadalmi méretekben is hathatósabb intézkedések történnének a legális és illegális alkoholkínálat, az ivási alkalmak idő- és térbeni korlátozására. Enélkül ugyanis a katonai rendszabályok kissé a „levegőben lógnak".

Összegezve: áttekintésünk korántsem meríti ki teljesen a nevelő és megelőző munka gazdag eszköztárát. Abból kell kiindulnunk a további tennivalók megszervezésénél, hogy egyelőre a feladatok és módszerek kialakításának időszakában vagyunk. A rendelkezésre álló, korlátozott terjedelmű keretek között csupán a leglényegesebbnek vélt tények és tapasztalatok rendszerezésére törekedtünk. Mégpedig abban

a meggyőződésben, hogy ezek a helyi tapasztalatokkal kiegészítve, további lendületet adhatnak az alkoholizmus, a túlzott mérvű italozások, egyben a fizikai, szellemi és erkölcsi torzulásokhoz, személyiségdeformitásokhoz vezető kábítószer-élvezet epidémikus terjedésének visszaszorítására.

A fiatalok drog-szenvedélye terén elsőrendű jelentőségű a társadalom széles rétegeire kiterjedő, társadalmi összefogáson alapuló, „reálisan megszervezett és humánus meggondolásokon nyugvó" érdemi megelőző-felvilágosító tevékenység, amely csak akkor célravezető, ha őszintén és feltáró-segítő szándékkal közelítünk – az alkoholizmust is beleértve – ehhez a nem kívánatos társadalmi jelenséghez.

Mindehhez: „A társadalom valamennyi tagjának aktív cselekvésére, felelősségérzetére, a szocialista erkölcsi normák és értékrend elterjesztésére, általánossá tételére, megtartására és megtartatására van szükség."[52]

Végezetül: még megemlítenénk – anélkül, hogy a formális rendszabályokat túlértékelnénk – a néphadseregben is kialakultak az alkoholizmus elleni küzdelem intézményes társadalmi keretei. A honvédelmi miniszter megbízása alapján a hadsereg képviselői is részt vesznek az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság és albizottságai munkájában. A hadseregben végzendő megelőző okfeltáró és nevelő munka koordinálása végett pedig a közelmúltban megalakításra került a Magyar Néphadsereg Egészségvédelmi és Egészségnevelési Tanácsa, amelynek egyik fő feladata „A túlzott alkoholfogyasztás elleni fellépés szervezése". A Tanács keretében az alkoholizmus elleni munkabizottságot is megalakították.[53]

A közelmúltban programot dolgoztunk ki a toxikomán katonák felderítésére, a velük való bánásmód, pszichológiai toxikológiai kezelésük feladataira, és módszereire vonatkozóan is. A programot és az ezideig szerzett tapasztalatokat, esettanulmányokat a tisztek és tiszthelyettesek széles

körében megismertettük. Eszerint, az egészségügyi szolgálat révén rendszeresen ellenőrizni kell pl., hogy a katonák ne tartsanak maguknál saját beszerzésű gyógyszereket, biztosítani, hogy csak az orvos által felírt gyógyszert szedjék, az általa adagolt mennyiségben és meghatározott időben. Ily módon az akaratlan, de az egészségre mindenképpen káros drog-visszaélések és függőségek is elkerülhetőkké válnak. Hiszen köztudomású, hogy a lakosság széles köreiben a legutóbbi évtizedekben mennyire elterjedt, milyen nagy méreteket öltött a gyógyszer-fogyasztás. E káros pszichoszociális epidémia a fiatalokat sem kerülte el teljesen.

Minden bizonnyal jelentős hozzájárulás lesz és újabb fellendülést ad majd a kutató- és megelőző munkának az is, hogy a néphadsereg szervei és szakemberei bekapcsolódtak „A társadalmi beilleszkedés zavarok komplex elemzése" című országos, tárcaszintű kutatási főirány munkálataiba.

Tisztában vagyunk fele, hogy a hadseregnek a katonai életformából és életmódból, a személyi állomány demográfiai sajátosságaiból adódóan – mind az okok és körülmények, mind a tennivalók vonatkozásában – megvannak a maga sajátosságai. Ám annak is tudatában vagyunk, hogy a hadsereg a társadalom integráns része és saját problémáinak megoldását – legalábbis hosszabb távon – csak az össztársadalmi erőfeszítések és változások következményeként remélheti. Hangsúlyoznánk, a hadsereg autonómiája, önmozgása, a szociális és pszichés folyamatok, jelenségek tekintetében is viszonylagos. Nem tagadnánk persze, hogy a szociális folyamatok tervezésének és irányításának a hadseregben kedvezőbbek a lehetőségei.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy lehetőségei és eszközei arányában a hadsereg többféle módon, egyebek mellett tapasztalatainak, kutatási eredményeinek közreadásával is részt vállal a társadalmi méretű gondok és feladatok megoldásában.

1. A pszichoaktív, a pszichotróp anyagok és a kábítószerélvezet, továbbá a toxikománia és a narkománia fogalmait a szak- és a köznyelv közel azonos értelemben, szinonimaként használja.

2. *Nagy György:* Jelentés az italfrontról. Alkohológia, 1981. 2. szám 87. oldal.

3. *Dr. Ozsváth Károly:* Orvosi pszichológia és pszichiatriai alapismeretek. Pécs. Egyetemi jegyzet, 1977.

4. *Karajcsovics Pál:* Az élvezeti szerek és a fiatalkori bűnözés. Belügyi Szemle, 1976. 2. szám.

5. *Dr. Kisszékhelyi Ödön:* Toxikománia. 1979. (BM)

6. *Dr. Pethő Bertalan:* Drog-fogyasztó szubkultúra és aranykormítosz. Alkohológia, 1980. 1. szám.

7. *Marx Károly:* A gothai program kritikája, Marx–Engels Művei, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1969. 19. kötet 18. oldal.

8. *Pick Imre:* A kábítószerélvezet és a bűnözés – különös tekintettel az ifjúságra. Belügyi Szemle, 1977. 3. szám.

9. *Dr. Kempler Kurt:* A gyógyszerek története. Gondolat Kiadó. Budapest, 1964.

10. *Kárpáti Endre:* A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából. Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1979.

11. Uo. 30. oldal.

12. Uo. 33. oldal.

13. Uo. 70. oldal.

14. Uo. 71. oldal.

15. Uo. 71. oldal.

16. Uo. 72. oldal.

17. *Zrínyi Miklós:* Tábori kis tracta 254. oldal. Zrínyi Miklós összes munkái. Pest, 1853. szerk.: Kazinczy Gábor–Toldy Ferenc.

18. uo.

19. Az török áfium ellen való orvosság 402. oldal Zrínyi Miklós összes munkái Pest, 1853. szerk: *Kazinczy Gábpr–Toldy Ferenc.*

20. uo. 69. oldal.

21. uo. 76. oldal.

22. uo. 43. oldal.

23. uo. 158. oldal.

24. uo. 158. oldal.

25. uo. 167. oldal.

26. uo. 171. oldal.

27. *David Mutch:* The Christian Science Monitor, 1975. december 15.

28. *Pick Imre:* Kábítószer-hanglemezről. Alkohológia 1980. 2. szám 81. oldal.

29. *Dr. Buda Béla:* A család szerepe a deviáns magatartásformák kialakításában. Megelőzés-gyógyítás-rehabilitáció. Medicina Könyvkiadó. 1980. 81. oldal.

30. *Szántó Miklós:* Szabad idő és életmód. Általános vagy rétegmodell. A szabad idő szociológiája. Tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1976. 283. oldal.

31. *Szántó Miklós:* Uo. 290. oldal.

32. Szovjet hétköznapokból. Beszélgetés Ivan Levikon szovjet szociológussal. Élet és irodalom, 1981. október 3.

33. *Hankiss Elemér:* Felemás világ? Látóhatár, 1979. 6. szám.

34. *Dr. Simek Zsófia:* Az alkoholizmus és a korai halál. Alkohológia, 1980. 3. szám.

35. *Koós Ivánné dr.:* A pszichológus szemével. Honvédségi Szemle, 1981. 6. szám.

36. *Koós Ivánné dr.:* A kábítószer-élvező fiatalkorú bűnelkövetők személyiségzavarai. (Bölcsészdoktori disszertáció) 1979.

37. Ugyanaz, mint a 36. lábjegyzet.

38. *Dr. Kisszékelyi Ödön:* Toxikománia. BM Könyvkiadó. Budapest, 1979. 25. oldal.

39. *Molnár Károly ezredes:* A sorkatonák körében tapasztalható italozások káros következményei. Honvédségi Szemle, 1981. 4. szám.

40. *Dr. Simek Zsófia:* Az alkoholizmus és a korai halál. Alkohológia, 1980. 3. szám.

41. *Fekete János:* Ki a felelős az ifjúságért? Honvédségi Szemle, 1981. 10. szám.

42. A katonai öngyilkosságok és a megelőző munka kérdéseinek részletes elemzését lásd – *Molnár Károly ezredes:* A polgári lakosság és a katonák öngyilkosságainak eltérő tendenciái a XIX. és a XX. században. Az egyén és a hadsereg. Zrínyi Katonai Kiadó. 1975. 328–387. oldal.

43. Kórkép vagy korkép? Szakmaközi vita – a szerkesztőségben 1981. október 1-én az alkoholizmus társadalmi vonatkozásairól és a tennivalókról. Társadalmi Szemle, 1981. 12. szám 85–109. oldal.

44. *Molnár Károly ezredes:* A büntetett vagy veszélyeztetett környezetből bevonult sorkatonák beilleszkedése, segítésének feladatai és módszerei. A közösségi, az erkölcsi és a fegyelmi nevelés aktuális feladatai és módszerei az alegységben. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. 1980. 94. oldal.

45. *Buda Béla dr.:* Az empátia – a beleélés lélektana. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1980. 58. oldal.

46. *Molnár Károly ezredes:* Lásd uo. 95. oldal.

47. *Buda Béla dr.:* Uo. 207. oldal.

48. *Buda Béla dr.:* Lásd uo. 207. oldal.

49. *Molnár Károly ezredes:* Az alkoholizmus és következményei. MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. 1981. 27–28. oldal.

50. *M. I. Piszkotyin:* A részegeskedés és az alkoholizmus társadalmi-jogi aspektusai. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1980. 12. szám.

51. *Radnai Tamás ezredes:* Gondjaink és kötelességeink az iszákosság elleni küzdelemben. Zrínyi Katonai Kiadó. 1974.

52. *Lukács Tibor:* Bűnözés és társadalom. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1971. 189. oldal.

53. A honvédelmi miniszter 40/1981. (HK.22.) HM számú utasítása az MN Egészségvédelmi és Egészségnevelési Tanács létrehozásáról és feladatairól.

A SZOCIÁLPOLITIKA ÉS AZ EMBEREKRŐL VALÓ GONDOSKODÁS FELADATAI AZ ALEGYSÉGEKBEN

A bevonuló sorkötelesekről való mindenoldalú gondoskodást, a sajátos szociálpolitikai tennivalókat is ideértve, a párt ifjúságpolitikája, az ifjúsági törvény, a honvédelmi miniszter e témakörben kiadott parancsa és más intézkedések, és határozatok szabályozzák. A szóban forgó feladatok helyes és eredményes megoldásának egyik elemi feltétele az ifjúság egészének és egyes rétegei, csoportjai anyagi és kulturális helyzetének, szocális körülményeinek, tudati fejlettségének s nem utolsó sorban szubjektív elvárásainak reális értékelése és megítélése. Egyébként, az időről időre változó szociális és kulturális paraméterek ismeretének hiányában légüres térben mozogna a katonai vezetők tevékenysége. A sematizmustól, a fiatalok értékelésében oly gyakori, végletes – hol túl pozitív, hol túl negatív előjelű – vélekedésektől téves értékítéletektől való tudatos tartózkodás a katonai vezetők, a parancsnok és politikai helyettesek és szaktisztek politikai érettsége és fejlett problémaérzékenysége jeleként értékelhető.

Amikor a fiatalok, csakúgy, mint bármely más társadalmi réteg és csoport, rendszeres elemzésének és megítélésének fontosságát hangsúlyozzuk, egyszersmind a hosszabb időszakonként adott átfogó, egy-egy politikai fórumhoz , „csomóponthoz" kapcsolódó értékelésük szükségességének primátusát is elismerjük. A vezető szervekben, a csapatoknál

és az alegységekben – azaz közvetlenül a sorkatonák között dolgozó – parancsnokok, politikai munkások, szaktisztek és tiszthelyettesek nem hagyatkozhatnak pusztán személyes, szubjektív benyomásaikra, amikor a sorkatonák személyes emberi és szociális ügyeit intézik. Ez kevés, éppen ezért veszélyes és félrevezető volna. A fiatalok megismerésének legfontosabb fórumai és forrásai a párt és a KISZ kongresszusai, valamint az ifjúságkutatás tudományos, objektív eredményeit közreadó más felelős megnyilvánulások.

Jól segítik az eligazodást a KISZ legutóbbi kongresszusának állásfoglalásai és határozatai, mindenekelőtt Kádár elvtársnak a kongresszuson tett értékelő megállapításai, aki felszólalásában egyebek között hangsúlyozta: „Hazánkban a szocialista közgondolkodás tért hódít, erősödik a szocialista öntudat és áldozatkészség... De ezzel egyidejűleg – aminek bizonyos társadalmi okai is lehetnek – erősödött az egyéni gyarapodásra való hajlam, az önzés, az egoizmus..." Majd folytatva, egyes elvárások irrealitásáról szólt. „Lehetetlenség, hogy mi egy fiatalembernek húsz vagy huszonegyéves korára garantáljuk a lakást, a gépkocsit, a külföldi utazásokat. Nem mondhatjuk neki: ülj be testvér a készbe, éljen a szocializmus. Ez így nem megy, ezért neki is kell valamit tennie."[1]

Ugyanakkor ennek az általános érvényű elvnek van egy másik oldala is, amely a fiatalok életkori sajátosságaiból kiindulva rámutat azokra a tényleges és a felnőttektől eltérő szükségletekre, érdeklődésre, igényekre, amelyek az életre történő felkészülés, pályakezdés gondjaiból fakadnak.

Így például Fejti elvtárs, a KISZ KB első titkára is kiemelte: „Ifjúságunk döntő többsége becsüli azt, hogy a szocializmusban él. Tetteivel, munkájával bizonyítja elkötelezettségét. És ha türelmetlen, nem mást akar, hanem politikánk következetesebb megvalósítását. Gyorsítani, sürgetni szeretné terveink valóraváltását, gondjaink megoldását. Az élet

apró, mindennapi ügyeiben is győzelemre akarja juttatni az igazságot. Jogosan türelmetlen és ingerült a kényelmesség, a hanyagság, a tehetetlenség, a fantáziátlanság láttán, és önérzetét sérti, ha életkorára és tapasztalatlanságára hivatkozva nem tekintik partnernek... Szólt a fiatalok jó tulajdonságairól, arról is, hogy: „miközben a fiatalok túlnyomó többsége tisztességesen tanul, dolgozik, felelősségtudattal él, nem kevesen vannak közöttük munkakerülők, hanyag, felelőtlen, igénytelen emberek, a társadalom iránt közömbös vagy éppen cinikus fiatalok."[2]

A fiatalok megítélésében szerepet játszik az az általános, a megítélést elvileg szabályozó útmutatás, amely az ifjúságpolitikai állásfoglalásban helyt kapott. Nevezetesen, hogy az ifjúság, mint a társadalom elválaszthatatlan, szerves része azokkal a tulajdonságokkal, ismertetőjegyekkel rendelkezik, amivel maga az egész társadalom. A ma élő magyar fiatalok jövőbeni lehetőségeit taglalva Pozsgai elvtárs több olyan kérdésre mutatott rá, amely feszültségeket eredményez. Így például hangsúlyozta: „... a 70-es évekre lecsökkent a társadalmi mozgás. Bizonyos fajta érvényesülési lehetőségek elzáródtak a felnövekvő nemzedék előtt. Majd a nevelés gondjaival foglalkozva: „Az iskolák megnehezedett körülményei között túl sok az a tanuló, akinek képességei elsorvadnak..., ez bizonyos tanulókörökben individuális teljesítmény-versenyt helyez a központba a közügyi emelkedés helyett..., egyik másik iskolában már terrorizálják a nevelőket..., nagyon sok tanulóban világnézeti zavarodottság van és emiatt ideáltalanság..., terjednek olyan életérzések, gondolatok, hogy minden csődöt mondott... Úgy is mondhatnám, hogy a családi, az iskolai és a társadalmi nevelőhatások nem állnak össze úgy, hogy azokból nagy tömegekben, következetesen és ismétlődően szocialista személyiségű, egészséges szellemű, hazafias gondolkodású áldozatkész magyar állampolgárok jöjjenek ki."[3]

A párt ifjúságpolitikai állásfoglalásának sarkalatos pontja, hogy az ifjúság nevelésében a társadalmi munkamegosztásnak kell érvényesülnie, amelyben a család, az iskola, a munkahely, a hadsereg teljes felelősséggel kiveszi részét a felnövekvő nemzedék felkészítésében. Ebből az elvből következően nem lehet egymásra hárítani a meglevő gondokat, de nem lehet a reális felelősséget meghaladó célokat sem egyik nevelési tényezőtől sem elvárni. A hadseregben folyó katonai nevelés az össztársadalmi nevelés részét képezi. A társadalmi nevelés rendjében közbeeső szerepet tölt be. Alapoz a megelőző nevelésre és továbbfejleszti azt. Ily módon összhangot sikerül teremteni a társadalmi és katonai nevelés között. A katonai nevelés közvetlen célja, hogy a bevonuló fiatalokat hazánk és társadalmi rendünk hozzáértő, hűséges és szilárd védelmezőjévé, katonává formálja. Ugyanakkor a katonai szolgálat idejére esik a felnőtté (férfivá) válás időszaka. A katonai nevelésben összegeződnek a fiatalok korábbi nevelésének eredményei, megszilárdulnak legalapvetőbb tulajdonságaik, készségeik és a tapasztalatok valószínűsítik, hogy a katonai szolgálat során kialakult jellemzőiket a katonaviselt emberek egész életükre megőrzik.

A bevonuló katonák körében végzett felméréseink azt mutatják, hogy magatartásuk tükrözi a társadalmi méretekben végbemenő változásokat.[4] Az 1973-ban és 1975-ben bevonultak politikai ismeretszintjét mérve megállapítottuk:

– a fiataloknak a kérdésekre adott válaszai összességében jó tájékozottsági szintre utalnak, többségüknél az alapvető kérdések során határozottság és magabiztosság tapasztalható és a még több összetevőből álló válaszok során is, a teljes választ adók voltak többségében a rosszul vagy gyengén válaszolókkal szemben,

– összevetve az 1973-ban elvégzett hasonló felméréssel azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok ismeretszintje a legtöbb kérdés

tekintetében közel azonos, a külpolitikai válaszok minőségileg javultak,

– a KISZ-tagok eredményei mind a bel-, mind a külpolitika kérdéseit illetően határozottan jobbak.

A tapasztalatok, amelyek kiegészítették az empírikus felméréseket, azt engedik prognosztizálni – figyelembe véve, hogy az ismeretszerzés körülményei fokozatosan javulnak –, hogy az elkövetkező tíz esztendőben a fiatalok:

– 10–15 százaléka elmaradott,

– 60–70 százaléka közepes,

–15–20 százaléka élenjáró politikai ismeretszinttel vonul be katonai szolgálatra.

Egy kis túlzással ugyan, de nagy valószínűséggel állíthatjuk azt, hogy a társadalomban végbemenő változások a fiatalok körében hamarabb következnek be. Ez figyelhető meg a társadalom tudatvilágában, a társadalom szerkezetében, a foglalkozási struktúra tekintetében, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ezeknek a változásoknak a következményeit szintén számba kell vegyük a katonafiatalok nevelésének tervezése során.

A bevonuló állomány összetételének még más mutatói is változtak ezekben az években. Hiszen a 70-es évek egyik fontos jellemzője volt 18 éves kortól a sorkatonai szolgálat bevezetése és ennek hatásait kellett a nevelőmunkában figyelembe venni. Ma az ismert demográfiai körülmények miatt ismét a 20 év feletti korban történő bevonultatás lett általánossá, amiből további nehézségek is támadnak. Így mindenekelőtt az, hogy a magasabb életkorral lényegesen megnőtt a nős, családos katonák száma az alegységekben, aminek szintén számtalan vonzata van.

Hasonlóan alig 10 esztendővel ezelőtt az egyetemi előfelvételt nyert fiatalok katonai képzésének, nevelésének kérdéseit néhány egységre koncentrálva oldottuk meg. Most ezeknek a fiataloknak az alegységek között történő szét-

osztása több tekintetben is új vonásokkal gazdagítja eddigi helyzetüket. Kezdve a nehezebbel, a megváltozott körülmények ellenére is biztosítani kell az előfelvételisek sajátosságait figyelembe vevő munkát. Ez bizony alkotó, kezdeményező magatartást kíván a parancsnoktól és persze kellő mértéktartást. Reális, megalapozott érdekegyeztetést. A dolognak van ugyanakkor igen kedvező összefüggése is. Mindenekelőtt az, hogy ezek a középiskolát kiválóan végzett, tehetséges és jövőjüket illetően elkötelezett fiatalok bekerülve az alegységbe lényeges és szilárd támaszai lehetnek az ott folyó nevelőmunkának.

A sorkatonák alapvető szükségletei és kielégítésük eszközei

Az emberi szükségletek változnak a körülmények és az emberben végbemenő változások következtében. A marxizmus klasszikusai a szükségletek elemzése során elsődleges, másodlagos és egyéb szükségletekről szóltak. A szükségletek rangsorolása egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezek abszolút értelemben elválaszthatók vagy elválasztódnának egymástól.

Köztudott, hogy az emberek elsődleges szükségleteinek azokat tekintjük, amelyek nélkülözhetetlenek mint biológiai lénynek a fenntartásához. Ide soroljuk az élelmezéssel, ruházkodással, lakással kapcsolatos igényeinket. Ha azonban egyáltalán elképzelhető lenne ezeknek és csak ezeknek a szükségleteknek olyan kielégítése, amelyhez nem társul más közösségi, társas, pszichológiai, szociális vagy egészen kifejlett formája, a szellemi szükségletek valamilyen szintje, egyáltalán beszélhetnénk e ezekről az elsődleges szükségletekről mint emberi szükségletekről?

Így tehát a szükségletek szoros, egymásra épülő kölcsönhatásáról van szó, amelyben persze meghatározottság, az

anyagiak determinációja érvényesül. Ezek előrebocsátása után nyilvánvalóbbnak tetszhet az a megállapításunk, hogy a szükségletek igen széles határok között változnak, tendenciájukat tekintve azonban a társadalmi fejlődés vonalán haladnak és épp e fejlődés belső indítékaként állandóan megelőzik azt.

Mindezek csak megerősítenek bennünket abban, hogy az emberi szükségletek rendkívül összetett és bonyolult jelenségei a valóságnak, amelyek, miután maguk is mozgásban vannak, bizony megnehezítik pontos meghatározásukat, méginkább optimális kielégítésüket.

Az elsődleges szükségletek; a katonák elhelyezése, élelmezése, ruházkodása. Ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nélkülözhetetlen feltétele az eredményes oktató-nevelő munkának, a szolgálat ellátásának. Helyzetünk megítélésében nem téveszthetnek meg bennünket a látványosan kiugró szép eredmények, de nem lennénk igazságosak, ha csak az elmaradt, gyenge szinten álló ellátást tekintenénk megítélésünk kiinduló pontjának. Véleményünk megfogalmazásánál vegyünk néhány fontos körülményt figyelembe. Így elsősorban is azt, hogy az elsődleges szükségletek kielégítését hadseregünkben nagymértékben a múlt kondícionálja. Így azok az elhelyezési körülmények, amelyek rendelkezésünkre állnak a felújításukra fordított nagy erőfeszítések ellenére sem nyújtják a szükségleteknek, az igényeknek megfelelő elhelyezését a katonák egy részének. Azok a tényezők pedig, amelyek a katonai költségvetésből erre fordítható összegeket meghatározzák, bizony még hosszú időn keresztül nem nyújtanak lehetőséget valamennyi katona korszerű elhelyezésére. Bár jelenlegi helyzetünk alapján is igen sok katona bevonulását követően jobb elhelyezési körülményekhez jut összességében, azonban a katonai elhelyezési feltételek elmaradnak attól a fejlődéstől, amely hazánk lakásállományában megfigyelhető.

Ennél lényegesen jobb a hadseregben folyó élelmezési ellátás. A végbement árváltozások ellenére sikerült megőrizni a táplálóértéket, ugyanakkor lassabban valósulnak meg a korszerű táplálkozási formák tömegméretű meghonosítására vonatkozó terveink.

A ruházati ellátásban végbement fejlesztés ellenére – a fiatalok részéről felmerülő igények, elsősorban is az ebben az életkorban nagy szerepet játszó divatkívánságok teljesítését – a hadsereg nem tudja magára vállalni. Nem is akarja. Azt az elsődleges szükségletet, amely biztosítja a katonafiatalok védelmét az időjárással szemben, valamint a szolgálat, a kiképzés, a munka tekintetében felmerülő igényeket maradéktalanul kielégíti.

Az elsődleges szociális szükségletek közé a fiatalok azon igényeit soroljuk, amelyek személyiségük fejlesztésével vannak közvetlen kapcsolatban. Így mindenekelőtt képzésükkel, továbbképzésükkel, művelődésükkel, az emberi kultúra elsajátításával, szellemi szükségleteik kielégítésével kapcsolatosak. Lényeges szociális-társas szükségletnek tekintjük a katonák politikai-közéleti tevékenységét és nagy gondot fordítunk ennek biztosítására. Néphadseregünk jellegénél, szocialista vonásainál fogva körültekintően szervezi a katonafiatalok politikai képzését, biztosítja aktivitásuk kibontakoztatását. Fontos szociális szükséglet a fiatalok képességeinek, felkészültségének, tehetségének kibontakoztatása. Lehetőséget keresnek, ahol meg tudják mutatni, mire képesek. Kezdeményezni akarnak, módot találni képességeik továbbfejlesztésére. Azt a lehetőséget, ahol is azonosulni tudnak a szolgálattal, a munkával. Ennek egyik legkifejlettebb formája a szocialista versenymozgalom hadseregünkben. Ugyanakkor még sok egyéb forrás és lehetőség kínálkozik a katonaélet mindennapjai során, amelyeket a jobb munka és szolgálatszervezés felszínre hozhat.

Néphadseregünk egészségügyi szervei magas szinten gon-

doskodnak a katonafiatalok ellátásáról és szervezetszerűen biztosítják, hogy egészségromlás a katonai szolgálat alatt ne következzék be. A testedzés, egyáltalán az egészséges életmód jellemzi a katonafiatalok hétköznapjait. Ez vonatkozik a pihenésre is, amely a napirend szabta módon biztosítja a fiatal szervezet regenerálódását.

A katonafiatalnak mint magánembernek a szükségleteihez sorolnánk a családdal, az otthoni, baráti környezettel való kapcsolatokat. Azoknak az állampolgári jogoknak a kérdését, amelyek gyakorlásában a katonai szolgálat akadályokat állít vagy ideiglenesen szüneteltet. Minden bizonnyal az e téren meglévő igények a dolog természetéből adódóan nem kerülhetnek maradéktalanul kielégítésre. Gondoljunk csak például az emberi kapcsolatokra, a társas szórakozást vagy a fiatalok szexuális igényeit nagymértékben gátló kötöttségekre. Csak az általunk vélt legfontosabb szükségletek felsorolására vállalkoztunk, annak igényével, hogy rendszerűen át tudjuk tekinteni ezek kielégítésére irányuló törekvéseket, valamint összhangjukat, kapcsolatukat a nevelőmunkával. Tudjuk, hogy a felsoroltakon kívül még jó néhány és fontos szükséglet motiválja a fiatalok gondolkodását és cselekvését, valamint azt is, hogy ezek mindegyikét többféle – gazdasági, szociális, pszichológiai stb. – oldalról külön-külön is vizsgálni lehet és kell, de mi most a szociálpolitikai meggondolásokat tekintjük elsődlegeseknek. A néphadseregben szolgáló fiatalok szükségleteinek kielégítésére kellő anyagi, szellemi és egyéb erőforrások állnak rendelkezésünkre.

Olyan jellemzői vannak a hadsereg ellátásának, amelyek törvények, szabályzatok és a hadsereg szocialista, humanista jellegéből következően maradéktalanul érvényesülnek: pl. a szükségletek kulturált, időben és minőségben pontos ismétlődő, csak jó állapotban levő anyagokkal történő kielégítése, amely jórészt nem függ a katonafiatal teljesítmé-

nyétől, munkájától. Ha az átlagosnál nagyobb szolgálati feladatokat lát el, külön pótlékokkal kompenzálódik erőkifejtése, igénybevétele stb. Természetesen ennek az ellátási módnak vannak hátrányai is, az egyéni kielégítés rendjéhez viszonyítva. Így mindjárt az első, hogy ez az ellátás elsősorban a katonafiatal valóságos és nem szubjektív szükségleteit veszi számba. Bizony jó néhány fiatal ahhoz volt hozzászokva, hogy csak a kedvenc életét volt hajlandó otthon fogyasztani, csak az általa jónak ítélt ruhát viselni, akkor enni, amikor arra kedve támad és így tovább. Erre bizony nincs mód a hadseregben. A katonák szükségleteinek kielégítésénél a fiatalok igényein túl számba veszik a katonai szolgálat kiváltotta igényeket és követelményeket is.

Mindezek mellett feltételezhető olyan állapot, amely a katonafiatalok szükségleteinek kielégítésében zavart okoz. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az általánosságban és objektíve jónak minősíthető szükséglet-kielégítés egyes alegységekben eléggé eltérő színvonalon megy végbe. Bizonyos előírások túlhajszolása, betűszerinti értelmezése, bürokrácia és egyéb zavarok sok kellemetlenséget, bosszúságot okoznak.

Bekövetkezhet olyan állapot, amikor is a szükségletek kielégítésében fennakadás támadhat. Ez ellen azért sem lehetünk teljes mértékben biztosítva, mert hiszen a fiatalok szükségletei igen változékonyak és tudatilag erősen meghatározottak. Ezért a katonai szolgálat ellátásában csakúgy, mint a fiatalok nevelésében konfliktus forrása lehet a szükségletek kielégítésében keletkező összhanghiány. A konfliktus lehetősége konfliktust eredményezhet, ez még önmagában nem tekinthető elviselhetetlen helyzetnek. A probléma akkor válik vagy válhat jelentőssé, ha ennek az összhangnak a hiányára időben nem hívják fel figyelmünket, azok a jelzések, amelyek még a kifejlett ellentét kialakulása előtt alkalmat nyújtanak a változtatásra. Vagy az ellátás, a szolgáltatás vagy a tudati, felvilágosítás eszközeivel.

Maradva a jelzés fontosságánál, egyidőben azt tapasztaltuk, hogy a katonák ellátásában bizonyos fennakadások voltak és a járandóságok késve vagy egyes esetekben el sem jutottak a katonákhoz. Ilyen esetek persze mindig is előfordulhatnak, jóllehet törekednünk kell elkerülni őket. Ami azonban már gondot okozott, hogy ezeknek a rendellenességeknek a nyomára nem a katonák vagy csak a legritkább esetben a katonák bejelentései alapján jöttünk rá, hanem az ellenőrzések és szemlék során váltak ismertté. A néphadsereg politikai szervei vizsgálva ezt a helyzetet arra a következtetésre jutottak, hogy az ellátás dolgaiban a társadalmi ellenőrzés a kelleténél gyengébben működik. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy a katonák járandóságait voltaképp a szakembereken kívül néha még egyes tisztek sem ismerték, a katonák többsége pedig nem volt tisztában azzal, ami neki jár. Olyan döntés született, hogy a bevonult fiatalok kapjanak kézhez egy emlékeztetőt, amelyből mindenki elolvashatja, milyen ellátásban részesül a szolgálat során.

Szociálpolitikai feladatok és az emberekről való mindenoldalú gondoskodás

Mielőtt részletesen kifejtenénk e kérdés tartalmát, bevezetőként el kell árulnunk egy nehézséget. Azt, ami a szociálpolitika általános értelmezésével, az e fogalommal kapcsolatos vélekedésekkel van összefüggésben. Napjainkban a szociálpolitikáról folyó viták sokrétűek és különböző indítású ak. Ezek felvázolása helyett csak egyetlen nézetet említenénk, amely a szóban szereplő „szociális" miatt összetéveszti a társadalompolitikával. Az ilyen értelmezés azonban túlsá-

gosan széles és épp emiatt nem lehetne azt a specifikumot megragadni, ami e fogalom sajátja.

Mi azt a felfogást valljuk, hogy a szociálpolitika feladata, hogy a munkavégzéstől függetlenül keletkezett hátrányokat csökkentse, lehetőség szerint küszöbölje ki. Véleményünkről persze magunk is tudjuk, hogy közel sem teljes, hiszen olyan nehezen minősíthető összetevőket tartalmaz, mint például a hátrányos helyzet, amely önmaga is rendkívül sokarcú, sokféle jelenség. Nem kevésbé bonyolult annak megítélése is, hogy keletkezett vagy örökölt hátrányokról is szó lehet, amelyeknek csökkentésében munkálkodik a szociálpolitika, de amelyek jelentős többségét csak egy teljesen megváltozó, fejlődő gazdasággal biró társadalompolitika érvényesítheti.

A szocializmus nagy történelmi érdeme, hogy rövid idő alatt – a polgári fejlődéshez viszonyítottan összehasonlíthatatlanul gyorsabban – felszámolja a népgazdaság elmaradottságát, aránytalanságait és megszünteti a tömegméretű nyomort. De, mert a szocialista forradalom a történelem során eddig a gazdaságilag elmaradott országokban jutott győzelemre, a korábbi hallatlan és társadalmi méretű nyomor minden következményét teljesen nem tudja felszámolni.

Gondjaink megítélésénél számításba kell vennünk, hogy a gazdasági hátrány általában együtt jár iskolai, szakképzettségbeni, szellemi hátránnyal és ez az érintett családokban újratermelődik. Nem utolsósorban ezek a meggondolások is ösztönözték pártunk XII. kongresszusán hozott elhatározásokat e területre vonatkozóan és irányozták elő szűkös gazdasági lehetőségeink mellett is a nagycsaládok és az alacsony jövedelmi rétegek központi támogatásából történő segítését.[5]

Talán szándékunktól eltérően a leírtak olyan képzetet alakíthatnak ki, mintha a szocializmus általános feltételei és a konkrét szociálpolitikai lépések az említett hátrányokat rövid idő alatt képesek lennének felszámolni. Sajnálatosan

azonban ez nem egészen így van. Ugyanis jelenleg hazánkban sem áll rendelkezésünkre olyan komplex szociálpolitikai eszközrendszer, amely a hátrányos helyzetben lévők arányát gyorsan csökkenteni, vagy legalább újratermelődésüket megakadályozni tudná. Ehhez ha hozzátesszük a legutóbbi évek tapasztalatait, azt láthatjuk, hogy a jövedelmek tekintetében a társadalmi juttatások gyorsabb növekedése a munkajövedelmeknél nem hozott megoldást. A hátrányos helyzet felszámolásában a fő elosztási arányok módosításával lehet érdemi változást elérni.

Fejtegetésünk eddig a szociálpolitika és a gazdasági hátrányok kapcsolatát igyekezett feltárni. A továbbiakban szólnunk kell arról, hogy a hátrányos helyzet – mint már említettük, általában halmozottan jelentkezik. Ennek a fogalomnak is több definíciója ismert. Huszár István a halmozottan hátrányos helyzetet abban látja, ha a társadalmi hátrányok összekapcsolódását más típusú előnyök nem kompenzálják, a hátrányok kommulálódása az egyéneket, a társadalmi csoportokat az akceptált átlagos szükséglet-kielégítésben általában korlátozza. Vannak, akik egyszerűen szegénységet, vagy a relatív depriváció fogalmát tartják alkalmazhatóbbnak a jelenség kifejezésére.[6]

Bennünket legjobban azok az egyéni hátrányok érintenek, amelyek a bevonult katonafiatalok szolgálatellátását zavarhatják és különleges „kezelést" igényelnek. Ilyenek mindenekelőtt a különböző okok miatti veszélyeztetettség. Mintegy 240 ezer gyereket a 19 éven aluliak 9 százalékát sorolják ebbe a kategóriába. Egy másik jelentős egyéni hátrány a beilleszkedés zavarából, deviáns magatartásból fakad. Ezekről könyvünk más fejezetei részletesen szólnak. Bevezető áttekintésünk után visszatérünk konkrét célunkhoz, néphadseregünk szociálpolitikai tevékenységének áttekintéséhez.

Néphadseregünk – mint a társadalom szerves, elválaszt-

hatatlan része – teljesíti mindazokat a szociálpolitikai feladatokat, amelyeket a szocialista állam szükségesnek és feltételei alapján lehetségesnek tart. Ugyanakkor megvalósításának gyakorlatában érvényesíti azokból a sajátosságokból fakadó követelményeket, amelyek a fegyveres szolgálatból adódnak.

A sorállomány körében felmerülő, a szociálpolitikával szemben meglevő igényeik kielégítése jelentős részben a tanácsi, állami, egészségügyi és egyéb állami, szakszervezeti, társadalmi csatornákon keresztül történik. Ugyanakkor a néphadsereg saját költségvetéséből is jelentős mértékben hozzájárul a társadalmi juttatások körének bővítéséhez, elsősorban a katonai szolgálat teljesítésével kapcsolatos igények vagy az általa kiváltott gondok enyhítésére.

A már felsorolt szükségletek kielégítésének hadseregbeni biztosítottsága az elsődleges, de a többi szükséglet tekintetében is valamennyi fiatal számára azonos ellátást, egyforma helyzetet teremt. Ezzel azt kívánjuk csupán hangsúlyozni, hogy a katonai ellátás általános rendje nem nyújt lehetőséget olyan eltérések kialakulására a katonafiatalok között, amely valaki számára is hátrányos helyzetet indukálna. Nem tagadjuk, ennek előfordulási lehetőségét ugyanakkor a gyakorlatban ott, ahol az általános előírásokat súlyosan megsértik.

Voltaképpen ennél sokkal lényegesebb, hogy a fiatalok bevonulása előtt kialakult hátrányos helyzete tovább fokozódhat azoknak a hatásoknak az eredményeként, amelyek a katonai szolgálatból fakadnak.

Újak is keletkezhetnek egyrészt a családi állapotban végbemenő változások miatt, amelyet igyekszünk ellensúlyozni, másrészt a fiatalok katonai szolgálata során keletkező igényeinek egy része – például meghatározott formákban történő továbbtanulása – tekintetében hátrányos helyzetbe

kerülhetnek másokhoz viszonyítottan. Hátrányos helyzetről a katonafiatalok tekintetében akkor beszélhetünk, ha:

– a fiatal bevonulása előtt hátrányos vagy többszörösen hátrányos helyzetben volt és ez bevonulásával vagy azért nem oldódik meg, mert a hátrányok egy része önmagára nézve ugyan megszűnhet, de otthon maradt családjában továbbra is gondok forrását nyújtják, vagy a korábbi hátrányos helyzete miatt feszültségek támadnak a katonai szolgálat ellátásában, a beilleszkedéstől a leszerelésig. Bár a hadsereg a szolgálat során sok mindent tesz a hátrányos fiatalok „elmaradásának" bepótlására (iskoláztatásuk, szakmai képzésük révén) teljes bizonysággal nem állíthatjuk, hogy képes azokat érdemben megváltoztatni. A leggyakoribb jelenség, hogy az ilyen fiatalok a szolgálat ideje alatt formailag igazodnak az elvártakhoz, de leszerelésük után korábbi körülményeik rabságába esnek ismételten. Ez persze akkor sem csökkenti erőfeszítéseink értékét,

– a katonafiatalok másik csoportja azért került hátrányos helyzetbe, mert bevonult. Itt mindenekelőtt azokról a már családos katonákról van szó, akiknél bevonulásuk után a család jövedelmének nagyobbik, sokaknál teljes része a katonai szolgálat idejére szünetel és a család fenntartása szociálpolitikai juttatásokra épül.

Így néphadseregünk a katonai szolgálat ellátása, a katonafiatalok körében folyó nevelőmunka szükséges feltételeinek megteremtése végett érdekelt a hátrányos helyzet csökkentésében. Lehetőségeink e tekintetben sokfélék, de talán legjelentősebbek a következőkben foglalhatók össze:

– elsősorban is pontosan érzékelni a bevonult és szolgálatot teljesítő fiatalok szociális hátterét, azokat a következményeket, amelyekkel a katonai szolgálat jár és ezek megítélése alapján kezdeményezni az állami, szövetkezeti szervek felé olyan törvények, jogszabályok foganatosítását, segélyek

folyósítását, amelyek csökkenthetik az így kibontakozható feszültségeket,

– a másik jelentős iránya néphadseregünk szociálpolitikai lehetőségeinek a saját költségvetéséből a magára vállalt feladatok, gondok elrendezése. Ilyenek például a leszerelési segély, az utazási kedvezmények, a családos fiatalok közeli helyőrségekben történő bevonultatása, hogy csak néhányat említsünk ezek közül,

– végül, bár nem utolsósorban lehetséges az egyes katonai szervek, intézetek, alegységek eszközeinek aktivizálása. Ebben az irányban sem elhanyagolhatóak az aktivizálható anyagi erőforrások, mégis különösen nagy jelentősége a szocialista humánumnak van, amely az egyik leglényegesebb feltétele ezen emberi gondok elrendezésének.

Az eddigi okfejtésünket azzal kívánjuk zárni, hogy még egyszer vissza szeretnénk térni a hátrányos helyzet minősítéséhez, de most már a szükségletekkel kapcsolatosan. Abból indulunk ki, hogy a hátrányos helyzetűek szükséglet-kielégítési lehetőségei, életkörülményei s lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb. Elsőként ebből levonhatunk egy olyan következtetést, amely a tudat, a gondolkodás formálásában nagy szerepet játszik a katonafiatalok körében. Bár mint említettük, a katonafiatalok ellátása, a róluk történő gondoskodás az átlagjövedelműek szintjén áll vagy akörül helyezkedik el, mégis a polgári fiatalokkal összevetve szükséglet-kielégítési lehetőségeik attól annyira elmaradnak, hogy az tudatilag a hátrányos helyzet szimptómáit alakíthatja és alakítja ki a katonafiatalok egy részénél. A másik, de ettől elválaszthatatlan összefüggés a szükséglet és az elégedettség között akkor érthető meg, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy bár az egyes személyek vagy csoportok életfeltételei az adott szükséglet-kielégítés minimumszintje felett vannak, de az átlagjövedelem mutatta életnívó

alatt maradnak mintegy 40 százalékkal, akkor is objektíven hátrányos helyzet közvetítődik számukra.

Mindezzel csak azt kívántuk bemutatni, hogy a hadseregben szolgálatot teljesítő fiatalok hangulatát, érzés- és lelkivilágát, szubjektív helyzetüket csak azok képesek az eredményes nevelő munkához nélkülözhetetlen szinten érzékelni, akik a katonákról történő gondoskodás problémáját a fentiek figyelembevételével is képesek áttekinteni.

A következőkben azoknak a kérdéseknek a körét kívánjuk áttekinteni, amelyek a katonafiatalok mindennapi ellátását, a róluk történő gondoskodást ölelik fel. Vizsgálatunkban azért fordulunk az alegységek felé, mert a fiatalok igényei és szükségletei a századokban, az ütegekben konkrét érdekek formájában fejeződnek ki. És bár az ellátás jelentős része – mindenekelőtt az elsődleges szükségletek kielégítése – a néphadseregben egységes rend szerint történik, szervezett, folyamatos és kulturált biztosítása nagymértékben az alegység vezetőinek szemléletétől, munkájától, vezetői felkészültségüktől függ.

A katonákról történő gondoskodás általános kérdései közül elsőként az alegységek szervezettségét, rendjét, az alegységeknél uralkodó és azt jellemző állapotokat kívánjuk kiemelni. Az emberek élet- és létbiztonságának egyik szilárd támaszát azoknak a körülményeknek a minősége nyújtja, amelyek közepette mindennapi tevékenységük zajlik. Elsődleges szükségletünk az élet biológiai működéséhez nélkülözhetetlen, állandóan ismétlődő folyamatok feltételeinek – a táplálkozásnak, a ruházkodásnak, az otthon vagy elhelyezési körülményeinek, a pihenésnek, az alapvető társas kapcsolatok létrejöttének és fenntartásának – biztosítását csak szervezett, átgondolt és irányított rendben érezzük megnyugtatónak. Ezért fontos, hogy a dolgoknak meghatározott rendje, a végrehajtásra kerülő feladatoknak értelme, az alegységek

életét összefogó napirendnek kellő, mindenki számára kötelező érvénye legyen.

Az egyes szolgáltatások rendjéről, katonák járandóságairól részletesen nem kívánok szólni, hiszen azok központilag szabályozottak és kisebb-nagyobb szintkülönbséggel ugyan, de közel azonos módon jutnak el a katonafiatalokhoz minden alakulatunknál. Talán annyit azonban itt is szükséges hangsúlyozni, hogy az ellátás színvonalát a központi szabályzók mellett mind nagyobb mértékben befolyásolják a csapatgazdálkodás eredményei, ezen belül is különösen a helyi erőforrások fokozottabb aktivizálása. Itt is megfigyelhető a katonák igényeinek rugalmas számbavétele, több korábban természetben biztosított ellátmányt pénzben fizetnek ki, mint például a cigarettát, a szappant és így maguk dönthetik el, hogy milyen minőségű vagy fajtájú eszközt használnak.

Már szóltunk arról, hogy az ellátás egyik fontos összetevője a katonák elhelyezési körlete. Sok éves erőfeszítéseink ellenére még sok helyütt nem sikerült az otthonosabb hálószobák kialakítása, és bizony több laktanyánkban helyiséghiány jellemző. Mégis igen sok lehetőség és megoldás bontakozik ki azokban az alegységekben, ahol nem nyugodnak meg a körülmények szűkösségében, hanem helyi erőforrások, kezdeményezések útján elfogadhatóbbá, otthonosabbá teszik a katonák körülményeit. Ezen a területen több igény kielégítését kell figyelembe venni és bizonyos szükségletet kibontakoztatni. Így mindenekelőtt a tisztaság, a rend, az együttlakás normáinak kölcsönös betartását. Arra kell törekedni, hogy a közös helyiségek együttes használata mellett az egyes egyének rendelkezzenek saját egyéni felszerelésük, használati tárgyaik elhelyezésére megfelelő feltételekkel. Ugyancsak lényeges kérdés a körletek esztétikus és célszerű berendezése. Több helyen azonban a fiatalok igényeire történő hivatkozással ízléstelen, giccses díszítéssel épp az ellenkező hatást érik el.

A szükséges és higiénikus körletrend a jó közérzet lényeges összetevője. Ám ennek megteremtése rendszeres, folyamatos munkát, takarítást igényel. A bevonulás első percétől erre kell szoktatni a fiatalokat, de nem kell megengedni, hogy körletrendre hivatkozva a fiatal katonákat ezzel „egrecíroztassák". Az otthonteremtés, az együttélés elviselhetőségének fontos összetevője a megszokássá emelt normák, a kölcsönös tisztelet és megbecsülés kialakítása. Az általunk most sorolt kérdésekhez és a szükségletkielégítés kapcsolatában már arra szeretnénk utalni, hogy ezek elrendezésében minél nagyobb szerepet biztosítunk a katonafiatalok öntevékeny, önkormányzati fórumainak, annál hatékonyabb módon befolyásolják nevelésüket, szolgálatellátásukat.

Így érkeztünk el a gondoskodás legkritikusabb, legtöbb szakértelmet igénylő területeihez. Azoknak a szükségleteknek a kielégítéséhez, amelyekben a katonaközösségek alkotta légkör, felfogás, szemlélet e szükségletek teljesítésének már nemcsak feltételeit, hanem esetleg forrását is képezik.

Ma a szocializmust építő társadalom emberének igénye, a társadalomnak pedig elvárása, hogy az emberek kilépjenek egyéni életük zárt világából és képességeik birtokában részt vállaljanak a közösség feladataiból is. A szocialista erkölcs legmeghatározóbb értéke a kollektivizmus, amelynek nemcsak szavakban, hanem tettekben történő megnyilvánulásához egészséges, élénk közéletre van szükség.

A siker titka attól a realitásérzéktől függ, amely az adott szervezet céljait össze tudja egyeztetni a fiatalok igényeivel. Mégpedig oly módon, hogy az egyeztetés során kielégítve az igényeket képes elfogadtatni a szervezet célkitűzéseit. A politikai munka művészete abban van, hogy a kielégítés folyamatába beépíti a politikai szükségleteket is, amelynek végső eredményeként a fiatalok maguk belátta érdekeivé válnak. Az öntevékenység kibontakoztatásához két nagyon lényeges feltételre van szükség. Az egyik, hogy a pártpolitikai szervek

olyan kérdésekkel foglalkozzanak – és kellő hatáskörrel –, amelyek az ott élő fiatalok mindennapjaiban fontosak. Ezt figyelhetjük meg többek között azoknak a kérdéseknek az elrendezésében, amelyek a katonák hétköznapi igényeinek szervezettebb, humánusabb megoldását eredményezik. A másik nem kevésbé fontos előfeltétel a fiatalok mind szélesebb bevonása e kérdések megoldásába.

Egy következő kérdés a katonafiatalok közművelődése. Itt is szükséges az állomány összetételének, érdeklődési körének, igényeinek számbavétele és erre építve megjelölni az elérendő célokat és a hozzá vezető utakat. Egyetlen dologról, az ifjúsági klubokról ejtsünk néhány szót. Mindenekelőtt azt, hogy ez a katonafiatalok átfogó és legeredményesebb intézményrendszere a közművelődés tekintetében. Bár a szakemberek az utóbbi időben a közművelődési könyvtáraknak szánják a vezető, koordináló szerepet és ebben nekik igazuk lehet, de a katonatömegek kulturálódásának, művelődésének, szórakozásának legfőbb bázisa a klub volt és minden bizonnyal lesz a jövőben is.

Az ifjúsági klub eredményes tevékenységének van néhány nélkülözhetetlen feltétele. A legegyszerűbb, hogy helyiségre van szükség. Az elhelyezési gondok közismertek, de állítjuk, hogy a meglevő lehetőségek célszerűbb elosztásával minden különösebb anyagi ráfordítás nélkül minőségi változtatást lehetne elérni. Gondoljuk csak végig, mennyi új lehetőség kínálkozna, ha meglevő helyiségeinket többféle rendeltetésre tennénk alkalmassá. Elég csak az esetenként üresen maradó tantermeket említeni és a televíziót a folyosón néző katonákat összevetni. Valójában nem lehetne ezt másként szervezni? Az ifjúsági klub másik nélkülözhetetlen része az öntevékeny csoportok működése. Ez az a terület, amely a leghatékonyabban képes közvetíteni, igényt felkelteni és egyidejűleg nevelni. Talán bírálólag meg kell említeni, hogy az ifjúsági klubok többsége a katonafiatalok nevelésében még nem

foglalja el az őt megillető helyet. Sokan a fiatalok szabad idejének eltöltésén kívül nem látják bennük azokat a lehetőségeket, amelyek céltudatosabb felhasználásával minőségileg javítani lehetne a nevelőmunkát.

Végül a magánember igényeinek kielégítésével kapcsolatos közösségi magatartás formálását, irányítását említem. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az emberek többsége megérti és azonosulni tud mások gondjaival, problémáival. Sajnos azonban mégis találkozni olyan megnyilvánulásokkal, amelyek ennek ellenkezőjét bizonyítják. Nagyságrendjében még mindig első helyen a fiatal, az újonc katona és öreg katona konfliktusa áll e rossz tradíció öröklődése révén. A tisztesek között is ismert típus az, aki mindent el tud intézni és rendet tart, csak épp az alkalmazott eszköztárának nem sok köze van a szocialista pedagógiához. Hasonló gondokat idéz elő a fizikailag fejletlenebb katonák „foglalkoztatása" vagy a szellemileg fejlettebbek elkülönülése. Az emberi természet sokféle arculatával vesz részt a katonaközösségek életében. Az alegységek vezetésének ennek tudatában kell alkalmaznia az emberek nevelésében éppen szükséges eszközöket és módszereket.

Az alegység vezetőire nagy felelősség hárul a hozzájuk kerülő hátrányos vagy többszörösen hátrányos fiatalok beilleszkedésével, foglalkoztatásával és nevelésükkel kapcsolatosan. Abból kell kiindulnunk, hogy a katonaélet biztosította egyenlő ellátás, egyenlő feltételek még markánsabbá teszik a hátrányos helyzet következményeit, még kevésbé ismertek a parancsnokok előtt. Még ennél is súlyosabb, hogy a hátrányos helyzetben levők egy sajátos „védekezési" álláspontot alakítanak ki, amelyben a katonai vezetés céljai alig találnak meghallgatásra. Másrészt egy állandó feszültség, stresszhelyzet olyan erős belső konfliktusokat válthat ki, amely nemcsak a személyt, hanem környezetét, az alegységet is veszélyeztetheti.

Mindez lehetővé teszi azt a következtetést, hogy az alegységekben ezekkel a fiatalokkal való hozzáértő és célszerű foglalkozás csökkentheti hátrányaikat, míg ellenkezőleg, ezek a hátrányok tovább rögzítődhetnek, elmélyülhetnek. Néhány fontosabb csoportjáról ezeknek a fiataloknak. Így elsőként nős, családos katonákkal való foglalkozás kérdéseiről. Hangsúlyozva, hogy ez az állapot önmaga egyáltalán nem jelent hátrányos helyzetet, csak ha párosul ellátatlansággal vagy egyéb körülménnyel. De a családot alapított fiatal igény-szükséglet rendszere már más és ezt az alegység munka, a szolgálat szervezésénél figyelembe kell venni. Persze nem úgy, ahogyan egyik századparancsnok ezt elrendezte; a nőtlen katonákra hárított át mindent és alig elrendezhető ellentétet váltott ki közöttük. A családos katona magánemberi igénye indokoltan több, mint a nőtlen fiataloké, de kielégítését az utóbbiakkal összhangban kell biztosítani.

Szintén nagyságrendjében figyelemre méltó csoport az egészségügyileg korlátozott alkalmassággal behívottak, akik megkülönböztetett figyelmet igényelnek. Alapvető követelmény, hogy a szolgálat során annak következtében ne romoljon egészségügyi állapotuk. Bár a korlátozás irányát és jellegét tekintve valójában ahány fiatal, annyi konkrét eset, mégis van két eléggé megkülönböztethető csoport: egyrészt a fizikailag, másrészt a szellemileg, idegileg gyengébben fejlettek. Ezek foglalkoztatásánál – bár közismerten nagy gondot jelent az alegység vezetőinek – mégis úgy kell biztosítani az előírások betartását, hogy ne osszák meg az alegység közösségét, ne kerüljenek ezek a fiatalok kitaszított helyzetbe.

Összegezve: „a szociálpolitika lényegén a hátrányos helyzetű rétegek, emberek, sorkatonák társadalmi, katonai beilleszkedésének intézményes segítését, vagyis a hátrányok kiegyenlítésében, az egyenlő esélyek megteremtésében tör-

ténő szervezett és öntevékeny társadalmi közreműködést értjük.

Ez nem egyszerűen humánus feladat. Nem valamiféle jótékonykodás, hanem mindenekelőtt a társadalom anyagi és szellemi javainak elosztásában meglevő – történelmileg kialakult és öröklött, de részint még manapság is újratermelődő, másrészt az egyes családok, emberek sorsának, személyes adottságainak kedvezőtlen alakulásából származó – egyenlőtlenségek, igazságtalanságok, rendszerint utólagos korrigálása, kompenzálása. Olyan össztársadalmi érdek, amelynek érvényesítése nagymértékben hozzájárul a szociális és pszichés, vagy éppen a politikai feszültségek, a társadalomellenes magatartások megelőzéséhez, a társadalom és egyes szervezetei, így a hadsereg kiegyensúlyozott tevékenységéhez, növelve teljesítményük színvonalát és hatékonyságát.

Bizonyos hátrányok lehetnek átmeneti jellegűek és viszonylagosak, olyanok, amelyek a sorkatonai szolgálat tényéből vagy teljesítésének körülményeiből adódnak. Például a lakóhelyétől távol szolgáló katona azon túl, hogy ritkábban látogathatja meg családját, mint a közel lakók, az utazás költségeit és fáradalmait is viseli; nős, családos sorkatonát pedig a távollét érzelmi vonatkozásai mellett a családért viselt anyagi és erkölcsi felelősség is terheli. A nagyobb terhet és felelősséget a hatályos intézkedések jórészt a teljesítménytől bizonyos mértékben függetlenül, a nősök részére a rendszeres, az átlagosnál gyakoribb eltávozások biztosításával, a rászorulóknak az utazási költségek megtérítésével, s más kedvezményekkel kiegyenlítik. (Nem szólunk itt részletesebben azokról az anyagi juttatásokról, családi pótlékokról, egyszeri segélyekről stb. amelyek zömmel az állami szintű szociálpolitika keretében nyernek megoldást.)

A szociálpolitika tehát nem korlátozható formális intézkedésekre, de még csak az anyagi hátrányok pótlására sem.

Az intézkedéseket alkotó és alkalmazó vezetők, a vezető szervek és a közösségek helyes szemléletét, fejlett szociális és politikai érzékét is feltételezi. Látnunk kell ugyanakkor, hogy az egyes emberek, katonák hátrányos helyzetét csökkenteni és megszüntetni – amely akár alacsonyabb műveltségben, akár kedvezőtlenebb szociális és anyagi helyzetben, vagy az együttélési normák hiányos elsajátításában jut kifejezésre – jórészt csak az érintettek személyes közreműködésével, érdekeltségük, aktivitásuk kiváltásával lehet. Amennyire megengedhetetlen, hogy a kiscsoportokon belüli elvtelen – a gyengébbek elnyomásával, kiszorításával járó – versengés eltűrésével, a teljesítményelv egyoldalú alkalmazásával tovább tetőzzük hátrányaikat, legalább annyira káros, ha engedjük, hogy a segítséggel, a támogatással visszaéljenek, ha igyekezetüktől, teljesítményüktől függetlenül vagy azok ellenére részesítjük őket kivételezett anyagi és kulturális javakban. Az effajta gyakorlat az ingyenélő, az élősködő életszemlélet, a nemkívánatos jellemvonások kialakulását segíti. A politikai liberalizmus és az erkölcsi individualizmus, az egoizmus szükségszerűen feltételezik és erősítik egymást. Ezek az összefüggések a szociálpolitikai feladat pedagógiai és lélektani vonatkozásait húzzák alá, s arra intenek, hogy az anyagi és kulturális támogatás, az intézményes gondoskodás mellett, illetve azzal együtt a céltudatos életvezetés, a szociális-kulturális felemelkedés, a társadalmi hasznosság igényét is ki kell alakítani bennük: segíteni kell őket gátlásaik, kisebbrendűségi érzetük feloldásában és leküzdésében.

Mindebből következik egyrészt, hogy helyzetüket, magatartásukat, jogaikat általában mindaddig nem lehet korlátozni, amíg arra viselkedésükkel okot nem szolgáltattak, másrészt, hogy a párt ifjúságpolitikájának következetes végrehajtásával, valamennyi törvényes eszközzel, a szocialista humanizmus érvényesítésével hozzájáruljunk hátrányos

helyzetük megszüntetéséhez, illetve csökkentéséhez, hogy az egyébként is nehéz helyzetüket indokolatlan megkülönböztetéssel ne tetézzük."[7]

Témánkban a katonafiatalok nevelésének szép, de igen bonyolult és nehéz folyamatában azokra a kérdésekre irányítottuk a figyelmet, amelyek az ellátás, a gondoskodás kérdéseit tartalmazzák. Mondanivalónkban ki akartuk fejezni, hogy a haza szolgálata minden állampolgár szent kötelessége, és a helytállást, az eredményes szolgálatellátást senki sem teheti az ellátás szintjétől függővé. De bizonyítani akartuk, hogy az emberekről történő, a szocialista humanizmusból fakadó gondoskodás része és nélkülözhetetlen forrása a katonafiatalok nevelésének.

IRODALOMJEGYZÉK

1. A KISZ X. kongresszusa: Ságvári Endre könyvszerkesztőség. 1981. 113–114. oldal.

2. Uo. 64. oldal.

3. Pozsgai Imre művelődési miniszter felszólalása a Pedagógus Konferencián. Köznevelés, 1981. 19. szám 11–12. oldal.

4. *Dr. Sándor György ezredes:* Tudatformálás a katonaélet mindennapjaiban. Zrínyi Katonai Kiadó. 1980.

5. Az MSZMP XII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó. 1980. 103. oldal.

6. *Huszár István:* A hátrányos helyzetűek Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1981. 6. szám 87–109. oldal.

7. *Molnár Károly ezredes:* A büntetett vagy veszélyeztetett környezetből bevonult sorkatonák beilleszkedése, segítésének feladatai és módszerei.

Közösségi, az erkölcsi és a fegyelmi nevelés aktuális feladatai és módszerei az alegységben. Az MN Módszertani Központ. 1980. 93–120. oldal.

TARTALOM

Bevezető 5

Molnár Károly ezredes:

A parancsnok szerepe a katonai kisközösségek életében 11

Kecse Lajos őrnagy:

A sorkatonák beilleszkedése irányításának elvei és módszerei .. 72

Almásiné dr. Töröcsik Anna alezredes:

A katonák megismerésének, értékelésének pszichológiai kérdései 106

Dr. Herczeg Ottó ezredes:

A politikai-mozgalmi munka feladatai a fegyelmi nevelésben ... 126

Földesi Sándor őrnagy:

Nevelés és megelőző mupka őrszolgálatban és az őralegységekben 152

Bárdos Ferenc alezredes:

A szabadidős tevékenységek és a fegyelmezett magatartás összefüggéseiről 184

Koósné dr. Vajna Ildikó–Molnár Károly ezredes:

A sorkatonák körében előforduló túlzott mértékű alkoholfogyasztás és toxikomán jelenség okai, következményei és a megelőzés lehetőségei 205

Dr. Sándor György ezredes:

A szociálpolitika és az emberekről való gondoskodás feladatai az alegységekben 275

ISBN 963 326 453 7

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó
A kiadásért felel: dr. Szabó Egon igazgató
Zrínyi Nyomda, Budapest – 82.13/12
Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató
Budapest, 1982
Felelős szerkesztő: Horváth Károly alezredes
Műszaki vezető: Jordán Gusztáv
Műszaki szerkesztő: Mohr Gyula
Terjedelem: 15,2 (A/5) ív Példányszám: 3000
18.(617) Zi 741 -h- 8384